

MEDIAEVALIA

Специално издание

СБОРНИК

в памет на

Доц. д-р Георги Сотиров

1946-1998

Съставител: Красимира Гагова

Редакция: Красимира Гагова, Александър Николов

Софийски университет "Св. Климент Охридски"

MEDIAEVALIA

Специално издание

СБОРНИК

в памет на

Доц. д-р Георги Сотиров

1946-1998

Съставител: Красимира Гагова

Редакция: Красимира Гагова, Александър Николов

Mediaevalia

Специално издание. Сборник в памет на доц. д-р Георги Сотиров (1946-1998)

Издание на катедрата по "Стара история, тракология и средновековна история"

Съставител: проф. дин Красимира Гагова

Редакция: проф. дин Красимира Гагова, доц. д-р Александър Николов

Адрес за кореспонденция: editorial@mediaevalia.eu

СЪДЪРЖАНИЕ

<i>Владимир Ангелов</i> Сведенията за западните народи в съчинението на Лаоник Халкокондил (Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes I, IV, V).....	7
<i>Петър Ангелов</i> Образът на Цар Симеон във византийската книжнина	33
<i>Йоанна Бенчева</i> Морската търговия по Балканското крайбрежие през средновековието – такси и ограничения.....	58
<i>Таня Бонева</i> Локалната история и познанието за миналото	74
<i>Доротея Валентинова</i> Залезът на справедливостта и гибелта на Рим	102
<i>Красимира Гагова</i> Кралската идеология на Роже II (от коронацията до законите от Ариано)	122
<i>Веселка Гъркова</i> Живот и дело на архиепископ Хинкмар от Реймс (806 -882).....	140
<i>Петър Делев</i> Тракийското племе на одомантите	171
<i>Александър Заралиев</i> Прусия и християнизиранието на Балтийския регион.....	192
<i>Владислав Иванов</i> Кръстоносни походи и латински военни акции в Леванта, 1292-1334.....	215
<i>Никола Ламбев</i> Богоугодното насилие в кръстоносната идеология и пропаганда	254

Георги Николов “Гръцкият” огън в българо-византийските войни през ранното средновековие266

Васил Нинов Арпадите и първите три кръстоносни похода.....277

П. Павлович, Ал. Николов Гийом от Триполи (ок. 1225-сл. 1273) и неговият “Трактат за състоянието на сарацините”(1273)291

Димитър Попов Томи, митът за Апсирт и човешките жертвоприношения на Залмоксис.....345

Ивайла Попова Някои интересни сведения на западни пътешественици за балканското население през XV в.348

Людмил Станчев Спомен за Жоро364

Тук трябваше да бъде публикувана биографията

на **доц. д-р Георги Сотиров,**

написана от нашата колега и добра приятелка

Даниела Будинова,

която също ни напусна преждевременно.

Сведенията за западните народи в съчинението на Лаоник Халкокондил (*Laonici Chalcocondylae Historiarum Demonstrationes I, IV, V*)

Владимир Ангелов

Византийският историк от XV в. Лаоник Халкокондил е автор на обширно съчинение, състоящо се от десет книги, чието оригинално заглавие не ни е известно. До нас то е достигнало под формата на 29 свитъка, само осем, от които са напълно запазени. Изложението обхваща периода 1298 – 1463 г., като има и някои добавки, описващи събития от 80-те години на XV в. Някои особености на текста свидетелстват, че трудът вероятно е останал незавършен.

Съчинението, което условно може да се озаглави „История“, е издавано многократно. Още през 1556 г. е направен латински превод от К. Клаузер, в който обаче са допуснати много грешки, голяма част от които неизменно се повтарят при всяко следващо издание¹. Няколко години по-късно съчинението е преведено и на френски език. Оригиналният гръцки текст е публикуван от Й. Баумбах в Женева през 1615 г. в корпуса *Historiae Byzantinae Scriptores*². Впоследствие същото издание влиза в състава на Парижкия и Венецианския корпус. През 1843 г. съчинението е поместено в Бонския корпус под редакцията И. Бекер, който прави и някои поправки³. Текстът впоследствие е преиздаден и от И. П. Мин в *Patrologia Graeca*⁴. Най-доброто досега критическо издание излиза в Будапеща през 1922 –

¹ **Laonici Chalcocondylae.** De origine et rebus gestis turcorum. Conrado Clausero interprete. Basiliae, 1556, 1562

² **Laonici Chalcocondylae.** Editio princeps Graece et Latine curante J.B.Baumbachio, Genevae, 1615.

³ **Laonici Chalcocondylae.** Historiarum libri decem, ex recognitione I.Bekkeri, Bonnae, 1843.

⁴ **Migne, I.P.** Patrologia, Series Graeca, vol. 159. Paris, 1866.

1927 г. под редакцията на Е. Дарко⁵. Трябва да се отбележи, че от съвременна гледна точка всичките пълни преводи на „История” са незадоволителни. В тях са допуснати много неточности, правени са и редица произволни добавки и поправки от страна на преводачите.

Данните за живота на Лаоник Халкокондил, с които разполагаме са твърде оскъдни. Приема се, че е роден в Атина, някъде около 1430 г. и е син на Георги Халкокондил, представител на местната атинска аристокрация. Знаем също така, че авторът е бил ученик на известния византийски интелектуалец Георги Гемист – Плитон в неговата школа в Мистра. За тези факти научаваме както от думите на самия Халкокондил, така и от свидетелствата на италианския пътешественик Чириако от Анкона. Приема се, че Лаоник Халкокондил умира някъде към края на 80-те години на XV в., а като най-вероятно място на смъртта му се може да се посочи о-в Крит.

На въпроса за времето, по което Халкокондил написва своето съчинение не може да се точен отговор. Известни податки, които могат да дадат по-ясна представа намираме във встъпителната част на „История”. Там авторът изказва надеждата, че отново ще настъпи времето, когато в „Елада ще управлява владетел – елин и държавата ще се ръководи от законите на предците”⁶. Тези думи могат да се приемат като доказателство, че когато Халкокондил започва да пише своята „История” Византия вече не съществува. Това, както е известно, става след превземането на Константинопол от османците на 29 май 1453 г. С други думи 1453 г. може да се приеме за *terminus post quem* при датиране на съчинението. По всяка вероятност своята работа Халкокондил е започнал преди 1466 г., тъй като той пише и за тевтонските рицари, които до споменатата година все още

⁵ **Laonici Chalcocondylae.** *Historiarum Demonstrationes emend.* E.Darko. Budapestini, 1922.

⁶ **Laonici Chalcocondylae.** *Historiarum Demonstrationes*, p. 1.

владяят Прусия⁷. Трудност представлява да се определи и кога е завършено съчинението. Последното (хронологически) отбелязано събитие се отнася към 80-те години на XV в.

Както е известно едни от типичните похвати, с които си служат голяма част от византийските автори е заимстването на цели пасажии от по-стари съчинения и архаизация на етнонимите и топонимите. Като изразител на идеите на т.нар. филелинизъм, които представляват преклонение пред постиженията на гръцката древност, в езиково и стилово отношение Халкокондил подражава на Херодот, Ксенофонт Тукидид и Страбон⁸. Под влияние на античната традиция авторът винаги използва възможността, предоставена му от развитието на събитията, да разнообрази изложението си с обширни описания, съдържащи интересни сведения за близки и далечни страни и народи. Покрай очевидните заемки от античните автори, откриваме и много нова информация, нерядко плод на личните впечатления на автора. Всичко това придава особено висока стойност на съчинението на Лаоник Халкокондил, което с основание може да бъде характеризирано като своеобразна панорама на световната история от онова време.

В следващите страници за пръв път в превод на български език са предложени няколко екскурса, описващи по-големите западноевропейски държави, като Германия, Франция, Англия и Испания, а така също и италианските морски републики Венеция и Генуа. Преводът е направен по изданието *Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes* на Е. Дарко.

⁷ Ibid., p. 123

⁸ По въпроса за влиянието на античните автори в съчинението вж. Markopoulos, A. Das Bild des Andern bei Laonikos Chalkokondyles und das Vorbild Herodot, JOB, 50, 2000, 204 - 216.

Германия. *В разказа си за организирания през 1396 г. от унгарския крал Сигизмунд антиосмански поход, в който се включват немски, унгарски и френски войски, Халкокондил прави екскурс, в който дава сведения за Германия и Унгария. (Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes, I, p. 64 – 67)*

Германия започва от планината Пиринеи, от където извира река Тартезос, която се влива в Северния океан. Горната част на Германия се простира до градовете Колония (Кьолн) и Аргентия (Страсбург). Оттам тя достига до океана, който отдясно мие бреговете на Келтика (Франция), а отляво на Дания и Британските острови. Германия също така се простира до река Истър; от град Виена достига до Тартезос и град Брага (Прага) в Бохемия. На човек в добра физическа форма са необходими 25 дена да я пресече надлъж, от Виена до океана, а за да се обходи нашир е необходимо повече време. Пътят от Келтика до Дания е по-кратък. Тази страна е най-добре уредена в сравнение с другите страни и народи на север и запад. Там има известни и богати градове, някои, от които са независими, а други са под властта на различни господари или епископи, назначавани от Римския папа. Проспериращи и добре управлявани градове в горната и долната част на Германия са Норобергон (Нюрнберг), Аргентия и Амбургон (Хамбург), също така Колония и Виена, а много други градове, около двеста на брой, са с по-малко значение и се управляват от епископи. Специално трябва да се споменат тримата принцове, под чиято власт са град Ацилея (Базел), Австрия, и град Бленис (Бремен) в горната част на Германия. Германците са голям народ, който живее на обширна територия. По брой те са на второ място след скитите. Ако се обединят под властта на един владетел, те биха били могъщи и непобедими. Германците са много здрави хора, тъй като тяхната страна се намира на север, почти отвсякъде е заобиколена със суша, а излазът им на море е много малък. Тяхното управление е най-

доброто в сравнение с всички останали народи. Епидемиите от чума, които периодично избухват на изток поради лошия въздух и погубват голям брой хора, там не са често явление, също както и други болести, които редовно се появяват при нас през лятото и есента. Поради това малко хора от този народ умират от тях. Там също така няма големи земетресения, а през лятото вали често. По отношение на управлението германците много си приличат с римляните. Те имат същите обичаи и начин на живот. Имат много общи неща с тях, а в сравнение с другите западни народи са най-ревностни в изповядването на Римската религия. Германците обръщат повече внимание на дуелирането, отколкото другите народи. Те предпочитат да се дуелират на земята, а не на кон. Този народ много изкусно си служи с бойна техника и е много опитен във воденето на война, а също така притежава и много други умения. С изключение на зехтин и смокини, земята на германците ражда всякакви други плодове в не по-малко количество в сравнение с други страни. Някои хора смятат, че топовете и мускетите са изобретени от германците и умениято да се произвеждат се е разпространило при тях, а след това и в останалия свят.

Унгария (Chalc., p. 67 – 68)

Панония започва от германския град Виена и по течението на река Истър на изток достига до държавите на даките (Румъния) и трибалите (Сърбия). На север достига до страната на бохемите, наричани също и чехи. В тази страна има господари, които управляват своите наследствени владения. Според законите и обичаите, които съществуват при тях те са подчинени на краля, но само чрез устни споразумения. Те не поставят често свой сънародник на престола, а предпочитат да доведат краля си от владетелските дворове на Бохемия, Германия, Полания (Полша) или други съседни държави. Те имат същите оръжия и начин на живот като

германците и не обичат изтънчения начин на живот, подобно на германците и келтите. Този народ изповядва римската религия. Панонците са решителни и смели в битките, но не са безразсъдни. Те признават върховенството на някой от местните първенци, който поема властта, но го наричат господар, а не владетел. Техния език не прилича на никой друг и е напълно различен от езика на германците, бохемите и поляците. Някои смятат, че в миналото те са се наричали гети и са живеели около планината Хемон, но скитите им причинил злини и те се заселили в земите, в които живеят днес. Според други пък, те са се наричали даки. Аз не мога да кажа със сигурност кой народ са били първоначално. Затруднявам се да ги назова с някое друго име, освен с това, което те сами използват, а то им е дадено от италианците. Кралската им дворец се намира в град Буда, на река Истър.

Франция. През 1399 г. император Мануил II Палеолог предприема обиколка в някои западни държави, за да търси помощ за подложената на натиска на османците Византия. След Венеция и Милано императорът посещава френския крал. В разказа си за тези събития Халкокондил прави екскурс, в който дава сведения за Франция и Англия.

(Chalc., I, p. 79 – 86)

Келтите са голям, богат и стар народ. Те имат голямо самочувствие, смятат се за по-издигнати от другите западни народи и вярват, че са достойни за върховната власт в Римската държава. На изток тяхната страна граничи с държавата на Лигурите, с Иберия на юг, с Германия на север и с океана и Британските острови на запад. Простира се от Алпите, започващи от горната част на Италия, до океана и Германия. Разстоянието от Италия до океана е 15 дни, а от Иберия до Германия е 19 дни. В процъфтяващия и богат град Парисион (Париж) се намира двореца на краля на келтите. Има

много градове в Галия, които доброволно признават властта на същия този крал. Има княжества, чиито владетели са много могъщи и богати. Те се подчиняват на краля и често посещават кралския двор. Владетелят на Бургундия управлява голяма територия с много градове, като Бругон (Брюж), крайбрежния град Клодзон (Слуис), както и големия и процъфтяващ град Гантина (Гент) във вътрешността на страната. Бругон се намира на крайбрежието, срещу британския остров, който се нарича Англия. Там хвърлят котва кораби от нашето море (Средиземно), както и от крайбрежните градове на Иберия, Германия, Дания и някои други държави. Градът се намира на 150 стадия от Англия. Тази страна се нарича Фландрия, а всичките владетели на Бургундия са извършвали славни дела в Келтика, както срещу краля на Галия, така и срещу британците. Друг владетел, който граничи със земите на краля е този на континентална Британия (Бретан). След това е владетелят на...(тук има празнина в текста). С тези земи граничи Савойското кралство, голяма и много красива страна, която се простира до Лигурия. Тук е мястото да спомена и няколко думи за крайбрежието на Галия. Йануа (Генуа) е своеобразна врата към Галия, а нейната територия граничи с Провенция (Прованс), която се управлява от крал Райнер (Рение), който произхожда от кралския двор на Галия. Главният град на Провенция е Ниция (Ница). Тамошните градове граничат с Баркеноне (Барселона), като специално трябва да се спомене Авинион (Авиньон), където е построен един от най-големите мостове в света.

Това, казано накратко, е Галия. Говори се, че в миналото народът на келтите е извършил велики дела срещу варварите от Либия. По онова време владетелите на келтите били провъзгласявани и за крале на римляните. Разказва се, че Карл, най-могъщият от тези крале, започнал война срещу либийците. Той бил подпомогнат от племенника си Орландис (Ролан), мъж, прочут със своята доблест и смелост на бойното поле, а също така и от Риналд (Райналд), Оливер (Оливие), и някои други келтски

принцове, които се наричали Паладини. Те се сражавали на негова страна. Още в началото враговете били обърнати в бягство първо в Галия, а след това в Иберия и били удържани големи победи. Тези славни подвизи се възпяват и до ден днешен от всички в Италия, Иберия и Галия. Либийците преминали през пролива при Херкулесовите стълбове и постепенно завладели Иберия, а след това в техни ръце паднали Навара и Португалия. После завладели и Таракон (Арагон) и нахлули в земята на келтите. Карл и неговите приближени започнали война срещу либийците, извършили велики дела и показали много храброст. Изтласкали ги от земите на келтите и келтиберите чак до Граната (Гранада), добре укрепен град в планината, намиращ се близо до океана. Малко по малко напредвали към пролива, завладели голяма част от Иберия, установили се там и предприели обсади. Дали Иберия, Навара и Таракон на близките си хора и освободили тези, които били обсадени от варварите. След това разделили земите помежду си и се установили там, като всеки получил полагащата му се част. Те воювали много успешно и оттогава са възхвалявани заради храбростта си. Военачалникът Орландис загинал от жажда докато бил обсаден. Неговият приемник Риналд продължил войната, която после била поета от иберийските крале. Оттогава те се сражават с либийците. Народът на либийците говори арабски, изповядва религията на Мехмет (Мохамед) и се облича отчасти варварски, отчасти като иберите.

След като направили всичко това, келтите били изпълнени с голяма гордост. Те вярват, че са по-възвишени и превъзхождат всички други западни народи. В сравнение с италианците обичат да живеят по-разточително. Облеклото им много прилича на италианското. Твърдят, че езикът им е различен от италианския, но не чак толкова, че човек да си помисли, че е съвсем друг език. Келтите винаги искат да ръководят всички общи дела, които предприемат западните народи. Водени от безразсъдството си се осмелили да нападнат англите, които обитават

Британия. Те, обаче, нахлули в страната им и ги победили в последвалото сражение. След това им отнели властта и обсадили тяхната столица Парисион. Говори се, че поводът за този сблъсък бил този: има един малко известен град на крайбрежието на Келтика, наречен Калесе (Кале), който е много добре укрепен и се намира на удобно място на пътя между Галия и Британия. Благодарение на своето добро разположение на пролива градът дава възможност за бързо нахлуване в Келтика. Владетелят на Британия организиран заговор, подкрепен от жителите на града и благодарение на това предателство го завладял и го поставил под свое управление. Когато владетелят на Галия си го поискал обратно той му отговорил, че не желае да му го даде. Веднага след това от острова бил докаран гарнизон, който бил разположен в града. Кралят на Галия организиран поход и дълго време обсаждал града. След като не постигнал успех с обсадата, той разпуснал войската си. Впоследствие кралят на Британия събрал голяма армия, нахлул в Галия и я оплячкосал. Англите се сблъскали с една голяма келтска войскова част и в завързалото се сражение избили много от келтските войници. Това станало по следния начин. След като англите опустошили страната, тръгнали да се оттеглят, натоварени с плячка. Келтите успели да ги изпреварят преди да достигнат Калесе, където щели да са в безопасност, и ги обградили на един хълм. Англите изпаднали в много тежка ситуация, тъй като нямало накъде да бягат. Те помолили да им бъде позволено да се завърнат у дома, без да пострадат, като в замяна обещали да предадат плячката и оръжието си. Келтите отвърнали, че няма да ги пуснат преди да бъдат наказани за своята дързост и за това, че са оплячкосали страната им. Англите осъзнали, че нямало какво да губят и започнали сражение с келтите, макар да били по-малобройни. Показали голяма храброст и обърнали врага в бягство. После се впуснали да преследват келтите и погубили мнозина от тях. Някои твърдят, обаче, че за келтите е недопустимо да бягат по време на битка, а трябва да се сражават,

докато не паднат убити. Затова келтите смятат, че заслужават почетно отношение и слава повече от всички останали.

След това англите още по-ожесточено нападнали градовете на келтите и ги обсадили. Те постепенно напредвали и дали сражение в „полето на скръбта”, както го наричат някои хора. През първия ден от битката англите не могли да вземат надмощие. Установили се на лагер и на следващия ден успели да нанесат поражение на келтите. Те били посечени, тъй като се сражавали без никакъв боен ред, напълно объркани и всеки се биел сам за себе си. Англите окупирали почти цялата страна и се насочили към столицата Парисион. Както можело да се очаква, келтите изпаднали в затруднено положение. Това, че били връхлетени от такова нещастие ги направило суеверни, а е известно, че в подобни тежки моменти хората започват да вярват в чудеса. Появила се една девойка с благородна осанка, която заявила, че е получила прозрение свише. Келтите изразили подчинението си към нея и я последвали. Девойката ги повела, твърдейки, че е получила знак от Бога и келтите организирали армията си, отправили се срещу англите и подновили сражението. В началото не успели да надделеят над англите и се разположили на лагер. На следващия ден подновили битката, разчитайки изцяло на предводителството на тази девойка. Успели да обърнат в бягство враговете и се впуснали да ги преследват. Впоследствие, обаче, девойката намерила смъртта си. Келтите събрали всичките си сили и започнали да се сражават още по-ожесточено. Те успели да си възвърнат всичките градове и възстановили властта си над тях, докато междуременно нови и нови армии от Британия нахлували в Галия. В едно сражение келтите успели да удържат победа над англите и се сражавали с тях докато не ги прогонили изцяло от областта около Калесе, а после и от страната.

Англия (Chalc., I, p. 86 – 88)

Британия се състои от три острова, които се намират точно срещу Фландрия. Тяхната територия заема голяма част от океана. По време на прилив има само един остров, но при отлив стават отново три. По-правилно е да се смята, че тези три острова са всъщност един, тъй като те са обединени и са под властта на един владетел. Обиколката на острова е приблизително 5000 стадия. Там живее голям и силен народ и има големи и богати градове, както и много села. Владетелският дворец се намира в град Лондра (Лондон). На острова има и много княжества, които са под властта на същия владетел, а тяхното отношение към него е същото, както и при келтите. Не е лесно владетелят да отнеме земята на някой от своите подчинени, а и те не са длъжни безпрекословно да му се подчиняват. Островът е бил сполетяван от немалко нещастия, когато са избухвали разногласия между тези благородници и владетеля или между самите благородници. На острова се произвеждат много неща, без вино. Земята ражда съвсем малко плодове, но пък има жито, ечемик и мед. Тамошната вълна е по-добра от тази в другите страни и затова се произвеждат много дрехи. Езикът, който се говори там не прилича на никой друг – нито на германския, нито на келтския, нито пък на някой друг съседен език. По облеклото, начина на живот и обичаите местните хора приличат на келтите. Отношението им към жените и децата е доста некултурно. На острова е прието, когато някой е поканен на гости в къщата на свой приятел да бъде прегърнат и целунат от жената на стопанина. Също така и навсякъде по улиците те предлагат жените си на своите приятели [да бъдат целунати от тях]. Такъв обичай съществува и по крайбрежието на Фронталия (Фландрия), чак до Германия. Те не смятат за срамно техните съпруги и дъщери да бъдат целувани.

Град Лондра превъзхожда всички останали градове на острова. Никой друг от западните градове не може да му съперничи по богатство и

благоденствие. Неговите граждани са по-смели и по-изкусни във военното дело в сравнение със съседните градове и другите западни народи. Като въоръжение използват италиански щитове, елински мечове и дълги лъкове, с които стрелят като ги опират в земята. През града преминава голяма и буйна река, която се влива в океана срещу Галия. Разстоянието от града до морето е 210 стадия. По време на прилив корабите могат лесно да достигат града. Когато, обаче, водата се оттегли при отлива е трудно да се върнат, тъй като течението е такова, че ги изблъсква обратно към града. Ето защо корабите стоят в крайбрежния район на Кентия (Кент) и на сушата, тъй като по време на отлива водата напълно изчезва. Корабите трябва да чакат докато водата отново се вдигне. Максималната дълбочина при прилив е 15 лакти, но никога не е по-малка от 11. Така при смяната на деня и нощта водата се оттегля и после отново се покачва. Когато луната застане в средата на небето и я виждаме както ние, така и тези от долната страна на света, посоката на движение на водата се обръща.

Венеция. *В разказа си за конфликта между султан Мехмед I и венецианците, който довежда до битката при Галиполи през 1416 г., Халкокондил прави доста подробен екскурс, в който описва Венеция. (Chalc., I, p. 174 – 190)*

Изглежда, че този народ [венецианците] е стар и е най-могъщ от евганеите, които живеят край Йонийско море, а също така е и най-предприемчив. Първоначално те обитавали земята, която се намира в най-горния край на Йонийско море и се простира от Илирия до Италия. В миналото се наричали хенети, но после започнали да се назовават венети. Впоследствие напуснали континента, както по собствено желание, така и по принуда, тъй като земята им била опустошена. За да могат да живеят в по-голяма сигурност, те се установили на един малък и бластит остров,

отстоящ на 15 стадия от континента. Първоначално силата им не била голяма, но при тях дошли съседите им от континента, тъй като били прогонени от неприятели. Така мястото било заселено и приведено в добър ред от постоянно прииждащите хора. Силата на града се увеличила, тъй като всички, които пристигали спазвали реда. Когато някой от континента бивал прогонен и преследван от някакви врагове, той идвал там и се заселвал. Така, след като за кратко време града нараснал, започнали да идват елини, римляни, като и хора от някои други народи. Условието било човек да не се радва на добро отношение в родината си, било то преследван от своите политически противници или пък гонен от врагове. По този начин в града се събирали известни и способни хора, имало също така и големи земевладелци. Те пристигали както от земите покрай Йонийско море и Елада, така и от Италия. Там тези хора живеели по-спокойно.

Градът се занимава с търговия, като всеки, който е по-способен, се посвещава на тази дейност. Хората, които живеят там не могат да разширят територията си към вътрешността, нито пък могат да култивират земята, поради което трябва да пренасят по море всички хранителни продукти, които се произвеждат на континента. Чрез търговията са натрупали големи богатства и навсякъде се ползват със значително влияние. В града са построили скъпи сгради, великолепни къщи и църкви. Разполагат с голям брой бойни кораби (триери) и силна армия. Водени от завист, те тръгват срещу всеки, който се опита да постигне надмощие по море и го побеждават. Някои започват война срещу тях от страх, тъй като силата им вече е твърде голяма.

Земите по крайбрежието на Йонийско море, които се падат отляво, когато човек отплава, са много добри, тъй като там има благоденстващи градове, които са под управлението на венецианците. Те се простират от най-горния край [на Йонийско] чак до Егейско море. Корабоплаването там е под техен контрол, владеят и Керкира (Корфу), Крит, както и градовете в

Пелопонес. След като организирали поход, достигнали до Сирия, превзели град Кирена и извършили големи дела. Там в много морски битки се сражавали с варварите и като ги победили, властта им се разпростряла до Херкулесовите стълбове. Опълчват се срещу всяка друга страна в Европа, която прави и най-малкия опит да стане морска сила. От крайбрежието на Италия не владеят нищо, което заслужава да се спомене, освен богатия град Равена. Той преминал под властта им след смъртта на неговия владетел, тъй като за тях не е прието да воюват срещу сънародници, а искат да се сражават по море само с чужди народи. Венетите воювали срещу елините, победили ги в морските битки и превзели столицата им заедно със значителна армия от западните страни, която предвождали. Така, след като започнали да се заселват на континента, за кратко време придобили много хубави земи и могъществото им се увеличило още повече, тъй като вече господствали не само по море, но и по суша. След това дълго време водели войни с много владетели на континента, спечелили значителни богатства и направили града си процъфтяващ...

При тях има един Голям съвет, както го наричат, където заседават само 8 дни. Там, както повеляват техните закони, чрез гласуване избират хората, отговорни за управлението на града и на владенията от тях територии. В този Голям съвет може да отиде всеки, който е навършил 24 години, но само при условие, че му се полага, т.е. трябва да произхожда от знатен род. Тези, които с гласуване избират хората, които да управляват всичките владения могат да достигнат 2000 души на брой. Освен това избират и един човек, който има най-голямата власт (дожът). Той разполага с два гласа, които дава според своята собствена преценка. Дожът винаги е високо почитан от членовете на Съвета и живее в дворец на разноска на градската управа. Той има шестима съветници. Те съставляват неговата свита и имат дял в управлението. Тяхната служба продължава шест месеца. Освен Големия съвет има и един друг съвет, състоящ се от

т.нар. „призовани”, които са около 300 на брой. Подобно на останалите, които са натоварени с власт, те също се избират от Големия съвет, но трябва да са със знатен произход. В този съвет „призованите” заседават по въпросите, свързани с войната и мира, както и с пратеничествата в други страни. Решенията им се обявяват пред целия град и всички са длъжни да се съобразяват с тях. За гражданските дела се назначават десетима служители, които трябва да разглеждат жалбите и да произнасят присъда по всяка от тях. Те имат право да арестуват дожа и да го осъдят на смърт и никой от тези, които участват в управлението, не може да им иска обяснение за причината, поради която са го намерили за виновен. Те са твърди в своите решения, а властта им се простира над целия град, така че могат да раздават правосъдие на всички, които завеждат дело срещу града или пък помежду си. Те осъждат на смърт всеки, когото сметнат за виновен. Също така има и съдии, които се назначават за други наказателни дела, като едни отговарят за вътрешните, а други за тези, които са в чужбина. Тези хора са 40 на брой. Когато при тях е донесено някакво дело за разглеждане, те произнасят присъда чрез гласуване, като според случая се преценява кое е правилното решение. В случай, че не постигнат съгласие делото се предоставя на Съвета на призованите, където те дълго време го разглеждат и накрая произнасят присъдата. Има също така и немалко на брой други служители, които бдят за сигурността на гражданите и арестуват тези, които нарушават нощната тишина. Други пък извършват своята дейност на пазарите, като събират дължимите от търговците данъци и контролират вноса на стоки. Те са назначени като данъчни чиновници и при тях се носят всички парични постъпления. Възрастни и ползвачи се с голямо уважение хора имат пожизнена длъжност – за тях е трудно всяка година да пресмятат приходи и разходи, дали им остава дефицит или пък има излишък. От тяхното съсловие се избира дожът, когато предходният почине. Те заемат най-високото

положение в града, тъй като съблюдават реда и се грижат за съкровищницата и постъпленията от търговията. Тези хора определят и външната политика на града. Също така помагат на дожа при приемането на пратеничества и при уреждането на отношенията с владетелите на други държави. Разполагат с цялата власт в града и могат да се нарекат „правителство” (т.нар. Сеньория).

Градът превъзхожда другите градове в Италия с великолепните си постройки, както и с начина на строителство – в по-голямата си част е изграден наред морето със средства на неговите жители. Той е разположен на място, удобно за търговия, поради което е много лесно да се натрупат богатства. Градът е благословен с пристанище, което се намира във вътрешността му и блести със своята красота, а в него хвърлят котва много триери и търговски кораби, които имат на разположение всички необходими съоръжения. Дължината му е над 5 стадия и там работят много хора, които обслужват корабите. Всяка година се избират по двама души, които да отговарят за пристанището. В града не се използват коне, а се придвижват пеша или с лодки. Това е така, понеже морето минава между къщите, а и навсякъде в града има тухлени кейове. Градът също така не е заобиколен от стена.

Хората, отговарящи за управлението на градовете във вътрешността на Италия и по крайбрежието, обикновено се избират за определен срок. Когато се завърнат в града дават отчет и ако някой не е направил нещо както трябва по време на своята служба бива наказван. Те не избират свои сънародници за предводители на сухопътната си армия. Страхуват се, че те могат да привлекат войниците на своя страна, а след това да свалят управлението и да наложат своята власт. Що се отнася до ръководенето на флотата, не могат да назначат чужденец, а поставят свои сънародници начело, които имат правото самостоятелно да взимат решения по време на война. Освен това всяка година съоръжават десет триери, които

съпровождат корабите, които пренасят стоки към Египет и Либия, в океана и в Евксинския понт. Те прогонват морските разбойници, когато се натъкнат на тях и цяла година кръстосват моретата, докато дойде време да ги сменят други десет триери. Възможно е също така градските власти да предоставят триери за сметка на гражданите, когато извършват търговски плавания към Александрия, Сирия, Танаис, към Бретанските острови и Либия. Тези триери са 22 на брой и са по-големи от другите, тъй като могат да се използват и за търговия. Съществува и обичай, според който на корабите се качват и отплават порасналите синове на знатните граждани, за да придобият опит в търгуването...

Генуа. В разказа си за походите на султан Мурад II Халкокондил споменава за мирните отношения между османския владетел и генуезците и прави кратък екскурс, в който описва Генуа. (Chalc., II, p. 38 – 44)

Този град [Генуа] се намира в най-горния край на Италия точно срещу Галия. На изток граничи със страната на Тиренците (Тоскана) и достига до Тиренско море. На запад от Йануа е Провенция, която е под управлението на владетеля на келтите. Поради това градът също така се нарича и Портата на Италия, тъй като оттам веднага се навлиза в Галия. Устройството на града не е изцяло демократично, нито пък е аристократично, а е смесица от двете. Затова част от хората са привърженици на демокрацията, други пък предпочитат управление на аристокрацията, особено що се отнася до върховните органи на властта. В града има два рода, които управляват още от най-стари времена и са толкова влиятелни, че целият народ е обвързан с тях, симпатизирайки на единия или на другия. Двата рода се наричат Дория и Спинура (Спинола). Народът е разделен въз основа на предпочитанията си към тях, тъй като

половина от хората гласуват за партията на Спинура, а другите за тази на Дориа. Тези два рода стоят начело, но никога не се случва така, че само един от тях да има върховната власт, тъй като хората не смятат това за приемливо. Освен това, съществуват още две фамилии, едната от които е аристократична, а другата се състои от хора с по-обикновен произход. Те се наричат Адорни (Адорно) и Фрегузи (Фрегозо). От тях зависи коя от партиите на знатните ще получи надмощие, за да поеме властта в града. Ето защо Фамилията Адорни е в приятелски отношения с рода Спинура, а Фрегузи са свързани с Дориа, която управлява благодарение на тях. По закон на дожа е позволено, след като бъде назначен да повика като помощници още някои знатни хора, за да може градът да бъде управляван по възможно най-добрия начин. Обикновено те контролират приходите на града, като за тази дейност разчитат на добрата си преценка. По въпросите на войната и мира народът се старае да взима единодушни решения, в зависимост от това кое изглежда правилно, след което решението се довежда до знанието на дожа, за да го приведе в изпълнение по начин, който смята за най-подходящ. За да разглеждат съдебните дела в града се назначават съдии, произхождащи от рода, който управлява в момента. Те раздават правосъдие, водени от родовите интереси. Хората имат право да обжалват дадена присъда, в случай че тя не е произнесена според законите.

Тези два рода, Дориа и Спинола, причинили много нещастия на града заради раздорите и враждата помежду им и направили така, че тирани да управляват града в пълно беззаконие. Едните се обърнали към лигурите (Милано) и италианците и ги привлекли за съюзници, а другите повикали краля на келтите. Така градът понесъл много несправедливости заради враждата между двата рода, като винаги единия викал на помощ най-големия враг на другия. Но след като в града се установявала тирания, гражданите обединявали силите си и прогонвали с оръжие управниците, чието място не било там. Често пъти се обръщали към краля на келтите и

му предоставяли управлението на града, но впоследствие организирали заговори и го прогонвали, тъй като не могли дълго време да търпят тиранично управление, а винаги искали да си върнат обратно свободата, чрез съзаклятия или бунтове, след което поставяли начело хора от своя народ, които управлявали по законите на предците. Те [генуезците] от край време са врагове с владетелите на Таракон и тараконците и от много векове водят войни срещу тях. Воюват не само двата народа като цяло, но и ако и отделни хора се срещнат веднага влизат в конфликт и гледат да се изтребят взаимно. Враждата с тараконците съществува още от самото основаване на града. От дълго време имат и кавги с венецианците заради островите в Егейско море Хиос и Лесбос, както и заради владетеля на лигурите; те го повикали и му поверили града, за да го управлява, тъй като избухнала гражданска война, а след това воювали и срещу венецианците и владетеля на тараконците; съоръжили кораби и опустошили градовете по Йонийското и Егейското крайбрежие. Тези действия били отмъщение на владетеля на лигурите Филип (Филипо Мария Висконти) към венецианците. Подпалили град Керкира, опожарили околностите му и причинили всякакви други щети. Малко по-късно, когато започнали война срещу краля на Таракон, който се казвал Алфонс, обсадили град Гета в Италия. Там била хвърлила котва флотата на Алфонс, която се състояла от много големи кораби, а когато йаните (генуезците) научили, че тя се намира там, готова да се отправи срещу тях, въоръжили най-големите си търговски кораби, с които разполагали, и отплавали срещу тараконците. Сблъскали се с флотата в пристанището на Гета и дълго време се сражавали срещу нея. Кралят [на Таракон], който се намирал в града, след като видял, че неговите хора, въпреки по-големия си брой, не могли да се справят с врага, разтревожен и угрижен се качил на един кораб, за да ръководи по-добре сражението. В настъпилата голяма суматоха корабът бил завзет и кралят попаднал в плен. Този, който го пленил бил секретарят на Дориа, който бил капитан на един

от корабите. Така с пленения тараконски владетел те се отправили към страната си. Когато обаче наближили града, още преди да влязат в пристанището, отклонили курса и поели към страната на лигурите, за да заведат там пленения Алфонс, надявайки се да получат голяма награда. Така, след бил свален на сушата, те го предали на владетеля на лигурите. Дукът на Медиолан (Милано), обаче, го приел с големи почести и го пуснал да се завърне в родината си. Йаните били разгневени от тази недостойна постъпка, скъсали отношенията си с дука и го прогонили, а тези, които се били укрили в укрепената част на града били принудени да се предадат. След това били освободени. Те възстановили старото управление на града и започнали да избират дож, както било някога, от средите на своите съграждани. След като получил свободата си, крал Алфонс останал верен на дука на Медиолан и през целия му останал живот правел всичко, за да му угоди.

Кралят на Таракон, който владеел Валенция (Валенсия), Таракон, островите Сардо (Сардиния) и Кирнос (Корсика), както и намиращия се в Иберия процъфтяващ град Баркеноне, първо се насочил към Сикелия (Сицилия), а след това към Италия и Партенопе (Неапол) и установил своята власт там по следния начин: Неапол, имам предвид този, който се намира в Италия, още от стари времена принадлежал на краля на келтите и неговите владетели били свързани с келтския кралски двор. Това кралство започва от възвишенията в Япигия и Месапия и се простира покрай Йонийско море, като се пада от ляво на човек, когато отплава, а отдясно се намира една област, наречена Бари. Обхваща и богатата област Базиликата, както и една земя, която се нарича Гепон, а оттам достига до Гета и Дедия (Киети), един град, който на запад граничи със страната на римляните, а на изток с Йонийско море. Част от територията е обърната към Сикелия и в миналото се е наричала Елада (авторът има предвид т.нар. Magna Graecia), а сегашното ѝ име е Калабрия. Когато Неаполското кралство преминало

под властта на краля на келтите, той поверил трона му на един свой роднина, който произхождал от кралския двор. Неговото име било Лантилаос (крал Ладислав Неаполитански (1386 – 1414 г.) и след като започнал да управлява Неапол, властта му в Италия се разраснала и започнал да воюва срещу тиренците (тосканците) и срещу останалата част от Италия, извършил големи дела и обсадил Флоренция, столицата на тиренците...

Испания (Chalc., II, p. 49 – 57)

Тази страна (авторът има предвид кралство Арагон) започва от Валенция; Валенция е голям и проспериращ град и там е владетелският дворец. Този град се намира на около 700 стадия от пролива при Херкулесовите стълбове, точно срещу остров Сардо. Оттам се простира до страната, наречена Таракон и достига до Баркеноне. Там Таракон граничи с галската област Провенция. В крайна сметка границите на това кралство могат да бъдат описани по следния начин: на изток граничи с Галация и по-точно Провенция, на запад с Иберия (Кастилия), на север с Навара. Град Баркеноне превъзхожда другите западни градове по богатство и мощ. Устройството на града е аристократично и от край време се намира под властта на краля на Таракон. Срещу града се намира богатият и гъсто населен остров Кирнос. Обиколката му е приблизително 2000 стадия. До него се намира още един остров, наречен „Големият” (вероятно авторът има предвид о-в Майорка). И той се намира под властта на тараконския крал, който назначава там управител. Остров Сардо е по-голям, тъй като обиколката му е 5000 стадия, и е пряко подчинен на краля. Там има два процъфтяващи града – Ортигия (Орестано) и Сагера (Каляри). Единият се намира на изток, а другият на югоизток. На острова се струпват рибари,

които събират корали от морето и оттам после се отправят към други места.

Иберия започва от Галия там, където се намират земите на келтиберите и гасконците, които са под властта на краля на келтите. На изток Иберия граничи със страната на песките (Виская). След страната на келтите, Иберия е другата най-голяма западна страна. Тя достига до океана на запад, на изток граничи с Навара и Галия, а на юг с Португалия, страна, простираща се покрай океана, а също така и със страната на либийците в областта Граната. Там има едно свято място, където е погребан Яков. Португалия се намира в съседство с Иберия и достига до морето преди пролива (Гибралтар), а така също и до Граната. Иберия е много голяма и богата страна, в която има много градове, в които кралят има дворци, като например Сивилена (Севиля), голям и много населен, Кордива (Кордоба), Морсика (Мурсия), Толедо и Саламанга (Саламанка). Близко до океана и външното море се намира свящото място, където е погребан Яков. Страната на краля на иберите се простира също така чак до вътрешното море. Португалия се намира при пролива; тя се простира от Граната до пролива, както и от външното море до Иберия. Граната, която отвсякъде е заобиколена със суша, се простира до Иберия и Галия и не достига нито до вътрешното море, нито до океана. Кралят на Иберия има най-голямо влияние в тези земи и произхожда от владетелския двор на Галия. Той води непрекъснатата война с либийците в Граната, която поради това е опустошена и оплячкосана. Също така владетелят на либийците плаща данък на краля на иберите, когато се сключи мир. Той често се отмята, обсажда града и оплячкосва околностите му. Има и една планинска земя, която започва от вътрешното море и достига до океана и Португалия.

Тези крале често воюват помежду си, а освен това заедно водят и война срещу варварите. Така, преди да дойде в Италия, тараконския крал Алфонс воювал с краля на Иберия и бил пленен от предводителя на

иберийската войска Алваро, като и двамата били ранени в битката. Той събрал войска, повикал на помощ брат си, кралят на Навара, и нахлул в Иберия. Мнозина от местните благородници му оказали подкрепа по време на похода, водени от омразата и ненавистта си към Алваро. Той всъщност произхождал от знатен тараконски род и още от съвсем млад се издигнал заради своите способности; тъй като превъзхождал всички със смелостта си, кралят на Иберия го направил върховен предводител на своята войска, а по време на службата си той се отличил и станал много прочут. Когато бил повикан от краля на Иберия да се сражава срещу Алфонс, той се срещнал с него на бойното поле, тъй като искал да си премерят силите, а тъй като Алфонс бил привлякъл на своя страна и брат си и го довел в Иберия, Алваро се сблъскал и с него; той се разположил на лагер и изпратил пратеник при него, който трябвало да му каже следното: ако е достатъчно разумен, да се върне колкото се може по-бързо обратно в страната си. Той му отговорил, че не желае да се върне при магаретата на баща си, за да ги води на паша, тъй като е дошъл да се сражава. Така той се подготвил за битка и влязъл в сражение срещу двамата братя. Те претърпели голямо поражение, тъй като войниците на Алваро обърнали в бягство тараконците и се впуснали да ги преследват. Двамата братя били заловен, а голям брой тараконци били убити по време на бягството. След това братята били отведени при краля на Иберия. Той не им сторил нищо лошо. Накарал ги само да се закълнат, че повече никога няма да нападнат неговата страна и ги пуснал да си вървят невредими. След това Алфонс се отправил към Италия, както вече споменах, също и към Сикелия, оплячкосал Неапол, воювал срещу йаните, които също го пленили, а както се говори, след това бил отведен при херцога на Медиолан, който отново го освободил. Той оставил жена си в Таракон и много години не се върнал у дома, за да я види, а в Италия имал много афери, като се проявил доста

по-умело в любовните дела, отколкото във воюването. Как отишъл в Италия ще разкажа по-късно на съответното място.

Кралят на Иберия, за когото разказвам, водил война срещу владетеля на либийците в Граната. В миналото либийците тръгнали от Африка и завладели град Малерия (Алмерия) на европейското крайбрежие – той се намира само на около 250 стадия от Либия – и оттам след това покорили цяла Иберия (тук се има предвид Испания), извършили големи военни подвизи, като достигнали чак до страната на келтите, а владенията им се разпрострели до Таракон и Валенция. Срещу тях се надигнали кралете на иберите, които произхождали от страната на келтите, и започнали война, отблъснали ги към един укрепен град, обсадили ги и така до днес те постоянно воюват, като нападат техните градове и се сражават с тях. Кралят на Иберия Йоан (Хуан), за когото споменах преди това, бил подтикнат от Алваро да прогони либийците от страната. Той насочил войската си към града и го подложил на тежка обсада, поради което припасите на либийците свършили и настанал страшен глад. Въпреки това, обаче, те измислили следната хитрост: натоварили дванадесет мулета със смокини и ги изпратили във вражеския лагер. Смокините били срязани на две части и във всяка била поставена по една жълтица, след което частите били съединени отново. Една иберийска жълтица се равнява на два венециански дуката. Така те приготвили смокините и натоварили мулетата толкова, колкото можели да носят и ги изпратили към шатрата на Алваро. След като видял златото в смокините, той попитал водачите на мулетата защо то се намира там. Те му отговорили следното: „нашият владетел събра цялото злато в града и ти го изпраща, но дори ако превземеш, или пък не превземеш града, повече злато от това няма да спечелиш. Ако го превземеш, ще загубиш още много злато, което заедно с теб можем да донесем от Либия. Ако пък не го превземеш, ще получиш като данък парите от излишъка, които ни пращат от Либия. Говори се, че след като

Алваро чул това, отишъл със смокините при краля, изсипал ги пред него и казал следното: „господарю и кралю мой, не е правилно да сечем дървото, което ражда такива плодове. Повече никога няма да се наслаждаваме на такива плодове, когато се нуждаем от тях и никога няма да се радваме на подобно съкровище, като на това, което в момента е пред нас. Разбираш ли, лозите се подрязват, за да дават отново плод. Ако пък се изтощят, повече няма да се получи никакъв добив от тях, когато човек отново има нужда от него”. Кралят чул тези думи, които му се сторили напълно уместни и се оттеглил с войската си.

Той взел за жена дъщерята на краля на Португалия, която му родила син, Керик (Хенрих IV (1454 – 1474), който бил изключително войнолюбив и се оженил за дъщерята на краля на Навара, с която обаче се развел още преди да е консумиран брака и взел друга жена, дъщерята на португалския крал. Вероятно тя ще да е била най-красивата от всички жени по тези земи, тъй като му били предложени всички хубавици, от които той трябвало да си избере една, която да заведе у дома като своя съпруга. Дъщерята на краля на Навара изпратил в манастир, като ѝ осигурил всичко необходимо за добър живот. Кралят на Португалия произхожда от владетелския двор на Галия. Предполагам, че в миналото келтските крале са завладели тези земи, воювайки с либийците, и после те са били дадени на техните потомци, също както кралство Навара, което съществува под покровителството на кралския двор на Галия и никой друг не може да бъде владетел там. Това е така, понеже крал Карл и неговите наследници завладели тези земи и позволили там да управляват там само тези, които произхождат от техния кралски двор. Братът на Алфонс, обаче, бил допуснат да стане крал, тъй като се оженил за жена, която била от галския кралски двор, но при условие че тя му родяла син, той повече нямало да може да остане на престола, а трябвало да остави сина си да управлява и да напусне страната. Ако пък нямал син, трябвало да предаде властта на краля на Галия. Той

приел спогодбата и с тези условия се възкачил на трона на Навара. Тъй като му се родил син, трябвало да се оттегли и да постави него на престола, тъй като по майчина линия той произхождал от кралския двор на Галия.

Образът на Цар Симеон във византийската книжнина

Петър Ангелов

Едва ли има друг средновековен български владетел като цар Симеон, към когото византийците да са проявили толкова внимание в своите писания. Един поглед върху източниците, от които черпим информация за неговата личност показва, че определена тежест в тях се пада на епистолографията. Съхранената кореспонденция до българския владетел е сътворена по различни поводи и при конкретни исторически обстоятелства, което ни задължава да преценим внимателно съдържанието се в тях характеристики били те най-ласкателни или заклеймяващи неговото поведение. Същевременно трябва да се отчете и фактът, че писмата са излезли изпод перото на личности, заемащи различно място в светската и духовната йерархия на Византия. Сред тях например е видният византийски интелектуалец, учен и дипломат Лъв Хирсфакт, който осъществил най-ранния контакт с българския владетел. За това свидетелстват разменените помежду им 14 писма в периода 895-896 г. От тях 11 принадлежат на Лъв Хирсфакт. Съдържанието на тази кореспонденция показва, че византийският дипломат не е успял да долови огромните амбиции на княз Симеон и по-скоро хранил надежда, че благодарение на своя дипломатически талант ще успее да възстанови "дълбокия мир" между България и Византия, нарушен през 894 г.

На второ място по време идват писмата на патриарх Николай Мистик - 26 на брой, писани в периода 912-924 г. Именно той успял в най-голяма степен от своите съвременници да почувства забележителната еволюция в характера на княжеския син, който от един младеж, готвен за духовна кариера, в Константинопол се издигнал до владетел, заплашващ самото съществуване на Византийската империя.

На трето място внимание заслужават и трите писма на император Роман Лакапин, писани в периода 924-926 г. Няма съмнение, че той е бил в най-голяма степен засегнат от претенциите на цар Симеон, а самочувствието му на "духовен баща" било достатъчно основание да изостави ласкателния и предразполагащ тон, характерен за повечето писма на Николай Мистик, и да отправи към своя опонент назидателни думи. Отправените обвинения са далеч по-директни и откровени и в някои случаи даже са унижаващи достойнството и принизяващи качествата на българския владетел. Тук ще припомним, че Роман Лакапин имал възможността да го опознае лично в резултат на срещата им, състояла се на 9 септември 923 г. под стените на Константинопол.

Оценявайки високо епистографията като извор за образа на цар Симеон вероятно ще срещнем възражението, че поначало писмата не са сред най-обективните исторически извори. Добре известно е, че епистографският жанр във Византия се е подчинявал на определени норми и стилистични похвати, които понякога съществено отдалечавали написаното от реалната действителност. В разглежданият от нас случай обаче трябва да се отбележи, че редица от изпратените до цар Симеон писма съдържат коментари за поведението му и оценки на личността му, които са мотивирани от конкретни обстоятелства, а не са единствено плод на стилистични стереотипи и предразсъдъци. Верни или не, в крайна сметка тези оценки формират определени представи, които се оказват достатъчно устойчиви сред управляващия елит във Византия. За това свидетелстват и съчиненията на редица византийски историци, предали в драматични краски двубоят между България и Византия в първата четвърт на X век. Техните оценки за българския владетел са далеч по-лаконични и са по-скоро плод на онова, което е съхранено като спомен за него. А едва ли ще сбъркаме, ако отбележим, че византийците имали склонност да запомнят в поведението на "другия" неща, които обикновено били в разрез

със собствените им морални норми и ценностна система.

Във византийската книжнина не се откриват конкретни податки за физическия облик на цар Симеон, независимо че е бил добре познат в Константинопол още от младини. Всичко казано за него - от безпределни похвали до тежки обвинения засяга най-вече моралния му облик и владетелски качества. В отделна група бихме обособили положителните характеристики, които се отнасят до неговия интелект, християнски добродетели и способности, присъщи на "идеалния" владетел. Тези характеристики, които откриваме главно в писмата на Лъв Хирсофакт и Николай Мистик, са поднесени с една разточителност и натрапчива повтаряемост, които можем да обясним само отчасти със стилистичните изисквания на епистоларния жанр.

Така например, когато Лъв Хирсофакт убеждава цар Симеон да освободи пленените ромеи по време на първата българо-византийска война от 894 г. не пести суперлативи в превъзходна степен, като го нарича "най-човеколюбив, най-велик между князете, най-дивен, правдив и живеещ добре, недвоен по разум и двоен по състав"¹. Подобни ласкателства естествено са нещо обичайно за речника на един дипломат, още повече, ако той, както е случаят с Лъв Хирсофакт се намирал в своеобразен плен на своя опонент. Духът на писмата показва, че независимо от известни съмнения в двулично поведение, представата за високите добродетели на цар Симеон все още доминирала във Византия.

Еволюцията на тази представа, която го превръща от владетел с

¹ **Leonis Choerospacti, Epistolae**, ГИБИ, 4, р. 178, 181. Общо за личността и живота на Лъв Хирсофакт вж. **Кузнецов, И.** Писмата на Лъва Магистра и Романа Лакапина и словото „За мира с българите“ като извор за Симеонова България. - СБНУК, кн. XVI-XVII (1900), 179-245; **Златарски, В.** История на българската държава през средните векове, С., 1971. т. I, ч. 2, с. 310 и сл. отбелязва, че опитите на византийския дипломат да въздейства върху религиозните чувства на българския владетел или да изтъква добрите му душевни качества не дали резултат, тъй като Симеон целял чрез преговорите само да печели време, за да сключи съюз с печенегите, насочен срещу маджарите.

редица достойства в непримирим враг на империята, за когото няма нищо свято, най-добре може да се проследи в писмата на патриарх Николай Мистик. Прави впечатление, че във всички случаи, когато той дава оценка за качествата и постъпките на своя опонент, пред очите му е моделът на идеалния владетел - такъв, какъвто го бе видял забележителният му предшественик Фотий. Съобразно този модел Николай Мистик е склонен да хвали или укорява цар Симеон, да одобрява или заклеймява постъпките му. Още в първото си писмо патриархът го нарича " разумен и разсъдителен"² . В друго писмо от юли 913 г., изпратено непосредствено след похода на българите в Тракия, характеризира го като "престъпен поход срещу християните". Николай Мистик все още не бил разколебан в мнението си за българския владетел и вярвал, че е "благоразумен, най-разсъдителен, най-истински християнин", който сигурно съжалява за постъпката си. Също така не се съмнявал в онова, което се говорело за Симеон като добър и боголюбив ,справедлив, мразещ злото, обичащ истината противник на лъжата"³. Нещо повече, в писмото се цитират и думите, с които висшия духовник се опитал да защити българския владетел пред противниците му: "Той е истинолюбив и с всички сили преследва и прогонва лъжата от своя народ. Той е най-вярващият, защото отвсякъде чувам, че неговите поданици във всичко са твърди във вярата"⁴

Разбира се, трудно е да приемем, че Николай Мистик се е вживял толкова в ролята си на защитник на Симеон, но все пак думите му подсказват, че във Византия положителната представата за добродетелния млад княз и неговите поданици била още жива, независимо от войната през 894-896 г.

² *Nicolaos Patriacha* Epistolae, ГИБИ, 4, р. 186.

³ *Ibidem*, р. 191-192.

⁴ *Ibidem*, р. 193. Патриархът защитавал българския владетел от нападки, че се готвел да започне война срещу Византия.

Ако подходим чисто статистически към отправените положителни характеристики за българския владетел, независимо от конкретния контекст на писмата, ще видим, че те не се отличават с особено разнообразие. Той най-често е определян като "кротък" "благоразумен" и "човеколюбив" човек, комуто не са чужди християнските добродетели като "боголюбие" и "благочестие". А в писмо от 920 г. Николай Мистик се увлича толкова в ласкателствата, че го сравнява с монах-аскет.⁵ Наред с това намира поводи нееднократно да отбележи, че в очите на византийците цар Симеон бил една издигната в интелектуално отношение личност. Те вярвали, че бил надарен от бога "с разум и разсъдителност", притежавал „съвършен ум” славел се като човек, "който нямал равен на себе си по ум между съвременниците си"⁶. Не е пропусната и неговата любознателност и интерес към произведенията на древните автори⁷.

Общото впечатление, което оставя всичко положително казано за цар Симеон е, че от характера му не са липсвали много от качествата, присъщи

⁵ **Nicolaos Patriarcha**, op.cit, p. 231. Идеализираната представа за българския владетел е дадена като своеобразна антитеза на реалното поведение, което било напълно неочаквано за ромеите. Мистик пише: "Защото кой можеше по-рано да очаква да се случи някога, че Симеон, който със своя велик ум и благолюбие е довел българския народ до голяма слава, който повече от всички хора мрази злото, почита справедливостта и се отвращава от несправедливостта, който побеждава страстите, въздържан е в храненето си не по-малко от ония, които се подвизават в планините, който не вкусва вино и с нищо не се отличава от ония, които са дали обещание да живеят във от този свят освен по дадената нему от бога власт да управлява, кой прочее може да предположи, че един такъв и толкова боголюбив мъж ще докара на ромеите и българите до сегашните бедствия, до безкрайното кръвопролитие и до такова опустошение..."

⁶ **Ibidem**, p. 232, 238.

⁷ В писмо до българския владетел, изпратено след срещата му с Роман Лакапин, проведена през 923 г., патриархът се обръща с думите: "Прочети внимателно това, което написах, а от писмото премини към старата история, защото аз зная, че ти се занимаваш с нея". - **Ibidem**, p. 295. Очевидно представата за високите интелектуални възможности на цар Симеон е била здраво вкоренена в съзнанието на византийците, за да може половин век по-късно пристигналият в Константинопол западен дипломат Луидпранд да научи, че Симеон "от малък бил изучил във Византия ораторското изкуство на Демостен и силогизмите на Аристотел". - **Liudprandus, Antapodosis**. - ЛИБИ, 2, p. 319.

на "идеалния владетел". На добродетелите, приписвани на българския владетел, са могли да завидят не един и двама византийски императори. Ласкателният тон на патриарха, който в едни случаи звучи категорично, а в други - с нотка на известно колебание, вероятно не произтича единствено от дипломатическата куртоазия, която е била необходимо да се проявява в преговорите. Вероятно Николай Мистик възприел този тон, който далеч надхвърлял лаконичната любезност на дипломатическия протокол, за най-верния подход към една честолюбива личност като българския владетел, който очевидно обичал ласкателствата и далеч не смятал, че отстъпва по нещо на ромеите. Същевременно не може да не направи впечатление, че в редица случаи положителните характеристики за цар Симеон не звучат самоцелно, а до известна степен се противопоставят на конкретното му поведение. Една от основните идеи, които се долавят в цялата поредица от писма е, че със своите постъпки българският цар разочарова напълно византийците и разрушава идеализираната представа, която са имали за него.

Образът на цар Симеон се оказва сякаш разсечен с нож на две несъвместими половини. В духа на типичния християнски провиденциализъм се прави опит настъпилата внезапна промяна в душата на владетеля да се обясни с извънземни ирационални причини като намесата на дявола, който непрекъснато се стреми да тласни добрите хора към грях. Ето защо, според Николай Мистик, колкото по-добър и добродетелен е един човек, толкова по-силно дяволът се стреми да завладее душата му⁸. Същевременно обаче за нарушения мир е обвинен не

⁸ _ **Nicolaos Patriarcha**, op. cit., p. 203-206. Идеята за ролята на сатаната в настъпилия разкол между българи и византийци патриархът нееднократно лансира в кореспонденцията си: Вж. **Ангелов, Д.** Методи византийской дипломатии в отношениях с Болгарии по данным писем константинопольского патриарха Николая Мистика. - В: Вопросы истории славян, Воронеж, 1963, с. 65 и сл. Статията е препечатана в **Ангелов, Д.**, Проучвания по византийска история, С., 2007, Университетско издателство „Св.Климент Охридски, с.551 сл.

само дявола , но и конкретно Симеон, който имал свободния избор да реши дали да живее в мир с ромеите, или да се стреми с всички сили към тяхното унищожение. В редица писма нееднократно се загатва ,че честолюбивите амбиции на българския владетел всъщност били следствие от някои недотам добри черти в характера му.

Още в писмото от юли 913 г. се прокрадват подозрения в тиранични стремежи по повод желанието му да стане настойник на малолетния Константин VII Багренородни и узурпира правата му върху престола. Въпреки че обвиненията не са отправени директно, показателни са разсъжденията, че "всеки тиранин е неверен, лъжец, законопрестъпник и несправедлив". Обладан е единствено от "безумие, безбожие и безразсъдство". Николай Мистик задава риторично и въпросите: "Кой зъл демон от завист към славата ти те е насочил към това, та да придобиеш името на тиранин?"⁹ В друго писмо от края на юли 913 г. цар Симеон е укоряван за това, че извращава и тълкува неправилно думите на патриарха, с които осъждал похода на българите срещу империята. А на следната 914 г. Николай Мистик отправя към своя опонент обвинения, че не държи на обещанията си да склучи мир с ромеите. Съветва го да не бъде надменен и горд като същевременно намеква, че е клетвопрестъпник¹⁰.

След битката при Ахелой през 917 г. Николай Мистик предупреждава цар Симеон, че е обхванат от "суетни надежди" и че може да остави "лош спомен за поколенията". Нещо повече, следват и обвинения в неблагодарност спрямо ромеите, които покръстили българите и са

⁹ **Nicolaos Patriarcha**, op. cit., p. 195-196.

¹⁰ **Ibidem**, p. 200. Мистик задава въпроса: "Ако някой се закълне в името си и после дръзне да наруши клетвата, той неизбежно ще бъде наказан със смърт. А не заслужава ли хиляди пъти повече да бъде наказан със смърт оня, който се е закълел в името на бога и твореца и господаря на всичко и след това наруши клетвата?". -**Ibidem**, p. 206.

открили очите им за истинската вяра¹¹.

Отрицателните оценки за личността на цар Симеон зачестяват в писмата писани след 918 г., когато започват походите му във вътрешността на империята. Чертаейки картината на кръвопролитията, Николай Мистик с горчивина отбелязва, че гневът и озлоблението са взели връх в поведението на българския владетел и го предупреждава да не загуби окончателно доброто си име, заради "честолюбие и суровост на душата"¹². Все по-чести стават и намеците, че постъпките му са далеч от представите за християнско благочестие, а словата, които отправя в писмата си до патриарха, обидни и непочтителни¹³. Видимо е и разочарованието от желанието на българския владетел да преговаря за размяната на пленници, след като общността на вярата изисквала те да бъдат освобождавани без условия¹⁴. Като подигравка с християнската вяра се оценяват и твърденията на цар Симеон, че причината неговият кон да бъде ранен в битката при Ахелой били молитвите на патриарха¹⁵. За несъстоятелни са обявени и сравненията, които правел българският

¹¹ **Nicolaos Patriarcha**, op.cit.,p. 218. "Не бъдете дотолкова неблагоприятни - пише патриархът - нито пък оставяй такъв спомен, че е имало един български управител, който пожелал да покори под властта си онези, които са освободили българския род от робството на дявола и да стане господар на освободителите".

¹² **Ibidem**, p. 222.

¹³ В писмо от пролетта на 921 г. патриархът се оплаква, че Симеон не се трогва от старостта му и от старата дружба между тях, но хвърлял писмата му на земята. - **Ibidem**, p. 240. Две години по-късно в друго писмо четем: "Тъй и ти, чедо наше, като запазваш достойнството на своето величие, удържай се от обиди, когато пишеш и особено когато изпращаното до тебе царско писмо не съдържа нищо обидно... **Ibidem**, p. 278. В писмо от същата 923 г. цар Симеон е обвинен, че извършва недостойни дела, след като пише "оскърбления и предварителни думи в отговор на дружеските и почтителни към тебе писма". - **Ibidem**, p. 290.

¹⁴ **Ibidem**, p. 256.

¹⁵ В последното запазено до цар Симеон писмо патриархът пише: "Ти казваше, присмивайки ни се, че си загубил коня си, който в сраженията бил ранен вместо тебе и твърдеше, подигравайки ни, че това се случило поради наша молитва. А ние отговаряме, че лично ние нищо такова не признаваме, нито сме подбуждали към война, нито пък сме се молели за нещо подобно". - **Ibidem**, p. 294.

владетел между себе си и библейския пророк и спасител на евреите Мойсей. Изразява се и открито недоволство, че цар Симеон непрекъснато си служи с божие то име, за да оправдае постъпките си. Като далеч от добрия тон се преценяват и опитите му се шегува в писмата си, да пише несвързано и двусмислено¹⁶.

Последното патриаршеско писмо от 924 г издава слабата надежда, че мирът може да бъде възстановен. То свидетелства за окончателното крушение на идеализираната представа на византийците за цар Симеон. Николай Мистик пише, че "целият сенат, заедно с него и целият град", а и изобщо всички поданици на империята са възмутени и не ще търпят повече "безумието на българите". Всички способни да носят оръжие ще се вдигнат срещу българския владетел, след като той не отстъпвал и още се "наслаждавали на бедствията на войните". Интересно е да се отбележи, че става дума за краха на една представа не само у византийците, но и у самите българи. Патриархът е убеден, че цар Симеон е бил обсипван с проклетия от всички хора - "и българи, и ромеи, богати и бедни, монаси, духовници и миряни"¹⁷. С други думи внушава се, че той отдавна е престанал да бъде образец за подражание и добър спомен за всички поданици.

Тази мисъл е доминираща и в писмата на Роман Лакапин, който е далеч по-пестелив в дипломатичния си тон. Независимо че ще срещнем познати вече характеристики като "благоразумен", "притежаващ най-възвишен и пронизателен ум", произхождащ от "благочестив корен", към цар Симеон се отправят и тежки обвинения. Той е "алчен за власт",

¹⁶ **Nicolaos Patriarcha**, op.cit., p. 258, 262, 276. За естеството на своеобразните религиозни аргументи, използвани от цар Симеон в диалога му с Николай Мистик вж. **Ангелов, П.** Средновековната българска дипломация, С.2004, с.127 сл. Според нас от цялата кореспонденция се налага изводът, че принципите на християнството и божията предписания са били важни за българския владетел дотолкова, доколкото могат да служат за защита на собствените му интереси.

¹⁷ **Ibidem**, p. 296.

"кръвник и лукав" , "стремящ се към чуждото, човек користолюбив, който е пристъпил границите, установени добре и справедливо от отците". Императорът нееднократно намеква, че българският владетел не се придържа към нормите на християнския морал, а вместо това намира поводи да се подиграва и извращава светото писание¹⁸. Читателят добива впечатлението, че Роман Лакапин кореспондира с една личност, у която първоначалният младежки респект, уважение и преклонение към империята са заменени с езическа нетърпимост и високомерие, типични по-скоро за някогашните български ханове, а не за един "духовен син" на императора¹⁹. Настъпилата очевидна еволюция в представите на византийците за цар Симеон се дължи вероятно и на настъпили промени в собствения му характер. Прави впечатление, че когато неговите настойчивост, интелект, разсъдителност, съчетана с решителност, така високо ценени от ромеите, се обръщат срещу самите тях, от "идеални" тези качества изведнъж се превръщат в пороци и недостойни за един истински владетел. Потвърждава се още веднъж мисълта, че византийците били склонни да оценят някого като добър и достоен само ако той не изпитвал враждебни чувства към тях.

"Лошото" в спомена се оказва решаващо и при формиране на представата за цар Симеон във византийските хроники и житийни текстове. Всички автори почти единодушно подчертават "войнолюбието" на българския владетел, неговата дързост да посегне върху правата на византийския император, а така също и проявите му на "езическо" безразсъдство и жестокост по отношение на ромеите християни и църковните храмове. Не е случаен фактът, че навсякъде българският

¹⁸ **Romani Lacapeni Epistolae**, ГИБИ,4, р. 299, 307, 313.

¹⁹ **Romani Lacapeni Epistolae**, р. 302, 307, 308. Особено сурово звучат обвиненията, че Симеон бил "цял окървавен, цял осквернен и отвсякъде опетнен". - **Ibidem**, р. 309.

владетел не е удостоен с никаква друга титла освен "архонт" или просто е наречен "българинът" Симеон²⁰. Византийските хронисти са направили подбор на определени моменти от българо-византийските войни, за да изградят една отрицателна представа за българския владетел. Така например Продължителят на Теофан обстоятелствено разказва за ужасните мъчения, на които бил подложен защитникът на Адрианопол Тимолеон, преди да бъде погубен по заповед на цар Симеон. В същата хроника се твърди, че преди да се срещне с Роман Лакапин през 923 г. българският владетел заповядал да бъде опожарен храмът на Богородица при Пиги, който бил построен от император Юстиниан I²¹.

Тези негови постъпки, които са описани и от други хронисти като Лъв Граматик, Симеон Логотет и Лъв Дякон са вероятно в основата на определението, което император Константин Багренородни прави за Симеон "най-безбожния българин"²². В подобен дух е и дадената характеристика от Лъв Дякон. Според него "вождът на мизите Симеон" е бил "човек смел и извънредно войнолюбив, който отдавна горял от

²⁰ По всичко изглежда, че тази представа за проявите на "езическото" в характера на цар Симеон била толкова здраво вкоренена у византийците, че по-късно Лиудпранд ще напише за него: "Но се след дълго, подлъган от силното желание да стане цар, той преминал от тихия манастирски покой в бурния светски живот и предпочел да следва по-скоро отстъпника Юлиан, отколкото преблажения Петър - ключоносеца на небесното царство". - **Liudprandus**, op. cit., p. 323. За това сравнение с Юлиан Отстъпника вж. **Божилков, Ив.** Цар Симеон Велики (893-927). Златният век на средновековна България, с. 161. Според автора тук не става дума за обвинения в езичество, но по-скоро в това, че цар Симеон бил отстъпник от иконуменическата йерархична система на империята. Той бил рушител според Ив. Божилков "не на догмите на християнската вяра, дори на православието, а на византийската догма за ролята и мястото на Константинополската църква в живота на християнството". Даже и да има такъв подтекст, оприличаването на Симеон с Юлиан Отстъпник според нас добре кореспондира и на откритите обвинения, които отправяли византийците, че той не зачита изобщо християнските норми и морал. За това как бил титулуван Симеон от византийците вж. **Бакалов, Г.** Средновековният български владетел, с.115. За развитието на имперската идея при цар Симеон и нейните идеологически основи вж. Също изследването на **Николов, А.**, Политическата мисъл в ранносредновековна България, С., 2006, с.151 сл.

²¹ **Theophanis Continuati** Chrographia, ГИБИ,3, p. 126, 132

²² **Constantinus Porphyrogeni**шкя. De Thematibus, ЛИБИ, 5, p. 192.

желание да воюва и подготвя война с ромеите". А желанието му да бъде провъзгласен за император се отдава на свойственото му "скитско безумие"²³.

Хронистът Йоан Зонара обяснява похода на българския владетел срещу хърватите през 926 г. с факта, че "той бил мъж на кървите и въобще не обичал да стои спокоен"²⁴ Тъмните краски в оценките са доминиращи и в някои жития, където се споменава за българо-византийските войни. В житието на Св. Лука Нови Симеон е наречен "злодеец", който е станал причина за проливането на много християнска кръв²⁵. В житието на Св. Мария Нова четем, че "владетелят на българите бил мъж свиреп, който нахлул в Тракия и я разграбил" От същото житие се разбира, че по негова заповед били сринати и стените на град Виза, където се намирили мощите на светицата. Той обаче не посмял да посегне, въпреки своето "безбожие", върху храма, където се съхранявали мощите. Според житиеписецът, след като научил за чудесата на светицата, царят поискал да бъде вдигнат капакът на урната. Тя била отворена, но от нея изскочил пламък, който уплашил всички. Тогава било заповядано на свещениците и занаятчиите да извършват ежедневно богослужение²⁶. Показателно е, че не някой друг, а именно цар Симеон е в центъра на тази легендарна история. Очевидно при нас е поредният пример български владетел да стане действаща фигура в някое събитие, от което византийците извличат определени морални поуки. Житиеписецът внушава, че даже една такава известна личност, превърнала се в страшилище за ромеите и лишена от християнско благочестие, е била принудена да се смири пред чудодейната сила на Св. Мария Нова. Представата за "войнолюбеца" Симеон, за разбунтувалия се

²³ Leonis Diaconi Historiae, ГИБИ, 5, р. 257.

²⁴ **Iannis Zonarae**, Epitome historiarum, ГИБИ, 7, р. 117.

²⁵ Vita Lucae inuioris steariotis, ГИБИ, 5, р. 232.

²⁶ **Vita Mariae inuioris**, ГИБИ, 5, р. 76-77.

"духовен син" на императора, който е проявил неблагодарност към своите благодетели, се подсилва във византийската книжнина и от редица сравнения на личността му с видни исторически фигури от различни епохи. Като се започне от библейски владетели и пълководци и се стигне до величия от близкото и по-далечно минало на самата Византийска империя. Някои от тези сравнения са съвсем директни. Така например в "Словото за мира с българите" се отбелязва, че мирът между българи и ромеи настъпил чак след като божественият разум отстранил цар Симеон, наречен "сеятел и пазител на раздорите", "нов Адер" и "нов Холоферн"²⁷. Сравнението на българския цар с библейската личност на Адер идва очевидно да подчертае неговата бунтовническа същност, довела до това, както се отбелязва по-нататък в словото, "рожбата да се отдели от родителя". Добре известно е, че Адер е една от първите личности, дръзнали да се противопоставят на всемогъщия цар Соломон. На младини Адер, както гласи библейският разказ, намерил убежище при египетския фараон, спасявайки се от погрома, който осъществил цар Давид в Идумея. След смъртта на Давид Адер се завърнал в родните си земи и отказал да се подчини на Соломон²⁸. Що се отнася до сравнението с Холоферн, очевидно се внушава, че със своето поведение българският владетел наподобявал безскрупулния и жесток асирийски пълководец. В това сравнение се крие вероятно и намек за последвалото справедливо възмездие за Холоферн. Известно е, че за своите злини спрямо евреите, той платил с главата си, отрязана от израилтянката Юдит²⁹. По наше мнение тук е налице и известна алюзия между гибелта на Холоферн и легендарния разказ за края

²⁷ **De pace cum bulgaris homilia**, ГИБИ, 5,р. 89. Специално внимание върху сравненията на цар Симеон с различни библейски и исторически личности обръща **Ив. Божилов**. - Цар Симеон Велики (893-927). Златния век на Средновековна България, С.,1983, с. 153 и сл.

²⁸ **3. Царства**, 11:14.

²⁹ **Юдит**, 13:6.

на цар Симеон. Известно е , че във византийската книжнина е разпространена версията, според която той напуснал земния си път, след като византийците отрязали главата на негова статуя, намираща се в Константинопол³⁰.

В стремежа си да подчертае самохвалството и високомерието на цар Симеон авторът на "Словото" си е послужил и с още два библейски образа, олицетворяващи противопоставянето разума и хладнокръвието на грубата сила и надменността. С двубоя между Голиат и Давид е сравнена срещата на българския владетел с Роман Лакапин, осъществена през 923 г. под стените на Константинопол. Византийският император се появил "подобно на Давид", невъоръжен, докато другият - Голиат (т.е. Симеон - б.а.), както научаваме, пристига със самохвалство, предхождан от войски". В този пасаж е вмъкнат и още един интересен детайл, който очевидно е трябвало да накърни представата за високата ученост на българския владетел. Споменава се, че в преговорите той говорил "много на варварски, а още повече на неправилен гръцки" В крайна сметка, самоувереността на цар Симеон била сломена, тъй като той "изслушал това, което било потребно, склонил да преговаря на следващия ден и се оттеглил".³¹

В "Словото" се споменава и за съдбата на редица исторически личности, чийто залез и гибел се дължали единствено на това, че предпочели войната и враждата, а не мира и съгласието. Сравнението, което се прави между тях и цар Симеон не е директно, но подтекстът е ясен - всички, които подобно на него са предпочели враждата и кръвопролитие, са споходени от един недостоеен край. Сред тези личности са персийският цар Камбиз, цар Кир Млади и даже самият Александър Македонски³².

³⁰ Theophanes Continuatus, op. cit., p. 135.

³¹ **De pace cum Bulgaris...**, p. 95.

³² **Ibidem**, p. 98-99. Вж. и **Божилков, Ив.** Цар Симеон Велики..., 159-160

Склонност да си служи с историческа алюзия, а не толкова с исторически сравнения, проявява и Николай Мистик. Както вече имахме повод да отбележим, той ценял интересите на българския цар към историята и се надявал с подходящи примери да му докаже колко суетни и пагубни са стремежите му към короната на византийския император. Основната идея, която няколко пъти Николай Мистик развива в писмата си, е, че със своето поведение българският цар постъпва даже по-лошо от личности, които са станали символи на безчовечност и високомерие. Кои са прочее тези личности?

В писмото си от юли 913 г., където Николай Мистик упреква българския владетел в тиранични стремежи по отношение на малолетния Константин VII Багренородни, е направена една интересна успоредица със събития от византийско-персийските отношения по времето на император Аркадий (395-408 г.). Патриархът се обръща към българския владетел със следните думи: "Ти си чул за царството на персите, колко е могъщо и богато, а тъй също и за това, че персите още отначало непрестанно воювали с ромеите, но след това императорът на ромеите Аркадий починал и оставил царството си на тригодишния си син Теодосий. Те, които постоянно вдигали оръжие против ромеите, сметнали за несправедливо и безчовечно да воюват с империята, чийто владетел поради своето малолетие бил неопитен в човешките работи и в държавното управление. Затова те не само прекратили войната, която водели с Аркадий, но даже персийският цар изпратил посланици до тукашния сенат. А Хозрой бил прочут между всички перси със своята жестокост. Именно той изпратил пратеници до първенците на сената, като съобщил, че прекратява войната и ще защитава малолетния цар и че ако някой се осмели да вдигне вражеска ръка срещу него, той ще го защити с всички сили и ще се отправи със собствената си войска срещу самия град и ще положи всяко старание и усилие да разруши основите му и го потопи в морето". Смисълът на

търсеното от Николай Мистик внушение проличава съвсем ясно в последвалите реплики: "Виждаш ли човеколюбието на варварския цар? Чуваш ли колко е разумно и справедливо това решение?". Зад тези думи фактически се крие обвинението, че със своето поведение и морал цар Симеон отстъпва даже на един езически владетел като Хозрой. Това дава и повод на Николай Мистик да запита цар Симеон дали му е особено приятно, че в "стремежа си към тиранията си е паднал по-долу от тоя варварин и безбожник, и огненопоклонник"³³.

По всичко изглежда, че в своя разказ Николай Мистик се опира на сведенията на Прокопий Кесарийски за отношенията между Византия и Персия по времето на император Аркадий. Според византийския историк Аркадий още преди смъртта си успял да осигури за своя малолетен син Теодосий опекунството на персийския владетел. Прави впечатление обаче, че Николай Мистик погрешно е посочил, че по това време владетел на персите е бил Хозрой. Тогава, според сведенията на Прокопий, над тях е царувал Исдигерд. Именно той, по думите на византийския историк, изпращал след смъртта на Аркадий послания до римския сенат, в които предупреждавал, че ще започне война срещу всеки, който се опита да подготви заговор срещу Теодосий³⁴. Според В. Златарски това объркване на имената вероятно не се дължи на проявено невежество от страна на Николай Мистик, а на грешка на преписвача³⁵. Според нас обаче подмяната на имената е могла да стане и съвсем съзнателно. Логично е да се допусне, че Николай Мистик се е опитал да въвлече в разказаната от него история една фигура, станала не само сред персите, но и сред византийците емблематична със своите качества. Става дума за един от

³³ **Nicolaos Patriarcha**, op. cit., p. 196.

³⁴ **Прокопий Кесарийски**, Война с персами, Война с вандалами, Тайная история, М., 1993, с.9.

³⁵ **Златарски, В.** Писмата на цариградския патриарх Николая Мистика до българския цар Симеон. - СбНУК, X, 1894, 400-401, бел. 9.

най-могъщите персийски царе Хозрой, управлявал от 529 до 577 г. Уместно е да припомним по този повод казаното за него от Агатий Миринейски. Той споменава, че Хозрой бил възхваляван не само от персите, но и от много ромеи като "любител на науката, достигнал до върховете на философията". Пак според Агатий говорело се, че по негово време много елински произведения били преведени на персийски, а самият владетел "изучавал Аристотел, Платон и други елински мъдреци". В интерес на истината трябва да отбележим, че самият Агатий се отнася доста резервирано към тези твърдения и високомерно запитва как Хозрой с присъщия му "груб език" и начин на живот "съвсем варварски", изпълнен със стремеж към война, е могъл да достигне до споменатите големи успехи в науката³⁶. Какъвто и да е бил обаче Хозрой, прави впечатление, че Николай Мистик е избрал една личност за сравнение, несъмнено подобаваща на самочувствието и достойнството на цар Симеон. Покрай всичко останало този факт би трябвало да го разглеждаме като своеобразна проява на респект от византийците към цар Симеон, след като в техните очи България е една сравнима величина със славното навремето Персийско царство.

Друг е вече въпросът до каква степен подобни исторически алюзии и сравнения са могли да повлияят с нещо върху поведението на цар Симеон. В тази връзка бихме отбелязали само, че след като Роман Лакапин заел императорския престол, българският владетел подхваща в своята политика именно идеята, че правата на малолетните престолонаследници трябва да бъдат защитавани на всяка цена. Неслучайно той настоява непрекъснато в писмата си Роман Лакапин да напусне престола и се вижда призван да освободи ромеите от неговата тирания. Казано по друга начин, идва момент, когато аргументите на Николай Мистик, внушени чрез цитирания

³⁶ *Agathiae Historiarum*, Bonnae, 1828, p. 126.

исторически пример, се обръщат срещу самия него в качеството му на защитник на Роман Лакапин.

За втори път патриархът прави опит да въздейства върху цар Симеон посредством исторически алюзии и сравнения в едно свое писмо от 921 г. В него дава израз на разочарованието си, че българският владетел отказал да го приеме и разговаря за мира. За да бъде по-убедителен в твърдението си, че не подобава на цар Симеон да се отнася с пренебрежение към молбите на един висш архиерей за мир и да не уважи най-малко белите му коси, Николай Мистик отново се връща към времето на император Аркадий. Този път обаче е направен опит за сравнение с една личност, стояща далеч по-ниско по достойнство, произход и слава от цар Хозрой. Николай Мистик напомня за "известния Гайна, който с многобройна войска опустошавал с огън тая страна, както и вие". Според патриарха "всяко място, гдето той нападал, покорявал със своята войска и не било възможно да му се противопостави някой, както на ударите на мълнията, изпращана от небето"³⁷ Всъщност става дума за вестгота Гайна, който придобил при император Аркадий пълна власт над армията и бил удостоен с титлата "magister militum". Стремещът му да бъде пълновластен господар в Константинопол събудил недоволство сред градските жители, които се разбунтували. Гайна започнал открити бунтовнически действия срещу империята. В последна сметка той се принудил да избяга отвъд Дунав, където бил убит по заповед на хунския вожд Улдес³⁸.

Важно място в историческия екскурс на патриарха заема епизодът, в който се споменава как известният богослов Йоан Златоуст успял в лична среща с Гайна да обуздае варварския му жесток нрав и го склони на мир. Николай Мистик отбелязва: "Гайна видял архиерея, чул думите му. Той веднага се уплашил, изоставил суровостта и безчовечието, придобил

³⁷ **Nicolaos Patriarcha**, op. cit.p. 254.

³⁸ **Ангелов, Д.** История на Византия. Първа част. С., 1976, 98-100.

човешка кротост, прекратил кръвопролитие, като се задоволил с тогавашните злини, склонил да се примири с императора, прегърнал нозете на архиерея и приет радушно, доколкото заслужавал, се завърнал в земите си"³⁹. Няма съмнение, че разказаният исторически епизод цели на първо място да подсказва колко по-неразумен е цар Симеон даже от един варварски вожд, чиято сурова душа все пак била смекчена от думите на Йоан Златоуст. При това се намеква, че българският владетел е по-лош от Гайна не само защото не приел никакви условия да сключи мир, но защото изобщо не удостоил с лична среща Николай Мистик. Според Иван Божилов в разказа за срещата между Гайна и Йоан Златоуст е търсено и още едно внушение. Патриархът всъщност искал да покаже, че както този варварски вожд бил един бунтовник срещу императора, така и българският владетел се проявил като "непокорен син" и дръзнал да се разбунтува срещу своя "духовен баща"⁴⁰. А погледнато в по-дълбок контекст, като се има предвид краят на Гайна, очевидно подхвърля се идеята, че всеки, който въстава срещу императора, го очаква незавидна съдба. Това внушение като че ли най-добре проличава в третия опит на Николай Мистик да оприличи цар Симеон с някоя историческа личност. Този път примерът е подбран от съвсем недалечното минало на империята и е избрано събитие, от чиито последици се опитал да се възползвал самият български владетел. В едно от поредните писма, където патриархът го призовава да смекчи войнолюбивия си нрав и потисне гордостта си, се напомня за постъпките на византийския ренегат Лъв Триполит. Известно е, че той командвал флота на арабите, които през 904 г. завладели и оплячкосали град Солун, като отвели значителна част от населението му в робство. Българският владетел едва ли е могъл да не си спомни този факт, тъй като тогава се е

³⁹ **Nicolaos Patriarcha**, op. cit., p.254.

⁴⁰ **Божилов, Ив.** Цар Симеон Велики..., с. 158.

опитал да засели града с българи и го присъедини към България⁴¹.

Прави впечатление, че в този случай личността, с която се уподобява цар Симеон стои на още по-ниско стъпало по отношение отрицателните асоциации, които създава. Става дума не просто за един бунтовник, какъвто е бил Гайна, но и за ренегат, вероотстъпник, дръзнал да вдигне ръка срещу християните и пролее кръвта им. Особено интересен е намекът на патриарха, че Лъв Триполит, подобно на цар Симеон, бил изпълнен със самочувствие от постигнатите победи и заплашвал столицата на империята със следните думи: "Ще дойда аз до царския град и може би ще го превзема, ако пък не, то доста ще бъде да се похваля, че съм ходил срещу столицата на ромейската държава, и съм насочвал срещу нея стрелите си". По-нататък Николай Мистик продължава, че поради тези дръзки мечти и самохвалство, божият съд над Лъв Триполит не закъснял. Край остров Лемнос ромейската флота го застигнала и предала на "погибел всичките намиращи се там кораби и войници, с една реч, цялата агарянска сила"⁴². Очевидно търсеното в случая внушение е, че този, който пролива християнска кръв и изпитва гордост от това свое деяние, рано или късна ще го сполети справедливо възмездие. Така в последна сметка виждаме, че образът на цар Симеон еволюира в низходяща градация по отношение на личностите, с които е сравняван, като се започне от прочутия персийския цар Хозрой и се стигне до жалкия ренегат Лъв Триполит, продал себе си и вярата на арабите. Нещо повече, онова, което засилва негативното в образа на българския цар, е обстоятелството, че посочените личности, въпреки своите пороци и безбожие, понякога са действали даже по-разумно от самия него. Тази нелицеприятна представа бива уплътнена и със сравненията, които се правят между цар Симеон, от една страна, и княз Борис и цар Петър, от друга.

⁴¹ Ангелов, Д. История на Византия. Част втора. С., 1963, с. 158.

⁴² Nicolaos Patriarcha, op. cit., p. 270.

Още в първото си писмо Лъв Хиросфакт намеква, че княз Борис би трябвало да служи на своя наследник като образец на поведение. Византийският дипломат изразява надеждата, че Симеон ще освободи пленените ромеи, "и то не срещу откуп и дарове. И това ти ще извършиш по подражание на твоя пребожествен отец"⁴³. Своеобразната антитеза, противопоставяща миролюбивия и благочестив княз Борис на войнолюбивия му син откриваме в кореспонденцията на Николай Мистик. По същество една от водещите идеи, пронизваща всички писма на патриарха, е, че владетелят на българите е пренебрегнал и потъпкал заветите на своя баща. Създава се представата за един неблагоприятен син, който руши стореното от своя родител. Неслучайно в едно писмо от 922 г., в което доминира разочарованието от непостоянното поведение на цар Симеон, Николай Мистик го призовава за следното: "Спомни си, чедо наше, за онова старо време, когато ти, свързан с връзките на Светия дух, се наслаждаваше като любим син от любовта на бащата император, спомни си за онзи прекрасен и свят мир между българи и ромеи, за ония добри отношения и безметежен живот, когато бог се прославяше единодушно и единомислено от българи и ромеи..."⁴⁴. А в друго писмо от началото на 923 г., когато патриархът губи надежда, че нещо от характера на княз Борис би се проявило и у цар Симеон, срещаме следните думи "и справедливо, както си станал наследник на властта на блажения си баща, така да бъдеш наследник и на неговата миролюбива душа и на другите християнски качества. Той с божия помощ положи основата, на тебе пък подобава да градиш, а не да разрушаваш, нито да подкопаваш основата". По-нататък в писмото се развива мисълта, че княз Борис би се срамувал от поведението на своя син. "Питаме те, чедо мое, - пише Николай Мистик - и ти ми отговори, както е прилично на твоята кротост и доброта, ако беше жив

⁴³ **Leo Choerospactes**, op. cit., p. 176.

⁴⁴ **Nicolaos Patriarcha**, op. cit., p.261.

онзи, който сега се намира при светиите на небето, и те види, че действаш така и вършиш убийства и войни, с какви думи би се обърнал той към тебе? Какво мислиш би било неговата душевно настроение, нима той не би се облял в сълзи, не би ли се изпълнил с печал и униние и не би ли сметнал живота си за непоносим?"⁴⁵.

Тази представа за неблагоприятния син, който потъпкал клетвите на своя баща и оставил с това, както се изразява Николай Мистик "жалък и достоен за проклятие спомен", сякаш е последният и завършващ щрих в еволюцията, която претърпява образът на цар Симеон във византийската книжнина. При това той се оказва не само недостоен син, но и недостоен за подражание баща. В житието на Св. Лука е отразено ясно изразено убеждение, че цар Петър съвсем не приличал на баща си. Там се казва, че след смъртта на цар Симеон властта му приел цар Петър, "който обаче съвсем не изглеждал, че е наследил славата и богатството, нито пък жестокостта и човеконенавистта му, а стоял далеч и нямал нищо от неговия характер и природа. Той казал, че веднага се прощава с кръвопролитията и войните, приел мира с нас, като обърнал, да се изразя като пророка, в сърп и мотика, меча и копието и всяко желязно оръжие"⁴⁶. Това противопоставяне баща на син се долавя и в "Словото за мира с българите", където чрез една библейска алюзия за цар Давид и Соломон се подсказва, че бог решил да се извърши делото за мира чрез сина (т.е. цар Петър), който "бил неопетнен от кърви" за разлика от своя баща, който от младост бил привикнал с тези кърви"⁴⁷. Така всъщност цар Симеон се

⁴⁵ **Ibidem**, p. 274-275.

⁴⁶ Vita Lucae inuioris, p. 232.

⁴⁷ **De pace cum Bulgaris...**, p. 96. Положителната представа, която византийците са имали за цар Петър, се потвърждава и от думите на константинополския патриарх Теофилакт, който в своето послание до него го нарича "най-добър и най-прочут между нашите сродници" (**Theophilacti Constantinopolis patriarchae Epistola Petro Bulgarorum regi**, ГИБИ, 5, с. 184. А Льв Дякон нарича цар Петър "боголюбив и достопочтен мъж", **Leo Diaconus**, op. cit., p. 248.

оказва "притиснат" от две страни, противопоставен на неговия баща княз Борис и сина му цар Петър, които в представите на византийците възплащавали благочестие и миролюбие, довели ги заслужено до пантеона на светците. Единственото отклонение от тази представа съзираме в Житието на Климент Охридски от Теофилакт. Там се споменава, че княз Борис-Михаил родил Симеон "по свой образ и подобие и той съхранил неподправени чертите на неговата доброта"⁴⁸. В това твърдение едва ли можем да съзрем съзнателен опит на Теофилакт да реабилитира с нещо образа на цар Симеон сред византийците. По-скоро цитираният пасаж е свидетелство за несъмнената старобългарска основа на житието, като се има предвид, че в старобългарската литература е създаден един изцяло положителен и на места даже идеализиран образ на цар Симеон⁴⁹.

⁴⁸ **Theophilactus**, op. cit., p. 133.

⁴⁹ За положителната оценка на цар Симеон в старобългарската книжнина вж **Божилков, Ив.** Цар Симеон Велики..., с. 163 и сл. Прави впечатление, че в съзнанието на средновековните българи се налага преди всичко представата за Симеон "книголюбец", а не държавника и военачалника, прославил се с много победи над враговете си. По всичко изглежда, че основната заслуга този образ на царя „книголюбец” да остане доминиращ сред българите в следващите поколения се пада на българската църква. Същевременно обаче тя се въздържа да причисли цар Симеон към пантеона на канонизираните български владетели, независимо от големите му заслуги на н за развитието на богослужебната книжнина и църковната архитектура в Преслав. Главна причина за това вероятно се оказала пролятата от него християнска кръв. В подкрепа на едно такова предположение може да се изтъкне факта, че с честта да бъдат канонизирани за светци били удостоени единствено бащата на Симеон княз Борис и сина му цар Петър, които си спечелват славата на „миротворци” в отношенията с Византия. В тази връзка можем да се запитаме също дали този негативен образ, който византийците изградили за цар Симеон не е повлиял и върху решението на сина му цар Петър да не кръсти с името на баща си нито един от своите синове.. Както е известно големия син на цар Петър е кръстен на прадядо си Борис, а другия син Роман взема името на своя дядо Роман Лакапин.

Опит да реабилитира личността на цар Симеон в противовес на негативната представа, създадена за него от византийците като „мъж та кървите” прави **Shepard, J.**, Simeon of Bulgaria – Peacemaker, ГСУ, Научен център за славяно-византийски проучвания „Иван Дуйчев”, т.83(3)1989, р.9-48. По повод образа на цар Симеон в старобългарската книжнина и оприличаването му с библейски личности заслужават внимание и интересните разсъжденията на **Николов, А.**, Цит.съч., с.189, че старобългарският книжовник Йоан Екзарх вмъква в шестото слово на своя „Шестоднев” описанието на дворците на цар Симеон с цел да внуши, че

В заключение ще обобщим, че няколко са основните фактори, които обуславят представата за цар Симеон във византийската книжнина. На първо място трябва да се подчертае, че това е първият български владетел, чието израстване и оформяне като личност византийците са имали възможност да проследят от детските му години. Симеон получава своето образование в Константинопол в средата на най-изявените византийски интелектуалци от втората половина на IX век. Той имал възможност още тогава да се запознае отблизо със схващанията на византийците за "идеалния християнски владетел", но и същевременно да почувства осезателното разминаване между политическата теория и реалния живот в императорския двор. Проявеното от младия княз усърдие в изучаването на различни дисциплини и обстоятелството, че той е бил готвен за духовна кариера, е главната причина първоначално сред византийците да се затвърди една положителна представа за него. Благоразположението към княжеския син се вписвало напълно в стратегията на византийските императори, които приемали при себе си и обучавали синовете на чужди владетели с цел да култивират у тях не само възхищение, но респект и уважение към могъществото на империята.

Друг фактор, който оказва решаващо въздействие върху моделирането на образа на цар Симеон във византийската книжнина, е обстоятелството, че той е първият "духовен син" от "семейството" на византийския император, който дръзва да оспори правата му и да предяви претенции върху трона в Константинопол. Този факт несъмнено излизал извън рамките на обичайните представи за поведението на повечето български владетели, наложени до този момент в съзнанието на византийците. Константинополските управници, които някак си били вече

„благочестивият български владетел се е издигнал до върховното подражание на божията добродетел и възвърнал на човешкия род изгубеното от Адам с грехопадението царствено достойнство”.

свикнали с проявите на враждебност от страна на северните си съседи и техните териториални претенции, понесли особено болезнено посегателството на цар Симеон върху идеологическите устои на империята, което никой от неговите предшественици не се опитал да стори. Той разрушил много бързо идиличните представи за настъпилото единение между българи и ромеи след Покръстването, което трябвало да ги предпази от проливането на кръв. Това в крайна сметка става причина във византийската книжнина да се сблъскваме с толкова противоречиви и взаимноизключващи се оценки за личността на цар Симеон, който за едни оставал преди всичко високо наранена в интелектуално отношение личност, прекланяща се пред византийската култура, а за други - непримирим враг, злодей и безбожник, поставил си за цел да унищожи Византийската империя.

Морската търговия по Балканското крайбрежие през средновековието – такси и ограничения

Йоанна Бенчева

Търговията е едно от най-старите занимания на човека, а Средиземно море е едно от най-подходящите за подобна дейност. Силните антични традиции за мореплаване и търговия в *mare nostrum* са продължени и през средновековието. И ако през античността основните участници са финикийци, египтяни, гърци и римляни, то през средните векове това са византийци, араби, венецианци и генуезци. Това обаче далеч не са всички основни участници в стокообмена по море, свързани със Средиземноморието и в частност с Балканския полуостров. Към тях можем да добавим далматинските градове Дубровник, Сплит, Трогир, Котор, Задар, Драч и разбира се обитателите на всички малки пристанища по крайбрежието и островите, за които думите море и живот са синоними.

В настоящето проучване ще бъдат разгледани въпроси, свързани с търговията по море в района на Източното Средиземноморие – кои са основните участници в стокообмена, какви са различните препятствия пред извършването на размяната, какви са основните данъци, дължими от търговците и привилегиите, които получават от балканските владетели. Основните акценти ще бъдат поставени върху периода X - средата на XV век, т.е. преди трайното установяване на османците в региона.

Извори по темата не липсват. Към най-важните можем да причислим съхраняваните в архивите на Венеция и Дубровник документи от най-различно естество; статuti на далматинските градове, в които всичко свързано с морето подлежи на подробна регламентация – закони, търговия, корабостроене и т.н.; грамотите на балканските владетели – византийски, сръбски, български и др., с които предоставят търговски привилегии на

някои от участниците в стокообмена; отделни сведения в наративни и агиографски източници, нотариални записки и книгите на Джакомо Бадоев и Михаил Лукаревич от Дубровник и т. н.¹

Проблемът за митата, таксите, привилегиите и ограниченията свързани с корабоплаването и търговията в средиземноморския басейн е изследван от мнозина автори. Открояват се имената на Роберт Лопез, Елиаху Аштор, Давид Абулафия, които се спират обстойно на проблеми от различни аспекти на средиземноморската икономика; Франсис Картър отделя внимание на развитието на Дубровник, Бариша Крекич – на Дубровник и Леванта, слагайки акцент върху търговията, Нада Клаич проучва развитието на далматинските градове през средните векове; Майкъл Маккормик – на формирането на европейската икономика в периода на ранното средновековие и в частност на разглеждания район, Ангелики Лайу проучва мястото на Византия в средиземноморската търговия, Фредерик Лейн се занимава с проблемите на Венеция, Мишел Балар с генуезкото присъствие в Черноморието, Г. Братиану изследва византийската икономика и районът на Черноморието, с проблемите на търговията и пътуванията се занимават Оливия Констабъл и Лиляна Симеонова². Този списък може да бъде допълнен и с много други имена.

¹ Сред по-важните корпуси с извори са: *Medieval trade in the Mediterranean world, illustrative documents, translated with introductions and notes by Robert S. Lopez and Irving W. Raymond* (London, 1955), *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, sabrao i uredio T. Smiciklas*, (Zagreb, 1904); *Monumenta Serbica, spectantia historiam Serbiae Bosnae Ragusii*, Fr. Miklosich (Graz, 1964); *Monumenta historica ragusina, uredio Mihailo Dinic* (Zagreb, 1951-); *Законски споменици српских држава средњег века, прикупио и уредио Стојан Новаковић*, (Београд, 1912), *Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272, nunc primum in lucem protulerunt V. Bogisic et C. Jirecek*, 1904; *Regestes des deliberations du Senate de Venice concernant la Romainie*, par F. Thiriet, *Documents et recherches sur l'economie des pays byzantins, islamiques et slaves et leurs relations commerciales au Moyen Age*, 1 (Paris, 1958-); *Il libro dei conti di Giacomo Badoer (Costantinopoli 1436-1440): complemento e indici*, a cura di Giovanni Bertelè (Padova, 2002)

² Сред по-важните изследвания са: R. S. Lopez, *The commercial revolution of the Middle Ages, 950-1350* (Cambridge, 1976), R. S. Lopez, *Storia delle colonie genovesi nel Mediterraneo* (Genova, 1996); E. Ashtor, *Levant trade in the later Middle Ages* (Princeton,

“Морският транспорт е евтин” – тази максима важи с пълна сила за разглеждания период, но това не е единствената причина, която го прави предпочитан, особено при по-дългите разстояния. Търговията по море често е по-бърза³ в сравнение със сухопътната, относително по-сигурна, въпреки заплахата от пирати и силни бури, по-лесна за организация и икономически по-ефективна, особено ако е придружена с ползването на получени митнически привилегии. За някои от градовете по далматинското крайбрежие търговията по море е основен поминък⁴. Сплит е ограничен от Динарската планинска верига и сухопътната търговия там е практически невъзможна. Сходно е и положението в Трогир и Котор.

Макар и рядко, но и пред търговията по море могат да бъдат поставяни ограничения от различен характер. Сред тях можем да посочим ограничения от чисто икономическо естество – обемът на стокооборота и относителния дял на присъствие на “големите играчи” намаляват възможностите за изява на “малките”. Венеция и Генуа изземват дългите

1983); D. Abulafia, *Commerce and conquest in the Mediterranean, 1100-1500* (London, 1993); D. Abulafia, *Italy, Sicily and the Mediterranean, 1100-1400* (London, 1987), Fr. W. Carter, *Dubrovnik (Ragusa) - a classic city-state* (London, 1972), B. Krekic, *Dubrovnik: a Mediterranean urban society, 1300-1600* (London, 1997), Idem, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant au moyen age* (Paris, 1961); N. Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku* (Zagreb, 1990), N. Klaić, *Trogir u srednjem vijeku* (Trogir, 1985), N. Klaić, I. Petricioli, *Zadar u srednjem vijeku do 1409* (Zadar, 1976); M. McCormick, *Origins of the European economy: communications and commerce A.D. 300-900* (Cambridge, 2001), A. Laiou, ‘The Byzantine economy in the Mediterranean trade system; Thirteenth-Fifteenth centuries’, *Dumbarton Oaks Papers*, vol. 34 (1980), 177-222; F. Lane, *Venetian merchant galleys, 1300-1334: private and communal operation*, *Speculum*, vol. 38, 1963, 179-205, F.C.Lane, *Venice: a maritime republic* (Baltimore, 1981); M. Balard, *La mer Noire et la Romanie genoise: XIIIe-Xve siecles* (London, 1989); G.I.Brătianu, *Recherches sur le commerce genoise dans la mer Noire au XIIIe siecle*, Paris, 1929; O. R. Constable, *Housing the Stranger in the Mediterranean World: Lodging, Trade, and Travel in Late Antiquity and the Middle Ages* (Cambridge, 2003), Л. Симеонова, *Пътуване към Константинопол. Търговия и комуникации в Средиземноморския свят (края на IX- 70-те години на XI в.)*, София, 2006;

³ Така например при пътуване по суша максимално се изминават между 60 и 80 км на ден, и то ако се пренася важна новина, обичайно се изминават около 40 км на ден, пътуванията из Адриатика по море отнемат около 10 дни, а тези от Дубровник до Черно море, Испания и Сирия около месец – повече информация виж в Carter, p.159-162

⁴ N.Klaić, *Povijest Hrvata*, p. 208, B. Krekic, *Dubrovnik (Raguse) et le Levant*, p. 21

дистанции и монополизират търговията с някои стоки, така че на другите (Сплит, Трогир, Драч и в много по-малка степен Дубровник) остава да се задоволят с близкостоящите земи. Изключително важни за търговията на Венеция са стоки като зърно, текстил, дървен материал, подправки (около 60 процента от целия ѝ стокообмен). Върху една от стратегическите за средновековието суровини – солта – Венеция успява да наложи монопол върху доставките от Далмация за много от съседните си континентални градове в Италия. Тази разрастваща се търговия става важен приходоизточник за хазната, придобива и политическо значение.⁵ Превъзходството на Венеция в търговията с Близкия Изток е смазващо – почти 2/3 от стокооборота е реализиран от нея в търговията с подправки и други стоки (включително метали), останалата част е от всички европейски играчи.⁶ Търговската активност на Венеция обхваща цялото Средиземноморие – от Адриатическо море, в което тя упражнява пълен контрол, нарушаван единствено от пиратски нападения, Черно и Егейско море, до най-отдалечените краища на Средиземноморието и отвъд него – Тунис и Атлантическите пристанища.

Генуа държи значителен дял от търговията в черноморския басейн и Йонийско море чрез колониите си в Пера, Кафа, Тана, о. Хиос и др.

Някои от пречките се дължат на причини от техническо естество – повечето от корабите са с малки размери, а те не предполагат далечни пътувания, и макар да има някои промени в сравнение с античността навигационната техника все още не позволява отдалечаване от бреговете, а новостите, които навлизат и улесняват по-свободното плаване се появяват

⁵ F.C.Lane, Venice, p.156

⁶ за търговията с ценни метали виж E. Ashtor, Les métaux précieux et la balance des paiements du Proche-Orient à la basse époque (Paris, 1971)

едва в края на разглеждания период⁷. Така например корабите, с които разполага Дубровник през XII-XIII век са твърде малки, за да предприемат дълги пътешествия до Близкия Изток, но Константинопол, Романия и Адриатика са във възможностите им. По-голямата част от византийските търговски кораби също са със скромни размери, особено в сравнение с военните. Промяната идва чрез венецианците, които първи започват да използват големите кръгли кораби – ког и карак през XIV и XV век⁸, при които и необходимостта от големи конвои е далеч по-малка отколкото при галерите, а възможността за транспортиране на товари нараства значително.

Метеорологичните условия също могат да ограничат търговията по море. Периодът от ноември до март не е подходящ за корабоплаване в акваторията на Черно и Егейско море поради множеството бури и затова най-слабите месеци за търговията по море в източното средиземноморие са януари и февруари. Най-натоварени за корабоплаването са месеците април и август.⁹ Сериозен проблем за комуникациите по море представлява и пиратството. За жителите на някои райони в Далмация (Омиш и районът на северна Далмация) то е основното средство за прехрана.¹⁰ За размерите на разпространение на пиратството можем да съдим и от разпоредбите в градските статuti на далматинските градове от XIII - XIV век, регламентиращи наказанията за занимаващите се с подобна дейност. Така в статута на Корчула от 1265 г. откриваме следното: “нито един гражданин

⁷ Компасът навлиза в Средиземноморието от края на XIII век - G.Makris, 'Ships', *The Economic history of Byzantium from the seventh through the fifteenth century*, I (Washington, 2002), p. 95

⁸ информация за това в F. Lane, *Venetian merchant galleys*, p. 179-205

⁹ за влиянието на метеорологичните условия виж М. McCormick, *Origins of the European economy*, p. 450-468, G. Makris, 'Ships', p. 95

¹⁰ Carter, *Dubrovnik (Ragusa) - a classic city-state*, p. 136;

да не се занимава с пиратство, а ако го направи нека бъде изгнан от деня, в който го е извършил”. Наказание е предвидено и за гражданите, които купуват стоки от пиратите. Те се лишават от всичко закупено, което отива в полза на комуната. Тези, които съобщят за подобни простъпки получават една четвърт от купеното¹¹.

Често преглеждайки историческите извори от този период можем да открием и законови забрани за търгуването по море. Известни са забраните на Папството за търговия с определени региони и стоки – най-често с мюсюлманите от Сирия и Египет. Венеция също използва положението си на хегемон в Средиземноморието, за да ограничи конкуренцията, както при упражняването на някои маршрути (на дубровничани е забранено да търгуват с Египет през 1224 г.), така и при вноса и износа на определени стоки. Понякога нейните управници при спорове от политическо естество издават забрана кораби на нежелани партньори да акостират в пристанището на града¹². Подобни забрани можем да открием в търговската практика и на Византия и в Дубровник.

Много интересен случай, в който ограничаването на търговията и получаването на привилегии са преплетени откриваме в историята на Атонската монашеска общност и затова ще го разгледаме подробно.

Света гора е най-големият монашески център на Балканския полуостров. Макар и отдадени на Бог, монасите от много атонски манастири се занимават активно и с търговска дейност. Сравнително благоприятното географско разположение на Атон позволява на големите

¹¹ Пълният текст на Корчулския статут виж в Пашуто, В.Т., Шталъ, И.В., Корчула. Корчульский статут как исторический источник изучения общественного и политического строя острова Корчула XIII в., Москва, 1976. Разпоредбите за пиратството са на с. 138

¹² Така за кратко Венеция забранява достъпа на кораби от Драч до нейното пристанище заради споровете между двата града – повече информация виж в Al. Ducellier, *La façade maritime de l’Albanie au Moyen age. Durazzo et Valona du XI e XVe siecle* (Thessaloniki, 1981), p.182

монастири да изградят свои пристанища и да поддържат малки флотилии. Монасите търгуват както с хранителни продукти, така и с дървен материал, смола и др. Столицата Карея става оживен пазарен център. Заради многобройните нарушения на реда на Атон и голямото разрастване на тази несвойствена на монашеските идеали дейност, официалните власти се стремят към нейното ограничаване. Така в първия типик на Света гора, издаден от император Йоан Цимисхий (969-976) през 972 г. на монасите се разрешава да търгуват само в пределите на полуострова и то при крайна необходимост¹³. Във втория типик на Атон от 1045 г., император Константин IX Мономах (1042-1055) забранява на монасите да притежават големи кораби и да търгуват с дървен материал под страх от конфискация на плавателния съд. На манастирите се разрешават само кораби с обем между 200 и 300 модия, с които да си доставят необходимите им хранителни продукти¹⁴. Някои манастири, обаче, успяват да заобикалят забраната от 1045 г. с разрешение, получено от императора. Сред обителите, които притежават кораби и извършват търговска дейност са Великата Лавра “Св. Атанасий”, Ивирон, Ватопед, Хилендар, Зограф, Ксилургу, манастира на Амалфитяните.

Най-добър пример ни дава историята на Великата Лавра. Лаврата успява между X и XV век да запази правото си да поддържа малка флотилия от търговски кораби, освободени от данъчни задължения към държавата, с които да осъществява обмен със столицата Константинопол и с други градове в Империята. Още в края на X век Лаврата на Атанасий притежава кораб с размер от 6 000 модия, който е освободен от

13 Actes de Protaton, ed. par D. Papachrissanthou (Paris, 1975), N 7. Английски превод виж в Byzantine Monastic Foundation Documents. A Complete Translation of the Surviving Founders' Typika and Testaments, edited by John Thomas and Angela Constantinides Hero, (Washington, 2000), p. 232-244

14 Actes de Protaton., N 8. Английски превод виж в Byzantine Monastic Foundation Documents, p. 284-293

заплащането на такси към фиска.¹⁵ След забраната на Константин IX Мономах, към втората половина на XI век, Лаврата на Атанасий има разрешение да притежава седем кораба с общ тонаж от 16 000 модия. В началото на следващия век от флотилията на манастира останали само три или четири кораба при това с малък обем, които се оказват недостатъчни за обслужване на манастирското стопанство. Монасите успяват да спечелят благоразположението на император Алексий I Комнин (1081-1118), който им позволил да построят нови четири кораба с общ тонаж 6 000 модия, с уговорката че всеки един от тях ще е с обем 1500 модия.¹⁶ Да припомним, че типика на Мономах позволява плавателните съдове да са с размер между 200 и 300 модия, т.е. с подобен кораб (1500 модия) пътуването до Константинопол е лесно осъществимо. Освен това императорът освобождава корабите на Лаврата от заплащането на дължимите към фиска мита и такси. Спрямо манастирската флотилия не се прилага и обичайната практика на византийското правителство в случай на военна заплаха да бъдат реквизирани търговски кораби за превоз на държавни товари или да бъдат преоборудвани във военни. Един век по-късно, през 1196 г. при управлението на император Алексий III Ангел (1195-1203), Великата Лавра води съдебен спор с данъчните чиновници от Морското бюро (*sekreton*) дали подлежи на облагане с десятък превозваното от корабите на манастира вино. Процесът е спечелен от монасите¹⁷. Покровителственото отношение на византийските василевси към Лаврата на Атанасий продължава и през периода XIII - XV век. Така Андроник II Палеолог (1282-1328) през 1298 г. с хрисовул освобождава корабите на манастира от заплащането на дължимите такси за превозването на стоки по море, за

¹⁵ Actes d' Iviron I des origines au milieu du XI siecle, ed. J. Lefort, N. Oikonomides, D. Papachrissanthou et H. Metreveli (Paris, 1985), N 6.

¹⁶ Actes de Laura, I, ed. par P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachrissanthou (Paris, 1970), N 55

¹⁷ Actes de Laura, I, NN 67, 68, 69

използването на кей, за правото да се препродава стока от друг регион – *antinaulo, skaliatikion, kommerkion, limeniatikion*¹⁸. Същото право е потвърдено и през 1321 г.¹⁹ В практикон от 1284 г. за метоха Гомат на остров Лемнос, собственост на същата обител е записано, че манастира притежава постройка, изградена със собствени средства, разположена до пазара в Котзинос, в близост до крайбрежието, която да служи като пристан за неговите кораби и за подслон на моряците²⁰. Подобна сграда Лаврата притежава и в Константинопол. Изложената дотук информация позволява да се направи извода, че Великата Лавра развива търговска дейност по море в нарушение на Типика на Константин Мономах от 1045 г.

Друг атонски манастир, който притежава кораби е Хилендар. С хрисовул на император Алексей III Ангел от 1199 г. по молба на основателите на сръбския манастир Сава и Симеон на светогорската обител е предоставена възможност да си построи кораб с обем от 1000 модия, който да използва в района на тема Волерон²¹. На светогорския манастир е дадено право да притежава плавателен съд, който неколккратно надвишава разрешения от Типика на Атон тонаж и вероятно е използван не само за транспортиране на произведената в метосите на Хилендар земеделска продукция до Света гора. През 1299 г. император Андроник II Палеолог потвърждава правото на хилендарци да притежават плавателен съд²². От хрисовул, издаден в полза на Зографския манастир през 1342 г. научаваме, че в пристанището на българската обител

¹⁸ Actes de Laura, II, N 89. За същността на тези такси вж. M. Zivojinovic, *The trade of Mount Athos monasteries*, ZRVI, XXIX-XXX, (1991), p. 107.

¹⁹ Actes de Laura, III, N 118

²⁰ Actes de Laura, II, N 74.

²¹ Actes de Chilandar I des origines a 1319, ed. par M. Zivojinovic, V. Kravari, Ch. Giros (Paris, 1998) N 5.

²² Actes de Chilandar, N 17

акостират кораби натоварени със зърно²³. Сведенията от хрисовула на Йоан Палеолог, че зографските монаси събират броднината от влизащи и излизащи кораби край село Хандак се потвърждават от златопечатника на сръбския владетел Стефан Душан (1331-1355), издаден в полза на манастира на Св. Георги през 1346 г.: “Да разполага с рибарите и лодките на споменатото село Хандак в морето около Христовоград и в реката, необезпокояван и непритесняван, като лодките не могат да бъдат спускани от никого друго във вода било за набавяне на храна, било за трето лице, било за друга някаква по-голяма или по-малка облага”²⁴.

Според употребените в актовете на светогорските манастири термини указващи собствеността на манастирите върху морски плавателни съдове можем да направим следните изводи. Използвани са термините *karabion*, *sandalion*, *ploion*, *naus*. От тях *karabion*, *naus* и *ploion* се употребяват изобщо за кораб без да се посочва предназначението им, т.е. употребата им е в най-широк смисъл изобщо на търговски, транспортен кораб, докато *sandalion* в повечето случаи са наречени рибарските лодки или малките по обем корабчета. Към данните от атонските актове можем да добавим и известните ни от други извори термини за обозначаване на търговски кораби. Това са използваният като малък товарен съд *platidion*, *koutrouaion* – за транспортиране на течности и *grippos* – малка рибарска лодка²⁵.

²³ Actes de Zographou, publiés par W. Regel, E. Kurtz et V. Korabiev, Византийский временник, XIII, 1907, N 32

²⁴ гръцкият текст и българският превод на хрисовула на Стефан Душан вж. В Л. Мавроматис, Три документа от XIV век от архива на манастира Зограф, Светогорската обител Зограф, II, (София, 1996), с. 81-87

²⁵ за значението на някои от термините вж. Н. Ahrweiler, Byzance et la mer, la marine guerre la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VII-e – XV siècles. Appendice II, Categories et types de navires (Paris, 1966), p. 409-410, както и G. Makris, ‘Ships’, p. 93

При анализ на наличната информация става ясно, че предмет на търговията, осъществявана от Атонските манастири през Средновековието са дървен материал и смола според Типика на Мономах; вино, зърно, мед, плодове, животински продукти, риба според данъчните описи, запазени в архивите на онези светогорските манастири, които притежават морски плавателни съдове в един или друг момент през Средновековието.

Подобна е стоковата листа и на другите участници в търговския обмен в Източното средиземноморие. От хранителните продукти преобладават зърнените култури - жито, ечемик, и т. н., сол, вино, мед и др. и разбира се подправките - пипер, канела, джинджифил, шафран; важен е и пазарният дял на текстила - коприна, лен, вълнени платове. Сред най-ценните товари са металите - злато и сребро, мед, както и оръжието. Търговията с роби процъфтява през цялото средновековие. Търгува се и с кожи, восък и вълна.

Привилегиите, които основните участници в търговския обмен дават или получават са също важна част от развитието на икономиката в Средиземноморието. Сведения за това получаваме най-вече от грамотите, издавани от балканските владетели в полза на един или друг участник. Сред най-важните са грамотите, издадени в полза на Венеция от византийските императори Василий II (976-1025) през 992 г., Алексий Комнин (1081-1118) през 1082 г., Мануил Комнин (1143-1180) от 1148 г. Алексий Комнин издава грамоти в полза на Пиза през 1112 г. и Генуа от 1115 г. В тези грамоти византийските императори предоставят правото за търгуване из подвластните им земи без ограничение на видовете стоки, освобождават от заплащането на различни данъци, дължими на фиска за корабоплаване и от мита, както при покупки, така и при продажби; често им се предоставя съдебен и административен имунитет, както и правото да изграждат свои църкви и квартали във важните за тях пристанища.

Дадените привилегии са потвърждавани в последствие и от други византийски василевси.

От периода на палеологова Византия са запазени сведения за привилегии, дадени от византийски императори на търговците от Монемвасия и Янина. На жителите на Монемвасия император Михаил VIII (1261-1282) предоставят свобода на търговия, определят ставка за комеркия в размер на два процента в Константинопол, Родосто, Енос и други пристанища по тракийското крайбрежие, търгуването в другите селища и пристанища на Империята е безмитно. Андроник II намалява размера на плащаното от гражданите на Монемвасия мито в Константинопол “на един процент от стойността на житото, осоленото месо, обработените и необработени кожи, платна, ленено семе, вълненни тъкани, добитък или каквито и да са други стоки”. Императорът ги освобождава и от заплащането на допълнителни такси. Подобни привилегии се дават и на търговци от вътрешността - гражданите на Янина са освободени от мито по цялата държава “до Константинопол” според хрисовул на Андроник II от 1319 г.²⁶

Епирският деспот Михаил Дука Комнин (1204-1215) през 1210 г. също сключва споразумение с Венеция, с което дава право за безмитно търгуване в границите на държавата му²⁷.

С подобно съдържание са и грамотите издадени в полза на венецианци и генуезци от българския цар Иван Александър (1331-1371) за Венеция през 1346-1347 г. и на добруджанския деспот Иванко Тертер за Генуа от 1387 г. Според грамотата на българския владетел венецианците дължат три процента мито върху продажната цена, за износ на зърно със

²⁶ Текстът на хрисовула на Андроник II Палеолог виж в Подбрани извори за историята на Византия, Г. Батаклиев, Ст. Маслев (София, 1956), с. 289; А. Laiou, ‘The Byzantine economy in the Mediterranean trade system’, p. 206, 209

²⁷ Al. Ducellier, La façade maritime, p. 133

стойност 100 перпири се заплаща митническа такса от 4 гроша, пристанищните такси са една перпира за малък кораб и две за голям. На Венеция се признава и правото да има търговски колонии във Варна, Несебър, Анхиало и другаде. Деспот Иванко също определя преференциални мита за генуезките търговци, както и неприкосновеност на корабите и стоките, превозвани от тях ²⁸.

Освен италианските морски републики често адресат на подобни грамоти е Дубровник. Запазени са множество грамоти от византийските, сръбските и босненски владетели, които предоставят търговски привилегии на дубровнишките търговци и им дават правото да изграждат свои колонии на територията, владяни от тях. Сред най-важните за Дубровник колонии са тези в Константинопол, Солун, Александрия. Известна е и грамотата, издадена от българския владетел цар Иван Асен II (1218-1241), с която на дубровничани се дава правото да търгуват свободно и без да заплащат такси в района “до Бдин, Браничево, Белград.....Карвунска област.....Солун”²⁹. Запазени са грамоти и в полза на търговци от град Котор, както и договорености за съвместна търговия на гражданите на Котор с Венеция.³⁰ Морейският деспот Тома Палеолог (1430-1460) през 1451 г. потвърждава правата на дубровнишките търговци да търгуват из земите му след като заплатят вносно и износно мито в размер на един и половина процент ³¹.

²⁸ текстът на грамотите виж в Из старата българска книжнина, Ив. Дуйчев, том 2, (София, 1944), с. 137; В. Гюзелев, Очерци върху историята на българския североизток и Черноморието (края на XII – началото на XV век) (София, 1995), с. 127-132

²⁹ част от грамотите са публикувани в Ст.Новаковић, Законски споменици, N XXXIV, XXXVI, XXXIX, XLI и др., Дубровнишката грамота на Иван Асен виж в Ив.Дуйчев, в Из старата българска книжнина, с. 43

³⁰ Новакович, Законски споменици , N XI, 1335 г.

³¹ текстът на аргировула на Тома Палеолог виж в Acta et diplomata Graeca medii aevi sacra et profana, Fr. Miklosich, J. Muller, (Vindobonae, 1860)1690.

Най-подробна регламентация на търговската активност се съдържа в двустранните договори, които основните участници в нея сключват помежду си. Дали в тях ще преобладават ограниченията или отношенията ще бъдат равнопоставени зависи до голяма степен от политическата ситуация в източното средиземноморие. Така сключеният през 1232 г. договор между Венеция и Дубровник подчертава нейното надмощие в района на Далмация след Четвъртия кръстоносен поход. Дубровничани са длъжни да плащат мито от пет процента върху всички стоки, които внасят във Венеция от Източната империя, двадесет процента върху внасяните от Египет и Тунис, два и половина процента върху сицилианските. Тези “благоприятни” мита са валидни само за 4 кораба годишно, за останалите митата са по-високи³². Съвсем различно е съдържанието на договорите, сключени между Дубровник и някои други италиански градове като Пиза, Монополи, Бари, Равена, Термоли, Анкона през втората половина на XII век и подновявани в последствие. Според договореностите с Анкона от 1292 г. дубровничани търгуват безмитно с кожени изделия, кожи от домашни и диви животни и восък ако произхождат от земите между реките Неретва и Дрин. Анкона също може да изнася безмитно вино за Рагуза. С мито се облагат само коприната и въжетата³³.

Обичайните такси, с които се облагат търговците, които не са получили правото на освобождаване са сходни за целия Полуостров. Във Византия се дължат такси за регистрация, ползване на пристанище, за пристигане и заминаване, за измерване на вместимост съответно *naulokatartiatikon*, *limeniatikon*, *embētikon*, *ekblētikon*, *diabatikon*, *metrētikion*. Най-известен е *kommerkion*, определян като процент от цената на стоката. До средата на XIV в. обикновено е в размер около 10 процента, а след това

³² Carter, Dubrovnik (Ragusa) - a classic city-state, p. 89

³³ пълният текст на договора - Carter, Dubrovnik (Ragusa) - a classic city-state, p. 107-110

е редуциран до два процента.³⁴ Възможно е размерът на митото да варира – така в Драч през анжуйския период градските власти определят различни мита за износа на сол по море и по суша³⁵.

Ако трябва да обобщим, митническите тарифи са изключително динамични и зависят най-вече от политическата конюнктура и сключените междудържавни съюзи, но и от чисто икономически фактори като търсенето и предлагането на стоките.

За Дубровник имаме сведения и за плащаните застраховки за пътуванията по море, които навлизат от средата на XIV век. Най-малки са тарифите за пътувания до пристанищата на Адриатика – премията за тях е между два и три процента, за района на Йонийско море, Сицилия и западното крайбрежие на Апенинския полуостров варира между три и пет процента, за пътувания в Романия – Егейско, Мраморно и Черно море между пет и девет процента. За най-далечните и рискови дестинации, покривани от дубровнишки кораби - Близкия изток, Египет и Испания се дължат вноски от порядъка на шест до десет процента. Тарифите зависят от вида на товара, политическата ситуация в района и др.³⁶

Както се видя от горните редове търговията заема важно място в икономиката на държавите от Балканския полуостров. Водещата роля в обмена имат италианските градове Венеция и Генуа благодарение на големите си възможности в мореплаването, но и заради привилегиите, които получават от балканските владетели, за да развият дейността си. Полуостровът е представен от своя лидер – далматинският град Дубровник, който успява да съчетае и използва предимствата и от сухопътната и от морската търговия, както и от византийските търговци.

³⁴ за данъците – Makris, 'Ships', p. 95 и Oxford Dictionary of Byzantium, ed. A. Kazhdan, I-III, 1991

³⁵ Al. Ducellier, La façade maritime, p. 280

³⁶ Carter, Dubrovnik (Ragusa) - a classic city-state, p. 157

Един частен случай, но твърде показателен за преплитането на забрани и привилегии представлява развитието на морската търговия на светогорските манастири.

В следващият век съперничеството между Венеция, Генуа и Дубровник за надмощие в търговския стокообмен в средиземноморския басейн ще продължи.

Локалната история и познанието за миналото

Таня Бонева

В тази статия ще бъдат поставени някои проблеми на местната (локална) история. Писмените истории на селищата ще бъдат използвани едновременно с устната колективна памет при описанието и обяснението на миналото. Без да смятам, че в този кратък текст може да бъде решен сложният проблем за съотношението рационално/митично при описанието на миналото, бих искала да подчертая неговата важност и недооцененост при създаване на съчинения, посветени на локалната история и култура.

Писмените истории на различни селища, написани през последния век, имат няколко общи характеристики: те отразяват основните идеи на националната историография за българската история и нейните етапи, но включват и местната устна памет в описанието. В тях може да се прочете за траки и римляни, за елини и латини, както и много предания и легенди за моменти от завладяването на селищата от турците¹. По канон

¹ В едно от първите пространни локални изследвания на Родопите авторът, известният Васил Дечов (Същият, Миналото на Чепеларе.2 изд. С. 1978) отделя основно място на “народи и племена в Родопите” като ги подрежда така: траки, траки в Родопи, славяни, смолени и рупци, родопски владетели и управници, където посочва принадлежността на Родопите към средновековното политическо минало на българите, както и местните владетели, измежду които Иванко, деспот Слав и Момчил. Исторически изследвания, но и местни предания са в основата на описанието на завладяването на Родопите от турците (Пак там, с.23-34).

В друго изключително добро поселищни изследване (К. Канев, Миналото на село Момчиловци. С. 1975) се проследява наличието на останки от стари селища в различни местности около днешното село, като някои от тях са: временно малко тракийско селище от края на бронзовата епоха, надгробни тракийски могили, както и следи от селища от късноримската и ранновизантийската епоха. Отделно въз основа на исторически изследвания, но и на местни легенди за Момчил, Енихан баба, Саръ баба, Стоян войвода и др от периода на завладяването на Средните Родопи от османците е описана тази част от локалната история. На базата на местната топонимия се определя и останки от присъствието на славяни и юруци върху територията на селото /Пак там, с. 15-17, 20-30/.

Част от локална история на гр.Самоков са легенди и предания за смъртта на последния български цар Иван Шишман при обсадата на града (Хр. Темелски, Самоков през Възраждането С. 2000, с.28-29).

архаичният пласт в местните история се маркира чрез останките от свети места, сгради и мостове, като се изтъква изчезването на старите селища или “континюитета” на населението. Наблюдават се общи представи за старите пътища – “Римски друмове”, за мостовете – “Римски мостове”, докато крепостите най-често се наричат “Турско кале”. Началните страници на селищните истории отразяват нивото на познанията на авторите за древната и нова история на българите.

Извън конкретни събития от историята на селищата на локално ниво се откриват и устни разкази за древни епохи от историята на света. Това на първо място са архаични легенди за смяната на населението на земята от далечното минало до днес, според които най-древни са исполините, наречени в Западна България жидове или латини, а в Тракия и Странджа: елини, йелини (Илиев, Ат.1891, 179-200; 1891, 231-256)². След тях земята е обитавана от “малките хора”(джуджета), а днешните жители на Земята са средни на ръст и са представени като най-пригодени към трудова дейност и приспособени към изискванията на природата. Те са последната “раса”, обитаваща Земята, според местните представи ³. В района на Сакар и Странджа йелините-исполини се свързват с мегалитните археологически

Книгата за с. Шишманово (К. Попов и Й. Дамянов Шишманово живее.С. 1994) е написана изцяло по лични спомени и местни предания на неговите жители и показва значимото място на средновековната история за миналото на селото. Сред тях особено място заемат преданията за българския цар Иван Шишман и “сетните му дни”в землището на селото, както и много топоними, свързани с неговото име.

² Това изследване на представите за исполините е твърде показателно с архаичните имена, които те носят: и разпространението на названията. В Западна България исполините са назовавани латини, а в Източна –елини, докато жид е по-спорадично срещано. Тези названия носят паметта за античните елини и кръстоносците-латинци, както и архаичното етническо име на евреите – жидове.

³ През 80-те години на 20 век в различни селища на Странджа се разказваше следната легенда: “Най-напред на земята живели йелините. Те били големи хора и колели курбан на къпините, за да не се препъват в тях. Големият им ръст им пречел да обработват земята и затова измрели. След тях се появили малките хора, но тях дивите животни ги убивали, а и ръстът им пречел да работят хубаво земята. Третото поколение това сме ние съвременните хора и ние живеем най-дълго на земята”. (с.Бръшлян, с. Граматиково, с. Калово, собствени теренни материали (1980-1982).

паметници, наречени “змееви къщи”, обитавани от тях, според разказите на местните жители. В същите райони е разпространена представа за диви хора (най-често диви жени с тяло покрито с козина), “виждани” в горите край селищата до първите десетилетия на XX век. Употребата на преосмислени архаични общностни термини – елини, латини, жидове, които през древността и средновековието се отнасят до реални етнически общности със същите имена показва сложността на процеса на митологизирането, когато реалните имена на посочените общности се запазват, докато колективната памет преобразува изображенията им⁴. В действителност “общата” история на “началото света” се отнася до историята на региона през античността, както и продължителното присъствие на евреите (жидове) в тази част на Европа.

Авторите на локалните истории най-често си поставят задачата да проследят “цялата” история на селищата, като за тази цел се използват местни предания, в които се показва приемствеността между средновековния и османски период от тяхното минало, и ги включват в националната история. Този континуитет е изразен най-вече чрез разказите за заселването на много селищата от български аристократи, някои от тях бежанци от столицата на Втората българска държава – Велико Търново. Така се внушава знатния произход на жителите им – боляри или граматници (“грамотни”, “учени хора”)⁵ и се подчертава знатният произход на жителите им. Местната митология обръща особено внимание на съпротивата срещу чуждата политическа власт, чийто основен враг е

⁴ Вж. за колективната памет: Халбвакс, М.1996.

⁵ Такива предания има не само за много селища в Стара планина, но и за населението на Странджа. Според местно предание от Малко Търново, неговите жители са потомци на великотърновски боляри, които след падането на града под турска власт забегнали към Странджа. (Поп Аянов, Г., 1939, 29-30) Преданието от с. Граматиково, също в Странджа разказва, че там се заселили учени хора от столицата и затова селото било наречено Граматиково.

митичният юнак Крали Марко⁶, чийто първообраз се свързва с крал Марко⁷, а неговите побратими (Михал, Влашки воевода, Богдан и др.) притежават особени качества. Подобно на елините и латините Крали Марко се превръща в исполин. Той придобива своята сила от млякото на митичното същество самодива, която го захранва. Юнакът “вдигнал с дръжка земята”, той размества части от землището на селата или оставя следи: Марков камък, Маркова скала, Маркова стъпка и пр., особени места, открояващи се в пространството, които според местните вярвания имат лечебна сила. По тези “Маркови” места се извършват обреди или магически практики⁸. При изучаването на юнашкия епос се открива, че в повече от 150 селища в България има предания за местности, посещавани или обитавани от Крали Марко⁹. Това са и стари “места на паметта” (Нора, П. 1997, 233-237), които приобщават различните селища към този митичен

⁶ Крали Марко в образа на юнак исполин присъства в огромно количество местни предания и легенди от различни селища, събрани в тома *Български народни исторически предания* (Цв. Романска, *Български народни исторически предания – В: Българско народно творчество т. 11, 1963, 5-63*) Огромен материал за образа на Марко има в *Български юнашки епос. С. 1974*. Вж също: Теодоров, Е. 1981.

⁷ Реалният крал Марко е историческа фигура от втората половина на 14 век. Наследник на крал Вълкашин(1355-1371), владетел на от рода Мърнявчевичи, който управлява част от Македония след радпадането на държавата на Стефан Душан. Крал Марко (1871-1895 г) управлява владение с променливи граници с център Прилап, в който влизат Скопие, Охрид, Велес, Кичево и др. през периода. Продължително време е османски васал и умира като такъв в битката при Ровине през 1895 г. (Матанов, 1986, 105-115).

⁸ Край с. Горно Ябълково в Странджа има огромен Марков камък, който е лечебно средище. Хората се провират в процеп под него, за да изпитат лечебната сила на мястото (вярва се, че това действие лекува болки в кръста). На върха на камъка има две вдлъбнатини, които са стъпките на Марко. Там се събира вода, с която “поклонниците” се мият и хвърлят в нея пари за здраве. Тази практика е запазена до днес. (Лични наблюдения от 2004 г.).

⁹ Такива Маркови камъни са описани в *Сб. Български юнашки епос. С.1974, с. 100-101, 781-789*. По впечатляващо е, че някои от тези камъни са т.н. побити камъни край Мърчаево, Софийско, Побит камък, между Ванарел и самата железопътна гара Побит камък. Такива “следи” от Марко са открити в цяла Западна България, както и в Пловдивско, Разградско, Асеновградско и в Странджа. “Следи” от Кралимаркови бразди, воденици, купени, кладенци и хамбари, както и от столове и др., се откриват в Пловдивско, Евховско, Троянско, Петричко и др. (Български юнашки епос, 802-812).

герой и неговите подвизи. Крали Марко, (за разлика от своя прототип), е и най-силният противник на турците, той “де е срещнал турци и еничери, все ги е погубил”(Вакарел). Така миналото на селищата придобива героичен отенък. Запазените предания и песни за родствената връзка на Крали Марко и Момчил юнак ¹⁰ подчертават значението на кръвното родство в селската общност и внушават наследствения характер на борбата срещу чуждата власт ¹¹. Хайдутите, четите и техните войводи също остават в колективната памет на селищата (Ангелов, Б. Вакарелски, Хр. 1939). Номадите (каракачани, власи или юруци и др.) присъстват в миналото чрез топонимията и винаги отразяват местни представи за “другите”.¹² В самите общности на бивши номади и днес се разказва тяхната устна историята, в която са отразени етногенезиса, етническите черти и техните миграции¹³.

Значима част от местните истории обръщат внимание на движението на населението и неговото периодично преместване в пространството при епидемии и политически кризи. Особено място заемат чумните епидемии,

¹⁰ Силата на Крали Марко се свързва с родството му с Момчил. Той е роден от сестрата на Момчил (Български юнашки епос. 1974, 587-614).

¹¹ Гюзелев, В. 1966; Орманджиев, Ив.1941, 1-97. Вж и цитираната там литература.

¹² Особено подробно юруците са описани чрез местни предания в цитираната книга на В. Дечов, Миналото на Чепеларе. С.1978, с.35-38. Предания и спомени за юруците и тяхната дейност в Средните Родопи са събрани и в книгата на К. Канев, 1975, 38-44. Вж за кърджалиите и хайдутите в устна памет, записана в книгата на К. Попов и Й. Димитров, Шишманово живее, С. 1994,7-12.

¹³ При етноложко проучване на армяните в Пещера, Велинград, Ракитово и Дорково са открити някои местни представи за власите, самоназоваващи се армъни. Те отразяват съвременното състояние на представите за идентичност и са създадени с цел представяне на техния античен произход като опозиция на стремежа на румънската национална пропаганда да ги представи като румънци: “Власите са най-стария народ на Балканите. Отпреди 4000 години сме тука ние” . . . “Ние сме от римските племена и езикът ни е като френския и италианския . . . не сме румънци. . . ние сме различни от румънците. . . Чувала съм, че власите са се преселили в Гърция от Италия. Власите са дошли от друга земя, не от гръцка, май от Рим.” После (след Рим) те са живели в Албания. . . По-рано, преди 200 години сме били от Янина, а от Крушево дойдоха нашите. . . “ Власите преди това са живели около град Грамоши, там Москиполе”. Кирилова, А. 1998, 25-28.

“чумавото време”, (Гандев, 1940, 1976; Манолова-Николова, Н., 2004),¹⁴ но и кърджалийското време,¹⁵ когато селищата са напускани или разрушавани.

Отношението към миналото в селата произтича от характерните черти на социалното време в селските общности. На локално ниво то се организира чрез стриктната последователност на събитията, свързани със стопанската активност, ежедневието и празниците на семействата и кръвнородствените групи в рамките на източноправославния календар през годината. Включването в общността се осъществява само чрез сключването на брак и създаване на семейство, а демографското възпроизводство се отбелязва от християнското кръщение, с което индивидът получава християнско име, избрано според правилата на традиционната номинация. В семейството и рода да се повтарят едни и същи лични и фамилни имена през поколение, променяни само в случаите на криза във възпроизводството¹⁶. Така общността създава общ, циклично повтарящ се фонд от имена, които поддържат представата за демографска и социална стабилност. Историята на селата е свързана тясно с пространството в границите на землището. Това ѝ придава локален характер: значими са и се помнят събитията, станали на нейнага територия. Тези събитията са подредени според стриктна система за регулиране на

¹⁴ Най-интересното селищно описание на чумавите години и разселването им в околните гори и колиби в цитираната книга на К.Канев. Миналото на с. Момчиловци. С. 1975, с. 575-586.

¹⁵ В много местни истории се разказват устни предания за кърджалиите. Ще посоча по-важните: за Жеравна у Константинов, Д.1948,129-131; за Котел у М. Арнаудов, 1931, 64-68; за Сливен у Ст. Табаков, 1924, 45-46.

¹⁶При бездетни семейства или смърт на децата в младенческа или детска възраст именния фонд се попълва с нови имена със символичен смисъл (Стоян, Стана, Траян, Вълчо, Славейко и пр.) според народната етимология на имената: Стоян = да остане; Стана – да стои, Вълчо, Славейко – на диво животно или пиле) или чрез реалното чуждо дете или символичното осиновяване (крадене) на деца със здравни проблеми. При липса на мъжко потомство семейството приема в къщата съпруга на една от дъщерите, което води до смяна на неговата фамилия и местожителство(Кръстева-Благоева, Е. 1999).

отношенията, маркирани, както от конкретни случки, така и най-вече от тези, белязващи най-важните моменти от жизнения цикъл на индивида: сключване на брак, раждане на дете, смърт на член на общността, семейни и общностни обреди и празници, имащи за цел укрепване на социалните връзки вътре в селищата, и избягване на проблеми с “чуждите” – съседите, жителите на други селища и на различните етнически общности, с представителите на властта, твърде често появяващи се в селищата като канени и неканени гости. Така миналото на всеки човек представлява низ от задължителни събития, протичащи според християнските норми, оформени от обреди и празници, многообразни и със специфични черти във всяко селище. Социалното време се реализира твърде много чрез обрета и празника, когато се възпитава и социализира личността и се постига социално признание за нея и семейството ѝ. Индивидуалните черти на всеки човек не се изтъкват, за разлика от общите, колективни страни на неговата принадлежност към семейството, рода и локалната общност. Рожденият ден не се помни и не се празнува, за сметка на именния ден. Реализацията на индивида като правило не е толкова индивидуална, а най-вече чрез семейството и рода. Цялата система от норми, правила на взаимоотношения, празници и обреди, свързани с жизнения цикъл и с годишния календар оформят културната памет на общностите (Асман, 2001).

Политическата власт оставя следи в историята на селата най-често с войните, които представляват важна времева граница. Войните имат специфични имена: Балканската (1912), Европейската (Първата световна) война и др. Друг символичен белег на времето са видни политически личности или епохи. Кратките или продължителни политически периоди са описани така: “ през Турско”, “в Румънско”(1919-1940), “през Царско време”(Третото българско царство – 1879-1946) или по “по времето на Сталин”, “Татовото време”(времето на Тодор Живков), “през

Комунистическо време”. Това са все народни названия на важни моменти от историята, в които на локално ниво персонификацията има важно значение. В оценката на миналото винаги има митологичен момент, свързан с неговата идеализация или отричане. Политическата власт и нейната идеология влияе върху представите и названията на събитията и периодите, най-вече чрез официалните описания, създадени от учени, идеолози и политици. На общодържавно и научно ниво в периода на социализма се говори и пише за социалистическо общество и за развито социалистическо общество¹⁷, а обикновените хора определят този период като “комунизма”. Годините, когато В. Червенков е начело на държавата и комунистическата партия, носи названието “Сталинското време”, а целият период на социализма, както вече посочих – “през комунистическото време”. Най-новото време вече също се персонифицира “седесарско време” или “времето на Костов”(1997-2001), “времето на Царя” (правителството на Симеон Сакскобурготски 2001-2005), “Тройната коалиция” (2005-2009). Трябва да се подчертае, че точният обхват на тези периоди не винаги е ясен. В българското село, например “времето на комунистите” започва със създаването на ТКЗС-тата и кооперирането на земята, т.е. с ликвидирането на частната собственост върху нея от края на 40-те до края на 50-те години на 20 век.

В тази връзка особено внимание заслужава промяната на имената на селищата. Тези изключително важни “места на паметта”¹⁸ носят имената на основателите – родове или личности, показват стопанската дейност или етническия произход на жителите им и др. В далечното минало има двойни (турски и български) имена на много селища, а в по-близко време (след 9

¹⁷ Ирибаджаков, Н. Развитото социалистическо общество. С. 1984.

¹⁸ Асман, Я. Местата на паметта между триумфа и травмата. – В: Ив. Знеполски (Съст., Около Пиер Нора. Места на памет и конструиране на настоящето. С. 2004, 173-188.

септември 1944 г)¹⁹ тази промяна се изразява чрез наименоуването на селища на политически дейци, особено партизани, ятаци, свързани с комунистическата партия и българския политически живот от този период. В началото на 90-те години на 20 век става повторна промяна на названията на селища и улици. Ако се направи кратка справка с преименуването на улиците на София се наблюдават две явления: възстановяване на старите имена и въвеждане на нови. Площад Ленин възвръща оригиналното си име площад “Света Неделя”, ул. “Жданов” – „Пиротска”, ул. “Бирюзов” – “Дондуков” и др. Прави впечатление промонархическата нишка в преименуването: булевард “Руски” възвръща старото си име “Цар Освободител”, булевард Георги Димитров се преименува Мария Луиза (майката на цар Борис III), а бул. “9 септември” днес носи името на последния български цар – “Борис III”. Едно конкретно проучване на смяната на топонимията чрез преименуването на села, градове и улици би показало как политическата власт налага промяната на названията, за да наложи забора над едни имена и да въведе нови, в подкрепа на определена политика и идеология.

Изложеното дотук се отнася до миналото на селища, намиращи се днес в политическите граници на България. Най-общо устните предания и семейните спомени са част от описанието на миналото в поселищните изследвания. От друга страна държавата чрез нейните институции и наука въздейства за вместването на локалната история в общата политическа и културна история на българите.

* * *

За историка и етнолога е особено предизвикателство проучването на особени случаи на историческа памет. Такава е паметта на българските

¹⁹ Този въпрос заслужава отделно изследване, тъй като една голяма част от селищата променят своите имена по това време. Същото се отнася и до улиците в градовете. В тази връзка заслужава и проучване на аргументите за връщането на стари имена на селища и улици след 1990 г.

емигранти, отделили се териториално от България и живеещи продължително време в територията на друга държава сред “чужди”, различни по език, религия и култура, общности.

В тази статия ще бъдат представени някои от моите наблюдения върху корелацията миграция – историческа памет чрез устни извори от българските селища Кортен, Твърдица, Валя пержа и Кирсово в Молдова, Терновка и Суворово в Украйна. Използвани са и селищни проучвания за Жеравна в България и за Кортен, Твърдица, Кирсово и Паркан в Молдова²⁰. Това е само едно докосване до някои процеси на осмисляне на историята в рамките на малката общност в чужда политическа и етническа среда, на съхраняване на “своето”миналото чрез семейната и родова памет, предавана през поколенията. От друга страна в нея се отразяват и процесите на адаптация и интеграция на българите към местните и централни институции.

Първият и най-стабилен във времето израз на “началото на историята” на преселниците е съхраняването на името на селото, което са напуснали. Така изселниците от с. Кортен, Новозагорско, образували свое село в южната част на Молдова през 30-те години на 19 век, запазват името на старото си селище. Това име не фигурира в официалните документи на руската администрация, където то е записано с турско си име – Кирютня. “Чуждите” – централната и местната администрация, молдованите и руснаците-старообрядци, живеещи в близост до него използват именно това официално административно име на селото, докато българите от Кортен и от съседните села използват българското му име . Село Твърдица в Молдова, разположено недалеч от Кортен, е създадено от

²⁰ Използвам книгата на Д. Константинов за Жеравна(1948) и на Г. Стойнов за Кирсово, 1990; книгата на С. Новаков (1966) и на С. Новаков и Н.Н. Гургуров за Кортен в Молдова (1995), както и на Г. Австацатуров за с. Паркан., днес в Приднестровската република, Молдова.(Същият, Очерки истории села Паркан.Част.Первая. Бендеры, 1995.

преселници от село (днес град) Твърдица в България и неговото име не се променя във времето. Все пак изписването му е променено – получава се преминаване на -ъ в -а и то се записва и назовава Твардица в официалните регистри и селищните изследвания. По-сложен е случаят със село Кирсово. Според местната история на с. Хърсово, Разградско, през 1811 г. бежанци от него “образуват ново село в Молдова и го назовават Кирсово . Селото Кирсово, Комратски район съществува и днес”. (Добрев, Ст. 1987, 17). В книгата на българина Г. Стойнев от с. Кирсово в Молдова, където днес живеят българи и гагаузи, се споменава за заселването на българи от Хърсово и се приема, че ”вероятно по същото време там са се заселили и група гагаузи, преселени от Североизточна България” (Стойнев, Г. 1990, 11). В същото село през 1930-1931 г. се заселват и българи от известното възрожденско село Жеравна. Бягството в Русия на част от населението на Жеравна, което носи и турското име Баш кьой е регистрирано в историята на селото. При преселването през 1830-31 г. тръгва “половината от селото в голям керван с повече от двеста коля”. Според селищната история на Жеравна, писана през 30-40-те години на 20 век, през 30-те години на 19 век в Русия се изселват 200 семейства с 200 рала и 200 чифта волове. Причините за преселването, описани в песен от Жеравна, са икономически и политически: “Баща се от син отдели и майка от мили рожби, та отидоха в Русия, че там нямало вергия, вергия и ангария, че нямало даалии, даалии²¹, че и капсъзи... (Константинов, Д. 1948, 63, 139, 140-142). В Русия те създават село Баш кьой, което се слива с Кирсово и днес носи неговото име (Стойнев, Г. 1990, 11-12). По време на теренното проучване в селото ми направи силно впечатление запазването на някои общи черти на говора в Кирсово и Жеравна и изключително силната пастирска традиция,

²¹ Даалиите са нередовна войска, която заедно с кърджалиите напада и разграбва много селища през “Кърджалийското време” (В.Мутафчиева, Кърджалийското време. С. 1980).

характерна за българите в селото, специфична и за стопанството на с. Жеравна в България.

“Началото на историята” за тези селища започва с преселването. Този моментът се изразява така: “Когато наште българи излезли от България”... В устните разкази историческото време на емиграцията, което реално обхваща първата половина на 19 век, се отнася към един по-ранен период – времето на императрица Екатерина Велика (втората половина на 18 век): “Когато Екатерина ни заселила тука и ни дала права“... В колективната памет на българите в изследваните селища Екатерина Велика се превръща в митичната спасителка. Възможността за избавление от чуждата политическа и религиозна власт, приемането на колонистите от Русия и заселването им върху държавна земя в колонии със специални права (Державин, Н. 1914; Мещерюк, И.И. 1970)²², създава образа на православна Русия –спасителка в колективната памет на локално ниво. Такава е и целта на имперската политика. В документите на руското правителствено заселването на пустеещите земи в Бесарабии има за цел “при съхраняване на отличителния и национален характер на края” да се създадат условия за икономически ръст на тази новозавладяна територия на Империята, за да се превърне в продоволствен тил на руската армия при война с Османската порта” (Грек, Ил 1995, 34). И днес сред българите в изследваните селища е запазен образа на Русия-спасителка и се изразява в положителното отношение към Русия и руснаците и след разпадането на СССР през 1991 г.

²² Съгласно правителствения указ от 1819 г. земята се дава във вечно ползване на селските общини. През 1821 г. на основата на инструкцията на И Инзов се установява ясен ред на земеползване. Цялата земя на колонията се дели на няколко участъци, за да може тази част, която е била ниви, след като се изтощи да остане незасята и да се замени с нова. Орната земя се дели между всички селяни “равномерно и добросъвестно” Всеки селянин притежава свои ниви в различните участъци. С приръста на населението новите семейства се уравниават в правата си със старите и при периодичните преразпределения на земята получават равни надели. (Мещерюк, 1971, 35).

В “началото на историята” е колективната памет за момента на отделяне от родната земя. В семейните спомени се подчертава принудителния характер на емиграцията. Родните села на прадедите са описани чрез красиви природни картини, запазен е споменът за селата, къщите и имотите, напуснати от прадедите, в които е фокусирана травмата от политическата и религиозна несигурност: красиви планини и поля и богати градини и лозя²³, къщи с тайни изходи, чести посещения на турци в селищата, страх от нападения на “турци” и “хайдутни”, отвлечане на жени и деца²⁴. Раздялата с родното селище е мъчителна. В местно предание от с. Кортен тръгващите за Русия жители на селото посетили за последен път гробищата и там била отслужена заупокойно молитва, след това се отправили в своята църква, където отишли да помолят Бога да благослови тяхното преселване, така “както благословил еврейския народ при бягството му от Египет”. (Новаков, С. Н. Гургуров, С. 1995, 13). Този текст отразява значимостта на този момент от миналото. Самата емиграция е митологизирана на местно ниво чрез аналогията с библейския текст от древната история на евреите. Вторият начален момент е картината на самото преселване. Според преданието от с. Кортен бежанците тръгнали на 21 септември 1829. Тогава според същото предание от селото “излезли”

²³ В селищното изследване за Кириятня (Кортен) се казва: “Те трябвало да оставят своите домове, дворовете с прекрасни градини и овощни дървета, изворите със студена вода, хълмовете, покрити с лозя и градини, плодородните полета, в долините на Тунджа и Марица, здравия въздух . . . “(Новаков, С. Н. Гургуров, 1995, 14).

²⁴ От баба си зная, че прадедите ни живеели някаде в планините на България. Те избягали на север, когато цялото население от дъседното селище било закарано в Турция, поради това, че там бил убит един турчин (Б. Долинский, 1996, 56) Ето спомен от с. Кортен: Чина Костовица Ставрева, нашета комшийка, все казваше как нейната прабаба от майкяната ѝ стърна все прела на месечина и им разказвала . . . какво било в България и как дошле насам. . . Турците имали такъв обичай: идели в някоя къща и вземали когото щеш: и деца, и моми, затуй ги криели в каците и мазите. . . Като додъл турчана, давал коня си на хазяина да го разкарва, пък той в туй време влизал в къще и хазйката трябвало да му наготви, да го нахрани и той се “издевал с нея”. Много тежко им било тогава в България. Отивали при “морето Тунджа” и си изказвали тъгата, плачели, плачели, тъй изникнували песните (Е. Пейкова, 1996, 45-46).

70 семейства (около 350-400 човека), а към тях се присъединил и керван от с. Твърдица. Начело на кервана застанал войводата Генчо Къргов, бивш хайдутин (Новаков, С. Н. Гургуров, 1995, 14-15). Те избягали “за да не бъдат изклани от турците”, а руските военни власти изпратили с кервана им няколко казаци да ги пазят от разбойници (Барбарова, А. 1996, 170-171). Това минало се открива в песните и преданията, съхранени до съвременността в посочените селища. Тази предистория остава част от историческите спомени на общностите, разказвани през 90-те години на 20 век от техни представители (Барбарова, А.1996, 169)²⁵.

В самите локални общности времето се мери чрез броя на поколенията, заселени в новите селища. “Откогато са се заселили кортенци в Бесарабия са минали много поколения. Аз съм петото поколение, пък моята внучка – вече от осмото” (Барбарова, 1996, 176). Във всички от проучвани селища се спазва българската традиция да се съхраняват българските имена чрез предаване на едни и същи имена в семейното и селището като внуците да получават имената на своите баби и дядовци по мъжка и женска линия. Така до днес в общи черти е съхранена именната система, пренесена от родните села в България. Много скоро след преселването започва и процес на удвояване на имената под влиянието на Руската православна църква. По време на християнското кръщение децата получават християнски имена според руската православна традиция и отделно български лични имена, които са валидните в семейството и селището и са получени от тях според споменатите правила на

²⁵ Когато през април 1830 г. напуснали село Бургуджи (дн.) “народът започнал да се прощава със своите покойници, бащини и прадедови гробища. За последен път и Д. Шурлаков, пра-пра-дядо на Б. Долинский посетил гробищата, гдето почивали родителите, роднините и приятелите и прикадил гробовете им.(Долинский, 1996, 64). Същата картина е описана и за напускането на с. Кортен Вж. С. Новаков, 1995, 12-13.

традиционна номинация²⁶. Навлизането на чужди (руски, украински, молдовански) имена се възприема негативно на локално ниво²⁷.

До днес се предава и представата, че преселването е временно (“ние тук сме гости”(Твърдица), “ние тук сме переселенци, вроде гости”(Герновка) и “рано или късно всички ще се върнат откъдето са дошли”(Твърдица, Валя-Пержа, *бълг.* Валипержа). Историята се възприема като цикличен процес на заминаване (“излизане”) и “връщане” в родните села в България²⁸. Именно тази идея обуславя поведението на българите като етническа общност и улеснява тяхното демографско съхранение до съвременността. Те се опитват (и успяват) да създадат на новите места “своя български рай” (Кортен)²⁹, като възпроизвеждат селския живот на прадедите си и културата, донесена от тях³⁰. Това поведение цели минимална етническа промяна, запазване на миналото, което на практика се митологизира. С цел съхраняване на етническата цялост в рамките на отделните селища, както и в българската общност продължително време се спазва брачна ендогамия³¹. Бракът с “чужд” се определя като грях и

²⁶ Вж за паралелното съществуване на български и руски имена Т. Бонева, 2001, 378-379.

²⁷ При появата на първите руски имена в с. Твърдица през 60-70-те години на 20 век, възрастните жени преценяват това като измяна на своето, българското. Българските имена се пазят и преповтарят и в поменалните списъци на починалите в семействата, които се четат на задушниците и при смърт на човек от семейството. Така се пази жива паметта за българските имена (Лични теренни материали от с. Кортен и Твърдица, 1994-1996).

²⁸ Ние тук сме гости. Тук сме родени, но сме българи. България е нашта родина... и рано или късно и ние ще се върнем там. (Твърдица).

²⁹ Българският рай на с. Кортен и с. Викторовка е описан от Е. Пейкова, 1996, 29-55

³⁰ Нашето село, както съм чула от дядо и както аз го запомних, винаги е било заселено с добри хора, трудолюбиви, пестеливи, родолюбиви. Първите преселници донесли от Кортен пръчки от такива сортове лозя: “Бяра торба”, “Държанка”, “Кара Вълчевка” До неотдавна тези сортове били най-разпространени –и в Стояновка, и във Викторовка и в другите села наоколо (Барбарова, А. 1996, 176)

³¹ В началото на 20 век тази практика е широко разпространена сред българите в южните части на Русия (днес в Украйна и Молдова). Н. Державин, който изучава

намалява обществения престиж на семейството и рода, в който е сключен. Такива бракове се срещат най-вече в най-бедните семейства.

Ако се погледнат регистрите на преселниците, правени от руски чиновници при пристигането на емигрантите се открива, както последователно изписване на българските лични имена, така и тяхното фонетично изменение според руската или украинска писмена норма. Когато се работи само с документи проличава русификацията на някои имена (особено презимена, фамилии). Непознаването на реалното състояние на именната система в селищата може да доведе до извода за бързото възприемане на руски лични имена и русификацията им още през първите десетилетия след заселването³². Наблюденията на етнологзи и

българите там в началото на 20 век казва: “От българска гледна точка смесените сватби са недопустими” (Державин, 1914, 45). Тази норма се спазва масово до средата на 20 век в повечето селища: “Който съ оглавеше за руска, го презиравая” (с. Терновка, квартал на гр. Николаев, Украйна). В южната част на Молдова в село Валя пержа, където живеят българи и молдовани, смесените бръкове и до 90-те години на 20 век са рядкост. В с. Кирсово, където живеят българи и гагауди днес “е модно да се женят помежду си”, но това е ново явление, наблюдавано от 70-те 80-те години на 20 век. В кортен и Твърдица смесените бракове се срещат най-вече сред интелигенцията и хората напуснали селата и работили в различни части на СССР.

³² В приложение към историята на с. Кирютня С. Новаков дава списък на заселниците от 1 април 1835 г. От него ясно личи регистрацията на иметата според руската номинативна норма с прибавянето на окончанието –ич за презимето. Ето част от списъка:

1. Иван Русинович Кишкилев, син Руси; Ивана Русевича жена Злата.
2. Злати Куртович Петков, синовья Кунчо, Дмитрий, Слав; Злата Куртовича жена Цона, доч Таша.
3. Иван Константинович Танурков – вдовец, синовья Драгне, Танас, Стоян, Деню; Ивана. Константиновича дочь Юрдана; Деню Ивановича сын Иван; Деню Ивановича жена Таша.
4. Тодор Константинович Бучков, сын Дмитрий; Тодор Константиновича жена Дона.
5. Колю Ивановича Танурков, синовья Яни, Николай; Колю Ивановича жена Вида, дочь Евдокия . . .

Изброени са поименно членовете на 104 семейства и отделно две семейства на свещеници. (Новаков, С. Н. Червенков, 1980, 74-87)

краеведи показват, че този процес протича едва през втората половина на 20 век³³.

По отношение на етническата принадлежност на преселниците документите също понякога съдържат неточна информация. Така колонията Паркан, населена през 1807 г. е заселена от казаци, избягали от Русия в Молдова, за да не попаднат в категорията на крепостните селяни след присъединяването на Запорожката област към Руската империя към края на 18 в.³⁴. Тези първи преселници са записани като молдовани, въпреки че имената и фамилиите им са “малоруски” (украински). По късно в същата колония на две вълни също от Молдова, а и от Влахия са заселени българи, които вече са описани като българи и от този момент колонията се обозначава като българска³⁵. Но за жителите на градовете Бендери и Тираспол българите от Паркан са “турци”. “Турци ни викаха”, казват и днес възрастни хора от селото. Същият етноним се употребява от жителите на гр. Николаев за българите от с. Терновка, разположено на 8 км. от града. В документите за Паркан и при екзонимите, използвани за обозначаване на българите се възприема не техния автоним (самоназвание), а политонима – името на страната от която идват преселниците. В самите селища според устните разкази се прави и вътрешно деление на групи, според локално и регионално деление на преселниците, отнасящо се до селищата и районите, които са напуснали. В Паркан южната част от селото

³³ В различните селища и днес има различия в степента на промени в именната система. В Кортен, Твърдица, Суворово, Валя-пержа и Кирсово нови, предимно руски лични имена навлизат в селата едва през 70-те години на 20 век. В Терновка и Паркан този процес започва малко по-рано.

³⁴ В съдържателното и задълбочено изследване на с. Паркани (бълг. Паркан) Г. Австацатуров прави критичен анализ на различни извори за първите заселници от 1805 г., определени като “молдовани-производители на коприна от Кишиневския окръг” и доказва, че това са украинци, наричани в документите от 19 в. малоруси. Същият, 1995, 27-30).

³⁵ Вж подробно за това Г. Австацатуров, 1995, 24 - 44.

е населено от “шопи”, а северната – от “гурлянци” (вер.изопачено от горанци, т.е. планинци).

Част от миналото на българите се предава също чрез фолклора, в който се съхраняват образи и картини от селищата на прадедите, както и стремежът да се съхрани начина на живот в старите селища. В песните на българите в тези селища, (както и в българския фолклор въобще) основно място заема образа на турчина, който кара робини българки или турчина влюбен в българка, която се опитва да отрови брат си, който ѝ забранява да се жени за любимия си, но и българка, която лежи в тъмница, но не желае да се ожени за турчин, въпреки молбите на майка си (Кортен, Твърдица и др.:Кауфман, Н. 1982,т.1,2) Този образ на турците е запазен и в представите на днешните българи в Кортен, Твърдица, Кирсово и др., където отделни хора ме питаха има ли турци в България. На моя утвърдителен отговор и изразено положително отношение към турците като общност, те изказваха учудване. Без да са видели жив турчин, те имат изградена представа за тях чрез образа на “турците”, изваян в народните песни на майките и бабите им, които отразяват тъжните спомени на семействата за насилници, разпореждали се в домовете и селата на техните прадеди преди и по време на преселването.

Особено място в устната памет заема образа на България и българите. Това са идеализирани образи, сред които “родната земя” заема основно място. Желанието на част от преселниците да се завърнат на родна земя се осъществява. Така по време на Освободителната Руско-Турска война през 1877-1878 г. българи от с. Терновка са мобилизирани в руската армия и участвуват в освобождението на страната на прадедите си . През 80-те години на 20 в. 8 семейства купуват земята на турски чифлик недалеч от Балчик и образуват село Търновка, в което до началото на 20 век пристигат още българи от с. Терновка, недалеч от гр.Николаев. Днес с. Търновка е квартал на с. Дропла, Балчишко и правнуците на преселниците

разказват историята на преселването³⁶. Българите от Дропла и други съседни села са наричали българите, преселени от Южна Русия “казаци” и до днес за запазени спомени за специфичното градско облекло на мъжете и жените и употребата на някои руски изрази в езика им.

При засилване на контактите между село Кортен и Твърдица от България и с. Кирютня (Кортен) и Твардица в Молдова през 60-80 години на 20 век, основното желание на гостите от двете села е да видят селото на прадедите си и да открият своите родове. Желанието на възрастните е да занесат земя от българските села в тези в Молдова и да я поставят в градините и на гробовете на починалите родители и прародители като символ на реална връзка със “своята” земя. В представите за българите и България преобладава идеализацията: българите са честни, трудолюбиви и гостоприемни, те не лъжат; в България навсякъде има реки и извори, и чиста и сладка вода, високи планини и зелени поля и чист въздух. . . . хората живеят по 100 и повече години. . . (Твърдица). Семейното и родово деление на селищата, където роднините носят една и съща фамилия се пренася и в представите за всички българи. Убеждението на повечето българи в селата е, че те биха могли да намерят роднините си по еднаквите фамилии. Много често хората ме питаха дали познавам някого с тяхната фамилия, за да издирят роднините си.

Най-ярките спомени за миналото в селищата се отнасят до съществени моменти от политическата история, които оказват влияние върху начина на живот и променят социалните и културни характеристики на българската общност. Така в с. Терновка, Украйна миналото се маркира от най-важните социални промени в съветското село, създаването на

³⁶ При посещението ми в селото през 2002 г. установих запазването на спомена за преселването обратно към родината и специфичните черти на техния език и култура.

комуните и колхозите в края на 20-те и началото на 30-те години на 20 век³⁷.

В селата, които между Първата и Втората световна война са в границите на Румъния миналото се дели на “Първото Румънско” (1918-1940), когато голямата част от Бесарабия е включена в границите на Кралство Румъния и “Второто румънско” (1941-1944). Това е времето, когато българите изпитват огромен политически натиск от официалната и местната власт да говорят на румънски, да не говорят на български³⁸, да учат в румънски училища, да не празнуват своите празници и да не проявяват своята българска идентичност на публични места. По това време българите в Кортен, Твърдица, Валя Пержа, Кирсово и цялата българска диаспора в Румъния оказват упорита съпротива на опитите за асимилация. Голямата част от момчетата не посещават училище, а тези от момчетата, които учат в румънско училище и служат в румънската войска, отказват да се назовават румънци.

По време на Втората световна война на българите се гледа подозрително и те по правило не се приемат да служат в Съветската армия, тъй като България, родината на прадедите им е съюзник на нацистка Германия. Все пак някои младежи преодоляват тази забрана като сменят етническата се принадлежност и се записват руснаци или украинци. От друга страна в периода на войната българите в изследваните селища са под румънска окупация, преживяват депортация в Германия, реквизиции на храни за войската и такава несигурност за бъдещето, че по това време се говори за “края на света”. Известна надежда за оцеляване се съдържа в мита за завръщането в България, разказван по това време в село Валя

³⁷ Вж описанието на камуната и колхоза и социалистическата модернизация според житейски разкази на жители нас. Терновка у Т. Бонева, *Социализъм и Модернизация в житейски истории, Българска етнология*, 2004, 4, 85-90.

³⁸ Румънските власти изпращали в затвора дори тези българи, които говорили в къщи български. (Долинский, 1996, 58).

Пержа: “Не е настъпил края на света”, казвала майката на една от българките, с които се срещнах там. “Нали така е казано в Писанието, преди да настъпи края на света всички ще се върнат там, откъдето са дошли, а ние не сме се върнали в България”. Опора в представата за вечното завръщане към родното село се търси и по време на изселването в Казахстан. Възрастни мъже от Кирсово казвали на по-младите: “Ще се върнем, деца, ще я видим Молдавията, нали така пише в Писанието, всеки се връща там откъдето е тръгнал”.

Българските села в Молдова са включени отново в границите на Съветския съюз през 1944 г. Тогава в тях се извършва процес на социалистически реформи, който включва “трудов фронт”, изселването на семействата на “колаците” в Казахстан и Сибир ³⁹, период на глад през 1946-1947⁴⁰, създаване на колхози и тяхното укрепване. В политически план това е “времето на Сталин, Хрушчов и Брежнев”. Най-горчиви са годините на Сталин, когато жестоките реквизиции на селскокопанска продукция, съчетано с неблагоприятни години докарват не само глад, но и репресии: съд и затвор за най-малката кражба от полето, изселване на “колаците”, промяна на социалния състав на селото, където селяните губят земята си и стават колхозници⁴¹. Времето на Хрушчов е период на трудно възстановяване и постепенно стабилизиране на селското стопанство в колхозите, но се описва все още като тежко, запомнено с недостиг на хляб. Най-добро от икономическа гледна точка е “времето на Брежнев”. Тогава колхозите в селата се замогват, трудодните се заплащат в пари и започва бърз процес на модернизацията на жилищата, вътрешната уредба и начина на живот на селяните. Наред с труда в колхозното стопанство почти всяко

³⁹ Вж подробно за това: Ил. Деде, 1996, 125-138

⁴⁰ Покъртително описание на глада в българските села е направен от Д. Ганчева, 1996, 89-124

⁴¹ Вж за това: Т. Бонева, 2006 (под печат).

семейство започва да разчита на произведеното в домашния двор и да изнася на пазара зеленчуци, плодове, мляко и масло, произведено там. Чрез тази дейност, свързана със свръхусилията на българите се постига благосъстояние, непознато преди. Възможността за безплатно средно и висше образование променя социалната категория на част от младежите. В селата се появяват инженери, лекари, учители, агрономи, които са част от съветската интелигенция. Относително спокойния период на Брежнев внася социална сигурност и комфорт в живота на българите в посочените селища. От друга страна по същото време тече интензивен процес на налагане на съветска идентичност чрез провъзгласяването на руския език като държавен и премахване на задължението децата да се обучават на майчин език. Българите нямат свои училища след 1938 г. Те учат в руски школи и поколението, родено през 40-те и 50-те години на 20 век постепенно става двуезично. При разговори на терен се установява, че някои семейства дори преминават към употребата на руски в разговорите си с децата, за да могат те да свикнат да говорят този език и по-лесно да се интегрират в руското училище. И днес българите си спомнят как учителите са им забранявали да говорят български, когато са в училище. Официално от учителите се води агитация в полза на руския език, “язык Пушкина”, докато се проявява пренебрежение към българския: “Ето не язык, а диалект”. Това е времето, когато наред с билингвизма започват да проникват и модерните прадници, облекло, начин на живот, свързани най-вече с отричането на религията и налагането на атеизма. Появяват се нови “места на паметта”, свързани със съветската власт⁴². След разпадането на СССР и тежката икономическа криза, която преживяват Молдова и

⁴² Черквите са затворени, а в някои села (Герновка) тя е превърната в Дом культуры. Във всички села има паметници на загиналите съветски войни по времето на Втората световна война. Центърът на селата се преобразява от Дома на културата, Дом быта, Управлението на колхоза, Детската градина (Детдом), различни магазини. Модерността носи ясно съветска окраска.

Украйна през 90-те години на 20 и началото на 21 век “времето на Брежнев” се митологизира в колективната памет. Много често може да се чуе израза: “Мы жили при коммунизме”, когато става дума за периода на Брежнев⁴³.

Впечатляващи са вътрешните механизми за съхранение, които се прилагат по отношение на тези, които “забравят” български. До днес се помни случка от 60-те години на 20 век, когато младеж от село Кирсово след завръщането си от военна служба започва да да говори на руски със своите приятели. Тогава те му казват:”Слушай, даваме ти една неделя време да се спомниш българския език. Виждаш ли този човек (сирак от селото, отраснал в детски домове), той не е забравил своя си език, а ти го забрави”. Тази заплаха повлиява на поведението на бившия войник и той отново заговаря на български. В българските семейства, в които приемат снаха рускиня, украинка, молдованка и др. свекърът и свекървата настояват и младата жена научава български⁴⁴. Така в почти всички селища украинки, молдованки, рускини, женени за българи научават и говорят местния български говор. Разбира се има и изключения. В с. Терновка, част от гр. Николаев,Украйна, върви процес на ограничаване на употребата на българския език сред поколението над 60 годишна възраст, а младите снахи украинки и рускини не научават и не говорят български. По-младите знаят български, но използват руски в ежедневно общуване. Този процес показва ясно нарушаването на етническата брачна ендегамия в селото през последните 40 години.

Етническата идентичност се възпроизвежда и тя остава белег на общността за продължителен период, както в миналото, така и днес.

⁴³ Вж за това Т. Бонева, 2004, 94.

⁴⁴ Има и прояви на съпротива. Най-показателен е случая с рускиня, женена за българин от с. Терновка, Украйна, която на въпроса ми знае ли и говори ли български, отговори: “Все понимаю, но молчу как партизанка”.

Минало и настояще се преплитат, за да съхранят предавания през поколения образ на българите. Да си българин означава да спазваш българските “закони” (начин на живот, храна, обичаи, празници, брачна ендогамия). В постоянния досег с други общности българите много ясно определят тези черти на поведението, които смятат за типични: да работиш упорито и честно означава да работиш “по-български”, така както скромността в поведението и въздържанието е друга устойчива представа за “българското”. Изключителната адаптивност и способност за оцеляване в неблагоприятни условия също се смята за черта на българите и се обяснява с продължителния личен и семеен опит на много поколения. И все пак, най-устойчивата идея, която се актуализира през последните 15 години е завръщането към родината на прадедите. Така в представите на много хора ще приключи нежеланата от родителите и прадедите им емиграция. Тази идея е осъществена от немалко българи от Молдова, Украйна, Киргистан и др., За тях това е реализиране на мита за завръщането към родината (земята на прадедите), съхраняван в представите на поколенията, живеещи в емиграция.

Представените в тази работа сложни процеси на съхраняване на устната памет в локални проучвания и смесването на документи и устни разкази в описанието показва нееднозначния път на познанието, в което фактите и събитията написани и разказани и в двата типа извори отразяват както самопознанието, така и сложния процес на “външното” описание на локалните общности у нас и в условията на емиграция. Критичното използване на различните видове извори ще възможност за по-всеобхватно познание.

Б и б л и о г р а ф и я

Ангелов, Б. Хр. Вакарелски, Трем на българската народна историческа епика от Момчила и Крали Марка до Караджата и Хаджи Димитра с фюрклорни, езикови и други бележки, показалец и речник. С. 1939.

Арнаудов, М. Из миналото на Котел. – ГСУ, Историко-Филологически факултет, кн. 27, 1, 1931, 64-68.

Асман, Ян, Културната памет. С. 2001

Асман, Ян. Местата на паметта между триумфа и травмата. – В: Ив. Знеполски (Съст., Около Пиер Нора. Места на памет и конструиране на настоящето. С. 2004, 173-188.

Барбарова, А. Песните бяха май все тъжни. – В: Бесарабските българи за себе си. С. 1996, с. 169-183.

Бонева, Т. Власт и идентичност в локалната общност. – В: Сборник в чест на 70 –годишнината на проф. Иваницка Георгиева, С. 2006 (под печат).

Бонева, Т. Етнични традиции в локалните общности. Изследвания в чест на чл.-кор. Проф. Д-р Страшимир Димитров. – Studia Balkanica 23, v. 2, 761-783.

Бонева, Т. Социализмът и модернизацията в житейските истории, Българска етнология, г. XXX, 2004, 4, 79-97.

Българска народна поезия и проза. Т. 4, Народни балади. С. 1982.

Гюзелев, В. Момчил юнак. С. 1966.

Гандев, Хр. Къв изучаването на чумавите времена – В: В памет на Хр. Ников, С. 1940. Вж същото у Хр. Гандев, Проблеми на Българското възраждане. С., 1976.

Ганчева, Д. Гладът. –В: Бесарабските българи за себе си. С. 1996, 89-124

Деде, Ил. По пътя за Сибир. – В: Бесарабските българи за себе си.С. 1996, 125-130.

Державин, Н.С. Болгарскія колоніи в Россіи(Таврическа, Херсонская и Бесарабская губернии) –Сборник за народни умотворения и народопис, кн.29, 1914.

Дечев, В. Миналото на Чепеларе.2.изд. 1978.

*Долинский, Б.*Залудо работи, залудо не стой. –В: Бесарабските българи за себе си. С.1996, 56-71.

Илиев, Ат. Българските предания за исполини, наречени елини, жидове или латини, СбНУ, г.3, 1890, 179-200; г. 4, 1891, 231- 256.

Ирибаджаков, Н. Развитото социалистическо общество. С. 1982.

Канев, К. Миналото на с. Момчиловци. С. 1975.

Кауфман, Н. Народни песни на българите от Молдовска и Украинска ССР в два тома. С. 1982

Кирилова, А. Родовата памет на армяните. –В: Армяните в България.С. 1998, 23-43.

Константинов, Д. Жеравна в миналото и до днешното време. Жеровна.1948

Кръстева-Благоева, Е. Личното име в българската традиция. С. 1999.

Манолова- Николова, Н. Чумавите времена (1700- 1850).С. 2004.

Матанов, Хр. Югозападните български земи през 14 век, С. 1986.

Мецгерюк,И.И. Социально-экономическое развитие болгарских и гагаузских сел в Южной Бесарабии (1801-1956) Кишинев. 1965.

- Новаков, С.З.* Степной родник. Кишинев. 1966.
- Новаков, С. Н. Червенков,* Прошлое и настоящее села Кирютня. Кишинев, 1980.
- Новаков, С.З.Н.Н. Гургуров,* Страницы истории села Картена. Кишинев, 1995.
- Нора, П.* Колективната памет. – В: Духът на “Анали”. (Антология). Съст. Л. Деянова, С.1997, С. 1997, 233-237.
- Орманджиев, Ив.* Момчил юнак в историята и народните творения. Четиво по българска история, г. 11, кн.3, С 1941, 1-97.
- Пейкова, Е.* Спомен за българския рай – В: Бесарабските българи за себе си (Съст.: П.-Е. Митев, Н. Червенков). С. 1996, 29-55.
- ПопАянов, Г.* Странджа. Етнографски, географски и исторически проучвания. Бургас 1938.
- Поп Аянов, Г.* Малко Търново и неговата покрайнина. Бургас 1939.
- Попов, К. Й. Дамянов,* Шишманово живее. С. 1994.
- Романска, Цв. Към въпроса за развитието на песните за Момчил юнак в българския фолклор. –В: Изследвания в чест на акад. М. Арнаудов, С. 1970, 377-390.
- Романска, Цв.* Български народни исторически предания. –Българско народно творчество, т.11, 5-46.
- Стойнов, Г.С.* Кирсово.180 лет Башкуу в прошлом и настоящем. Кишинев, 1990.
- Табаков, Ст.*История на Сливен.т.2, Ъ. 1924.
- Теодоров, Е.* Български народен героичен епос. Крали Марков цикъл – произход, развитие, специфика. С. 1981

Темелски, Хр. Самоков през Възраждането. С. 2000.

Халбвас, М. Колективната памет. С. 1996.

Залезът на справедливостта и гибелта на Рим

Доротея Валентинова

На 4 септември 476 г. вождът на германските племена ругии¹ и скири² Одоакър³ сваля от престола последния император на Западната Римска империя Ромул Августул⁴. Така завършва 12-вековното господство на Рим. Според “първия съвременен историк на древния Рим”⁵ Едуард Гибън⁶ Римската империя се поддава на варварските нашествия и губи съпротивителните си сили, заради ширещия се упадък на нравите, корупцията и духовната деградация, отказът от морални корективи и загубата на традиционните римски добродетели⁷. За Гибън *римляните се превръщат в слаби воюни и cives без civilis virtus*⁸, покварени от корупция, разкош и леност, забравили гражданския си дълг да защитават родината

¹ Руги, ругии, роги (лат. *rugii*) - германско племе от епохата на Великото преселение на народите. Последните сведения за тях датират от средата на VI в. През X-XII в. руги са наричани жителите на Киевска Рус.

² Скири (*Skiren, Sciren, Skiren, Scirii, Skiri*) - източногерманско племе, принадлежащо към готската група. Първоначално скирите живеели край Балтийско море, на север от Карпатите.

³ *Odoacer, Odovacer, Odoacar, Odovacar, Odovacrius* (ок. 433 г., † вер. 15 март 493 г. в Равена) - rex Italiae след отстраняването на *Romulus Augustus* през 476 г.

⁴ Флавий Ромул Август (Flavius Romulus Augustus), наричан и само Ромул Августул (*Romulus Augustulus*), е последният император на Западната Римска империя. Управлява в периода 31 октомври 475 г. - 4 септември 476 г.

⁵ David Potter, *A Companion To The Roman Empire* (Malden, Mass.: Blackwell Pub., 2006), p. 100.

⁶ *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, Strahan & Cadell, London. Томовете са публикувани в периода 1776 – 1789 г.

⁷ Pocock, J. G. A. *Between Machiavelli and Hume: Gibbon as Civic Humanist and Philosophical Historian*, *Daedalus* 105,3(1976), 153-169. Pocock, J.G.A. *Barbarism and Religion*, 4 vols. all Cambridge Univ. Press. vol. 1, *The Enlightenment of Edward Gibbon, 1737–1764*, 1999 [hb: ISBN 0-521-63345-1], 303-304; Pocock, J.G. A. *Barbarism and Religion*, 4 vols. all Cambridge Univ. Press. vol. 3, *The First Decline and Fall*, 2003 [pb: ISBN 0-521-82445-1] FDF, 304-306.

⁸ Граждани без гражданска добродетел.

с *fortitudo*⁹ et *honor*¹⁰. Римляните, смята той, изоставят завинаги грубия, аскетичен и воински начин на живот на предците си. Подмяната в ценностната система, *изразждането на нравите, чезнещият морал и спящата законност засягат римското общество на всички нива*, а най-бързо този процес протича в редиците на римската армия и сенат.

Британецът взема решението си да напише историята на Рим и неговата гибел през октомври 1764 г., седнал сред руините на Капитолия¹¹. В шест тома историкът търси отговорите на един единствен въпрос, който превръща в цел и смисъл на работата си. *Какво е погубило Рим? Кои са били предвестниците, предпоставките, процесите, условията, довели до неговия трагичен край? Какво, в крайна сметка, предопределя края на една човешка цивилизация и неизбежен ли е той?*

“*От VIII в. насетне*” – признава Глен Бауърсок¹² - *ние сме обсебени от гибелта на Рим: тя се превърна в архетип на всяко друго падение и в символ на собствените ни страхове!...*”. Тя остава една от най-великите исторически загадки, а хипотезите за нейните основания и първопричини не спират да се роят векове напред във времето. Само през 1984 г. немският професор по стара история Александър Демандт публикува сборник с 210 теории за упадък и залаза на Рим, а оттогава досега са се появили десетки други. В хода на това търсене погубеният римски свят се вгражда в европейското съзнание като архетипен модел за смъртта на човешките цивилизации, преминали през неизбежни триумфи и трагедии преди да угаснат на историческата сцена. Устойчивостта на този образ се

⁹ Fortitudo, inis, f – 1. сила; 2. смелост, безстрашие, мъжество. Войнов, М., Милев, А. Латинскобългарски речник. Четвърто стереотипно издание, София, 1990 г., стр. 271.

¹⁰ Honor, oris, m – чест. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 301.

¹¹ Edward Gibbon, *Autobiography of Edward Gibbon as Originally Edited by Lord Sheffield* (Oxford, 1907), p.160.

¹² Bowersock, Glen, "The Vanishing Paradigm of the Fall of Rome". *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 49.8 (May 1996: 29-43), p. 31.

подхранва от съмненията и страховете на следващите поколения, помнещи възторзите и паденията на своите предшественици, и съзнаващи, че щом колосите рухнат, същото може да сполети и тях...

В исторически контекст залезът на свръхдържавата Рим започва именно тогава, когато в битката между *aequitas*¹³, *virtus*¹⁴ и *iustitia*¹⁵, от една страна, и *luxuria*¹⁶, *ambitus*¹⁷ и *avaritia*¹⁸, от друга, се раждат слаби воители, корупция, политически убийства, междуособици и предателства. Отказът от морални корективи и загубата на връзките с миналото и традициите на предците, колапсът на историческата памет и заместването ѝ от тенденциозна историческа амнезия, подмяната на моралните ценности с утилитаристични и материални амбиции, неизменно водят до криза в ценностната система на всяко едно общество. Римското е достигнало по този път до своята гибел. Подмяната на добродетелите и опразването им от смисъл са се случвали векове наред, но безмилостно са подкопавали устоите на римската държава.

¹³ *Aequitas*, atis, f - справедливост, чувство за справедливост, равенство. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 31.

¹⁴ *Virtus*, utis, f – 1. мъжество, смелост, храброст; 2. геройство; 3. добродетел, доблест. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 774.

¹⁵ *Iustitia*, ae, f - справедливост, правосъдие. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 368. Неслучайно първата книга на Дигестите е озаглавена “За справедливостта и правото” (Dig. 1.1.0. De iustitia et iure). Dig. 1.1.1pr. Ulpianus 1 inst. Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter celsus definit, ius est ars boni et aequi. “Преди човек да се занимае с правото, трябва да знае откъде произлиза думата *ius*. *Ius* се нарича така от *iustitia*: защото както изящно дефинира Целз: “Правото е изкуство за доброто и справедливото!”.

¹⁶ *Luxuria*, ae, f – а) разкош, великолепие, разкошен живот; б) разточителство, разпуснатост, необузданост. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 397.

¹⁷ *Ambitus*, us, m - 1. а) обикаляне; б) заобикалки; в) окръжност, обиколка. 2. домогване до служба противозаконно, чрез подкупи. 3. подмазване, демагогия; 4. честолюбие, амбиция. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 44.

¹⁸ *Avaritia*, ae, f - жадност за пари, скъперничество, алчност. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 77.

“И така... няма по-отвратителен порок от алчността - убеден е Цицерон¹⁹ - особено от страна на първенците и управляващите държавата. Защото да се превърне тя в източник на доходи е не само позорно, но и престъпно и нечестиво. Затова Аполон Питийски в това прорицание, което е дал, че Спарта ще загине от алчността си²⁰, както изглежда е предрекъл и съдбата не само на лакедемонците, но и на всички богати народи. Хората, стоящи начело на държавата по никакъв друг начин не могат да спечелят благосклонността на народа, освен с въздържаност²¹ и умереност²²”.

Римската държава се превръща бързо в удобен източник на богатства за малцина за сметка на мнозинството, а цената, която трябва да плати римският народ е унищожаването на законите и правосъдието, заедно с римската *virtus* и *honestas*²³. Следствието е съдбоносно: разпадащото се самосъзнание на *populus Romanus*²⁴ добива все по-ясни исторически очертания и предполага бъдещето на Рим и неговата гибел.

“О, ако – казва самнитът Гай Понтий – съдбата ме бе съхранила до тези времена и аз се бях родил тогава, когато римляните вече бяха

¹⁹ M. Tulli Ciceronis De officiis liber secundus. [77] Nullum igitur vitium taetrius est, ut eo, unde digressa est, referat se oratio, quam avaritia, praesertim in principibus et rem publicam gubernantibus. Habere enim quaestui rem publicam non modo turpe est, sed sceleratum etiam et nefarium. Itaque, quod Apollo Pythius oraculum edidit, Spartam nulla re alia nisi avaritia esse perituram, id videtur non solum Lacedaemoniis, sed etiam omnibus opulentis populis praedixisse. Nulla autem re conciliare facilius benivolentiam multitudinis possunt ii, qui rei publicae praesunt, quam abstinentia et continentia.

²⁰ Вж. Плутарх, “Агис”, IX; Диодор Сицилийски, VII, 14, 5.

²¹ Abstinentia, ae, f – въздържаност, въздържание. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 16.

²² Continentia, ae, f – въздържание, умереност. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 153.

²³ Honestas, atis, f – почтеност, благоприличие, нравствено достойнство, нравственост. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 301.

²⁴ Римският народ.

започнали да приемат подкупи! Нямаше да изтърпя тяхното понататъшно господство”²⁵...

В действителност на него щеше да му са наложи да чака векове, защото това зло неотдавна проникна в държавата ни...²⁶ Не изминаха и 110 години и Луций Пизон предложи закон срещу подкупите²⁷, **какъвто до този момент не бе приеман**. Впоследствие бяха издадени толкова много други закони²⁸ и всеки следващ бе още по-строг от предходния, и толкова много хора бяха предадени на съд, толкова бяха осъдени, такава тежка бе Италийската война, родена в страха пред съдебната власт, толкова велико бе ограбването и разорението на съюзниците **след унищожението на законите и правосъдието**, че ние можем да сме силни единствено предвид слабостите на другите, а не благодарение на собствената си доблест”.

Заобикалянето на законите и неефективността на правосъдието са последният етап от разпада на римското съзнание и римската ценностна

²⁵ Ср. “За старостта”, 41; “За държавата”, III, 40. Гай Понтий (Gaius Pontius; + 292 г. пр.н.е.) е самнитският пълководец, който през 321 г. пр.н.е. нанася на римляните, предвождани от двамата римски консули Тит Ветурий Калвин (Titus Veturius Calvinus) и Спурий Постумий Албин (Spurius Postumius Albinus), сериозно поражение при Furculae Caudinae (Каудинските проходи) по време на Втората самнитска война. През 292 г. пр.н.е. е разгромен от консула Квинт Фабий Максим (Quintus Fabius Maximus) и екзекутиран след неговия триумф.

²⁶ M. Tulli Ciceronis De officiis liber secundus, 75. 'Utinam', inquit C. Pontius Samnis, 'ad illa tempora me fortuna reservavisset et tum essem natus, quando Romani dona accipere coepissent. Non essem passus diutius eos imperare.' Ne illi multa saecula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc rem publicam invasit... Nondum centum et decem anni sunt, cum de pecuniis repetundis a L. Pisone lata lex est nulla antea cum fuisset. At vero postea tot leges et proxumae quaeque duriores, tot rei, tot damnati, tantum [Italicum] bellum propter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus et iudiciis expilatio direptioque sociorum, ut inbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.

²⁷ Закон за създаване на постоянен съд по дела за подкупи (quaestio perpetua de repetundis), предложен през 149 г. от плебейския трибун Луций Калпурний Пизон (Lucius Calpurnius Piso) и насочен срещу злоупотребите и корупционните практики на римските наместници в провинциите. Вж. Цицерон, “Брут”, 106.

²⁸ Ацилиевият закон от 123 г. (Lex Acilia repetundarum), Сервилиевият закон от 100 г. (Lex Servilia Glaucia), Корнелиевият закон от 81 г. (Lex Cornelia), Юлиевият закон от 59 г. (Lex Iulia) и др.

система. Съпътстващите и последвалите ги исторически събития са логично следствие от една фатална зависимост, за която нееднократно предупреждава Публий Корнелий Тацит, повтаряйки думите на историците, философите и юристите преди него: *моралът* на управляващи, законотворци и правоприложители, на обществото като цяло и на всеки отделен човек, предопределя хода на историята.

“... *Провинциите* – пише Тацит – *не приемаха състоянието на нещата, тъй като бяха изгубили доверието си в управлението на сената и народа, заради битките между властимащите и алчността на магистратите, докато защитата на законите бе немощна*²⁹, *тъй като те непрестанно се нарушаваха с насилие, интриги*³⁰ *и най-накрая с подкупи*”³¹.

Така постепенно върховните правноморални принципи *aequitas* и *iustitia*, изконните римски добродетели – скромността - *modestia*³², доблестта - *virtus*, благоприличието - *decor*³³ и нравствеността - *honestas*, са били заменени от демагогията и домогването до властта - *ambitio*³⁴,

²⁹ Invalidus, 3 – безсилен, слаб, немощен. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 359.

³⁰ Тацит използва съществителното *ambitus, us, m* – 1. обикаляне; 2. домогване до служба противозаконно, чрез подкупи; 3. подмазване; демагогия. Вж. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 44.

³¹ P. Corneli Taciti Annalium liber primus [2]. “...neque provinciae illum rerum statum abnuebant, suspecto senatus populique imperio ob certamina potentium et avaritiam magistratuum, invalido legum auxilio quae vi ambitu postremo pecunia turbabantur”. The Latin Library (<http://www.thelatinlibrary.com/tacitus/tac.ann1.shtml>).

³² Modestia, ae, f – 1. умереност, благоразумие; 2. скромност, почтеност. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 422.

³³ Décor, oris, m – приличие, благоприличие. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 176.

³⁴ Ambitio, onis, f – 1. домогване, търсене от народа (на място, служба); 2. търсене разположението на народа; ласкателство, демагогия. 3. честолюбие, амбиция, жажда. От глагола *ambio*, 4 – 1. обикалям, заобикалям, мъча се да спечеля на своя страна; 2. домогвам се до ~ *populum, magistratum*. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 44.

алчността - *avaritia*³⁵, искането и взимането на подкупи - *corruptio* и разкошния начин на живот - *luxuria*³⁶.

Промяната е настъпвала бавно, но сигурно. Правовата държава, теоретизирана и идеализирана от Цицерон, се превръща в непостижим блян за справедливост и равенство, в утопия, чиито призрачни очертания избледняват с годините.

Какво е довело до преобръщане на римското светоусещане за справедливост? Кога е започнал дългият път към края? От кой момент Вечният град е бил обречен?!..

“Ако по-рано, съдии, можехме да се удивляваме на това, че, независимо от толкова великото могъщество на нашата държава и достойнството на нашата страна, кой знае защо не можехме да открием достатъчен брой храбри и силни по дух граждани, готови да рискуват себе си и своето благополучие, заради спасението на родината и общата свобода, то сега по-скоро би трябвало да се учудваме, ако видим гражданин честен и непоколебим, отколкото боязлив и грижещ се за себе си, а не за отечеството. И не е нужно да припомняме и разсъждаваме за всеки отделен случай; достатъчно е само да обърнем поглед към тези, които заедно със сената и всички честни люде възкресиха низвергнатата държава и я избавиха от ширещите се в нея грабежи³⁷. А сега печалните, облечените в траурни одежди³⁸,

³⁵ Avaritia, ae, f – 1. жадност за пари, скъперничество; 2. прен. алчност. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч, стр. 77.

³⁶ Luxuria, ae, f – разкош, великолепиe, разкошен живот, разточителност, разпуснатост, необузданост. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 397.

³⁷ Цицерон има предвид кризата в политическия живот, предизвикана от Публий Клодий (Publius Clodius) и неговите привърженици.

³⁸ Като Публий Корнелий Лентул Спинтер (Publius Cornelius Lentulus Spinter). Обвиняемият или лице, което го застрашавало съдебно преследване, се появявали на обществени места в тъмни тоги, пускали бради и дълги коси. Сенаторите сменяли туниката си с широк пурпурен кант (tunica laticlava) с туника, на която кантът ѝ бил

*обвиняемите*³⁹, *се борят за гражданските си права*⁴⁰, *за своето добро име, за своите съграждани, за своето имущество, за децата си; а онези, които са нарушили, поставили под съмнение, низвергнали всичко божествено и човешко, не само се окуражават и ликуват, но и заплашват най-храбрите и почтени граждани, без изобщо да се страхуват за себе си*⁴¹.

Цицерон неуморимо повтаря, че благоденствието и спасението на Рим не може да бъде постигнато без морални принципи и за сметка на нравствеността (*honestas*) и справедливостта (*iustitia*). *Общата воля* легитимира законите⁴², а *божествената воля* е източник на върховните им основания - *aequitas* и *iustitia*⁴³. Затова никой акт на магистрат, управник или гражданин не може да бъде оправдан нито чрез закона, нито от

тесен (*tunica angusticlava*), каквато носели римските конници. Траурни дрехи обличали също така близките и приятелите на обвиняемия.

³⁹ Като Тит Аний Милон (*Titus Annius Milo*) и Сестий (*Sestius*), привлечени от Клодий в съда по обвинение за насилствени действия.

⁴⁰ Осъждането по наказателно дело водело до ограничение и загуба на права (*deminutio capitis*), римският гражданин губел имуществени права, властта над членовете от рода (*patria potestas*), доброто си име (ставал *infamis*) и често отивал в изгнание.

⁴¹ *M. Tulli Ciceronis Pro P. Sestio oratio* I, 1. “[1] Si quis antea, iudices, mirabatur quid esset quod, pro tantis opibus rei publicae tantaque dignitate imperi, nequaquam satis multi cives forti et magno animo invenirentur qui auderent se et salutem suam in discrimen offerre pro statu civitatis et pro communi libertate, ex hoc tempore miretur potius si quem bonum et fortem civem viderit, quam si quem aut timidum aut sibi potius quam rei publicae consulentem. nam ut omittatis de unius cuiusque casu cogitando recordari, uno aspectu intueri potestis eos qui cum senatu, cum bonis omnibus, rem publicam adflictam excitarint et latrocinio domestico liberarint, maestos sordidatos reos, de capite, de fama, de civitate, de fortunis, de liberis dimicantis; eos autem qui omnia divina et humana violarint vexarint perturbarint everterint, non solum alacris laetosque volitare, sed etiam fortissimis atque optimis civibus periculum moliri, de se nihil timere”. *The Latin Library*: <http://www.thelatinlibrary.com/cicero/sestio.shtml#64>.

⁴² “Lex est quod populus iubet atque constituit”. *Gaius*, *Inst.* 1, 3.

⁴³ *Iurisprudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia. Imperatoris Iustiniani institutionum. lib.I, tit. I, De iustitia et iure, 2. “Nos ad iustitiam esse natos, neque opinione sed natura constitutum esse ius”, Cicero, De re publica, I, 10, 28.*

историята, ако убива *aequitas* и *iustitia*, дори и да е извършен привидно в името на *bonum commune* и *communis utilitas*⁴⁴. В този случай прокламираното общо благо е фалшиво и противоречи на същността на самата римска *res publica*⁴⁵.

Защото “*Res publica est res populi*”⁴⁶...

И *res* е върховното основание или право: “*Rei appellatione et causae, et iura continentur*”⁴⁷...

А “*Quid est enim civitas nisi iuris societas civium?!*”⁴⁸.

“*Всъщност богатството, знатността, влиянието – категоричен е Цицерон - при липса на мъдрост и умение да се живее и да се управляват други хора, водят само до безчестие и прекомерна гордост, и няма по-*

⁴⁴ Общото благо и общата полза.

⁴⁵ В този смисъл и Fischer, Markus *Well-Ordered License. On the Unity of Machiavelli's Thought*, Lexington Books, USA (2000), p. 96.

⁴⁶ Cicero, *De re publica*. I. 25. “Републиката е достойние на народа”, с уговорката че “достоянието” (*res*) това е общонародната полза или интерес в абстрактен смисъл, и собствеността или имуществото на народа в конкретен, юридически. Този превод може би в най-голяма степен се доближава до смисъла, вложен от Цицерон, следвайки логиката, наложена от синтактичната функция на родителния падеж (обикновен *genetivus possessivus* – *res populi*, а не *genetivus subiectivus*, при който би бил правилен преводът “дело на народа”). Срещат се и други интерпретации на знаменитата Цицеронова сентенция. “Републиката е дело на народа” се е утвърдила в българската историческа и правна наука, но при нея смисълът влиза в противоречие с контекста, както отбелязва с основание Мария Костова в “*Res publica на Цицерон*”, Издателство “Сиби”, 2000 г., стр. 20 и сл.

⁴⁷ *Corpus Iuris Civilis*, D. 50, 16, 23 (*De verborum significatione*). “В думата *res* се съдържат и основанията, и правата”.

⁴⁸ Cicero, *De re publica*, I, 32, 49. А “какво друго е държавата, ако не правова общност от граждани?”. “*Quare cum lex sit civilis societatis vinculum, ius autem legis aequale, quo iure societas civium teneri potest, cum par non sit condicio civium? si enim pecunias aequari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se qui sunt cives in eadem re publica. quid est enim civitas nisi iuris societas civium?*”. “Затова, ако законът е свързващото звено на гражданското общество, а правото, установено от закона, е еднакво за всички, то на какво право може да се държи обществото от граждани, когато тяхното положение не е еднакво? Защото, ако хората не им харесва да са равни по имущество, ако умовете им не могат да бъдат едни и същи, то без съмнение правата на гражданите в една и съща република, трябва да са еднакви. Понеже какво друго е държавата, ако не правова общност от граждани?”.

уродлива форма на държава от тази, в която най-богатите⁴⁹ люде се смятат за най-благородни⁵⁰. А какво може да бъде по-прекрасно от това държавата да се управлява от добродетелта (*virtus*); когато този, който управлява другите, сам не е роб на нито една страст⁵¹, когато той е проникнат от всичко онова, което гражданинът постановява и призовава, и не налага на народа закони, които самият той не би спазвал, а своя собствен живот представя като закон пред съгражданите си?”⁵².

Част от опитите в Рим да се предотврати израждането на държавата, правото, морала и властта в нея, са представлявали своеобразни законодателни мерки за борба срещу определени злоупотреби в римското общество: сред тях са законите против разкоша (*leges sumptuariae*), заедно с чистите антикорупционни⁵³ закони - *leges de (pecuniis) repetundis* и *leges de ambitu*.

Но едните са били толкова “стриктно” спазвани, колкото и другите... Факт е, че антикорупционният *Lex Cornelia* на диктатора Сула от 81 г. пр. н. е. е приет във връзка с неизпълнението на законите против разкоша *Lex*

⁴⁹ *Opulens, gen.- entis* – богат. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 473.

⁵⁰ Цицерон употребява прилагателното *optimus*, 3 (*superl.* от *bonus*, 3 – добър, благороден, честен, храбър, богат). Вж. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 85.

⁵¹ Срв. Cicero, *De legibus*, III, 28 и сл.

⁵² Cicero, *De Re Publica*, I, 32, 49. *nam divitiae, nomen, opes vacuae consilio et vivendi atque aliis imperandi modo dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae, nec ulla deformior species est civitatis quam illa in qua opulentissimi optimi putantur. (52) virtute vero gubernante rem publicam, quid potest esse praeclarius? cum is qui imperat aliis servit ipse nulli cupiditati, cum quas ad res civis instituit et vocat, eas omnis complexus est ipse, nec leges inponit populo quibus ipse non pareat, sed suam vitam ut legem praefert suis civibus.*

⁵³ *Corruptio, onis, f* - разваленост, изхабеност, лъжливост, подкупване; *corrumpo, rumpi, ruptus* 3 - 1. унищожавам, погубвам; развалям, развърщвам, съблазнявам; подкупвам, подправям изопачавам - *tabulas publicas*. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 160. Латинското **corruptio** често е било свързвано с понятието за нрави – *mores*, образувайки така познатия израз *corruptio morum* - “**упадък на нравите**”. Латинският глагол *corrumpo* се използва и днес в смисъла, който са влагали и древните римляни.

Fannia⁵⁴ и Lex Licinia. Както и че Lex Iulia на Гай Юлий Цезар, налага спазването на предишните *sumptuariae leges*, които са изпаднали в *desuetudo*⁵⁵. Юлий Цезар взима строги мерки да приведе Lex Iulia в

⁵⁴ Lex Fannia е приет през 161 г. пр. н. е., по инициатива на консула Гай Фаний Страбон (Gaius Fannius Strabo). Той съкращав⁵⁴ Corpus Iuris Civilis, D. 50, 16, 23 (De verborum significatione). “В думата *res* се съдържат и основанията, и правата”.

⁵⁴ Cicero, De re publica, I, 32, 49. А “какво друго е държавата, ако не правова общност от граждани?”. “Quare cum lex sit civilis societatis vinculum, ius autem legis aequale, quo iure societas civium teneri potest, cum par non sit condicio civium? si enim pecunias aequari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se qui sunt cives in eadem re publica. quid est enim civitas nisi iuris societas civium?”. “Затова, ако законът е свързващото звено на гражданското общество, а правото, установено от закона, е еднакво за всички, то на какво право може да се държи обществото от граждани, когато тяхното положение не е еднакво? Защото, ако хората не им харесва да са равни по имущество, ако умовете им не могат да бъдат едни и същи, то без съмнение правата на гражданите в една и съща република, трябва да са еднакви. Понеже какво друго е държавата, ако не правова общност от граждани?”.

⁵⁴ Opulens, *gen.-entis* – богат. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 473.

⁵⁴ Цицерон употребява прилагателното *optimus*, 3 (*superl.* от *bonus*, 3 – добър, благороден, честен, храбър, богат). Вж. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 85.

⁵⁴ Срв. Cicero, De legibus, III, 28 и сл.

⁵⁴ Cicero, De Re Publica, I, 32, 49. *nam divitiae, nomen, opes vacuae consilio et vivendi atque aliis imperandi modo dedecoris plenae sunt et insolentis superbiae, nec ulla deformior species est civitatis quam illa in qua opulentissimi optimi putantur. (52) virtute vero gubernante rem publicam, quid potest esse praeclarius? cum is qui inperat aliis servit ipse nulli cupiditati, cum quas ad res civis instituit et vocat, eas omnis complexus est ipse, nec leges inponit populo quibus ipse non pareat, sed suam vitam ut legem praefert suis civibus.*

⁵⁴ *Corruptio, onis, f* - разваленост, изхабеност, лъжливост, подкупване; *convivium*, а разноските за пиршества на 100 аса по време на празници и 10 аса в делнични дни, а числото на гостите от 3 до 5 души (Macrobius. Sat. 3. 17. 4). Авъл Гелий посочва, че по време на консулството на Гай Фаний Страбон и Марк Валерий Месала (Marcus Valerius Messalla), малко преди приемането на Фаниевия закон, е издаден *senatus consultum*, изискващ представителите на градския елит *principes civitatis* да се заклеват пред консулите, че няма да превишават определена граница разноски по време на *ludi Megalenses*, когато те се канели взаимно на обеда. Първенците не трябвало да харчат повече от 120 аса за един обед, без да се смятат плодовете, хляба и виното, което трябвало да бъде не вносно, а произведено из родните земи (Gell. 2. 24. 2). Забраната на определени видове храни и напитки е пряко свързана с тяхната цена и цели да спре безсмислените разхищения и прекомерния *luxus*. Опитите за заобикаляне на този закон обаче са били факт. За нарушенията свидетелства Авъл Гелий (Gell. 2. 24. 4-6).

⁵⁵ Lucius Claudius Cassius Dio, xliii.25. *Desuetudo, inis, f* – отвикване. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 189. Отмяна на остарял закон - правна доктрина, налагаща прекратяване действието на законодателен акт или на правен принцип, след което той се оказва без юридическа сила, тъй като е изминал дълъг период на неприлагане или е

изпълнение⁵⁶. Те завършват с поредния провал. Сам по себе си *lex de repetundis* на Цезар свидетелства *откога датира кризата и в какво е еволюирала*, тъй като той преповтаря *Lex Claudia de nave senatorum /Plebescitum Claudianum/* от 218 г. пр. н. е. Законът на Клавдий е от групата на *sumptuariae leges* и е изключително показателен за същността и формите, в които се преобличат и чрез които мимикрират *ambitio*, *corruptio* и *avaritia* сред първенците на Рим.

“...Ненавистта на сенаторите към Фламиний – пише Ливий – нарасна заради новия закон, предложен от плебейския трибун Квинт Клавдий против волята на Сената и със съдействието само на един Гай Фламиний от средата на сенаторите - затова *никой от сенаторите или синовете им да не притежава морски кораби с вместимост повече от 300 амфори*⁵⁷. Тази вместимост се е считала за достатъчна, за да се докарат в града от селото припаси за собствена употреба; *всяка търговия, извършвана от сенатори, се е признавала за безусловно позорна*. Законът, вдигайки твърде много шум, донесе на Фламиний, който го отстояваше, ненавистта на знатните, но любовта на народа, и по такъв начин му осигури повторно консулство”⁵⁸.

прекратен срокът на действие на правния принцип. Процедурата се прилага, ако остарелият правен принцип не е автоматически отменен. Аргументацията при *desuetudo* е, че продължителното неприложение на закона е непродуктивно, най-малкото защото съдиите няма да се позовават на него в съдебните си решения.

⁵⁶ Cic. ad Att. xiii.7; Gaius Suetonius Tranquillus „De Vita Caesarum”, Divus Augustus, 43.

⁵⁷ Морски кораби с товароподемост повече от 7-8 тона (съдейки по обема на амфорите - около 26 литра).

⁵⁸ Livius, Titus. Ab Urbe Condita, 21. 63. 3-4: Hic in provincia consulatum inire consilium erat memori veterum certaminum cum patribus, quae tribunus plebis et quae postea consul prius de consulatu qui abrogabatur, deinde triumpho habuerat, invisus etiam patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis adversus senatum atque uno patrum adiuvante C. Flaminius tulerat, ne quis senator cuius senator pater fuisset maritimam navem, quae plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet. Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos; quaestus omnis patribus indecorus visus. Res per summam contentionem acta

Вероятно до времето на Цицерон Клавдиевият закон постепенно губи значението си и започва да не се спазва. Такава е и съдбата на повечето *sumptuariae leges*⁵⁹ - *Lex Metilia de fullonibus* (217 г. пр. н. е.), *Lex Oppia* (215 г. пр. н. е.), *Lex Cincia de donis*⁶⁰ *et muneribus*⁶¹ (204 г. пр. н. е.), *Lex Orchia sumptuaria* (181 г. пр. н. е.), *Lex Fannia* (161 г. пр. н. е.), *Lex Didia* (143 г. пр. н. е.), *Lex Sempronia Agraria* (133 г. пр.н.е.), *Lex Licinia de sumptu minuendo* (131 г. пр. н.е.) и *Lex Aemilia* (78 г. пр. н. е.), за да се стигне до *Lex Iulia* на Цезар (59 г. пр. н. е.), целящ повторното им въвеждане, след като тяхната сила е гаснела и те са съществували само формално в правопорядъка на държавата Рим.

Без съмнение колапсът в римското самосъзнание е съпроводен от процеси, следствие от зависимостта между *състоянието на ценностната му система* и *ефективността* на практически най-силния регулативен механизъм за регламентиране на отношенията в държавата – *правото*. Разпадът на тази система, съпътстван от *смислово опразване на традиционните добродетели и загуба на историческа памет*, генерира разпад на общественото съзнание и отказ от спазване на законите, израз на обществения договор и общата воля на народа.

А общата воля е в основата на законите:

*“Lex est, quod populus iubet atque constituit”*⁶².

invidiam apud nobilitatem suasori legis Flamínio, favorem apud plebem alterumque inde consulatum peperit.

⁵⁹ Cic. in Verr. V.18.

⁶⁰ *Donum*, i, n – дар, подарък. Войнов, М., Милев, Цит. съч., стр. 209.

⁶¹ *Munus*, eris, n – 1. длъжност, служба; 2. услуга; 3. дар, подарък. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 431. Буквално: “Законът на Цинций за подаръците и възнагражденията”.

⁶² *Gaius*, I, 3.

Презумпцията е, че те са приети в съгласие с принципа за общото съгласие и общото благо: “Каквото се отнася до всички, трябва да бъде одобрено от всички”⁶³ (“*quod omnes tangit, debet ad omnibus adprobari*”).

Законите губят силата си, тъй като са забравени или по-скоро изоставени *скрепяващите елементи на това общо съгласие* – *aequitas* и *iustitia*, охраняващи чрез правосъдието човешките права и разбирани като “общата и неизменна воля да се въздава всекому своето”⁶⁴.

Тази корелация важи с особена сила за многобройните *leges sumptuariae*⁶⁵, *leges de pecuniis repetundis* и *leges de ambitu* в Рим, чието угасване като регулативни механизми се ускорява от процесите на политическа, социална и духовна деградация.

“Историята – категоричен е Етиен Жиродиа – доказва, че всички закони против разкоша са били навсякъде по света, след кратки периоди от време, отменяни, избягвани, игнорирани. Суетата и тщеславието винаги измислят все нови и нови начини да благоденстват, независимо от опитите на правото да ги забрани!..”⁶⁶.

Онтологически и феноменално държавата като “общ правопорядък” с неговите институти и закони, както посочва самият Цицерон, в същността си е (или би трябвало да е) *въплъщение на справедливостта и правото*. А правото е проявената в норми справедливост. То не е просто и

⁶³ D. 47, 10, 15, 22.

⁶⁴ *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuere. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere. Dig. 1.1.1pr. Ulpianus 1 inst.* “Справедливостта е вечната и неизменна воля да се въздава всекому своето. Предписанията на правото са тези: да се живее честно, да не се вреди другиму, всекому да се отдава своето”. Трите основни предписания на правото, формулирани за пръв път от Улпиан в неговите Институции, впоследствие влизат в кодификацията на император Юстиниан (*Corpus iuris civilis*) - D. I, 1, 10, 1 и в I, 1, 1, 3.

⁶⁵ *Sumptuariae leges* - от *sumptuarius* - отнасящ се до разходите, лукса, разкоша; ~ *lex* - закон против лукса, разкоша, прекомерните разходи.

⁶⁶ Etienne Giraudias, *Etude historique sur les lois somptuaires* (Poitiers, 1910). pp. 103 – 4.

само регулатор на юридическите отношения, но и механизъм в защита на справедливостта и националната идентичност. Двете понятия са от различен порядък – *правото* е средство за защита, ориентирано към социополитическите и историческите реалности, докато *справедливостта* е висшата моралноетична ценност, без която държавата се превръща в механично, случайно сборище от хора без ясна цел и принципи.

Нищо, повтаря Цицерон, не е истински целесъобразно, социално полезно и исторически необходимо, ако не е морално. В този смисъл аморалността вреди на политическата и социална стабилност, а кризата на моралните ценности гарантира в исторически план - упадък на държавността и разпад на социалното съзнание. Тук именно се проявява и най-силно връзката между *морала, историята и правото*.

В “*De officiis*” римският философ определя справедливостта (*iustitia*) като най-важната от всички добродетели⁶⁷, защото тя е основата и критерият, чрез който се отграничават всички останали. Трактатът съдържа една от най-ранните *теории на справедливостта* като онзи най-фундаментален принцип, който гради и споява обществото и без който битието му е немислимо.

*“Iustitia enim una virtus omnium est domina et regina virtutum”*⁶⁸.

“Защото справедливостта е единствената добродетел, която е господарка и царица на всички останали”.

За Цицерон битието, стабилността и благоденствието на държавата, са невъзможни без *единна воля и съгласие*, постигнато и спояващо връзките между различните социални групи, без социополитически и моралноправен *consensus*, чиито изравнително-умиротворителни принципи ще гарантират историческия ѝ континуитет.

⁶⁷ Atkins, E. M. 'Domina et Regina Virtutum': Justice and Societas in "De Officiis". *Phronesis*, Vol. 35, No. 3 (1990), BRILL, pp. 258-289.

⁶⁸ *De offic.*, III, 28.

“Та нали, както при струнната и духовата музика, и даже при самото пеене, трябва да се спазва, така да се каже, съзвучие⁶⁹ от различни звуци, изменението и нарушението на които са нетърпими за изтънчения слух, тъй като това съзвучие се оказва съгласувано и стройно, благодарение спазването на мяра в най-несходните звуци, така и държавата, с чувство на мяра, изградена по пътя на съчетаването на висши, нисши и средни съсловия (сякаш съставена от звуци), стройно звучи, благодарение на съгласуването на най-несходните начала; това, което музикантите наричат хармония в пеенето, в държавата се явява съгласие, тази най-тясна и най-добра връзка, гарантираща сигурността във всяка държава и **невъзможна по никакъв начин без справедливост**”⁷⁰.

Съгласието по въпросите на правото и общото бъдеще, в името на справедливото управление и *bonum commune*, са градивният елемент на онази *civitas*, която Цицерон нарича *res publica*. Всяко общество, което е избрало друг модел, основан на утилитаристични олигархични принципи, е осъдено на жестоко и несправедливо управление, и в крайна сметка – на гибел.

“Следователно кой би нарекъл Сиракуза (*illam*) *rem populi*, т.е. република, когато заради жестокостта на един всички са потиснати и липсва всякакво право...?”⁷¹.

⁶⁹ *Concentus*, us, m – 1. съзвучие, съзвучно пеене; 2. съгласие, хармония. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 134.

⁷⁰ Cicero, *De re publica*, II, XLII. (*Августин*, “За Божия град”, II, 21). “*Ut in fidibus ac tibiis, atque cantu ipso, a vocibus concentus est quidam tenendus ex distinctis sonis, quem immutatum ac discrepantem atres eruditæ ferre non possunt; is que concentus, ex dissimillarum vocum moderatione, concors tamen essicitur et congruens: sic ex summis et infinis et mediis interjectis ordinibus, ut sonis, moderata ratione, civitas consensu dissimillimorum concinit; et quæ harmonia a musicis dicitur in cantu, ea est in civitate concordia, arctissimum atque optimum omni in republica vinculum incolumitatis; quæ sine iustitia nullo pacto esse potest*”.

⁷¹ Cicero, *De re publica*, III, 43. The Latin Library. M. Tullius Cicero. *De Re Publica*. “*Ergo illam rem populi, id est rem publicam, quis diceret tum, cum crudelitate unius oppressi essent universi, neque esset unum vinculum iuris...?*”.

И още: “И онази държава (*civitas*), която цялата е под властта на една групировка⁷², не може да се нарече с основание република... Защото каква република е била Атина, когато след Пелопонеската война трима мъже са управлявали този град по най-несправедлив начин?”⁷³.

“И така – продължава Цицерон – държавата е достойна на народа, а народът не е каквото и да е обединение от люде, събрани заедно по какъвто и да било начин, а единение на множество хора, свързани помежду си чрез съгласие по въпросите на правото и общата полза”...⁷⁴.

Векове по-късно Аврелий Августин ще допълни и разшири казаното от Цицерон. Августин ще използва собствените му аргументи, поставяйки в центъра на своя философскоисторически анализ същите понятия – справедливостта - **ius** **ti** **ti** **a**, но не каква да е справедливост, а истинна – *vera*; и държавата - **res publica**, разбрана като народ, свързан чрез общото признание на правото и общностната полза - *populum iuris consensu et utilitatis communione sociatum*:

“... Където не съществува **истинна справедливост**, не е възможно да има **общност от хора**, свързани чрез **общото съгласие относно правото**, и следователно **не може да има народ**, така както той е определен от Сципион или Цицерон; а ако няма народ, няма и общо благо *res populi* за народа, а само някакво безразборно множество, недостойно да носи името “народ”. Ето защо, ако републиката е *res populi* и няма

⁷² Factio, onis, f – 1. задруга, партия, особено политическа партия. Войнов, М., Милев, А. Цит. съч., стр. 253.

⁷³ Cicero, De re publica, III, 44. “И онази държава (*civitas*), която цялата е под властта на една групировка (*factio, onis, f* - партия), не може да се нарече с основание република... Защото каква република е била Атина, когато след Пелопонеската война трима мъже са управлявали този град по най-несправедлив начин?”. The Latin Library. M. Tullius Cicero. De Re Publica. “*Igitur ne illam quidem quae tota sit in factionis potestate, posse vere dici rem publicam... quae enim fuit tum Atheniensium res, dum post magnum illud Peloponnesiacum bellum triginta viri illi urbi iniustissime praefuerunt?*”.

⁷⁴ The Latin Library. M. Tullius Cicero, De re publica, Liber 1, XXV, 39. “*Est igitur... res publica res [est] populi, populus autem non omnis hominum coetus quoquo modo congregatus, sed coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus*”.

*народ, обединен от общото признание на правото, няма и право, щом няма и справедливост: а където няма справедливост, няма република. Всъщност справедливостта е онази добродетел, която отдава всекому своето*⁷⁵.

Където няма справедливост, няма република... нито общо съгласие, нито право, нито народ... Изводът и на Цицерон, и на Августин е, че съдбата на Рим е до голяма степен следствие от погубването на *iustitia*, която е източникът на правото⁷⁶ и гарантът на общото благо в общото историческо бъдеще.

Тази взаимосвързаност Августин⁷⁷ отбелязва особено красноречиво, предавайки думите на Катон, преповтаряйки казаното от Цицерон и описвайки една реалност, твърде позната и днес: “*Не мисля*” - казва Катон - “*че нашите предшественици са направили държавата от незначителна - велика сила, благодарение на оръжието. Ако истината е такава, в настоящите дни тя щеше да бъде далеч по-благоденстваща в сравнение с онези отминали времена, защото числеността на нашите съюзници и граждани е несравнимо по-голяма. Освен това, днес ние разполагаме с много по-голямо изобилие от оръжия и коне, отколкото те са имали. Други са били причините, които са ги направили велики, и ние не можем да*

⁷⁵ Aurelius Augustinus, De civitate dei, Liber XIX, 21. Quocirca ubi non est uera iustitia, iuris consensu sociatus coetus hominum non potest esse et ideo nec populus iuxta illam Scipionis uel Ciceronis definitionem; et si non populus, nec res populi, sed qualiscumque multitudinis, quae populi nomine digna non est. Ac per hoc, si res publica res est populi et populus non est, qui consensu non sociatus est iuris, non est autem ius, ubi nulla iustitia est: procul dubio colligitur, ubi iustitia non est, non esse rem publicam. *Iustitia porro ea virtus est, quae sua cuique distribuit.*

⁷⁶ Неслучайно първата книга на Дигестите е озаглавена “За справедливостта и правото” (Dig. 1.1.0. De iustitia et iure). Dig. 1.1.1pr. Ulpianus 1 inst. Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. est autem a iustitia appellatum: nam, ut eleganter celsus definit, ius est ars boni et aequi. “Преди човек да се занимае с правото, трябва да знае откъде произлиза думата ius. Ius се нарича така от iustitia: защото както изящно дефинира Целз: Правото е изкуство за доброто и справедливото!”.

⁷⁷ Августин, Аврелий. “За Божия град”. Том втори, книга V, глава 12. С., “Захарий Стоянов”, 2008 г., стр. 52-53.

се похвалим с нито една от тях: трудолюбие у дома, навън - справедливо управление, свободна мисъл и съзнание, неизкушено нито от престъпление, нито от грозни страсти. Вместо това ние тънем в разкош и алчност, в държавата цари бедност, докато единиците живеят богато. Възхваляваме материалното благоденствие, следваме леността. И не правим разлика между доброто и злото. Всички награди или достояния на добродетелта се владеят от нечистата амбиция и демагогията. И не е чудно, когато всеки мисли единствено за собственото си благоденствие, когато всички ние сме роби на удоволствието в дома си и в обществените дела, когато сме роби на парите и ползата, не е чудно, че така яростно е била нападната незащитената държава...”.

За Рим V в. е времето на дълбока политическа и военна криза, чийто апогей е завземането на властта от варварските нашественици на Запад. Местното население успява да се приспособи към новите условия, но само до известна степен и с цената на много жертви. В следващите векове кризата ще добие нови измерения – икономически, социални, демографски и културни. Според някои историци⁷⁸ населението се свива значително и става все по-необразовано, земеделието е в упадък, изчезват много от стоките и продуктите, с които римляните са свикнали, а най-страшното е, че самосъзнанието им се *размива и варваризира*.

“Краят на Рим свидетелства за ужаси, хаос и разпад, каквито искрено се надявам никога да не преживеем. Унищожена е свръхразвита цивилизация, чиито наследници заживяват в условия, напомнящи предисторическите времена. Преди гибелта на своята държава римляните са били толкова сигурни, колкото сме и ние, че техният свят ще продължи да съществува, непроменен завинаги.

⁷⁸ Ward-Perkins, B., *The Fall of Rome and The End of Civilization*”, Oxford University Press, 2005, p. 183.

Те са грешали...

*Ние би трябвало да бъдем по-мъдри, за да не повторим техните илюзии*⁷⁹.

⁷⁹ Ward-Perkins, *ibidem*.

Кралската идеология на Роже II (от коронацията до законите от Ариано)

Красимира Гагова

Средновековната историография свързва появата на норманите в Италия с техни поклоннически пътувания на юг¹. Една от версиите предава, че в края на X в. пилигрими от Нормандия помогнали на графа на Салерно да отблъсне нападение на сицилийски араби. Благодарен за оказаната помощ графът им предложил да останат на служба при него, а те предпочели да си тръгнат, но му обещали да се върнат по-късно с още свои сънародници. Друг автор предава за обвързването им с лангобардски благородник от Апулия, който воювал с византийската власт в Бари. Норманите се появили на Апенините като наемници и дълго време успешно изпълнявали военните си задължения както към италиятското благородничество, така и към византийците. Около 1040 г. във войската на ромейския военачалник Георги Маниак, който водел война с арабите в Сицилия се появили двама братя от фамилията Отвил – Гийом Желязната ръка и Дръо (Дрогон)². В следващите няколко години и по-малките им братя пристигали един подир друг и така докъм 1057 г. намерили препитание и нова родина Онфроа, Робер Гискар и Роже (най-малкият брат от семейството). Те не се чувствали обвързани с определен сеньор, всеки от тях действал според интересите си и скоро братята придобили земи и последователно получавали и титлата „граф на Апулия”. Постепенно те установили контрол над Калабрия, а после и над Сицилия. Настанали се веднъж в тези земи, те наложили доста строг данъчен режим във

¹ Норманите почитали като свой патрон Св.Архангел Михаил и затова често извършвали поклонения в Монте Гаргано, където, според преданието, той се явил и след него там останало наметалото му.

² Фамилията Отвил (Hauteville, Altavilla) притежавала малкото имение Котантен в Нормандия.

владенията си и притеснявали съседите си с попълзновенията си във всички посоки³. Всъщност забележително е, че те успели да настроят срещу себе си както германския император (Хайнрих III), така и ромейския василевс (Константин IX). Папа Леон IX (1049-1054), по произход и протекция обвързан с Франконската династия⁴, също се включил в антинорманската коалиция. Войната била неизбежна. Решителната битка при Чивидале (1053) донесла не просто победа на братята Отвил, но и сериозна промяна в отношенията с папството. Плененият, а след това освободен с почести първосвещеник, потвърдил законността на техните владения. Несъмнено това е преломният момент в изграждането на политическата идеология на норманските водачи на Апенините. Обвързването с папството е повод да се заговори, че норманите са избран от Бога народ. Гийом от Апулия, биограф на Робер Гискар, отбелязва в своята поема *Gesta Roberti Wiscardi*, че победата не се дължи на броя на войниците, конете и оръжието, тя принадлежи на онзи, комуто Небето я дава (...*cui de caelo datur, est victoria belli...*)⁵ и така прави причастна властта на норманите на Апенините към Божественото провидение. Небесното предопределение само по себе си обаче не изключва техните воински качества и затова Гийом съвсем целенасочено сравнява Робер Гискар и брат му Роже с Цезар и Карл Велики⁶. Годофредо Малатера отива

³ **P. Bouet**, 1000-1100: La conquête, in: *Les Normands en Méditerranée aux XI-XII siècles*, Caen 2001, p. 15-18; **D. Matthew**, *The Norman Kingdom of Sicily*, Cambridge 1992, p. 11-22

⁴ Бруно фон Егисхайм-Дагсбург е братовчед на император Хайнрих III и това е една от причините да бъде предпочетен при избора на папа

⁵ **Guillelmus Apuliensis**, *Gesta Roberti Wiscardi*, II, v. 146-147 in: <http://www.intratext.com/IXT/LAT0871/>

⁶ *Ibidem*, V, v. 405-406 (*A Caroli Magni vel tempore Caesaris umquam Nullos terra pares produxit fratribus istis*).

още по-далеч и твърди, че Роже държи властта в Сицилия като бенефиций, даден му от Бога (*beneficium sibi a Deo collatum*)⁷.

Политическата идеология на норманите в Сицилия, подобно на останалите кралски идеологии в Западна Европа през това време, следва старозаветни модели – владетел, който не само защитава и покровителства църквата, но и по силата на помазването си сам е част от висшите й рангове, и избран народ, комуто се възлагат специални очаквания поради изключителните му качества. Впрочем забележително е, че тази владетелска идеология възниква още преди формално средиземноморските нормански земи да бъдат обединени от един помазан, т.е. легитимен пред Бога монарх. Коментирайки текстовете на най-известните средновековни нормански историци, френският медиевист Пиер Буе извлича от тях и формулира три мисии, поверени на норманите⁸. Първата е политическа и морална. Те трябва да въведат ред в земите на Южна Италия и Сицилия, където властта е слаба и от това страдат църквата и народът там. Второто им задължение е религиозно – те са защитници на християнството, а в тези райони то е застрашено. В частност те протезират папството. Основание за това самочувствие намират в добрите си отношения с римските първосвещеници още от времето на папа Леон IX, приемането на властта от ръцете на римския понтифекс, който фактически става техен сеньор и военната подкрепа, която оказват на Рим при нужда⁹. Третата им задача е, като една типична *militia Christiana* (според определението на Малатера),

⁷ **Godofredo Malaterra**, *De rebus gestis Rogeri Calabriae et Siciliae comitis*, V, p. 88
[http://www.uan.it/Alim/Letteratura.nsf/\(volumiID\)/7A0E9A132E635576C1256F42005DC1C0?opendocument](http://www.uan.it/Alim/Letteratura.nsf/(volumiID)/7A0E9A132E635576C1256F42005DC1C0?opendocument)

⁸ **P. Bouet**, *Les Normands: le nouveau peuple élu*, in: *Les Normands en Méditerranée aux XI-XII siècles*, Caen 2001, p.247-249

⁹ Така Робер Гискар прекратява военните си действия срещу Византия, за да се върне и да помогне на папа Григорий VII, притеснен от нахлуването на войските на Хайнрих IV

да воюват срещу всички видове неверници, включително и християните схизматици.

Към края на XI в. братята Отвил и техните наследници по отделно вече контролират земите на Южните Апенини. В 1105 г. Роже II, син на Роже получава графството Сицилия и Калабрия и установява столицата си в Палермо, а в 1127 г. става и херцог на Апулия. Той получава земите и титлата от папа Хонорий IV, след като е положил хомагиум пред него. И така получил апостолическата конфирмация, той тръгва да завоюва крепостите на бароните, които не били склонни да приемат доброволно неговата власт.

Тогава властта му вече може да бъде окачествена като кралска *de facto*. Необходима е само легитимация чрез избор и, разбира се, помазване, което да въведе новия владетел в зоната на сакралното. Обстоятелствата са благосклонни към Роже. Той се намесва в спора за папския престол и подкрепя по-малко предпочитания кандидат Анаклет II¹⁰ (впрочем третиран от останалите католически държави като антипапа), който от своя страна е склонен да го приеме за крал. Така възниква новото кралство Сицилия, Калабрия и Апулия, чиято територия на практика представлява обединението на по-стари провинциални структури. Появява се „създаден” крал, произлизащ от *stirps regia* (кралски корен). И, което не е без значение, този крал е легитимиран от папа, когото приемат за нелегитимен.

Един от съвременниците, абат Александър Телезин, който пише своята история по поръчка на сестрата на Роже, Матилда¹¹, разказва как се развиват събитията през 1130 г. Роже събрал своите съветници – светски и

¹⁰ 1130-1138 г.

¹¹ **H. Taviani-Carozzi**, *Mythe et histoire dans les chroniques d'Italie de Sud (X-XII s.)*, in: *The Medieval Chronicle*, II, Amsterdam- New York, 2002, p. 246 – историята е била завършена в 1140 г.

църковни – и те намерили, че е подходящо той вече да стане крал. Тогава той наредил всички благородници да пристигнат в Палермо, за да участват в коронацията. Архиепископската църква, дворецът и целият град били тържествено украсени, за да посрещнат „този комуто Бог бил дал толкова много сила и който така увеличил земите на своя род, че вече можел да се пребори със злото и да защитава справедливостта”. Херцогът бил отведен по кралски до Божия храм и там приел кралското помазване със свещен елей¹². Тези събития са предшествани от една среща между херцог Роже и папа Анаклет през септември, по време на която двете им относително слаби политически позиции се обединяват изключително в полза на бъдещия крал, среща, която Александър предпочита да не споменава. Д. Матю много сполучливо отбелязва, че не случайно наставленията за бъдещето си управление новопомазаният крал получава от светско лице – вуйчо му Анри от Патерно¹³. В края на своята история абатът от Телезин прибавя едно обръщение (*alloquium*) към краля, което изразява чудесно представата му за кралската власт¹⁴. Твърдостта и постоянството, с които Роже управлява, трябва да съответстват на Божието разположение към него, а сам той да следва неотклонно Божиите заповеди. Кралството трябва да се ръководи справедливо както по време на мир, така и по време на война. И на края, следва един доста бащински призив: „винаги помни, че носиш името крал и че всичко се намира под твоя авторитет и се управлява със санкциите на твоето правосъдие”¹⁵. Може да се каже, че с това абат

¹² **Alexander Telesinus**, *De rebus gestis Rogerii Siciliae Regis*, Lib. II, 2-4

¹³ **D. Matthew**, *The Norman Kingdom*, p. 38

¹⁴ То стои някак изолирано от текста и вероятно е прибавено по-късно, след последната редакция на ръкописа

¹⁵ **Alexander**, lib. IV, *Alloquim*

Александър слага началото на развитието на идеологията на абсолютната кралска власт на сицилийските владетели¹⁶.

Когато се проследява създаването на кралството веднага правят впечатление някои специфични особености. За да бъде основано новото владение се обединяват различни територии. Част от тях преди били в ръцете на представители на фамилията Отвил. Дори и от тях не всички преминали безпроблемно към Роже. Останалите трябвало тепърва да бъдат завоювани. Това като че ли било по-малкото предизвикателство пред Роже и е представлявало, по силата на навика непрекъснато да се води война, полесното начинание. Обединяването на населението на придобитите територии вече било по-сериозна задача. Защото става въпрос за хора от различни етноси, с различна религия и различно правораздаване, които трябвало да бъдат покровителствани по идентичен начин от краля. Норманите живеели вече достатъчно дълго в Сицилия и италианския Юг, познавали управленските структури на всички обитаващи ги общности и твърде успешно ги заимствали от тях, като дори използвали оригиналните им названия на гръцки или на арабски. Така, като се опирали на техния опит, те съградили своите институции, определението за които би могло да бъде само едно – еkleктични. Затова и латински, гръцки и арабски език били ползвани успоредно. Някои от грамотите били написани и дори подписвани на гръцки¹⁷. Но грижата за тези различни народи, които били под норманския скиптър, не отменяла враждата с Византия и емирствата в Северна Африка.

Трябва да се отбележи също, че поне в началото Роже изглежда бил толерантен и към вярата на своите поданици. Едва към края на живота си,

¹⁶ **P. Delogu**, *Idee sulla regalità e l'eredità normanna*, in: *Potere, società e popolo tra età normanna ed età sveva: 1189-1210*, 2007, p. 190

¹⁷ **H. Houben**, *Roger II of Sicily: ruler between East and West*, Cambridge 2002, p. 108

пише Ромуалд от Салерно, „кралят започнал по всякакъв начин да се стреми да въведе в християнската вяра евреите и сарацините, като им предлагал много подаръци и пари”¹⁸. По време на своето управление Роже покровителствал православните манастири. Бил е особено привързан към обителта на Св. Спасител близо до Месина. Известно е също, че дори в дворецовата църква били изнасяни литургии на гръцки. Мюсюлманите пък били част от армията и от административния апарат. Немалко от тях напуснали острова и земите на Южна Италия при норманското нашествие, но въпреки това останало твърде силното им културно влияние. Дворците и парковете, техниката, интересът към естествените науки, харемът и дворецовите евнуси са доказателство за това¹⁹. Кулминация на синтеза на културите несъмнено е Псалтирът от Палермо, създаден между 1132 и 1153 г. Служебните текстове в него са изписани в три колони – от ляво на дясно – на гръцки, латински и арабски²⁰

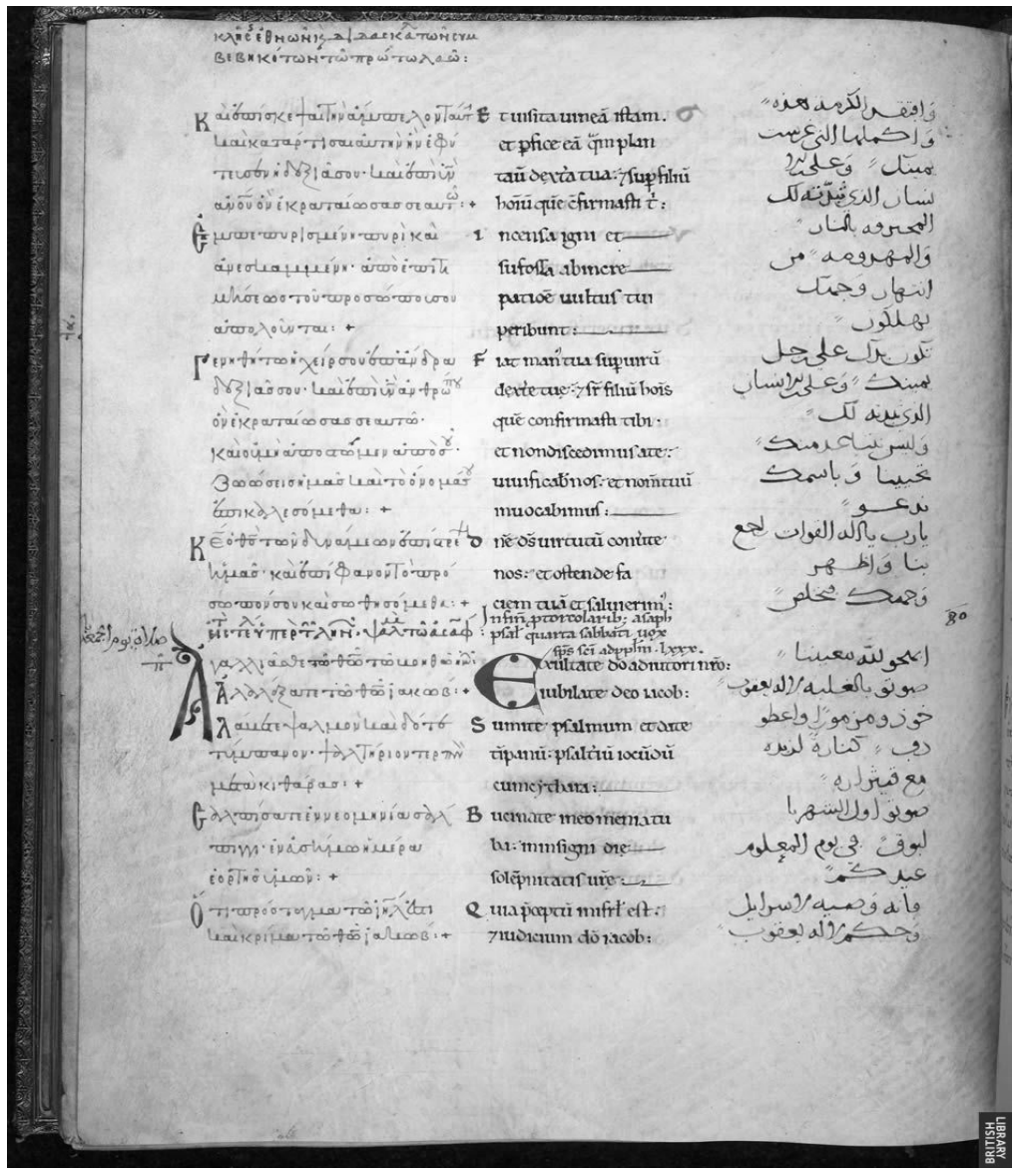
Като се прибави към всичко това една сериозна икономическа стабилност, която се основава до голяма степен на кралските монополи²¹ и прочутата спестовност на Роже, вече става ясна и още една отлика в сравнение с останалите западноевропейски държави, където обикновено просто нова династия идва на власт, заменяйки (все едно по какъв начин) старата върху част от нейните територии и най-често при стопанство с намалени възможности.

¹⁸ **Romuald of Salerno**, p. 236 in: **H. Houben**, Roger II, p. 220

¹⁹ **V. von Falkenhausen**, The Greek presence in Norman Sicily: The Contribution of Archival Material in Greek, in: The Society of Norman Italy, ed. G. A. Loud and A. Metcalfe, Brill 2002, p. 269-278 ; **A. Metcalfe**, The Muslims of Sicily under Christian Rule, in: The Society, p. 299-301

²⁰ **H. Houben**, Religious Toleration in the South Italian Peninsula during the Norman and Staufen Periods, in: The Society, p. 324-327

²¹ **D. Abulafia**, The Crown and the Economy under Roger II and his Successors, DOP, 37, 1983, p. 4-18

Безспорните качества на пълководец са само един от задължителните елементи на кралската власт. Задължително е още тази власт за бъде обвързана с Божието благоволение и ангажимента към справедливо правораздаване. Коронацията и, разбира се, най-важният аспект в нея – помазването със свещен елей, са инструментът, чрез който владетелят се обвързва с Бога. Създаването на собствено законодателство пък предполага, че в него ще бъдат изяснени рамките на кралския авторитет. Два много важни писмени паметника – коронационен правилник (*Ordo ad regem benedicendum*) и законите от Ариано от 1140 г., извън чисто

практичната си страна, разкриват в голяма степен владетелската идеология на Роже II.

Издателят на правилника Райнхард Елце настоява, че той е създаден специално за коронацията, състояла се на Коледа 1130 г., като привежда доста убедителни аргументи за да защити тезата си²², но запазеният и до днес коронационен плащ се датира по-късно²³. Впрочем този плащ сам по себе си представлява едно забележително изключение в християнския свят, независимо, че е ползван по-късно при коронациите на следващите сицилийски крале, включително и Щауфените. Той представлява полукръг от яркочервена коприна с бродерия от злато и перли. В центъра му е изобразено дърво, а от двете страни симетрично лъвовете разкъсват камили, вероятно като символ на победата на Роже над сарацините. Но върху него надписът е на арабски, а датата е 528 г. по арабското летоброене²⁴. Висшият клир ръководи ритуала. Митрополит, архиепископ и обикновени епископи въвеждат бъдещия владетел в църквата и се обръщат с молби към Бога да му присъди кралското достойнство. Когато достигне до хора кралят оставя плаща и оръжието си и придружаван от епископите пристъпва към олтара, за да легне пред него смирено във форма на кръст (*humiliter totus in cruce prostrates iaceat*), следвайки византийския обичай проскинезис – един различен елемент от традиционния западноевропейски ритуал²⁵. През това време продължава литанията, в която йерееите молят

²² **R. Elze**, The Ordo for the Coronation of King Roger II of Sicily: An Example of dating from Internal Evidence, in: Coronations. Medieval and Early Modern Monarchic Ritual, ed. J. Bak, Berkely – LA – Oxford, 1990, p. 167

²³ **D. Abulafia**, op. cit., p. 9

²⁴ Контаминацията на културите в Сицилия е отразена и в редица надписи, строителни и върху предмети. От началото на управлението на Роже II е запазена монета надпис *al-malik Rujjar = rex Rogerius* (крал Роже), *nasir al Nasraniyyah* (покровител на християнството).

²⁵ **H. Houben**, Roger II, p. 124

Бога да снизходи към Своя слуга, да го благослови и въздигне и да му даде престол, за да упражнява властта си. След като вече е изправен, следват въпросите към него. Той отговаря утвърдително, че ще пази вярата, предадена от му свещениците, ще бъде покровител и защитник (*tutor ac defensor*) на светата църква и нейните слуги и ще управлява справедливо и ще защитава (*iustitia regere et defendere*) кралството отстъпено му от Бога (*regnum a deo concessum*)²⁶. Всъщност това е типичният обет, който дава всеки западноевропейски владетел, който поема задължения на първо място към църквата на своята страна и нейните служители и към своите поданици, които трябва да бъдат управлявани и съдени от него и неговите магистрати с мъдра справедливост.

След това митрополитът се обръща към народа: „Трябва да се подчинявате на този принц и водач, да подкрепяте кралството му, да пазите твърдо вярата и да изпълнявате нарежданията му...” Следва акламация от страна клира и народа: „Да бъде. Да бъде. Амин”. Идва ред на пожеланията на епископите, които фактически представят идеалната кралска власт, дадена и обвързана с Бога . Първият епископ моли той до живот да държи скиптъра на властта, с Божието вдъхновение да управлява народа си милостиво подобно на Соломон, да се подчинява на Бога

²⁶ R. Elze, *The Ordo*, p. 171

смирено, да бъде закрилян от Него, ведно с приближените си, да властва над щастлив народ и т. н. По-нататък друг епископ му пожелава да бъде подкрепян от Бога както известните старозаветни царе и Бог да благослови войските му.

Тук вече се предвижда да започне тайнството на помазването, чрез което помазаният става вече „друг човек”²⁷, излиза от рамките на обикновеното и се превръща в свещена личност. Помазва се ръката му със свещен елей, с който са били помазвани крале и пророци, с който Самуил помазал Давид, „за да бъдеш благословен и постановен крал над този народ, който Господ Бог ти е дал да владееш и управляваш”. Сред множеството пожелания, които идват след първото помазване и които се отнасят до богатства и благоденствие е вмъкнато и едно, което се отнася до утвърждаването на династията – от неговите чресла да произлязат крале, които да управляват това кралство в непрестанно блаженство²⁸.

Митрополитът помазва главата, гърдите и мястото между двете плешки и му пожелава както сега е приел материалния елей, така невидимият духовен балсам на вярата да се влее в тялото му.

Следва подаването на кралските инсигнии. Първо приема от епископите меча и получава наставления от митрополита да защитава с него светата Божия църква и воюва за нейните вярващи, да ги защитава, да прогонва неверниците и еретиците, да подпомага вдовиците и сираците, да възстановява опустошенията и да пази възстановеното, да отмъщава за несправедливостите, да утвърждава доброто, да бъде победен наставник на добродетелите и справедливостта, ведно със Спасителя, чийто печат носи в името си (*cuius tūpum geris in nomine*) и да царува така цял живот²⁹.

²⁷ **Царства**, Книга първа, 10, 1; 10, 6 : „пророк Самуил, който казал така на Саул: „ето Господ те помазва за цар на Своето наследство... и дух Господен ще слезе върху тебе и ще пророчестваш заедно с тях и ще станеш друг човек”

²⁸ **R. Elze**, *The Ordo*, p. 173

²⁹ **R. Elze**, *The Ordo*, p. 174

Представата за краля – наместник на Христос на земята съществува вече от векове, но бих искала да се върна на едно определение на краля в анонимен политически трактат от края на XI в., известен като Йоркски или Нормански аноним. В него, след като се изреждат всички примери в Стария завет, които биха подкрепили тезата, че кралската власт стои над свещеническата (и които са отдавнашен и твърде използван арсенал в конкуренцията между папството и светските владетели), авторът достига до извода, че и свещеникът, и кралят „по дух са и Христос и Бог, а в задълженията си – символ и образ на Христа и Бога (*uterque in spiritu et Christus et deus est, et in officio figura et imago Christi et Dei est*)”... затова и „кралската власт е власт Божия, по природа (изначално) е на Бога, по благоволение – на краля. От което следва, че кралят е Господ и Христос, но по благоволение и онова, което върши е направено не просто от човека, а свършено от Бога и с благоволението на Христос (*Potestas enim regis potestas Dei est, Dei quidem est per naturam, regis per gratiam. Unde et rex Deus et Christus est, sed per gratiam, et quidquid facit non homo simpliciter, sed Deus factus et Christus per gratiam facit*)”³⁰.

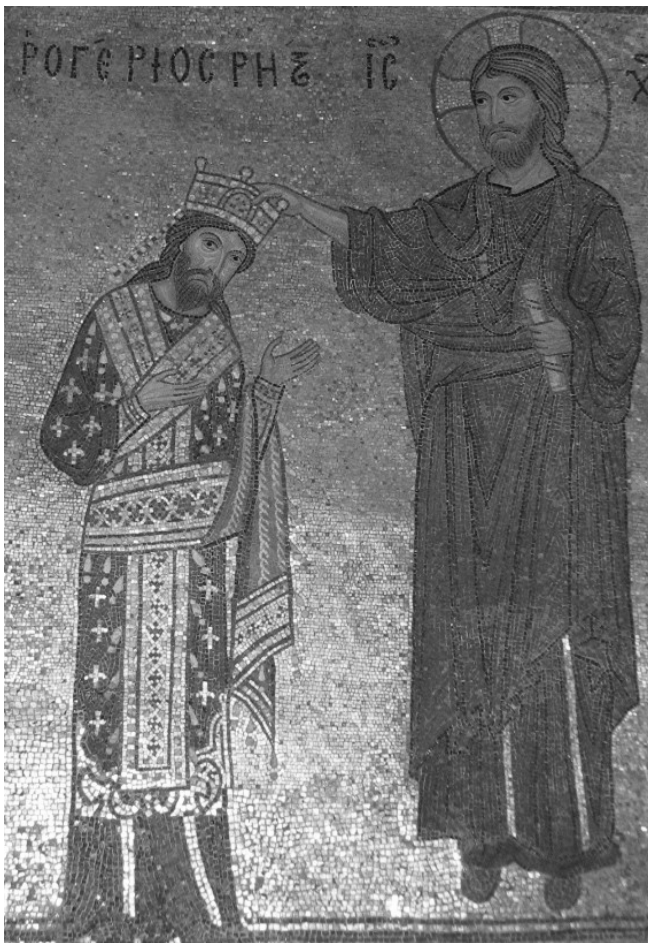
Модерните изследователи виждат тази пряка връзка между краля и Бога в прочутата фреска от църквата Марторана в Палермо, на която Роже е коронован направо от Христос, както и в приликата между тях³¹.

След като е препасан с оръжието, с което да защитава вратата и поданиците си, идва ред на краля да приеме по същия начин кралските гривни, палиум и пръстен, който да бъде знак (*signaculum*), че от днес е глава и принц на кралството и народа и така да продължи да бъде поборник и крепител на християнския народ и християнската вяра (*auctor*

³⁰ **Tractatus Eboracenses**, ed. H. Boehmer, MGH, *Libelli de lite imperatorum et pontificum saeculis XI. et XII.*, Hannoverae MDCCCXCVII, p. 667

³¹ **Е. Канторовиц**, *Двете тела на краля*, с. 75, бел. 50 и посочената там литература

et stabilitor christianitatis et christiane fidei). Получил вече инсигниите, които го обвързват с църквата, кралят взема скиптъра и „държавата” и чрез тези символи приема „жезъла на добродетелта и справедливостта, с който да успокояваш благочестивите и да плашиш отхвърлените, да откриваш отклонилите се от пътя, да подаваш ръка на съгрешилите, да погубваш високомерните и да повдигаш унижените...”³²

После митрополитът почтително слага короната на главата на краля и му пожелава както духовенството се грижи за вътрешните дела на душата, така той да има грижа за външните и да бъде защитник на църквата и кралството, дадено му от Бога. Следва благослов, тържествено

³² R. Elze, The Ordo, p. 175

превеждане през хора от олтара до престола, там митрополитът му дава целувката на мира и започва химна „Тебе, Господи, славим”³³

Правилникът представя западна коронация, в която са вмъкнати някои византийски елементи. Съществуват обаче и други кралски изображения, които позволяват да се допусне, че в сицилийския двор и, съответно, в кралските ритуали и идеология има и други заемки, които явно са били предназначени да придадат по-висока стойност на владетеля и всред некатолическите му поданици. В този смисъл е много интересно едно изображение върху емайлирана плоча в църквата Св. Николай в Бари. Иконографичният модел е византийски. Често се приема, че става въпрос за коронационна сцена, но Х. Хубен е на мнение, че покровителствено сложената върху короната ръка на Св. Николай е просто потвърждение на властта на Роже и имитира византийските монети, на които Христос държи короната на императора³⁴. Надписът е на латински – Rogerius rex, диадемата е западен тип и Св. Николай е облечен като западен епископ, но от друга страна византийският лорос е много силно подчертан и в ръката си кралят държи освен „държава” и лабарум. Още по-силни са внушенията върху монетните образи. Още преди да получи кралската титла Роже вече е изобразяван на монети с дрехи на ромейски император. Но най-любопитен е надписът върху медно фаларо от Месина, върху което титлата му е ANAΞ, заемка от класическата гръцка литература, която няма аналог в Средновековието³⁵. Златното и сребърното монетосечене, особено вдлъбнатите дукали, също са византийска реплика. Подобна семантика носи и златният печат върху грамота за абатството в Кава, на който Роже е представен като василевс – корона с пендилии, „държава” с кръст и

³³ R. Elze, p. 176

³⁴ H. Houben, Roger II, p. 115

³⁵ L. Traviani, The Normans between Byzantium and the Islamic World, DOP, 55, 2001, p. 185-186

лабарум в лявата ръка с надпис на гръцки – „Рогерий мощен и благочестив крал”, а на реверса – Христос на трон с евангелие в дясната ръка³⁶. Това едва може да се интерпретира като някакви имперски претенции³⁷. По-скоро то е израз на контаминацията на културите в италианския Юг и желанието на новия владетел да събере колкото може повече знаци на властта, за да затвърди по-бързо своя авторитет.

Струва ми се, че и чадърът, описан в текста на ибн Хаммад, е бил прибавен към кралските символи с подобна цел. Според арабския пътешественик той изглеждал като голям кожен щит, сложен на върха на копие, много шарен и богато украсен с редки скъпоценни камъни. Бил поверен на един от най-храбрите рицари. Ибн Хаммад също така съобщава, че подобен чадър имат сред инсигниите на властта си Фатимидите и предполага, че Роже го е получил като подарък от представител на фамилията³⁸.

В законовия сборник, известен като Асизите от Ариано, публикуван в 1140 г. кралската идеология вече придобива много точни очертания. Самите закони са синтез от различни юридически традиции и се отнасят до много и различни правни практики. Кодексът започва с въведение, в което законовият свод е наречен „приношение (oblatio)³⁹”, като по този начин се търси приобщаването към Божественото, формулирането на един „сакрален” абсолютизъм⁴⁰.

Още първият закон огласява основното правило, че разпоредбите трябва да се следват от всички поданици, независимо от различията

³⁶ **H. Houben**, Roger II, p. 119

³⁷ **D. Matthew**, The Norman Kingdom, p. 171

³⁸ Превод на текста у **H. Houben**, Roger II, p. 125

³⁹ **Le Assise di Ariano: testo, critico, traduzione e note a cura di Ortensio Zecchino**, Cava dei Tirreni, Di Mauro, 1984, p. 22

⁴⁰ **Е. Канторовиц**, Двете тела, с. 119; **О. Zecchino**, Les assises de Roger II (1140), in: Les Normands en Méditerranée aux XI-XII s., Caen 2001, p. 145; **P. Delogu**, Idee, p. 193

помежду им (*generaliter ab omnibus precipimus obsevari, moribus, consuetudinibus, legibus non cassatus pro varietate populorum nostro regno*)⁴¹, налагайки представата за пълна власт над територията и нейното население и унификацията му пред новия закон.

Наказанията в Асизите са строги и основната им цел е да защитят кралската власт. В този смисъл особено важен е Осемнадесетият закон *De crimine maiestatis*. Принципът *crimen laesae maiestatis* е взет от римското право и всъщност представлява продължение на идеята за императора, който е освободен от закона (*princeps legibus solutus*). В случая идеята получава развитие в съответствие със сеньориално-васалния манталитет на средновековния владетел. Всяко нарушение на верността се третира като престъпление и от сферата на междуличностните отношения между сеньор и васал се прехвърля в политиката⁴².

Законът за обида на величеството буквално гласи:

„Ако някой подготви заговор, все едно с един рицар или повече, или пък напълно сам, или подозира клетва за заговор, който подготвя убийство на някого от благородните мъже, които са сред нашите съветници и приближени, ще бъде считан и ще бъде третиран с такава строгост, каквато съответства на порочното му желание. Престъпникът ще бъде посечен с меч като виновен в предателство и цялото му имущество ще бъде предадено в хазната, а неговите синове няма да получават бенефиции нито поради нашата щедрост, нито по законно право. Нека за тях смъртта бъде благослов, а животът – наказание. Ако някой донесе без забавяне какво правят заговорниците, то той веднага ще получи извинение и опрощение. Престъплението срещу величеството включва също този, който нарушава доброто име на краля и след смъртта му, така че ако някой стори това или е част от подобно деяние, от този ден ще бъде считан за престъпник и няма

⁴¹ **Le Assise**, p. 26

⁴² **O. Zecchino**, *Les Assises*, p. 145

да има закрила и всичко, което притежава ще бъде внесено в хазната според закона.

Този, който очисти роднина от това престъпление, заслужава да го наследи.

Всеки, с чиято помощ се измъкне враг, въоръжат се граждани, създадат се заговори, повдигнат се бунтове, убиват се магистрати, войници дезертират от армията или флота, за да отидат при врага, предават се съюзници, разпространяват се грозни интриги в армията, напускат се сражения, изоставят се крепости, отказва се помощ на съюзници и други подобни деяния, ще се счита виновен в това престъпление, както и онзи, който следи, корумпира или разгласява кралските съветници, а също и този, който дава приют и помощ на врагове на кралството”⁴³.

Видно е, че кралят е еманация на закона, който важи еднакво както в мирно, така и във военно време. Стремещт да наложи мир в земите си бил напълно естествен. Роже разполагал с ограничен кръг от верни хора, които предвидливо включва в рамките на своята *maiestas* и така ги е приютява в защитения кръг на собствената си неприкосновеност. Измежду норманските благородници той имал и недоброжелатели, които били немалка пречка по пътя му към властта. Трябвало да управлява и друговеци. Затова необходимостта от мир, по време на който да бъдат конституирани институциите, да се създадат идеологическите и материални символи на властта, била неотложна. Строгите закони имали за цел да затвърдят мира и да превърнат Роже в един истински *dominus pacis*. Престъпленията срещу краля фактически нарушавали мира и това правело извършващите ги още по-престъпни. Но, струва ми се, кулминацията на закона е забраната да се нарушава доброто име на краля и след смъртта му. Тази част от разпоредбата е една много ярка демонстрация на увереността,

⁴³ **Le Assise**, p. 39-40

че династията ще управлява според пожеланията при коронацията – вечно да се слави в кралството (*eterno gloriatur in regno*). В същото време вън от кралството начинът му на управление бил третиран като безчовечен и тираничен⁴⁴.

Съсредоточаването на властта в ръцете на една личност, независимо от формалното допитване до кралския съвет, изисквало създаването на достатъчно ясни символи и идеология, които да показват непрекъснато и навсякъде нейната изключителност. Роже II постига това още в възкачването си на престола и в това отношение може да се разглежда като твърде предвидлив. Той ползва управленския опит на норманите, на арабите и на византийците от Сицилия. Съвременниците му дори предават, че ежедневието и стилът му на живот се доближавали повече до Изтока отколкото до нравите на предците му.

⁴⁴ **Ioannis Cinnami**, *Epitome rerum ab Ioanne et Manuele Comnenis gestarum*, ed. A. Meinek, Bonn. 1936, p.140 ; **H. Wieruszowski**, Roger II of Sicily, Rex-Tyrannus in twelfth-century political thought, *Speculum* 38, 1963, p.

Живот и дело на архиепископ Хинкмар от Реймс (806 -882)

Веселка Гъркова

Архиепископ Хинкмар от Реймс е една от най-забележителните личности на IX в. в Западнофранкското кралство. Той е оценяван още от съвременниците си като един от най-видните държавници, теолози и юристи на IX в. – не случайно е избран от западнофранкския крал Шарл Плешиви (843–877) за негов постоянен съветник. Духовен пастир на големия църковен диоцез Реймс, философ, дипломат и писател, Хинкмар оставя трайна следа в своята епоха с огромното си книжовно наследство и активна политическа дейност, оставила траен отпечатък върху съдбините на кралството, възникнало след договора от Вердюн през 843 г. В съчиненията си Хинкмар очертава същността и задачите на кралската институция и е един от видните теоретици на IX в., които полагат идейния фундамент на държавността в средновековните западноевропейски кралства. Неговото творчество обаче още не е получило адекватна научна оценка. Все още липсва модерна биография за него. На разположение на историците е единствената обстойна монография на Heinrich Schrörs “Hinkmar, Erzbischof von Reims. Sein Leben und seine Schriften”, Freiburg i. Breisgau 1884г., преиздадена през 1967 г. Най-подробното съвременно изследване върху живота и делото на Хинкмар и досега остава това на Jean Devisse, Hincmar, archévêque de Reims 845–882 (Travaux d histoire ethico-politique 29), t. 1–3, Geneve, 1975–1976.

Хинкмар е роден през 806 г. в северозападната част на франкската държава (мястото е неизвестно) в знатно франкско семейство. Още от малък е даден за обучение в манастира Сен Дьони, където от 814 г. негов учител става абатът на манастира Хилдуин. През 822 г. Хилдуин е избран за архикапелан от император Луи I Благочестиви (813–840), висша

ръководна длъжност както на дворцовата църква, така и на кралската канцелария. Той взима младия Хинкмар със себе си в столицата и там той продължава образованието си. Аахен е център на голямата религиозна реформа, започната от Бенедикт Аниански, съветник и близък приятел на Луи I Благочестиви. Принципите за единство, прогласени от реформата, залягат в основата на императорската конституция от 817 г. чрез девиза “един Бог, една Църква, една Империя” – идея, превърнала се по-късно в химера, но останала жива в сърцето на Хинкмар. В Аахен той осъществява близък контакт с владетеля и с неговия кръг от доверени съветници и министри като абата на Корби Адалард, полубратята на императора Дрого и Хуго, канцлера Елиазар, ръководителя на Академията след Алкуин – Айнхард и др., като по този начин получава пряк поглед върху реда и устройството на кралството. Хинкмар изучава кралските анали, придобива широки познания по светско и църковно право, античните автори, римското законодателство, патристиката и пр. За съжаление поради политическата криза от 830 г. абат Хилдуин е заточен по заповед на императора в Корби, но след една година е помилван и се връща обратно в Сен Дьони заедно с със своя ученик. След тежките години на сваляне и повторно възкачване на трона през 834 г. Луи I Благочестиви, оценил вярността и политическата надпартийност на Хинкмар, го взима на служба в двора и го използва за изпълнение на държавни и църковни задачи – например го изпраща като кралски пратеник на събора в Тионвил през 835 г. В годините 836–840 му е поверена службата на ковчежник на манастира в Сен Дьони.

След смъртта на императора Хинкмар остава на служба при владетеля на Западнофранкското кралство Шарл Плешиви (843–877), комуто служи вярно до края на живота му, включително и на неговите наследници.

През 845 г. по молба на част от епископата в кралството той е избран от Шарл Плешиви на синода в Бове за архиепископ на град Реймс и на диоцеза Реймс. В продължение на осем години той преодолява огромни пречки в изоставения без духовен глава диоцез. Хинкмар успява да организира регулярната църковна дейност в него, да върне на църквата повечето от заграбените от местните грандове и от краля включително църковни имоти и да преодолее съпротивата на противниковата партия на предишния архиепископ Ебон, оспорваща неговата ординация. С помощта на краля и на по-голямата част от епископата на синода в Соасон през 853 г. се налага решението, че ординацията на Хинкмар е напълно законна. Този въпрос обаче остава отворен поради апелацията на опозиционната партия до папата – и така до 858 г., когато Хинкмар излиза за първи път на политическата сцена по друг, съдбоносен за съдбата на кралството проблем.

Смъртта на император Лотар I през 855 г. и подялбата на Италия, Лотарингия и Прованс между тримата му синове слага край на относителното единство в отношенията между наследниците на Карл Велики¹. Нашествията на нормани и бретонци през 30-40-те години засилват още повече кризисната ситуация в кралството на Шарл Плешиви. След споразумението със светските и църковните първенци в Кулен от 843 г. и особено след получаване короната на Аквитания през 848 г. Шарл Плешиви, осигурил сигурна почва под краката си, провъзгласява сина си Луи II Пелтека за крал на Нейстрия. Но Луи II е прогонен от бретонците, нападнали Северна Нейстрия. Поради неспособността на бащата и на сина да отбраняват страната срещу бретонци и нормани, аристокрацията от

¹ Текстът на посланието е цитиран при Н. Schrörs, *Hinkmar, Erzbischof von Reims. Sein Leben und seine Schriften*. Hildesheim, 1967, 80–83. По приложения в книгата регистър на съчиненията на Хинкмар посланието е дадено под nr. 116. Сrv. също така MGH *Epistolarum*, Tomi VIII. *Karolini aevi VI. Fasc. 1. Hincmari archiepiscopi Remensis epistolarum pars prior*. Berolini, 1939, 858, nr. 115.

Аквитания и Нейстрия вдига бунт, начело на който застават Робер Силни, граф на Турен и Анжу, претендентът за Аквитания Пипин II, някои епископи и други светски грандове. Те предлагат трона на източнофранкския крал Лудвиг Германски, който през септември 858 г. нахлува в кралството на брат си и завзема резиденцията Атиньи, докато Шарл бяга в Бургундия. Западнофранкските епископи са свикани от Лудвиг Германски в Реймс, за да узаконят наследственото му право върху трона. С изключение само на един техен представител западнофранкският епископат начело с Хинкмар отказва да направи това под предлога за некомпетентност. Още преди Реймс Хинкмар събира епископите на диоцезите Реймс и Руан в Керси и обобщава съвещанията с тях в пространно послание до крал Лудвиг.

Предаваме съдържанието на това прочуто послание от ноември 858 г., чийто автор е Хинкмар, защото в него за първи път в живота си той оглавява и определя националната позиция на западнофранкското духовенство, което в този критичен момент решава съдбата на кралството. Посланието е озаглавено “*Litteras dominationis vestrae*”. Текста на посланието предаваме по труда на Х. Шрьорс².

То се състои от 15 глави. В целия текст проличава базисната теза на Хинкмар като защитник на нарушеното законово право и на Божията правда. Хинкмар иронизира най-напред желанието на Лудвиг Германски “да възстанови църквата и благополучието на християнския народ” чрез завоюване на страната, докато в същия момент той раздавал имоти и абатства на короната на преминалите към него кралски васали. И архиепископът заплашително му напомня за *visio Eucherii* – видението на епископ Еухерий от Орлеан, който според легендата видял крадеца на църковен имот, майордома на франките Карл Мартел, да се мъчи в

² За историята на късните Каролинги срв. актуалното изследване на Schieffer, R. *Die Karolinger*. Stuttgart, Berlin, Köln, 1997.

пламъците на ада заради този голям грях³. Хинкмар пламенно заявява, че ако кралят можел да декларира само добри намерения за съдбата на страната, ако не е подтикнат към завоеванието от алчност, жажда за власт и богатство, ако сърцето му е чисто, и ако такова било Божието желание, той можел да бъде избран със съгласието на народа и магнатите за крал.

В случая Хинкмар проявява завидна дипломатичност предвид възможността избягалият западнофранкски владетел да бъде свален в този момент от опозиционната аристокрация. Но в последната част от посланието епископите начело с Хинкмар ясно заявяват своето виждане на нещата. Според тях само един национален (западнофранкски – б.м., В. Г.) синод можел да вземе решение по този въпрос. Кралят не можел да бъде свален по две причини : първо, Шарл Плешиви бил миропомазан още през 848 г. като крал на Аквитания от епископите в Орлеан с особено свято миро, дарено пряко от Бога, наречено хризма (*chrisma*). Хинкмар добавя, че това било станало вече “свещена традиция” при франките, имайки предвид още миропомазването на крал Хлодвиг (482–511) с такова миро от епископ Ремигий в Реймс през 496 г. Второ, кралят бил избран със съгласието на народа, признат бил и от папата, поради което правото му на суверен било законно и священо. Накрая Хинкмар изказва възмущението на епископата от правното неспазване от страна на източнофранкския владетел на клетвените договори между внуците на Карл Велики, сключени при срещите през 847 г. и 851 г. в Мерсен и през 854 г. в Тионвил. В тази част на посланието проличава силният акцент, поставен от Хинкмар върху правната страна на острия външнополитически проблем, възникнал между двете кралства на франките.

Националноосъзнатата позиция кара Хинкмар, както сочат изворите⁴, да предупреди в писмо от февруари 859 г. своя крал да се

³ Schrörs, H. Цит. Съч. с. 82.

⁴ MGH Epistolarum, Tomi VIII. Karolini aevi VI. Fasc. 1, 62–65, nr. 126.

погрижи по-добре за сигурността на страната, и припомня задачите на службата му – да бъде водач на доброто и да поправя злото сред своите поданици, започвайки критиката от самия себе си. В тези думи на архиепископа са представени основни елементи на владетелската етика, основана на късноантични и християнски постулати, почерпани основно от теологията на св. Августин (354–430). През пролетта на 859 г. Шарл Плешиви се връща от Бургундия в кралството – кризата за властта е преодоляна успешно. През май 859 г. синод на църквата в Мец пише условията на мирния договор. Ръководител на делегацията е Хинкмар. Договорът е подписан през юни същата година.

Тази позиция на духовенството показва, че то е най-здравата част от разпадналата се каролингска система. Оттук нататък владетелят ще разчита все повече на епископата и на Хинкмар, като негов водач, в решението на важни държавни дела. За в бъдеще духовенството ще потвърждава с избора си кралската легитимност, то ще контролира и ще се намесва в начина на управление на държавата и дори ще замества краля в някои от неговите функции особено, когато се касае за възстановяване единството между властващите Каролинги. Всяка криза на политическата власт при Шарл Плешиви ще предпоставя нарасналата власт на епископата в кралството. Миропомазването при коронацията на владетеля освен това се явява най-важната обосновка за свещения характер на кралската власт.

Нарасналият авторитет на архиепископа като теолог проличава в борбата му срещу учението на монаха Готшалк за предопределението, разпространило се сред част от франкския епископат. Срещу тезата на Готшалк за двойното предопределение Хинкмар защитава в три последователно написани съчинения традиционната Августинова догматична позиция. Следва синод в Соасон през 853 г. с решения срещу “лъжливото” учение, които са конципирани от Хинкмар, но спорът за предопределението приключва чак през 866 г. Междувременно

архиепископът пише като част от борбата срещу учението на Готшалк и мнението му за Светата Троица съчинението “De una et non trina deitate” от 860–861 г.⁵, проявявайки огромни познания върху съчиненията на църковните отци.

От 860 г. нататък Хинкмар концентрира вниманието си върху брачната афера на крал Лотар II (855–869), владетел на Лотарингия. Почти през целия си живот Лотар II се бори да се разведе с първата си жена Тетберга, от която няма наследник, и да се ожени за своята наложница, от която има син. Според църквата единствено валидна форма на християнски брак е бил т.н. попечителски брак (Muntehe), за разлика от практиката през V-VI в., когато успоредно с легалното брачно съжителство е бил възможен и свободният брак с наложница (Friedelehe). През IX в. разтрогването на брака от първия вид става почти невъзможно от страна на църквата, базираща теологичните си основания на Библията. Това положение става задължително и за кралете, а свободният брак бива забранен от църквата. Известно е, че Карл Велики изключва децата на своите многобройни наложници от наследниците си с цел фиксиране реда на законното наследяване.

Така срещу желанието на Лотар II, целящо всъщност запазване на неговата династия, се изправят две силни фигури – тази на папа Николай I (858–867) и на архиепископ Хинкмар, които защитават безкомпромисната позиция за принципната неразторгваемост на християнския брак. Като теологично-правна обосновка на своята теза Хинкмар пише през 860–861 г. пространния труд “De divortio Lotharii regis et Tetbergae reginae”⁶ (понанатък: „De divortio...”). Въпросът за брака на племенника на западнофранкския крал, потвърден на синод в Лотарингия, се превръща

⁵ “De una et non trina Deitate” – PL 125, 473–618.

⁶⁶ ”De divortio Lothari regis et Tetbergae reginae.”. Hg. von L. Böhringer = MGH Concilia, Tomi IV, Suppl. 1. Hannover, 1992.

приоритетно в политически проблем. Шарл Плешиви и Лудвиг Германски сключват дори два пъти съюз срещу Лотар II – през 865 г. и през 868 г., като в съвещанията през последната, неуточнена още година взимат участие Хинкмар и редица епископи с цел да се конкретизира евентуалната подялба на кралство Лотарингия. В крайна сметка възприетият като нелегитимен брак на краля лишава сина му от Лотаровия дял в наследството на Карл Велики.

Важен момент в решаването на политическата криза през 60 и 70-те години представлява декларираният от архиепископа в “De divortio...” призив за запазване единството между наследниците на поделената Карлова империя. Като юрист Хинкмар дори заявява готовността си да подкрепи правно втория брак на Лотар II при доказан инцест (неразрешени полови контакти с близки роднини до трето коляно – б. м., В. Г.) на съпругата му Тетберга (с брат й). Несъмнено неговото отношение към проблема се базира на една независима спрямо амбициите на Шарл Плешиви позиция, защитаваща Справедливостта и Закона като основи на духовността и държавността. Особено актуално звучат словата на Хинкмар в увода на “De divortio...”⁷, където той развива главната си етико-теологична мисъл, почерпана от фундаменталните идеи на Августин и на папа Григорий I (540–604): владетелите трябвало да служат пред Бога и пред хората като образец във всяко едно отношение; на епископите били поверени спасението на душите на всички хора и контролът над светската власт. Те трябвало да бдят над кралете за изпълнението на техните задачи като християнски управници и да ги критикуват при неизпълнение на задълженията, поверени им от Бога. И в заключението на “De divortio...” той отново апелира към управниците и духовенството да се отнасят с чувство на отговорност към техните задачи.

⁷ Пак там, с. 17–20.

Крал Лотар II умира през 869 г. При положение, че първородният му син – Луи II, крал на Италия, нямал мъжко потомство, а вторият – Шарл, крал на Прованс, умира през 863 г., въпросът за наследството на Лотар II остава открит. Най-решителен от всички, и при положение, че другият претендент за Лотарингия – източногерманският крал в момента е болен и не може да реагира, а кралят на Италия воюва срещу сарацините, Шарл Плешиви навлиза в кралството на племенника си и бива миропомазан и коронясан в Мец на 09.09.869 г. от Хинкмар и епископите като крал на Лотарингия. След това посещава Аахен и поставя нови епископи в Трир и Кьолн, което ясно показва решимостта му да стане господар на цялото кралство на Лотар II. Принуден е обаче с договора в Мерсен от 870 г. да поделител Лотарингия с Лудвиг Германски.

Считаме, че е резонно да се спрем накратко на коронационното *ordo* от 869 г. на западнофранкския крал и на това от 877 г. за сина му Луи II Пелтека (877–879). Те са най-старите запазени *ordines* в Западна Европа и са основополагащи като извори за символиката на държавността през ранното Средновековие. Коронационните *ordines* отразяват решителното укрепване на църковното участие в коронацията на владетелите. Хинкмар се счита за автор и организатор на целия коронационен ритуал от 869 г., състоящ се от определени церемонии и молитви.

Ордото за коронация включва следните пет части: избор от светската аристокрация; молитви – благословии на шест епископа за кралското управление; миропомазване; коронация; тържествена литургия⁸.

Преди избора се включва една молитва от епископ Адвентий от Мец, в която той призовава към единство магнатите в решението им за един крал, призван от Бога да управлява справедливо, законово и мъдро, да

⁸ Срв. Schramm, P. E. *Ordines-Studien II* – във: *Archiv für Urkundenforschung* 15, 1938, 10. Срв. *Ordo*, MGH Cap. Reg. Franc. II, 456 ss. Виж и J. Devisse, *Hincmar, archévêque de Reims 845–882* (*Travaux d'histoire ethico-politique* 29), t. 1. Geneve, 1975, p. 455.

приведе в ред разрушеното кралство, да води народа към благоденствие, да се бори срещу злото, да защитава църквата и пр. Молитвата има за цел Бог да благослови новия крал с тези качества и да осигури в края на живота му вход към Божието царство. Кралят трябва да се счита от всички за Божи избранник, а неговата длъжност – за служба в името на Бога. Втората молитва измолва от Бога пълната му милост за земното и отвъдното съществуване на краля и подчертава тежестта на службата на владетеля поради високата ѝ отговорност за кралство и народ. Третата молитва се опира на по-стара галиканска молитва и проси Божията милост към християните с оглед на техните мир и сигурност при управлението на новия крал. Четвъртата молитва измолва от Бога закрила, стремеж на краля към добри дела и спасение за душата и тялото му в отвъдния свят. В петата молитва кралят се призовава да проявява винаги послушание към Бога.

Следват молитвите на архиепископ Хинкмар от Реймс⁹. Той измолва благоденствието (Heil), което кралят трябва да донесе на народа си. Интересното в случая е това, че той прави в случая заемка от една молитва за Карл Велики от Алкуин, в която той се моли за опрощение на греховете на краля и за освобождение от всичко лошо, особено от “лукавостта на видимите и невидими врагове” – фраза от по-стари ирландски и англосаксонски молитви. И друго е важно да отбележим тук – в молитвата се измолват от Хинкмар мир и любов между хората и “вечно благополучие” за краля – думи от псалм 131:15 от Библията: “Ще благословя и преблагословя храната му, сиромасите му с хляб ще наситя”;

⁹ По-подробно за молитвите на Хинкмар виж при Spengler, A. Die Gebete der Krönungsordines Hincmars von Reims für Karl den Kahlen als König von Lothringen und für Ludwig den Stammler – във: Zeitschr. f. Kirchengeschichte 4, Folge I, Bd. 63, 1950/51, Н. 1, молитви 1–13 , 264–265. Срв. също така Р. Е. Schramm, Die Krönungen bei den Westfranken – във: Kaiser, Könige und Päpste. Stuttgart, Bd. 2, 1968, 140–168.

и псалм 131:17: “Там ще въздигна рог Давиду, ще поставя светило на Моя помазаник...”¹⁰

По този начин Хинкмар определя чрез молитвата на Алкуин по аналогия с Карл Велики Шарл Плешиви като наследник на Давид, а неговото кралство – като НОВ Израел. Така според него над краля щяла да се излее Божията милост, а обещанията на Бога към Давидовия род щели да преминат върху западнофранкските наследници. В своите молитви архиепископът подчертава основната си мисъл – че борбата за нова духовност и благополучие за кралството започвала от собствената личност на владетеля. Франкският народ за него е вече Божи народ – т.е. съпоставен с избрания от Бога еврейски народ.

По-нататък следва миропомазването с хризма, най-свещеното миро, по челото, ушите и главата на краля¹¹, което според Хинкмар било мирото на Божието благословение и на Светия Дух, една духовна “корона на славата”¹² – с такова миро и с вяра са били побеждавани кралства и са били изпълнявани Божиите обещания в Библията за кралете. Това трябвало да очаква и новият крал, комуто била поверена задачата до смърт да се бори със злото. Триумфът на владетеля служел за благополучието на целия народ. С хризма Шарл Плешиви е бил помазан през 848 г. като крал на Аквитания. Това обстоятелство е подчертано, както видяхме, от Хинкмар в посланието до Лудвиг Германски през 858 г.

Това свето миро било донесено, според по-късно създадената от него легенда, от бял гълъб (Свети дух) при кръщението на Хлодвиг от епископ Ремигий в Реймс през 496 г. Така Бог осигурил миро за краля на франките, което никога не се свършвало – с него епископите продължавали да

¹⁰ Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет. Изд. Синод на бълг. църква. София, 1991, Псалтир, с. 703.

¹¹ Spengler, A. Цит. съч., с. 251.

¹² Пак там, молитва 9, с. 264.

миропомазват всички наследници на Каролингите и последвалите ги крале на Франция чак до XVI в.

Хинкмар съобщава това в житието на св. Ремигий, написано от него през 877–878 г. Легендата той използва, за да подчертае сакралния характер на коронацията в Мец. За кръщението на основателя на франкското кралство с това миро той научава освен от “Десет книги история” на епископ Григорий от Тур¹³ – който се базира на едно незапазено житие за св. Ремигий, приписвано погрешно от него на поета Венанций Фортунат, така и от житието на светеца с автор абат Хилдуин, написано по молба на Луи I Благочестиви. На Хинкмар му е било също така известно, че в областта на Реймс църквата вече е разпространявала култа към светеца и легендата за светата ампула.

След смъртта на Хилдуин през 840 г. той поема агиографската мисия да напише ново житие, инспириран от желанието да разшири този култ извън Реймския диоцез. Първите писмени свидетелства за св. Ремигий Хинкмар е могъл да намери в архива на Реймската църква. Конкурирайки се с култа към кралските патрони на Меровингите и Каролингите – св. Дионисий и св. Мартин, той не се е надявал този местен култ да се наложи. Но при коронацията от 869 г. в Мец имаме първото доказателство за огромното значение на култа към светеца с оглед на политическото му приложение в полза на новия лотарингски владетел. За коронацията и помазването на Шарл Плешиви Хинкмар употребява фразата “*coelitis sumpto chrismate*”, записана в Бертинските анали от 869 г.¹⁴ Версията за светата ампула с автор архиепископ Хинкмар е потвърдена от най-добрия

¹³ Срв. Григорий Турский, История франков. Изд. В. Д. Савукова. Москва, 1987, книга II, параграф 31. Авторът погрешно го приписва на Венанций Фортунат. Срв. същият, Съчинения = MGH, Auctores antiquis. T. 4, pars 2.

¹⁴ Срв. Wallace-Hadrill, John M. History in the Mind of Archbishop Hincmar, във: The Writing of History in the Middle Ages. Essays presented to R. William Southern, hg. v. Ralph Davis / J. Wallace-Hadrill, Oxford, 1981, p. 64 – Annales Bertiniani, a. 869, 162-163; MGH, Capit. II, 2, 340.

хронист на неговия живот – каноника Флодоард от Реймс, написал през 953-958 г. четиритомната “История на Реймската църква”.

Друг интересен факт, свързан със стремежа на архиепископа да утвърди като легитимна и свръхсакрална коронацията на своя крал през 869 г., е да подчертае факта, че именно от Мец произхождал светецът епископ Арнулф, един от основателите на Каролингската династия. В генезиса на неговото поколение Хинкмар търси връзка с Меровингите, за да докаже древното потекло на новата династия чак от Хлодвиг. Използвайки анонимната поема “*Origo ex exordium gentis*”, той открива такава връзка в лицето на Ансберт, дядо на св. Арнулф, който според него бил съпруг на Билихилда, дъщеря на меровингския крал Хлотар I (511–561), син на Хлодвиг¹⁵. Самият Хинкмар обаче не намира достатъчно исторически доказателства за тази приемственост. За историците тя и досега остава само хипотеза.

Важното е да се отбележи, че именно тези усилия на Хинкмар да легитимира Шарл Плешиви като крал на Лотарингия, проявявайки се като историк и агиограф, създават престижа на новия крал сред местния епископат – в този напрегнат политически двубой, когато и папата не е бил съгласен с узурпирането на кралството на Лотар II.

Церемонията продължава с връчване на кралските инсигнии, които кралят приема като доказателство за вечно властване и триумф, и това са короната, скиптъра и палмата¹⁶.

На Хинкмар се приписва също така авторството на коронационното ордо за Луи II Пелтека от 877 г., което е съставено по същия ритуал, изпълнен при коронацията на баща му¹⁷. Тук е важно според нас да представим самото въздействие на миропомазването, отразено във втората

¹⁵ Пак там, с. 55–57.

¹⁶ Spengler, A. Цит. съч., молитва 12, с. 265.

¹⁷ Виж Ordo, MGH Capit. Reg. Franc. II, 461.

част от изпълнените от епископите молитви. Мирото според Хинкмар е истинският извор на победа над всичко противобожествено, когато се стича над главата на краля, и прониква в най-съкровената част на тялото му – сърцето, по аналогия с казаното в псалм 132:2: “То е като драгоценен елей върху глава, който се стича по брада, брадата Аронова, който се стича по краищата на одеждата му”¹⁸. Хризмата издига краля над обикновените смъртни. По аналогия със старозаветните пророци Авраам, Мойсей и др., наричани от църковните отци “*typus Christi*”, Хинкмар назовава в молитвите си Луи II прообраз на Божия син. Тук за първи път в коронационния ритуал миропомазването на краля е съотнесено с това на Христос, а не на Давид, както е при коронацията на неговия баща.

Хинкмар говори директно за владетеля като “*typus Christi*” също така в труда си “*De divortio...*”¹⁹. Като цяло обаче в произведенията си той избягва пряката аналогия на краля с Христос, за да не постави епископската служба в подчинено положение спрямо светската власт, но признава на владетеля поради миропомазването свещения характер на службата му. Тук Хинкмар се вписва изцяло в теологията на каролингската епоха, която традиционно е титулувала владетеля като “*minister Dei*” или “*vicarius Dei*”.

Възгледите си за кралската власт архиепископът развива най-ясно в съчинението си “*De regis persona et regio ministerio*” (“За личността на краля и за кралската служба”), написано вероятно през 873 г. и адресирано до Шарл Плешиви²⁰. Това съчинение се определя като “огледало на владетеля” – един разпространен през IX в. литературен жанр, представящ

¹⁸ Библия. Цит. съч., псалм 132: 2, с. 703.

¹⁹ Migne, PL 126, 23.

²⁰ „*De regis persona et regio ministerio ad Carolum Calvum regem*” – Migne, PL 125, 833-856. Съществува дублетен немско-латински превод от Х. Х. Антон във: *Fürstenspiegel des frühen und späten Mittelalters = Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters. FrSt-Gedächtnisausgabe, Bd. 45. Darmstadt, 2006, 151–192.* Срв. Schrörs, Н. Цит. съч., с. 386–388.

владетелската етика като едно “огледало”, в което кралят винаги “да може да се оглежда”. В развитието на този жанр се вписват имената и на други видни автори от IX в. като епископ Йонас от Орлеан, абат Седулий Скот, абат Смарагд от Сен Михиел и писателката Дуода.

Хинкмар поставя в това съчинение за основа на държавното управление следните етически норми: справедливостта и спазването на закона, смирението, личния морал, скромността, воденето на политика в интерес на общото благо, дейност в защита на църквата и религията и опазване на границите от външни врагове. Според архиепископа изкуството да бъдеш крал се проявява в крайна сметка в способността на пълно смирение пред Бога.

Особено чрез съчиненията си, посветени на западнофранкските владетели и чрез някои съборни послания (напр. посланието на епископата до Лудвиг Германски от 858 г., писанията до наследниците на Шарл Плешиви, актовете на църковния събор във Фим от 881 г., които са лично негово дело, и др.), които се вписват в жанра “Огледало на владетеля”, Хинкмар поставя началото на обективизацията на кралската служба. Кралската власт се възприема от него, както видяхме, като служение пред Бога, субординиращо своя носител. По този начин тя се осъзнава като институция, като отделена от своя персонаж величина. Хинкмар обосновава сакралността и етоса на кралската длъжност чрез постулатите на библейската и патристична традиция и поставя началото на идеята за държавата като трансперсонална величина. Това е от голямо значение в тази епоха, когато носителят на върховната власт традиционно е възприемал кралството като свое лично владение (алод). Върху гореспоменатата тенденция оказва влияние също така девалвацията на традиционната васална връзка към поданиците на короната – когато като медиатори между тях и суверена се изправят представителите на новата феодална прослойка.

Можем следователно да определим Хинкмар като най-забележителната духовна фигура през IX в. във франкската държава, защото той полага основите на кралската теология и изгражда символиката на държавността и с това има заслуги не само за своето време, но и за цялото западноевропейско Средновековие.

Като управител на своя диоцез Хинкмар развива оживена дейност по благоустрояването му – започва нов строеж на катедралата в Реймс и разширява с нова крипта манастирската църква в Сен Реми във връзка с пренасяне мощите на светеца през 852 г. в нея. Тя до X в. остава гробница на реймските архиепископи и на някои меровингски крале като Дагоберт I (613–639), на Каролингите – брата и майката на Карл Велики Карлман (678–771) и Бертрада, на по-късните управници Лотар II и Луи IV Задморски (936–954). Хинкмар придава изключително голямо значение на култа към св. Ремигий и именно той полага началото на новия за Реймс и кралството култ.

Хинкмар доставя книги за скриптория на Реймската църква – литургична и патристична книжнина, от която са били изготвяни ръкописи и за други църкви в кралството. В Реймс е било построено и училище за миряни. Верен на своя принцип, че особено важна задача на епископа е да се грижи за поклонниците и бедните хора, той построява в Реймс болница под контрола на приюта. Но най-голяма е била грижата му за съответното образование на всички църковни степени, особено на необразованите свещеници и епископи. Той предписва задължително теологично ограмотяване за тях в споменатите по-долу съчинения “*Capitula synodica*”, съставени между годините 853 и 877, и в съчинението си “*Collectio de ecclesiis et capellis*”, написано най-вероятно през 861 г. по поръчение на Шарл Плешиви. Изисква църквата в Реймс да има списък на книгите в скрипторията, за да може да бъде попълван. За някои важни книги търси преписи от други лица, например от епископа на от Тур и Камбре

съчинения на Августин, от епископа на Лан – труда на Амброзий Медиолански “De fide” и пр. От богатия архив на Сен Дьони идват за копиране и ръкописи. Самият Хинкмар е бил копист в младите си години в манастира. Важно е да се знае също така, че редовното архивиране на документи в Реймс започва при Хинкмар, който го превръща в голям книжовен център в Западнофранкското кралство през IX в.

Другата голяма грижа на архиепископа е била запазване на църковната собственост от посегателства както от страна на църковни и светски лица, така и на централната власт. Той се е стремил чрез написване житието на светеца – “Vita Remigii”, да докаже и съхрани за църквата в Реймс подарените от някои франкски крале и от папите Хормиздас (514–523.) и Адриан I (772–795) имоти. Днес обаче историците със сигурност знаят, че грамотите са фалшифицирани по поръчка на Хинкмар. Този факт показва, че икономическата страна на култа към светеца е била от първостепенна важност за архиепископа предвид посегателствата върху църковните имоти в Реймска епархия и той не се е спирал пред някои морални норми, когато се е касаело за църковните интереси.

Хинкмар е автор също така на известните “Instructio pastoralis”, написани специално за ординацията на епископите, и на споменатите “Capitula synodica” – пет капитулария, предназначени за епископите, свещениците, архидяконите, дяконите и деканите²¹. Никой преди и след него не е създал толкова обширни текстове, които в подробности да описват задълженията на различните църковни чинове и да посочват основната теологична книжнина за тяхното образование. Изследователите са на мнение, че епископските капитуларии на Хинкмар представляват връх в развитието на каролингските Capitula synodica.

²¹ Срв. Stratmann, M. Hincmar von Reims als Verwalter von Bistum und Kirchenprovinz = Quellen und Forschungen zum Recht des Mittelalters. Hg. von R. Kottje, H. Mordek. Sigmaringen, 1991, 20–22. Срв. също Migne, PL 125, 773–796.

Без да навлизаме в подробности за отношението му към епископския сан, можем да отбележим, че архиепископът е държал особено много на поведението на епископите като образец на духовни пастири. В съчинението си “De ordine palatii” (882 г.) той извежда от името им – на гръцки “episcopus”, функцията им на пазачи на повереното им паство. Хинкмар сочи следното в “De ordine palatii”, че: “Задача на стража е да показва непрекъснато на поверения му народ чрез пример и слово как да живее”²², и пише по-нататък: ”В свещената книга на кралете (Библията – б. м., В. Г.) ние четем, че висшите свещеници – Хинкмар ги назовава “sacerdotes”, за разлика от нисшите духовници – presbyterii, слагат на главата на кралете, които помазват със свето миро в знак на тяхната власт, корона, която е знак за тяхната победа, и поставят закона в тяхната ръка, за да знаят, че като крале трябва да владеят себе си, да противоборстват със злото и да водят добрите по правилния път”²³.

В “Capitula synodica” и особено в съчинението си “Collectio de ecclesiis et capellis”²⁴ архиепископът засяга един особено парлив въпрос на съвременето – въпроса за т.н. “домашна” църква. Това е понятие за “Божи дом, който е подчинен на една власт по такъв начин, че тя разполага не само напълно със собствеността в имущественоправно отношение, но и притежава цялата духовна власт над него”²⁵. На чието място и да е построена, църквата е в ръцете на собственика на земята като имуществен обект със свободно разпореждане – продажба, наем, подялба, наследяване. Назначените в такава църква духовници са в икономическо и правно

²² (Hincmarus Remensis), De ordine palatii. Hg. und übers. von Th. Gross und R. Schieffer. Hannover, 1980 = MGH Leges: 8. Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi, 3. Cap. II, 43–44.

²³ Пак там, гл. I, с. 41.

²⁴ „Collectio de ecclesiis et capellis”. Ed. W. Gundlach, Zwei Schriften des Erzbischofs Hinkmar von Reims – във: Zeitschr. f. Kirchengeschichte X, 1889, 92–145.

²⁵ Срв. Lexikon des Mittelalters. Bd.3. 1986, p. 1706.

отношение зависими от феодала, което накърнява сериозно каноничния авторитет на отговарящия за църковния дом епископ. Като собственици на “домашната” църква се явяват светски лица (кралят, магнатите), клирици, абати и дори епископи от чужди диоцези.

“Домашната” църква, която има корени още от времето на основаването на германските кралства през V в., е била широко разпространено явление в Западна Европа през VIII и IX в. С капитуларий от 803 г. на всеки се е разрешавало създаване на такава църква, а “*Capitulare ecclesiasticum*” на Луи I Благочестиви от 818–819 г. постановява, че собственикът на църковния дом има право да избира по свое усмотрение духовното лице в него. Всяка църква, въпреки че за издръжката си е разполагала с необлагаема земя една хуфа (варираща за условията на IX в. между 12 и 16 хектара земя – б. м., В. Г.), е била задължена към собственика със служби от различен характер, стигащи до истинска експлоатация на духовните лица. Рим също принципно е признавал в каноничното право създаването на “домашни” църкви. Интересен е фактът, че Карл Велики като “баща на народа” и “*rex et sacerdos*”, т.е. упражняващ и духовни функции, е оглавявал “фамилната” църква, считайки я за част от държавната църква, която той е ръководел.

Известни са опити от страна на известни църковни лица като епископите Агобард от Лион, Йона от Орлеан и др. да се ограничи практиката на “домашна” църква, а някои западнофранкски епископи правят опити да отстранят това явление от епархиите си, отнемайки църквите от собствениците им. Именно заради това положение, известно и на краля, Хинкмар пише това съчинение, единствено по рода си през ранното Средновековие. В него той по принцип защитава подобна практика въпреки известните и на него злоупотреби. Историчите²⁶ са на

²⁶ Срв. Hinkmar von Reims, *Collectio de ecclesiis et capellis* = *Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi*, XIV. Hannover, 1990, 9–10.

мнение, че архиепископът е разглеждал проблема от тази гледна точка най-вече поради факта, че самият той е бил собственик на няколко големи “домашни” църкви и е следвал собствения си интерес. Шарл Плешиви например му подарява като собствен манастир Сен Жермен дьо Пре през 844 г.

Важно е да отбележим в този аспект, че Хинкмар винаги е защитавал единството на франкската църква, валидно за всички части на разпокъсаната държава. Той влиза в известен конфликт и с папството, защитавайки интересите на западнофранкската църква по въпроси от юридически и политически характер, когато те са били решавани не по каноничното право, което за него е било определящо. Както пред папството, така и в работата в диоцеза си Хинкмар е изхождал от изискването за по-широки митрополитски права в сравнение с установената преди него канонична традиция, поради което влиза в конфликт с редица църковни лица като суфраганите Пруденций от Троя и Венилон от Санс. Факт е, че архиепископ Хинкмар е действал доста самостоятелно в своя диоцез. Той е имал практиката да свиква синодите в своята провинция, да определя дневния ред и да наказва отсъстващите. Определял е епископите на свободните епископски места пред съвета на синода, наказвал е провинени суфрагани често без да търси съда и решението на епископския синод. Контролирал е отблизо всякаква дейност спрямо църковните имоти, особено е следял за нарушения като продажба и присвояване на чужд имот от църковни лица в неговата провинция.

Неговата представа и дейност за завишени права като архиепископ и спорните случаи в неговата църковна практика, от които не винаги излиза победител, са една от причините за появата на Псевдо-Изидоровите декреталии в средата на IX в.²⁷. Те обхващат четири текстови групи, от

²⁷ Срв. Betz, K.-Ulrich, Hinkmar von Reims, Nikolaus I., Pseudo-Isidor. Fränkisches Landeskirchentum und römischer Machtanspruch im 9. Jh. Inaug. Diss. Bonn, 1965, 30–75,

които четвъртата, носеща авторското име на Изидор Меркатор, придобива от всички църковни законодателни сборници най-голяма известност и разпространение през Средновековието и особено през XI в. във връзка със спора за инвеститура между папството и Германската империя. Цел на фалшифицирания от църквата сборник е била да се засилят епископските права и епископите да са защитени законово спрямо архиепископите, провинциалните синоди и светската власт. На папите също са се приписвали по-големи права, но само във връзка с позицията им спрямо архиепископите.

Хинкмар може да се счита и за единствения историк сред политическите фигури през IX в. Като такъв той се проявява най-вече с написването на Бертинските анали, носещи името си по мястото, където са открити. Той ги продължава след смъртта на предишния анализист епископ Пруденций от Троя, от 861 г. до 882 г.²⁸. За разлика от *Annales regni Francorum*, които са сухи и кратки като цяло, неговите записки са по-богати, особено когато се касае за събития, в които той е бил пряк участник. В тях може да се усети неговата лична позиция. Хинкмар показва проникновеност и ерудиция спрямо материала, с който работи. Самият той е бил пръв съветник на краля, участник във всички по-големи политически събития на времето и е познавал отблизо силните на деня. Като никой друг негов съвременник той прозира причините и целите на голямата политика и проявява отношение на отговорен държавник, което личи и в неговите добавки към анализите. Като цяло той се е отнасял към официалните актове с голяма добросъвестност и отговорност и е съзнавал значението на работата си като историк. Хинкмар е работел предимно с

както и Angenendt, A. *Das Frühmittelalter. Die abendländische Christenheit von 400 bis 900*. Stuttgart, Bonn, Berlin, 1990, 393–395.

²⁸ Schrörs, H. Цит. съч., с. 456. Срв. също така Hadrill, W. Цит. съч., с. 52.

официални източници и анализите му имат до известна степен служебен характер.

Дипломат от голям ранг, той не спестява на владетелите своята градивна критика, напр. към Шарл Плешиви относно отстъпките му пред грандовете и партиите, направляващи неговата политика в по-късния период от управлението му. Критикува остро неговата италианска политика и коронясването му за император през 875 г., апогей на универсалистките възделения на краля, в момент, когато страната е лишена от вътрешна и външна стабилност. Защишава твърдо независимостта си като западнофранкски митрополит – като архиепископ той се стреми да запази църквата от външен натиск. Особено много държи на автономията на франкската църква спрямо папството. Открито критикува отказа на кралската власт да се бори с норманската опасност, критикува също така и политиката на краля, който продължава да раздава на своите светски васали църковен имот. Като участник в консилиума на светските и църковни магнати той упражнява своето право на критика и контрол спрямо кралското управление.

Хинкмар пише историята от гледна точка на своите политически и духовни убеждения, проявява разбира се и пристрастие в анализа на политическите факти – но заедно с това се стреми да придаде повече универсален характер на историята, включвайки събития от съседните кралства, от Италия и Рим, дори отразява църковни събития от Ориента.

За разлика от стила на анализите, като агиограф Хинкмар не е така добросъвестен и точен, и това личи най-вече в житието на св. Ремигий, което той счита за една от най-важните си творби, но което на практика е безкритично, компилирано от различни източници произведение. Така напр. той е използвал за написването му “История на франките в десет книги” на Григорий от Тур, но в недобър късен препис от VIII в., обърква събития като напр. деня на кръщението на Хлодвиг – вместо на Коледа го

датира на Великден²⁹, обръща внимание не толкова на реалните исторически данни в живота на светеца, а главно на неговите чудеса и тук проявява своята фантазия и лековерие. Той безкритично приема данни от устното творчество и от литургични податки в архива на Реймската библиотека, без да използва като коректив “Четири книги история” на историка Псевдо-Фредегар от VII в. или други по-точни източници. Съставянето на “Vita Remigii” показва също така, че Хинкмар е разглеждал неговия живот като историческа поука за своето време, защото според него жизненият път на светеца е показвал възходите и паденията във франкската история. От написания през VII в. пролог към “Салическият закон” той достига до идеята за мисията на франките в историята на Европа и я обвързва с приноса на големите светци при Мерovingите.

Не е случаен фактът, че при възкачването на Луи II Пелтека през декември 877 г., когато лично коронясва, архиепископът му посвещава своя труд “Novi regis instructio”, написан като урок по франкска история³⁰. Според него кралете са имали успех, когато са се съобразявали с Божия план и с наместниците на Бога – епископите, а в обратния случай са се проваляли като управници. Дори в написаното от него през 877 г. *visio Bernoldi*³¹ той сочи на краля, че баща му е попаднал в чистилицето именно защото не е послушал неговите, на Хинкмар, съвети.

Анализирайки историческите му възгледи, установяваме факта, че като цяло историята няма за Хинкмар самостоятелно значение, а служи като доказателствен материал при написване на неговите трудове. Към ранното минало на франките той не проявява особен интерес. Както можяхме да установим при миропомазването например, архиепископът използва провиденциалисткото минало на франките по оригинален, практичен

²⁹ Schrörs, H. Цит. съч., с. 449.

³⁰ Migne, PL 125, 983–990. Срв. още Hadrill, W. Цит. съч., с. 59.

³¹ Migne, PL 125, 984. Срв. Hadrill, W. Цит. съч., с. 59.

начин – използвайки историческите данни за своите конкретни цели като политик, теолог и държавник. И все пак от франкската история освен поука той е черпел утешение и импулс за своите действия.

Хинкмар е конципирал и голяма част от решенията на синодите след 853 г. в Западнофранкското кралство. Бил е един от най-начетените и разностранни личности на времето си. Проявявал е задълбочени интереси в почти всички области на знанието. Познавал е като никой друг римското класическо право, римската и гръцката литература.

Нему са били поверени редица важни дипломатически мисии – например в годините след Вердюнския договор, с цел да помири наследниците на Карл Велики. Като съветник на Шарл Плешиви е участвувал в срещите му с кралските братя и техните наследници – в Савоние през 859 г., в Кобленц през 860 г., отново в Савоние през 862 г., в Туси през 865 г., в Мец през 867 г. и в Аахен през 870 г. В резултат от техните срещи е подписан договорът в Мерсен през 870 г., според който югозападна Лотарингия остава към Западнофранкското кралство. На дипломатията на Хинкмар се дължи до голяма степен мирът през тези години.

Животът му е бил посветен на просперитета на държавата и той остава верен и лоялен към наследниците на Шарл Плешиви. Като политик Хинкмар се е стремил към запазване цялостта на Западнофранкското кралство въпреки наличието на многобройни негативни фактори като разпокъсването на територията между синовете на Луи II – предпоставка за нова криза на властта, наличието на постоянна опозиция в лицето на част от аристокрацията и външния натиск на източнофранкския крал Лудвиг III Младши (876–882). Когато той нахлува в Западнофранкското кралство през 875 г., Хинкмар припомня в едно послание до всички епископи под

надслов “De fide Carolo regi servanda”³² тяхната клетва за вярност пред суверена им.

През 879 г. една от най-силните опозиционни партии в кралството начело с архиканцлера и абат на Сен Дьони, Сен Жермен дьо Пре и св. Аманд – Гослен, решава да предложи короната отново на източнофранкския крал. Спечелването на архиепископа на Реймс е било особено важна задача за тях, но Хинкмар остава докрай лоялен към западнофранкските малолетни наследници. Регентството, ръководено от граф Теодерих, се вижда принудено да отстъпи на Лудвиг Младши югозападната част на Лотарингия чрез договора в Рибмон. Предвид спешните обстоятелства от нова инвазия, се налага бързото коронясване на младия Карлман, което отново е трябвало да направи Хинкмар, но поради болестта му коронацията е извършена в Реймс през септември 880г. от архиепископ Ансегис от Санс³³.

Началото на 881 г. е съпътствано с повторни опити на прогерманската партия да привлече на своя страна стария вече архиепископ, войска на Лудвиг Младши се намира дори пред Атини. Тогава той се обръща за помощ към западнофранкския магнат Хуго Абата, който управлявал територията между Сена и Лоара, ядрото на кралството. Хинкмар защитава Реймс, заплашен от наплива и на друга мощна сила – норманите, и моли кралица Лиутгард, съпруга на източнофранкския владетел, да издейства пред краля защитата на светите места³⁴.

През последните години на живота си Хинкмар става автор на спасителен, според него, политически проект – да накара източнофранкския владетел Лудвиг III Дебелия, единствен жив наследник на Лудвиг II Германски и коронясан за император през 881 г., да осинови

³² Migne, PL 125, 961–984.

³³ Schrörs, H. Цит. съч., с. 430.

³⁴ Пак там, с. 431. Виж Registrum Hincmari, p. 555, nr. 489. 490.

внуците на Шарл Плешиви Луи и Карлман, за да установи протекторат над Западнофранкското кралство с оглед запазване на неговото съществуване. До това положение не се стига по различни причини. През март 880 г. на Диетата в Амиен кралството се поделя между двамата внуци на Шарл Плешиви. В кралството цари анархия, беззаконие и глад, а от север заплашват норманите, известни със своята жестокост.

С оглед на критичното положение в страната Хинкмар изпраща послание от април 881 г. до синода във Фим³⁵, с което призовава към общонационално действие. Той представя на всички съсловия в кралството техните грехове и посочва пътя за спасение – църквата, единствена опора на кралската власт. Като духовно лице Хинкмар поставя църковната институция резонно по-високо от светската власт, но счита, че *regnum* и *sacerdotium* трябва да си помагат за благо на поданиците в този решаващ момент, без да смесват своите функции. Архиепископът предупреждава големците и източнофранкския крал да обърнат поглед не към беззащитното кралство, а към норманите, с които на практика не се воювало, а се откупувал мирът с огромни финансови средства.

В края на 879 г. Хинкмар дори влиза в конфликт с кралските синове заради епископското ръководство на църковните провинции Ноайон и Турне. В кореспонденцията си старият архиепископ им припомня собствените си заслуги за тяхната коронация, както и обещанията им като бъдещи крале да пазят църквата и нейните интереси.

Състоянието на нещата в кралството и напредналата му възраст карат Хинкмар да напише последното си голямо съчинение – трактата “*De ordine palatii*” (“За реда в двореца”)³⁶ с цел: “обучението на този млад мъж, нашия нов крал, и за да се възстановят правото и мирът в църквата и държавата, църковното устройство и управлението на кралския двор в

³⁵ Migne, PL 125, 1069–1086. Срв. Schrörs, Н. Цит. съч., с. 434.

³⁶ Срв. бел. 20.

свещения палат, така както съм ги видял и преживял, за да може кралят [...] да управлява щастливо в този живот...”³⁷.

Трактатът се състои от две различни в тематично отношение части. Първата част (гл. I–III) третира въпросите за епископската длъжност и важната тема за същността на кралската служба, а втората част (гл. IV–VII) е посветена на организацията на дворецовото и държавното управление – *ordo palatii* и *ordo regni*.

Хинкмар черпи сведенията си основно от книгата на абата на Корби Адалард (751/752–826), назована най-вероятно “*Libellus de ordine palatii*“, която за съжаление не е запазена.

Адалард³⁸ е бил пръв братовчед на Карл Велики, един от най-влиятелните му съветници, такъв продължава да бъде и при Луи I Благочестиви. Били са му възлагани висши държавни мисии, участвувал е във важни църковни събития като например синода в Аахен, свикан през 809 г. във връзка с добавката към Символа на вярата “*filioque*”, поверени са му били посещения при папата, свързани с урегулиране наследството на Карл Велики след смъртта му и др. Бил е регент на двама крале – на сина на императора, Пипин I, от 781 г. до смъртта му през 810 г. и на внука му, крал Бернхард Италийски, от 811 до 814 г. Вероятно там е написал своето съчинение, от което Хинкмар е извлякъл основната информация за управлението на кралството. От 814 до 821 г. Адалард е изпратен в изгнание по заповед на императора, а след завръщането си в Корби като абат развива имението като образцово във всяко едно отношение. Организационните му принципи са отразени в написаните от него през 822 г. “Статути” и се равняват се по значимост с “Капитулария за именията” на Карл Велики.

³⁷ „*De ordine palatii*”, prolog, p. 33.

³⁸ Срв. Kasten, Br. Adalhard von Corbie. Die Biographie eines karolingischen Politikers und Kloostervorstehers = *Studia humaniora*, Bd. 3, Düsseldorf, 1985.

Съчинението на Хинкмар, който се е придържал – с много малки изключения, към първоизточника, представящ порядъка в кралския *palatium* (терминът се превежда като “дворец на краля”, но съдържателно се припокрива със значението на “кралския двор” в текста – б.м., В. Г.) и в държавното управление, е единствено по рода си през ранното Средновековие. Оригиналният труд не е съхранен и подобни източници напълно липсват. Основната концепция на архиепископа, следващ тук Адалард, която свързва двете различни по характер части, е идеята за общата управленческа организация на *ordo palatii* и *ordo regni*, т.е. това е концепцията, че едни и същи носители на държавна власт, васали на краля, са били длъжни да функционират едновременно като представители на местната и централната власт. Управителите в провинцията – графове, вицеграфове, херцози, стотници, и др. са резидирали и в двора, изпълнявайки държавни поръчения. Този принцип на обвързване на държавни и регионални постове, които са се допълвали в своите функции, е развит във висша степен при Карл Велики. Главен фактор за организацията на реда в *ordo palatii* и *ordo regni*, така както го представя Хинкмар в трактата си, е кралят. Той свиква консилиума и общите събрания, ръководи Диетите, той конципира и редактира с помощта на Диетите законодателството (*capitula*), решава вътрешно– и външнополитическите задачи, упражнява върховното правосъдие в кралството и свиква църковните синоди. В трактата фигурата на краля е изведена като алфа и омега на държавното управление. По силата на германската традиция обаче кралят не е управлявал като самовластен господар – властовите прерогативи са били поделени между краля, Съвета и имперските събрания. Освен това известно е, че владетелската институция по презумпция е била изборна през цялото Средновековие.

От друга страна ранносредновековното кралство се проявява особено ясно като патерналистско по своята същност – наследство от времето на

Меровингите (V–средата на VIII в.), прообраз на домостопанството при родовата германска организация. Така както кралят е бил “баща” на своя дом и двор и всички му са му се подчинявали безпрекословно по линия на традицията, така и личните слуги на краля са били едновременно негови васали и държавни служители. В припокриването на понятията за държавно и частно управление се състои персоналният характер на властта през ранното Средновековие – нейна характерна и трайна особеност. Идеята за кралството като надперсонална величина, различна от своя носител и надграждаща неговия квази-абсолютистки ще се формира в началните си очертания именно в съчиненията на архиепископ Хинкмар.

Другата съществена цел, която си поставя Хинкмар, е да изобрази в “De ordine palatii” един ИДЕАЛЕН модел на кралски двор, изхождайки от образа на Карл Велики. Ценността на неговото изложение се състои в това, че той се стреми да изобрази най-достоверно дворцовото и държавното управление, следвайки преди всичко собствения си опит като политик и държавник. От друга страна в “De ordine palatii” той е представил организацията на *ordo palatii* и *ordo regni* – обединение от обвързани взаимно структури, като НОРМА за държавно управление.

Дворцовите длъжности, описани при Хинкмар, отразяват диференциацията и развитието на управленческия апарат на кралството през IX в. – процес, свързан с многобройните войни, развитието на законодателното дело, църковните реформи и културната политика на владетелите през VIII и IX в. Неговият трактат отразява в съвкупността на административната, законодателната и културната си визия пробива на новото политическо мислене в двора на Карл Велики, стремежа на владетеля към нов тип власт и представителност в страната и в Европа.

От друга страна изложението в последните две глави на трактата, посветени на имперските събрания, разкрива една особено важна тенденция в социалния живот на обществото – оформянето на феодалната

прослойка сред масата на свободните. В този текст проличава ясно аристократизацията на франкското общество: явната разлика между големците, *maiores, seniores*, и редовите свободни, *minores*. Политическата инициатива е съсредоточена в ръцете на първата категория, съставяща аристократическия по характер общ плед, докато втората категория, *minores*, формиращи войсковото събрание, наречено “майски поля”, е имала право само на одобрителен вот при гласуване решенията на Диетите. Времето на Хинкмар особено ясно отразява с всичките си политически и военни катаклизми кризата на слабата кралска власт, мощта на грандовете и духовенството и резкия спад в обществената активност на обикновените свободни. Затова Западнофранкското кралство изживява големи сътресения при внуците на Шарл Плешиви, които почти като “ленивите крале” на Меровингите доживяват своя зенит, за да предадат династическата приемственост и бъдеща Франция в ръцете на по-силната династия на Капетите. Това бъдеще не доживява архиепископ Хинкмар. На 21 декември 882 г. той умира в Еперне, където е избягал от набезите на норманите. Погребан е според завещанието си до гроба на св. Ремигий в църквата в Реймс (срв. приложение №1).

Неговата духовна сила и непреклонна воля да наложи Нравствеността, Законността и Справедливостта във всички сфери на обществения живот, в които е бил пряк участник, са оценили видни личности на IX в. като например Рабан Мавър от Фулда, религиозен и духовен център на Източнофранкското кралство. Хинкмар винаги се е стремял да запази своята независимост като политическа и духовна личност, но същевременно е поставял интересите на кралството над личните си интереси и ги е осъществявал според силите си, надраствайки своите съвременници с енергията, националната позиция и отговорността си към всяко свое действие. Архиепископ Хинкмар отдава целия си живот в безкористна и вярна служба в името на просперитета на кралската власт.

За съжаление имаме малко лични свидетелства за влиянието на неговата личност. Първият, който оставя неоченими и подробни сведения за живота му, е споменатият хронист Флодоард, автор на четиритомната “История на Реймската църква”, от която третият том е посветен на Хинкмар. Освен това в архива на Реймската църква са съхранени копия от повечето негови съчинения, като преписите достигат най-късно до XI в.

Тракийското племе на одомантите

Петър Делев

Одомантите (Ὀδόμαντοι, Ὀδόμαντες, Ὀδόμας ἔθνος, Odomanti)¹ са средно относително добре застъпените в изворовата традиция тракийски племена в района на Долна Струма. Етимологията на името (което може да е двусъставно) и неговото евентуално семантично значение (ако изобщо е имало такова) са неясни; сближаването с комбинацията ὁδός (път) и μαντεύω (предсказвам) на старогръцки предлага една примамлива (поради съзвучието, с изключение на началното придихание), но и абсолютно недоказуема хипотетична възможност.² Тракийската принадлежност на одомантите е засвидетелствана многократно в изворите и не буди съмнение.³ Георги Михайлов сравнява името на одомантите с имената одонци, Одония, Одонис, наричайки ги „Odo-group“;⁴ тази асоциация предполага и връзка на одомантите с техните непосредствени съседи, едонците. Такава връзка впрочем може да се предположи и на базата на още един довод, колкото и той да изглежда несигурен: според една запазена у Херодиан и Стефан Византийски митологическа стема племенният епоним и митологически родоначалник на одомантите Одѳмас (или Одомант, Ὀδόμας) бил брат на Бистон и Едон; и тримата са представени като синове на Арес и речната нимфа Калирое, дъщеря на Нестос.⁵ Сведението очевидно отразява ранните (от епохата на колонизацията) представи на заселилите се по тракийското крайбрежие

¹ За името виж Detschew 1957, 336.

² Вероятно в смисъл на „пътуващи, странстващи гадатели“?

³ В по-старата литература е застъпено и мнението, че одомантите били пеонци (Giseke 1858, 5, 102.20; DGRG 2, 463; Demitsas 1874, 571-572), основаващо се на едностранна интерпретация на Херодотовия текст (Hdt. 5.16).

⁴ Mihailov 1991, 602.

⁵ Herodian. *de prosod. cathol.* p. 37; Steph. Byz. s. v. Βιστωνία.

елини за близостта на трите тракийски племена (одоманти, бистонци и едонци); остава неясно обаче дали отвъд чисто териториалната близост това би трябвало да означава и някакво племенно родство между тях. Извеждането на митологическата стема от Арес пък очевидно подсказва общата представа за войнствеността на трите тракийски племена.

Името на одомантите присъства и в един любопитен мит, съхранен в преразказ у Партений от Никея.⁶ *Царят на одомантите Ситон имал според този разказ красива дъщеря на име Палене, за която идвали женихи от близо и далеч. Отначало Ситон се сражавал с тях и така погубил мнозина, а по-късно решил да накара поредните кандидати, Дриас и Клейтос, да се сражават помежду си за ръката на дъщеря му. Тя пък се влюбила в Клейтос и с посредничеството на стария си учител подкупила кочияша на Дриас да повреди колесницата му; така в единоборството той бил победен от Клейтос. Но Ситон узнал за вероломството на Палене и искал да изгори на клада и нея, и младежа. В решителния момент божествено привидение и внезапно рукнал дъжд го убедили да отмени наказанието и така Палене и Клейтос се оженили.* Интересното в тази романтична история е, че тя свързва одомантите с югозападните райони на Халкидическия полуостров, доста отдалечени от заеманата от тях в историческата епоха територия. Възможно е в нея да е съхранен отглас на достоверна стара традиция, вероятно също възхождаща към периода на ранната колонизация на Халкидическия полуостров. Тази възможност се подсилва от факта, че и бисалтите, по-късно съседи на одомантите в района на долна Струма, се ситуират в друг митологически

⁶ Parthen. *narrat. amat.* 6. Същата история е разказана и у Конон (Conon 10 = Phot. *bibl. cod.* 186, p. 132 b), където обаче Ситон е посочен като цар на Тракийския Херсонес (в случая вероятно под това име се подразбира Халкидическия полуостров), а одомантите изобщо не се споменават. Партений цитира като първоизточници Теаген и Хегезип.

разказ също в югозападните райони на Халкидика.⁷ За ранно преселение на одомантите намеква и един двусмислен пасаж на Страбон, според който от одомантите, едонците и бисалтите „едни били от местен произход, а други се преселили от Македония“; техен цар бил Резос.⁸

Първото достоверно споменаване на одомантите в конкретен исторически контекст е у Херодот и се отнася към събития от края на VI в. пр. Хр. – походът на персийския пълководец Мегабаз срещу пеонците по долна Струма около 512-510 г.⁹ Заедно с доберите и агрианите одомантите фигурират тук като репер, спрямо който е определено местоположението на останали неназовани поименно групи пеонско население, които Мегабаз не успял да пресели в Азия („*онези около планината Пангей, откъм доберите, агрианите и одомантите, както и живеещите край самото езеро*“). Пасажът често е обявяван за съмнителен (по-късна интерполация в текста на Херодот?), но съмненията не изглеждат достатъчно обосновани. За съжаление той не хвърля никаква съществена светлина върху географското положение на доберите, агрианите и одомантите, което остава несигурно в широките граници на района около долна Струма. Неясно остава и доколко разигралите се в района драматични събития са оказали върху тях някакво пряко или косвено влияние, което изглежда напълно вероятно.¹⁰ Насилственото преселване в Азия на значителен масив от пеонското население на долнострумския район със сигурност е предизвикало някакво разместване и на останалите незасегнати пряко от

⁷ Conon 20 = Phot. *bibl. cod.* 186 p. 134 a.

⁸ Strabo 7 fr. 36: Ὀδομαντες καὶ Ἠδωνοὶ καὶ Βισάλται, οἱ τε αὐτόχθονες καὶ οἱ ἐκ Μακεδονίας διαβάντες, ἐν οἷς Ῥῆσος ἐβασίλευσεν.

⁹ Hdt. 5.16.1: Οἱ δὲ περὶ τὸ Πάγγαιον ὄρος καὶ Δόβηρας καὶ Ἀγριᾶνας καὶ Ὀδομάντους καὶ αὐτὴν τὴν λίμνην τὴν Πρασιάδα οὐκ ἐχειρώθησαν ἀρχὴν ὑπὸ Μεγαβάζου.

¹⁰ Една възможна реконструкция на движението на армията на Мегабаз я прекарва именно през планините на Одомантика, за да заобиколи заелата позиция вероятно около устието на Ангитес войска на пеонците. Възможно е „тракийските водачи“ на Мегабаз (Hdt. 5.14.2, 5.15.2) в такъв случай да са били едонци или одоманти.

действията на персийците околни племена. Все пак, Херодотовите сведения показват, че поне част от завърналите се след петнадесетгодишно изгнание пеонци успешно са се настанили отново в старите си селища.¹¹

Второто сведение за одомантите у Херодот е по-конкретно; то е поместено в разказа за нашествието на Ксеркс в Европа през 480 г. пр. Хр. Споменавайки планината Пангей, южно от която минала водената от самия цар централна колона на персийската армия, Херодот не пропуска да отбележи и златните и сребърни рудници, с които тя била прочута; те били разработвани от пиерите, одомантите и главно от сатрите.¹² Трябва да се добави, че земите на одомантите вероятно са били пряко засегнати от движението на дясната колона на персийската армия през 480 г. пр. Хр., независимо дали тя е минала по долината на река Ангитес към мостовете през Стримон в района на Енеа Ходой, или по предположеното трасе на Мегабазовата армия през планините на самата Одомантика, за да продължи вероятно и в двата случая движението си покрай езерото Прасиада и през прохода Стена Дов Тепе в южното подножие на Беласица.¹³

Изричното споменаване на одомантите като едно от племената, добиващи сребро от планината Пангей, повдига един принципен проблем, свързан с тяхното отсъствие от списъка на племената, секли монети в района в края на VI и през първата половина на V в. пр. Хр. Тъй като

¹¹ Hdt. 8.115.3-4 за сирioпеонците, които според 5.15.3 били сред преселените в Азия.

¹² Hdt. 7.112: Παραμειψάμενος δὲ ὁ Ξέρξης τὴν εἰρημένην δεύτερα τούτων παραμείβετο τείχεα τὰ Πιέρων, τῶν ἐνὶ Φάγρης ἐστὶ οὖνομα καὶ ἑτέρῳ Πέργαμος. Ταύτη μὲν δὴ παρ' αὐτὰ τὰ τείχεα τὴν ὁδὸν ἐποιέετο, ἐκ δεξιῆς χειρὸς τὸ Πάγγαιον ὄρος ἀπέργων, ἐὼν μέγα τε καὶ ὑψηλόν, ἐν τῷ χρύσεά τε καὶ ἀργύρεα ἐνὶ μέταλλα, τὰ νέμονται Πιέρές τε καὶ Ὀδόμαντοι καὶ μάλιστα Σάτραι.

¹³ Предположението на Н. Хемънд за движение на дясната персийска колона по долината на Марица през вътрешността на Тракия (Hammond 1988, 538) ми изглежда напълно недопустимо. Един от сериозните аргументи против него дава сведението на Тукидид, че одриският цар Ситалк трябвало да си просича път през непроходими дотогава вековни гори (Thuc. 2.98.1), съпоставено с Херодотовото твърдение, че тракийците почитали и пазели Ксерксовите пътища през Тракия (Hdt. 7.115.3).

Херодотовото сведение ги поставя със сигурност сред производителите на сребро, а монетите са били в тази епоха стандартната форма за неговия търговски износ, остава да допуснем, че одомантите са секли монети, но не са ги подписвали с името, с което са ни известни; техните монети би трябвало да се търсят или сред анонимните анепиграфни серии монети, или сред тези, носещи имена, непознати на писмената традиция (каквито са например ореските, ихните и тинтените). Възприемането на предложената от Своронос и подкрепена от Самсарис идентификация на Ихнай с Неа Зихна ¹⁴ би било довод в полза на идентификацията на одомантите (в южния край на чиято територия попада разположената над водослива на Стримон и Ангитес Неа Зихна) с ихните от монетите, но хипотезата не изглежда остатъчно убедителна и едва ли следва да бъде приета безрезервно. Самсарис впрочем подхвърля и още една алтернативна идентификация – на извлечения от монетната емблема ΖΑΙΕΛΕΩΝ топоним Зелия (?) със засвидетелстваното от византийско до ново време име на днешната Неа Зихна – Зеляхова или Зиляхово;¹⁵ трябва да се добави обаче, че скромно представеното монетосечене на *зайелеите* (?) не отговаря на създадената от историческите извори представа за одомантите като значително и могъщо племе, пряко ангажирано с добив на сребро в най-значителния познат на традицията рудодобивен център.

Оскъдните сведения за одомантите до 480 г. пр. Хр. не дават възможност тяхната територия да бъде очертана със сигурност. Свързването им с планината Пангей у Херодот и сигурно засвидетелствания отново у Херодот факт на присъствието на пеонски племена в по-голямата част от долината на Долна Струма прави най-вероятна тяхната локализация в тази епоха в планинския район на разположените северно от Пангей ридове Змийница (Меникион), Шарлия

¹⁴ Svoronos 1919, 40-41; Samsaris 1976, 134-135.

¹⁵ Samsaris 1976, 135 и бел. 3.

(Вронду), Черна гора (Карадаг, Мавро Вуни), достигайки може би на север и изток до масивите на Ченгел (Ангистрон), Али Ботуш (Славянка, Орвилос), Стъргач (Странгац) и Боздаг (Фалакро), заедно с разделящите ги котловини и речни долини.¹⁶ По-късно обаче стримонските пеонци изчезват от племенната карта на района и техните територии очевидно са заети основно от бисалтите и одомантите, съответно по десния и левия бряг на реката. Така Тит Ливий поставя някогашният пеонски град Сирис в Одомантика по време на третата македонска война,¹⁷ Клавдий Птолемей помества в Одомантика Берге,¹⁸ а Страбон поставя долното течение на Стримон между бисалтите и одомантите.¹⁹ Впрочем, още Тукидид изрично сочи одомантите като *равнинни обитатели* (Θράκες ὅσοι πεδία εἶχον), разполагайки ги заедно с панаите, дроите и дерсаите северно от Стримон (тоест на левия бряг на реката),²⁰ и това поставя датата на прогонването на пеонците и спускането на одомантите в долината в рамките на Тукидидовата пентеконтаетия.²¹ Не по-късно от 452/1 г. пр. Хр. обаче Берге, чиято локализация при Неос Скопос югоизточно от Серес днес изглежда сигурна,²² е станал член на Първия атински морски съюз,²³ и това

¹⁶ Demitsas 1874, 569-570 отправя северната граница на одомантите чак до Мелник.

¹⁷ T. Liv. 45.4.2: ad Siras terrae Odomanticae haberet.

¹⁸ Ptol. 3.12.28, за предпочитане пред Strabo 7 fr. 36, където Берге е поместен в Бисалтия.

¹⁹ Strabo 7 fr. 36 (*Exc. Vat.* 482).

²⁰ Thuc. 2.101.3.

²¹ Ако Херодот е заварил в средата на V в. пр. Хр. описаните с колоритни детайли обитатели на езерото Прасиада, то поне част от долнострумските пеонци все още са били в старите си обиталища по това време, и евентуалното им прогонване (или завладяване?) ще трябва да се постави едва в третата четвърт на века. Впрочем, нищо не налага процесът да се разглежда като еднократен, бърз и окончателен; на места поенски енклави може да са се запазили и след овладяването на по-голямата част от долината на Долна Струма от бисалтите и одомантите.

²² Koukouli 2000; Bonias 2000.

²³ Meritt *ATL* 3, 62; Hammond, Griffith 1979, 117.

поставя въпроса за евентуално ранното установяване на позитивни атинско-одомантски отношения, документирани със сигурност четвърт век по-късно чрез сведенията на Аристофан и Тукидид. Атина е поддържала в този период активни положителни взаимоотношения и с бисалтите (за разлика от традиционно враждебните отношения с едонците), и това допълнително подсилва подозренията за някакви съвместни действия на бисалти и одоманти, довели до трайното прогонване на долнострумските пеонци²⁴ и подялбата на плодородната долина между двете племена. В каква степен и Атина и Македонското царство са били замесени в тези събития, остава неизвестно.

Бегли отгласи от реалната история на одомантите проблясват у Тукидид и Аристофан в сведения, отнасящи се към двадесетте години на V в. пр. Хр. Първо Тукидид ги споменава мимоходом в разказа си за похода на одриския цар Ситалк в Македония и Халкидика през зимата на 429-428 г. пр. Хр.: след като съобщава за настъпилата сред гърците в Тесалия и цяла Северна Гърция паника, той добавя, че *„страх обхванал и тракийците, обитаващи равнините на север от другата страна на Стримон, а именно панаите, одомантите, дроите и дерсаите, които всичките били независими“*.²⁵ Освен с отбелязаното вече значение на посочването на одомантите за равнинни обитатели, съществено за датирането на тяхното проникване в долината на Долна Струма, текстът на Тукидид съдържа още един важен детайл, потвърждавайки тяхната политическа автономия по отношение и на Македонското, и на Одриското царство. Неясни остават обаче детайлите на политическата география на района, поради невъзможността останалите споменати племена да бъдат

²⁴ Или установяване на политическа хегемония и в резултат постепенна асимилация? При отсъствието на каквито и да било податки в изворите възможностите за реконструкция на реалните събития остават ограничени.

²⁵ Thus. 2.101.3: ἐφοβήθησαν δὲ καὶ οἱ πέραν Στρυμόνος πρὸς βορέαν Θράκες, ὅσοι πεδία εἶχον, Παναῖοι καὶ Ὀδόμαντοι καὶ Δρῶοι καὶ Δερσαῖοι· αὐτόνομοι δ' εἰσὶ πάντες.

локализирани със сигурност; въпроси поражда и отсъствието в този текст на едонците (за сметка на това са споменати панаите, според Стефан Византийски едонско племе, обитаващо територии близо до Амфиполис).

Одомантите „излизат на сцената“ в Аристофановата комедия *Ахарняни*, най-ранна сред запазените произведения на великия атински комедиограф, поставена през 425 г. пр. Хр. и спечелила на автора си първата в кариерата му голяма награда.²⁶ Комедията съдържа остра критика на военолюбивата политика на водената от Клеон атинска демокрация; именно в този дух се осмиват и „постиженията“ на завърналата се от Тракия водена от Теор делегация, потвърдила военния съюз с одриския цар Ситалк и докладваща сега за свършеното пред народното събрание;²⁷ според думите на самия Теор те прекарвали времето си в пируване с тракийския цар, който бил станал толкова горещ атинофил, че пишел по зидовете „слава на атиняните“ (Ἀθηναῖοι καλοῖ). Споменава се и даденото на Ситалковия син Садок атинско гражданство; той пък бил станал любител на атическите деликатеси и убеждавал баща си да помогне във войната на новите му съграждани.²⁸ Одриският цар бил положил клетва да дойде на помощ с огромна войска, сравнима с облак скакалци – очевиден намек за похода на Ситалк от 429 г. пр. Хр. В този момент пратеникът Теор обявява тържествено, че Ситалк е изпратил на атиняните „най-войнственото тракийско племе“ (μαχιμώτατον Θρακῶν ἔθνος), и призовани от глашатая, одомантите се явяват пред народното събрание.²⁹ Следват комедийни неразбории: тракийците открадват чесъна на главния

²⁶ Общо за Аристофановите сведения за древна Тракия виж Данов 1941; Велков 1959; Лозанова 1993.

²⁷ Aristophan. *Acharn.* 141-152.

²⁸ Даденото на Ситалковия син атинско гражданство споменава и Тукидид (Thuc. 2.29.5), който свидетелства и за действителна помощ, оказвана от тракийския принц на атиняните (Thuc. 2.67.2-3).

²⁹ Aristophan. *Acharn.* 153-155.

герой Дикайополис, който пък се възпротивява народното събрание да обсъжда предложеното за тях твърде високо възнаграждение от две атически драхми дневно, и те са временно отпратени, а събранието разпуснато.³⁰ В диалога е вметнато твърдението, че за такова възнаграждение одомантите са в състояние да подложат на опустошение (буквално „да опелтят“, *καταλελλάσονται*, от името на тракийския щит, пелта) цяла Беотия. Пасажът съдържа и една трудно преводима игра на думи, свързана с вероятно демонстрираните пародийно на сцената възбудени мъжки атрибути на одомантите, която е породила и доста коментари в схолиите и лексикографската литература; в някои от тях се твърди, че одомантите (или изобщо някои от тракийците) сресвали, оскубвали и оголвали (или може би обрязвали, по повод на което някои дори обявяват одомантите за юдеи) мъжкото си достойнство.³¹ Колкото и да е трудноразбираем, пасажът недвусмислено напомня за сечените в Пангейския район и през първата половина на V в., а и по-късно монети с изображение на възбуден сатир, преследващ или отвличащ менада – един символ на първична свобода и сексуална разпуснатост, който вероятно е бил трайно асоцииран с местните планинци, включително одомантите, в съзнанието на съвременниците.

Неясно остава дали появата на одомантите в Атина в Аристофановата комедия отразява някакво действително или само проектирано в тази епоха събитие, за каквото у Тукидид няма и намек. Не може да се пропусне аналогията с едно почти идентично, но случило се цяло десетилетие по-късно събитие – появата в Атина на тракийците *διαки* (или *διι* ?), описано от Тукидид: също като Аристофановите одоманти те трябвало да получат твърде високо възнаграждение, поради което били

³⁰ Aristophan. *Acharn.* 156-173.

³¹ Schol. ad Aristophan. *Acharn.* 156, 158; Suda s. vv. ἀποτεθρίακεν, Ὀδόμαντες, πέος; Zonaras *lex.* s. v. ἀποτεθρίακεν.

бързо отпратени и на връщане нападнали и опустошили град Микалесос в Беотия.³² Не буди съмнение, че одомантите (както и останалите тракийски племена в района) са били в тази епоха в полезрението на Атина като потенциални и важни съюзници; всъщност това е в духа на станалата вече традиционна атинска политика тук още в предишните десетилетия, към която сега (макар и временно) атиняните са успели да добавят и един нов успех – привличането на своя страна на едонския цар Питакос.³³ У Аристофан обаче се съдържа и експлицитното твърдение, че одомантите били изпратени в Атина от одриския цар Ситалк, и то заслужава особено внимание. Били ли са по това време одомантите в някаква форма подвластни или зависими от могъщото одриско царство? Разгледаният малко по-горе пасаж на Тукидид, споменаващ одомантите изрично като „независими“ (αὐτόνομοι) по време на Ситалковата кампания в Македония и Халкидика, и информацията (пак у Тукидид), че няколко години по-късно те били управлявани от свой самостоятелен цар, ни убеждават в обратното. Аристофановата фабула може следователно да се приеме като театрална фантасмагория, смесваща произволно действителното с въображаемото, и това вероятно съдържа отговора и на предишния въпрос – за евентуалната историческа реалност на събитието, която ще трябва да бъде отхвърлена.

През 424 г. пр. Хр. дръзката акция на спартанеца Брасидас, който изненадващо успява да превземе Амфиполис, предизвиква рязък поврат в съотношението на силите в района и го превръща в арена на съдбовни за хода на цялата Пелопонеска война събития. Разказът за тях у Тукидид хвърля допълнителна светлина върху някои интересни детайли от историята на околните племена. Докато едонците, след убийството на проатински настроения цар Питакос, минават изцяло на страната на

³² Thuc. 7.27.1-2, 29.1-30.3.

³³ Thuc. 4.107.3.

Брасидас, одомантите остават верни на съюза си с атиняните; през 422 г. пр. Хр., в навечерието на голямото сражение край Амфиполис, Клеон изпратил пратеници при техния цар Полес (Πολλῆς Ὀδομάντων βασιλεύς) с молба той да събере и доведе в лагера на атиняните по възможност по-голям брой тракийски наемници.³⁴ Дали тази поръчка е била изпълнена, дали тракийски контингенти са участвали на атинска страна в голямата битка при Амфиполис и каква е била евентуалната им съдба при претърпения от атиняните разгром, за съжаление Тукидидовият разказ премълчава. Беглото споменаване на Полес остава и единствената конкретна информация за представител на царската династия на одомантите, която е достигнала до нас.

Съдбата на одомантите през следващите десетилетия в края на V и първата половина на IV в. пр. Хр. остава напълно неизвестна. Може само да се предполага, че в периода на временно отслабване и на Македонското, и на Одриското царство, и на Атина, те би следвало да са запазили своята дотогавашна самостоятелност. Нищо не е известно за техните отношения с издигналата се по това време нова регионална сила в лицето на халкидците и техния главен град Олинт. Вероятно одомантите, управлявани от цар по време на Пелопонеската война, нямат нищо общо с отбелязаните мимоходом у Ксенофонт „безцарствени“ тракийци (Θράκες οἱ ἀβασίλευτοι), които били съседни и потенциални съюзници на олинтийците около 382 г. пр. Хр.³⁵ Неизвестни са и взаимоотношенията им с Амфиполис, който остава в тази епоха силен и самостоятелен град, преграждащ естествения икономически излаз на Одомантика към морето.

Засилването на Одриското царство при управлението на Котис I може да е довело до някаква промяна в общата политическа ситуация в Долнострумския район, но отново не разполагаме с никакви изрични

³⁴ Thuc. 5.6.2.

³⁵ Xen. *hell.* 5.2.17.

данни. След смъртта на Котис в 360 г. пр. Хр., при разделянето на Одриското царство от наследниците му в близост до териториите на одомантите се появява за кратко време силен властови център в лицето на династията на Берисад и синовете му начело с Кетрипор, но общата политическа ситуация скоро трайно се променя в резултат на разширяващата се агресия на Македонското царство на Аргеадите. Още по време на управлението на Пердикас III македонците се намесват в събитията в района, първо на страната на Атина, а впоследствие подпомагайки Амфиполис срещу опитите на атиняните да си върнат града.³⁶ При идването си на власт Филип II е принуден да изведе македонския гарнизон от Амфиполис, за да укрепи крайно нестабилното си първоначално положение.³⁷ Когато обаче критичната ситуация е преодоляна, той обръща отново поглед на изток и осъществява две от ключовите акции на ранното си управление: в 357 г. пр. Хр. превзема Амфиполис, а в 356 г. окупира Крениди североизточно от планината Пангей, реорганизира го като голям град, на който дава името си (Филипи), и така не само слага ръка на златните рудници в непосредствена близост, но на практика си осигурява господстващо положение в целия Пангейски район.³⁸

Значението на тези събития за съдбата на одомантите е очевидно, макар и те да не се споменават изрично никъде в достигналите до нас извори. На практика Филиповите завоевания през 357 и 356 г. му дават властта над всички политически субекти в региона, и ако по отношение на Кетрипор и братята му се приема с доста голяма вероятност, че именно

³⁶ Diod. 16.3.3; Schol. Aesch. 2.31; Polyae. 3.10.8; ср. Hammond, Griffith 1979, 187.

³⁷ Diod. 16.3.3.

³⁸ Diod. 16.8.2-3, 6-7; ср. Hammond, Griffith 1979, 237-242, 246-250; Делев 1997, 12; Йорданов 1998, 24-25.

тогава са изпаднали в зависимо или васално положение спрямо Филип,³⁹ същото със сигурност е валяло и за основните племенни групировки в района, включително едонците и одомантите. От това време именно районът между долните течения на Стримон и Нестос става трайно част от територията на Македонското царство, и макар македонската граница в планините на север да не е ясно и изрично описана в изворите, тя със сигурност е включвала и планинската част на Одомантика (самата тя несигурно и непълно очертана в запазените оскъдни сведения). Впрочем, каква конкретна форма е имала тази зависимост на одомантите от Филип II и всички последвали го македонски царе, остава напълно неизвестно; статутът на племето може да е включвал някаква степен на автономия като васална, но частично самоуправляваща се общност, каквато например се предполага за техните западни съседи бисалтите. Във всеки случай традицията териториите на одомантите да се схващат като обособен район, свързан с тяхното име и очевидно с представата, че те продължават да бъдат основното му население, се запазва и до края на съществуването на Македонското царство, и дори по-късно, в епохата на римското владичество след средата на II в. пр. Хр.

Откъслечните сведения от това време са интересни, защото позволяват да се уточни в някаква степен обхватът на племенната територия. Тит Ливий например споменава в описанието на третата македонска война (168 г. пр. Хр.) „*Сирус в земята на одомантите*“.⁴⁰ Полибий пък разказва за слуховете за битка на Псевдофилип срещу македонците „*оттатък Стримон в Одомантика*“ в началото на четвъртата македонска война, тоест към 149 г. пр. Хр.⁴¹ Страбон поставя

³⁹ Hammond, Griffith 1979, 251-253.

⁴⁰ T. Liv. 45.4.2: ad Siras terrae Odomanticae.

⁴¹ Polyb. 36.10.4 (= Const. *de sent.* p. 205): πέραν τοῦ Στρυμόνος (κατὰ) τὴν Ὀδομαντικῆν.

долното течение на реката Стримон „между (земите на) бисалтите и одомантите“.⁴² Пак той посочва одомантите за съседи на едонците и бисалтите, заедно с които обитавали „земята от татък Стримон, при морето и в околностите на Датон“.⁴³ Плиний Стари изброява в *Естествената история* одомантите след племената около долното течение на Нестос, наред с бризите (?) и сапаите;⁴⁴ неговото сведение е сред малкото податки, позволяващи територията на одомантите да се разпрости на североизток чак до долината на Нестос (може би в района на планината Стъргач около днешната българо-гръцка граница, евентуално и още по-източно до масива на Боздаг?). Клавдий Птолемей пък споменава в *Географията* Скотуса, Берга и Газорос като „градове в Одомантика и Едонида“.⁴⁵

Изричното посочване у Тукидид и Аристофан на тракийската принадлежност на одомантите изглежда достатъчно убедително, за да обезсмисли търсенето на алтернативни решения, макар и такива да не липсват в модерната литература.⁴⁶ Според Théophile Alphonse Desdevises-du-Dézet одомантите били съставно племе от общността на бесите, и именно те били предсказатели в светилището на Дионис.⁴⁷ На фона на вероятната по-северна основна локализация на бесите това мнение не изглежда особено убедително. Би могло по-скоро да се мисли за някаква

⁴² Strabo 7 fr. 36 (*Exc. Vat.* 482): εἰς τὰ μεταξύ Βισαλτῶν καὶ Ὀδομάντων ἐκπίπτει.

⁴³ Ibid.: ἔστι δ' ἡ χώρα ἢ πρὸς τὸ Στρυμόνος πέραν, ἢ μὲν ἐπὶ τῇ θαλάττῃ καὶ τοῖς περὶ Δάτον τόποις Ὀδόμαντες καὶ Ἠδωνοὶ καὶ Βισάλται.

⁴⁴ Plin. *nat. hist.* 4.40: ad Mestum amnem ima Pangei montis ambientem inter Haletos, Diobessos, Carbilesos, inde Brisas, Sapaeos, Odomantos.

⁴⁵ Ptol. *geogr.* 3.12.28: Ὀδομαντικῆς καὶ Ἠδωνίδος Σκοτοῦσα, Βέργα, Γάσωρος.

⁴⁶ Например E. V. James в *DGRG* 2, 463 ги обявява за *неонско* племе.

⁴⁷ Desdevises 1863, 76, 81, 83. Без това да е изрично посочено, мнението на Desdevises очевидно се основава на свързването на втората съставка на името на племето с гръцкия глагол μαντεύω (предсказвам).

общност на големите племена в района и най-вече – едонците, бисалтите и одомантите, но изворите не съдържат сигурни податки в това отношение.

Античните автори поместват в областта на одомантите, Одомантика,⁴⁸ няколко града, сред които Сирис, Скотуса, Берге и Газорос.⁴⁹ Не е ясно дали те (или поне някои от тях) са били действително одомантски селища. Поне един от градовете (Сирис) е бил основан от пеонците още преди одомантите да завладеят долината на Стримон; Берге пък е бил гръцки град, тясно свързан с Тасос и неговата търговия във вътрешността. За всички тези селища изглежда ясно, че разцъфтяват като градове през елинистическата епоха и особено под римска власт. Възможно е някои от тях да са свързани с македонска колонизация от Филипово или по-късно време, но характерните имена подсказват по-скоро местен произход, от първоначално по-малки и невзрачни тракийски (одомантски) селища, наследили в някои случаи по-стари пеонски поселища. **Сирис** (Σῆρις, Σίρρα, Sirae, Σέρραι) се идентифицира с голяма доза сигурност със съвременния Серес, който остава и в наши дни главен град на плодородната долина на Долна Струма.⁵⁰ По време на гръко-персийските войни Сирис е бил един от главните центрове на пеонците в долината на долния Стримон; у Херодот градът е наречен характерно Σῆρις τῆς Παλονίης,⁵¹ а населяващото околностите му пеонско племе е известно с името сириопеонци (Σιριοπαίονες); те били сред изселените от Мегабаз в Азия пеонски племена.⁵² По време на Йонийското въстание успешно

⁴⁸ Ὀδομαντίς, Odomantica, Polyb. 36.10.4; T. Liv. 45.4.2; Ptol. *geogr.* 3.12.28; Steph. Byz. s. v. Ὀδόμαντοι.

⁴⁹ Demitsas 1874, 569-588; Samsaris 1976, 126-135; Papazoglou 1988, 377-385.

⁵⁰ Tomaschek 1893, 19; 1894/2, 80; Stratis 1926; Oberhummer, *RE* 3A, 313-314 s. v. Siris; Detschew 1957, 448-449; Kaftantzis 1967; Samsaris 1976, 126-128; Papazoglou 1988, 379-381.

⁵¹ Hdt. 8.115.3.

⁵² Hdt. 5.15.3; cp. St. Byz. s. v. Σῆρις.

избягали от Азия и се завърнали в долината на Стримон; през 480 г. пр. Хр. Ксеркс им оставил на съхранение свещената колесница на Ахурамазда, впрягът на която бил отвлечен от тракийците.⁵³ След изчезването на пеонците Сирус попада в завладяната от одомантите територия по левия бряг на долна Струма; изрично го помества в Одомантика например Тит Ливий, разказвайки за действията на Луций Емилий Павел срещу Персей след битката при Пидна в 168 г. пр. Хр.⁵⁴ Според Д. Самсарис Сирус бил „столица“ на Одомантика.⁵⁵ Градът е бил споменат и у Теопомп под името Сира (Σίρρα); цитатът у Стефан Византийски не съдържа информация за обстоятелствата, но посочената двадесета книга на Теопомповата история го свързва със събитията в навечерието на Филократовия мир и най-вероятно с кампанията на Филип в Халкидика през 348 г. пр. Хр.⁵⁶ Двете отделни леми у Стефан Византийски (Σίρς и Σίρρα) не дават достатъчно основания за съмнение, че става дума за един и същ град.⁵⁷ Вероятно под македонска власт през елинистическата епоха градът е получил полисна уредба и запазва градските си права през императорската епоха, както свидетелстват запазените надписи, продължавайки без прекъсване съществуването си и през последвалите епохи чак до наши дни.

Точното местоположение на **Скотуса** (Σκοτούσσα, Scotussa) не е известно; Певтингеровата карта я поставя на 18 римски мили (около 27 км.) северно от Сирус (? Sarxa), на пътя за Хераклея Синтика; на базата на това сведение Фанула Папазоглу локализира града при Сидерокастрон (Демир Хисар), Д. Самсарис – между Вамвакофитон и Палеокастро южно

⁵³ Hdt. 8.115.3-4.

⁵⁴ Tit. Liv. 45.4.2: ad Siras terrae Odomanticae.

⁵⁵ Samsaris 1976, 126.

⁵⁶ Theopomp. fr. 125 = Steph. Byz. s. v. Σίρρα, πόλις Θράκης. Θεόπομπος ἐν Φιλίππικῶν εἰκοστῷ. τὸ ἐθνικὸν Σίρραϊος.

⁵⁷ Подобни съмнения изказва например Фанула Папазоглу (Parazoglou 1988, 379); ср. Hansen, Nielsen 2004, 867.

от същия град. Но Певтингеровата карта дава за следващата отсечка, от Скотуса до Хераклея, само 4 римски мили, и потвърдената напоследък локализация на втория град при Рупите край Петрич⁵⁸ предполага изместване на Скотуса още по-северно, около южния край на Рупелското дефиле, където някои учени поставяха доскоро самата Хераклея,⁵⁹ в района на самото дефиле или евентуално дори около северните му подстъпи. Плиний Стари определя Скотуса като свободен град,⁶⁰ един привилегирован статут, който говори и за добре развити градски институции в тази епоха.

За **Берге** (Βέρρη, Βέρρα), на базата на доказаната по епиграфски път локализация при Неос Скопос югоизточно от Серес,⁶¹ също следва да се предпочете мнението на Клавдий Птолемей, поставящ го в Одомантика,⁶² пред алтернативния вариант на Страбон (в Бисалтия),⁶³ подвеждал дълго време модерните изследователи да търсят града на десния бряг на Стримон. Градът е възникнал вероятно още през VI в. пр. Хр. като форпост на тасоската търговия във вътрешността и през V в. вече е имал самостоятелен полисен статут, както показват и послужилият за идентификацията на местоположението надпис, и засвидетелстваното в трибутните листи членство в Атинския морски съюз през третата четвърт на века.⁶⁴

⁵⁸ На базата на изричен епиграфски паметник, виж Митрев, Тараков 2002; Mitrev 2003; Lepelley 2004; Митрев 2006; оспорвано от Манов 2004; 2006.

⁵⁹ Demitsas 1874, 513-517; Papazoglou 1988, 368-371.

⁶⁰ Plin. n. h. 4.35: *Scotussaei liberi*.

⁶¹ Koukouli 2000; Bonias 2000.

⁶² Ptol. 3.12.28: Ὀδομαντικῆς καὶ Ἡδωνίδος, Берге се споменава между Скотуса и Газорос.

⁶³ Strabo 7 fr. 36 (Exc. Vat. 482): ἐν δὲ τοῖς Βισάλταις, с посочено разстояние 200 стадия от Амфиполис.

⁶⁴ Bonias 2000, 227-246; Hansen, Nielsen 2004, 858-859, No 627.

Газорос (Γάζωρος, Γάσωρος, Γαζουρός) е известен по споменаванията на Клавдий Птолемей, който го поставя „в Одомантика и Едонида“, и на Стефан Византийски, който го свързва с култа на Артемида Γαζωρία, очевидно доста влиятелен, защото е засвидетелстван епиграфски и на отдалечени места.⁶⁵ Местоположението на града изглежда сигурно установено на базата на няколко епиграфски паметника,⁶⁶ намерени в околностите на село Порна (днес преименувано отново на Газорос), железопътна станция на линията Серес-Драма на около десетина километра северно от водослива на Стримон и Ангитес и близо до споменаваната по-горе във връзка с ихните и зайелеите Неа Зихна (Зиляхово). Мястото е гранично между териториите на одомантите и едонците; заедно с двойната атрибуция на Клавдий Птолемей това не позволява градът да се припише изрично на Одомантика или Едонида.⁶⁷ Един надпис от епохата на Северите поставя Газорос заедно с Берге, Сирус и неизвестните от други източници Хадрианополис и Скимбертос в състава на обединение с култов характер вероятно около култа на Артемида Газория;⁶⁸ местоположението на трите познати града в този пентаполис навежда на идеята за разполагането му в територията на Одомантика, а това дава възможност да се мисли дали зад името Хадрианополис не се крие евентуално преименуваната през II в. Скотуса.

⁶⁵ Ptol. *geogr.* 3.12.28: Ὀδομαντικῆς καὶ Ἠδωνίδος Γάσωρος; Steph. Byz. s. v. Γάζωρος, πόλις Μακεδονίας. τὸ ἔθνικόν Γαζώριος· ἢ γὰρ Ἄρτεμις αὐτόθι Γαζωρία τιμᾶται; за епиграфските паметници виж Parazoglou 1988, 382, n. 42, 43.

⁶⁶ Сред тях и почетен декрет от епохата на Антигонидите от името на гражданите на Газорос и принадлежащите села, виж Parazoglou 1988, 383. Poulios 1995 съобщава резултатите от археологически разкопки в некропола на Газорос.

⁶⁷ Демицас и Дечев смятат Газорос за едонски град (Demitsas 1874, 551; 1896, 803; Detschew 1957, 97-98), докато Самсарис и Папазоглу го поставят сред градовете в Одомантика (Samsaris 1976, 129-131; Parazoglou 1988, 382-383).

⁶⁸ Roger 1938, 37-41.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Bonias 2000: Z. Bonias. Une inscription de l'ancienne Bergè. – *BCH* 124, 227-246.

Demitsas 1874: Μ. Γ. Δήμιτσας. *Αρχαία γεωγραφία της Μακεδονίας: Συνταχθείσα κατά τας πηγάς και τα βοηθήματα*, 2. Αθήνησι, 1874.

Desdevises 1863: Th. Desdevises-du-Dézert. *Géographie ancienne de la Macédoine*. Paris.

Detschew 1957: D. Detschew. *Die thrakischen Sprachreste*. Wien (1976²).

DGRG: W. Smith (ed.). *Dictionary of Greek and Roman Geography*, 1-2. London, 1854.

Giseke 1858: B. Giseke. *Thrakisch-pelashische Stämme der Balkanhalbinsel und ihre Wanderungen in mythischer Zeit*. Leipzig.

Hammond 1988: N. G. L. Hammond. The Expedition of Datis and Artaphernes. The Expedition of Xerxes. – *CAH* 4², 491-517, 518-591.

Hammond, Griffith 1979: N. G. L. Hammond, G. T. Griffith. *A History of Macedonia. Vol. 2, 550-336 B. C.* Oxford.

Hansen, Nielsen 2004: M. H. Hansen, T. H. Nielsen (eds.). *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Oxford.

Kaftantzis 1967: Γ. Καφταντζή. *Ιστορία τῆς πόλεως Σερρών καὶ τῆς περιφέρειας τῆς Ἀθῆναι*.

Koukouli 2000: Χ. Κουκούλη-Χρυσανθάκη. Αρχαία Βέργη. – In: *Μύρτος. Μνήμη Ἰουλίας Βοκοτοπούλου*. Θεσσαλονίκη, 351-377.

Meritt *ATL*: B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery, M. F. McGregor. *The Athenian Tribute Lists*. 1-4, Cambridge – Princeton, 1939-1953.

Mihailov 1991: G. Mihailov. Thrace before the Persian entry into Europe. – *САH* 3.2², 591-618.

Mitrev 2003: G. Mitrev. Civitas Heracleotarum: Heracleia Sintica or the Ancient City at the Village of Rupite (Bulgaria). – In: *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 145, 263–272.

Papazoglou 1988: F. Papazoglou. *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*. Paris (= *BCH* suppl. 16).

Poulios 1995: Β. Πούλιος. Σωστική ανασκαφή στο νεκροταφείο της αρχαίας Γαζόρου. – *ΑΕΜΘ* 9, 414-420.

RE: Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart.

Roger 1938: J. Roger. L'enceinte basse de Philippes. – *BCH* 62, 20-41.

Samsaris 1976: Δ. Σαμσάρη. Ίστορική γεωγραφία τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν ἀρχαιοτῆτα. Θεσσαλονίκη.

Stratis 1926: Ε. Στράτη. Ίστορία τῆς πόλεως τῶν Σερρῶν. Σέρραι².

Svoronos 1919: J. N. Svoronos. *L'hellénisme primitif de la Macédoine prouvé par la numismatique et l'or du Pangée*. Paris-Athènes (extrait de *JIAN* 19).

Tomaschek 1893: W. Tomaschek. Die alten Thraker (1). – *SB Akad. Wien* 128/4, 1-130 (*Die alten Thraker*. Wien, 1980²).

Велков 1959: В. Велков. Тракия в светлината на Аристофановите комедии. – *ГСУ ФФ* 53/1, 417-423.

Данов 1941: Х. Данов. Сведения за българските земи у атинските поети от V в. (Есхил, Софокъл, Еврипид, Аристофан). – *Родина* 3, 1940/1941, кн. 4, 5-23.

Делев 1997: П. Делев. Филип II и залезът на „голямото“ Одриско царство в Тракия. – В: *Шуменски университет „Епископ Константин*

Преславски“. Трудове на катедрите по история и богословие 1, Шумен, 7-40.

Йорданов 1998: К. Йорданов. *Политическите отношения между Македония и тракийските държави (359-281 г. пр. Хр.)*. София [= *Studia Thracica* 7].

Лозанова 1993: В. Лозанова. Древна Тракия в староатическата комедия. – *Балканистичен форум* 2, 18-22.

Манов 2004: М. Манов. Къде е Хераклея Синтика? Още веднъж за един епиграфски паметник от Югозападна България. – *Археология* 3-4, 78-81.

Манов 2006: М. Манов. Отново по въпроса за Хераклея Синтика. – *Археология* 1-4, 220-226.

Митрев 2006: Г. Митрев. Ново свидетелство за Хераклея Синтика и историческата география на долината на Стримон. – В: *Spartacus II. 2075 години от въстанието на Спартак. Трако-римско наследство. 2000 години християнство*, Велико Търново, 189-194.

Митрев, Тараков 2002: Г. Митрев, Т. Тараков. *Civitas Heracleotarum*. Новооткрит епиграфски паметник с името на античния град при Рупите, Петричко. – *Археология* 2002/4, 25-32.

Прусия и християнизирването на Балтийския регион

Александър Заралиев

В ранната история на Прибалтика (приблизително до началото на XI век) се забелязва една основна отличителна черта. Целият регион на Балтийско море, за разлика от Средиземноморието, принадлежи на езическия свят. В границите на античността разпространението и утвърждаването на християнството е един непрекъснат процес от I-II в. сл. Хр. – напр. териториите на Франция и Италия се разглеждат като централни за обществото, държавата на християните (*christianitas*). Според полския изследовател Йежи Клочовски (Jerzy Kloczowski) от католическия университет “Лубелски” Балтийският регион е обхванат в границите на “новото християнство” чак в прехода към новото хилядолетие (XI в.). Терминът обозначава един от основните етапи на разпространение на Христовата вяра. Клочовски разделя епохата на “новото християнство” на три периода, еднакви за източното и западното християнство: етап на формиране (X и XI в.), на консолидация (XII – XIII в.) и период на ясно популяризиране и налагане (XIV – XV в.).¹

Интересно е, че така възприетото от него триетапно налагане на новата вяра в региона на Балтика съвпада с големите църковни реформи от XI в., когато се издига авторитета и ролята на папството от застаналите начело на курията последователи на идеите от манастира Клуни. Периодът на консолидация пък съвпада с издигане ролята на новите мендикантски ордени на францисканците и доминиканците, които са и, не последно място, по-добре образовани в новите университетски центрове и

¹ **Kloczowski, Jerzy.** The Christianisation of the Baltic Region against the Background of the Medieval Christianisation of Europe. In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004, 10.

по-добре подготвени за своята мисия. Тези ордени играят важна роля за разпространение на християнството в Балтийския регион.²

В първия от споменатите етапи страните от Скандинавия и Източна Централна Европа, благодарение на управляващите династии и политически елит, постепенно приемат и налагат християнството като нов етап от държавното си развитие. Покръстването на управляващата династия води и до покръстване на съответната управлявана от нея територия.³ Това се вижда и от историята на Централна и Източна Европа в държави като Полша, Чехия, България и Унгария.

Във втората половина на X век очевидно се преминава към значими културно-политически промени в цялата спомената зона: Полша – в 962 г. Мешко I от династията на Пястите приема християнството по западен образец; варягите от Северна Русия и Новгород, (а вероятно и Полоцк), се покръстват в 988 г., когато киевският княз Владимир Велики утвърждава новата държавна линия (започната още с покръстването на баба му княгиня Олга през 955 г. в Константинопол). Съществен напредък по отношение на приемане на новата вяра се осъществява и в Дания, Норвегия, а вероятно и в Швеция. В Дания още през IX век значителна част от заселилите се в Англия датчани възприемат християнството, но неговото официално утвърждаване в континенталната част е значително по-късно (процесът на християнизация започва след 966 г., при покръстването на датския владетел Харалд, а първата архиепископия е създадена в 1104 г. в Лунд). В Норвегия започва дълъг процес на християнизация в края на X в. след Хакон Добрия, по време на неговите наследници Олаф I и Олаф II. В Швеция ситуацията е значително по-усложнена и се говори за съвместно съществуване на християнството и силна езически прояви до XII век.

² **Kloczowski, Jerzy.** The Christianisation of the Baltic Region... 15.

³ **Gassowski, Jerzy.** Late Pagan and Early Christian Poland. In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004. 21 – 39 P. 22.

Новата религия се утвърждава трайно при управлението на Олаф Скьотконунг / Olaf Skötkonung (995–1020), който приема кръщение в 1008 г. от английския мисионер Зигфрид. В XII в. в кралската резиденция в столицата Упсала⁴ съществуват само два храма: християнски и езически. В празнични дни кралят посещава църквата през деня, а вечерта участва на церемонии в капището.⁵ Друг много важен фактор за затвърждаване на позициите на църквата е изграждането на собствени структури, метрополии с техните мрежи от епископства. Така се стига до създаването и на съответните архиепископски центрове: в Полша в 1000 г. се създава архиепископията в Гниезно, докато Скандинавските територии нямат свои архиепископски центрове чак до XII в., когато се създават тези в Лунд, Нидарос (Nidaros) и Упсала.⁶ Архиепископията в град Рига е създадена в средата на XIII век (1253 г.) и с помощта на Тевтонския орден се развива и разширява значително.⁷

Същевременно районът на Балтийско море запазва до късно своята древна политеистична вяра, доминираща до прехода в новото хилядолетие. Едни от нейните носители са полабските славяни, заемащи териториите между реките Елба (наричана от славяните Лаба) и Одер и на север до

⁴ Според археологическата реконструкция изглежда, че Упсала е голям религиозен център, в който се намира “двора на боговете”, а не само резиденцията на езическите крале. Старата Упсала получава славата си именно като значим религиозен център, основните предхристиянски функции на кралете се асоциират с този култов център. Там те са водачи и/или участници, а другите им задължения са по-скоро допълващи жреческата им функция. **The Cambridge History of Scandinavia**. Vol. I (Prehistory to 1520), Edited by Helle, Knut, Cambridge University Press 2003, 222. виж и: **Kloczowski, Jerzy**. The Christianisation of the Baltic Region... 11.

⁵ **Gassowski, Jerzy**. Late Pagan and Early Christian Poland. In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004. 21 – 39 p. 22.

⁶ **Davies, Norman**, God’s Playground: A History of Poland, vol. 1, Columbia University Press, New York 1982, 68. също и **Barber, Malcolm**. The two cities: medieval Europe, 1050 – 1320. London, 1992., p. 381-394

⁷ За християнизацията на Северна Балтика виж: **Kala, Tiina**. The Incorporation of the Northern Baltic Lands into the Western Christian World. In: Crusade and conversion on the Baltic frontier, 1150-1500 / Hrsg.: Aldershot [u.a.], Aschgate, 2001. 3 – 21.

Балтийско море, които от края на X в. успешно се противопоставят на опитите да бъдат подчинени от германските феодали.

Още по-значима за историята на Прусия е ролята на Померания с нейната източна и западна част. Особени усилия за налагане на християнството и присъединяване към полската корона полагат редица полски владетели. Крал Мешко I (963-992) плаща трибут на императора вероятно срещу отказването на Отон I Велики от пряко владение в Померания. В надпреварата за християнизацията и овладяването на Померания се съревновават три основни сили: полската корона навлиза в Померания от юг, докато на север се установяват датски владения с центрове Йомсбург и Волин, а от изток е Свещената римска империя.

Областта първоначално е заселена със западни славянски племена, сродни на полските. В 960 г. за кратко е обединена и подчинена от Мешко I, но при неговите наследници провинцията е с независими владетели и се разделя на две историко-географски области:

- *Източна Померания* е позната на германците като Померелия – Pommerellen, (анг. Pomerania, слав. Поморье) с център Гданск, остава от началото на XII в в орбитата на полското кралство до завладяването му от Тевтонския орден в 1308 г. От църковна гледна точка областта е подчинена на епископа на Колберг, а от 1148 г. на епископа на Куявия - следователно в орбитата на полската корона.

- *Западна Померания* с център Щетин (Szczecin, Stettin), се управлява от местна славянска династия в ранното средновековие. Упорита борба за нея с цел покръстването и завладяването ѝ водят всички могъщи средновековни владетелски центрове в нейната периферия – Дания, Полша и Бранденбург. Болеслав III Кривоусти (1102-1138) е особено активен в този регион. Подчинявайки редица укрепени пунктове като тези на Белгард, Клоберт (Колобрег), Волин, Камин, Щетин. В 1124 г. той одобрява епископ Ото Бамберг (1062-1139) за мисионер в областта. През

1128 г. епископът поставя Померания под покровителството на империята и подчинява епископията на Волин на архиепископията в Бамберг, независимо от протестите на архиепископите на Магдебург и Гниебно (управляващата полските земи архиепископия) и така създава условия за бъдещото германско влияние в провинцията. След смъртта на Болеслав III Кривоусти полската корона губи за известен период от време пряко влияние в Померания.⁸

Славянската област Померания, чиято история е неразривно свързана с нейната източна съседка – Прусия, остава дълго време вярна на езическата си религия и според някои изследователи това продължава през целия XI век. Според полския изследовател Йежи Гасовски (Jerzy Gassowski) паганска Померания и езическа Прусия дълго поддържат приятелски и военни отношения срещу Полша и вероятно подкрепят въстанието в Полша от 1038/39 г., което слага край на първия етап от християнизацията в средновековна Полша.⁹

В духа на тези връзки е съюзът между двете области по време на първото пруско въстание (1242-1249), когато поморският княз Святоплук е фактически съюзник на прусите срещу Тевтонския орден и техните полски съюзници.¹⁰

Други основни носители на езическа традиция и държавност в областта на Балтика са представителите на балто-литовското езиково семейство, част от което е по-тясно интересуващата ни област между устията на реките Висла и Неман, т.е. територията на Прусия. Последната до края на IX в. е населявана от така наречените *ести*, по-късно познати

⁸ **Davies, Norman**, *God's Playground*:... 82-85

⁹ Според него след християнизацията Полша остава още два века християнска държава с паганска провинция. **Gassowski, Jerzy**. *Late Pagan and Early Christian Poland* p. 34-35

¹⁰ За въстанието виж: **Пашуто В. Т.** *Образование Литовского государства*. М., 1959, 96 - 97.

под общото наименование *пруси*, което означава, че се осъзнават като етническа общност.¹¹ Освен тях другите включени в това семейство са ятвягите, летските и литовските племена. Още по на север са ливите, курландците и естонците (в превод “източни хора”, следователно наследили по-ранното име на прусите) от угро-финското езиково семейство. От всички изброени основни племенни групи само литовците успяват да изградят държавна структура, макар и значително по-късно и след това да възприемат и християнството през 80-те години на XIV век. В последствие християнството е възприето и от техните роднини в Самогития, което слага финална точка на процеса на християнизация на Балтийския регион. Същевременно по този начин се изгражда границата между западното и източноправославното християнство.

Успоредно с процеса на християнизация се наблюдава и вплитането му в цялостния културен живот на обществото в сферата на вярванията, практиките и обичаите. Така се стига и до “феномена”, който придружава разпространението на християнството - “християнизацията навсякъде вървяла ръка за ръка с развитието на фолклорното християнство... може да се говори за два паралелни процеса на християнизация на фолклора и фолклоризация на християнството”. И още, че “в Балтийския свят, особено в някои региони, заедно с късната християнизация, трябва да отчетем дългият живот на езическа традиция, както и постепенното навлизане на “християнската магия”, т. е. магическото възприемане на християнските вярвания и ритуали”.¹²

Друга важна част от явлението, свързано с християнизацията, е процесът на оксидентализация, т.е. навлизането в северните общества на западното латинско християнство. В тези рамки има достатъчно пространство за укрепване на местните култури. Би- и мулти-лингвизмът

¹¹ **Śliwiński, Błażej.** The Christianisation of Prussia Пак там. 39.

¹² **Kloczowski, Jerzy.** The Christianisation of the Baltic Region... 16 - 17.

(латинският език и техните собствени езици или диалекти) на средновековните светски и църковни общества определено засилва един такъв процес. Съвместното съществуване и съревнование на езиците присъства навсякъде като важен проблем, свързан с хоризонталното разпространение на християнството (наситеността и гъстотата на епархиите в дадена архиепископия) или различията между градските и епархийски центрове и отдалечените селски райони (както и възприемането им на християнския култ).¹³ Германският характер на градовете в сравнение със селските райони е подсилен понякога и от езиковите различия. Същевременно се използват и местни езици в църквата, например в Ливонската църква познава употребата на латвийски и естонски език.¹⁴

Така стигаме и до основния въпрос защо Прусия, на фона на вече изброените промени в Балтика, толкова късно влиза в сферата на западното християнство? Но преди това трябва да се разгледа въпросът за същността на езичеството и на християнството по отношение на идеите за държавност.

В ранното Средновековие въвеждането на християнството в паганските страни не означава само промяна на религията по отношение на вярванията. Това е преди всичко възприемане на нова система от закони, забрани и правила, засягайки най-важните елементи на ежедневиия живот. Практиките при раждането на дете, женитбата и погребението трябва да се видоизменят.

В случаите на въведената със сила нова религия, която е възприемана от местните общества като отнемане на политическата им независимост, се наблюдава и укрепване на местните пагански вярвания и институции. Такава е ситуацията с полабските славяни. Дори нещо повече, редица

¹³ Пак там, 14.

¹⁴ Пак там, 16-17.

външни на християнството страни са възприети и използвани в някои езически ритуали. Като пример може да се посочат капищата на открити пространства сред западните славяни в края на езическия период.¹⁵ Тези елементи на заимстване от християнството стават всеобщо явление между X и XII век сред полабските славяни и померанските племена, при които много култови и организационни елементи са точно копие на християнските. Същевременно се наблюдава и растяща опозиция срещу християните и християнството. Това са и последните опори на независими славянски езически центрове.¹⁶ Във втората половина на XII в. са покорени последните пунктове на вендите след Първия кръстоносен северен поход от 1147 г. В 1164 г. са подчинени абодритите от саксонците и датчаните, в 1168/9 г. е завладян остров Рюген, а през 1185г. датският крал Кнут IV разширява придобивките на Дания в тази насока със завладяването на датска Померания.¹⁷

Споменатите промени в езическите култове на славянските племена с цел “да влязат в рамките на ранните държави” имат своята максимална граница, извън която не могат повече да се видоизменят без да застрашат или променят основните принципи на племенния езически свят. Точно след подобни промени се достига и до необходимостта за възприемане на нови по-усложнени религиозни представи, подходящи за формата на новоеволюираната социална структура на държавност.

В статия си за късното езичество и ранното християнство в Полша Йежи Гасовски задава въпроса – какво означава промяната на религията в

¹⁵ **Gassowski, Jerzy.** Late Pagan and Early Christian Poland 23.

¹⁶ Пак там, 22 – 23.

¹⁷ За кръстоносните походи срещу вендите виж: **Christiansen, Eric.** The Northern Crusades: The Baltic and the Catholic Frontier 1100 – 1525. London, 1980. 48 – 70. и **Thompson. J. W.** Feudal Germany, vol. I – II. Chicago, 1928 (First publish, Republish, N. Y. 1962), 387 – 451.

Средновековието? В отговора му може да открием и причините, поради които християнството е възприето толкова късно в Северна Европа.

На първо място споменатият изследовател поставя не без основание географския и климатичен фактор. Той води до по-кратък период на вегетация и по-лошо качество на реколтата в сравнение с по-южните райони. Оттук следва и по-трудното добиване на излишък за задоволяване на по-голяма група, което от своя страна да е предпоставка да създаването на държавност.¹⁸ Освен това възможността за забогатяване чрез експлоатация на селските общности е ограничена и поради факта, че основна икономическа роля в Балтийската зона играе използването на морски и водни ресурси, а не земеделието. Едрите владетели тук са собственици на водни стопанства по бреговете на реките, езерата и морето. Показателен е фактът, че трибутарната зависимост в Балтийско море, особено в по-ранния период, се символизира и изразява в предоставянето на рибни продукти на сюзерена, самата риба се възприема като знак на сила.¹⁹ Когато говорим за водни ресурси не трябва да забравяме и факта, че огромна част от територията, заета от балтийските племена, е покрита с водни басейни, обхващащи по-голямо пространство отколкото през късното средновековие. Поради този фактор, както твърди полският учен, се различават множество племенни или преддържавни обединения, които понякога са съюзници, а друг път водят война помежду си.

Като цяло географският фактор води до видимо усложняване на обществения и социален живот в Прибалтика, което се вижда от

¹⁸ За климатичния фактор виж: **Śliwiński, Błażej**. The Christianisation of Prussia: the Polish Contribution until the Introduction of the Teutonic Order, In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004, 39 – 64, с. 33-34.

¹⁹ Кралете от вече споменатата Упсала изискват единствено от лоялното си население ежегодно изпращането на херинга за тях. За ролята на реките и рибните продукти виж: **Christiansen, Eric**. The Northern Crusades: The Baltic and the Catholic Frontier 1100 – 1525. London, Macmillan, 1980. 12.

консерватизма в областта на политическата и социална система, включително и религиозния живот.

Интересен е изводът на Гасовски, че в периода на късното езичество се наблюдава опит за създаване на държавен централизиран езически култ в полската държава. Доводите му не са писмени свидетелства, а археологически материали от сакрални езически комплекси с огромни размери, изградени през IX и X век. Ето някои основни аспекти на неговата теза: когато династията на Пястите от полското племе на поляните завладява съседни области, тя интегрира техните божества в своя пантеон. Този процес е напълно логичен, защото подобно развитие е познато в историята на Киевска Рус, където писмените източници разказват за опита бог Перун, върховния бог на династията на Рюриковичите, да бъде поставен начело на езическия пантеон в Киев и Новгород. Полският учен смята, че археологическите доказателства и логиката на процеса при създаването на ранната държавност на Пястите са убедителни аргументи за съществуването на една такава реформа.

Освен това, има видима връзка между приемането на християнството и създаването на държава при славяните. В повечето известни случаи езическата религия е твърд опонент на създаването на ранните средновековни държави. А както вече посочихме опитите за християнизация при западните славяни често засилват езическите институции и структури, защитаващи древните закони и племенната демокрация. Изглежда създаването на средновековни държави означава скъсване, често драстично, с традиционните закони, унищожаване на езическата религия и въвеждането на нова такава монотеистична – като например християнство, ислям или юдаизъм.

Доразвивайки своите идеи полският учен приема също, че една такава реформа на старата религия, каквато се осъществява в Полша и Киевска Рус, изглежда има граници на своята максимална еволюция и

трансформация, след тази граница следва възприемането на една по-усложнена и по-подходяща за вече извършените промени в социалната сфера на държавите им религия. Преживяната от Полша социално-религиозна буря по време на размирните 1038–39 години (от тези години датират и няколко капища в най-гъсто населените за епохата области на Полша, т. е. има процес на очевидно възраждане на езическия култ) и сходното развитие на силна езическа реакция по същото време в Киевска Рус, особено в Новгород и съседните области е доказателство на неговата концепция за проведени езически реформи в края на езическата епоха в Полша.²⁰ Към наблюденията на Гасовски може да допълним, че отново се открива ролята на климатическия фактор.

Дали е имало такива опити за реформа на езическия култ при прусите е въпрос без еднозначен отговор.

Можем да обобщим, че преди приемане на християнството Прусия е в преходен период от края на X до началото на XIII в. (мисията на св. Адалберт от 997 г. и навлизането на Тевтонския орден в 1230 г.). Следователно за период повече от две века ние можем да търсим както доказателства за традиционните езически представи за държавност, така и за промени в социалната и култовата сфера, които биха индикирали опити в този период за реформи и еволюция на старата религия. По редица причини изследователите гледат своите хипотези предимно на базата на археологически артефакти.

С какво се характеризират пруските вярвания и практики?

Вярванията на прусите, както и тези на балтите, може да се определят най-общо като анимизъм и преклонение пред природата. Като обекти на почит и благоговееене са дърветата, камъните, атмосферните явления, небесни тела и някои животни. Те са почитани на открити места –

²⁰ За концепцията на Йежи Гасовски и нейните доказателствата виж: **Gassowski, Jerzy**. *Late Pagan and Early Christian Poland...* 21 - 39.

в свещени гори и полета, чрез огъня и по бреговете на водни басейни. Всякаква активност по тези места е забранена, включително сечене на дървета, сеене и риболов.²¹ Според пруските представи Божественият елемент прониква в цялата природа, мъртвите играят важна роля и са обект на много табути и сакрални предписания, те са изгаряни на клади заедно с тяхното движимо и недвижимо имущество²², има редица сведения за вярата в метапсихозата (реинкарнацията на душата).

В своето изследване за каменните “баби” в Прусия Мирослов Хофман представя един интересен аспект от тяхната история. Без да е напълно ясно каква роля играят в културата на прусите, запазените 22 екземпляра дават ценна историко-етнографско информация. Повечето от тях имат ясно видими антропоморфни черти – отделена от туловището глава (понякога с елемент, наподобяващ огърлица), подчертани очи, нос и уста. Също така се наблюдават и орнаменти на ножове, мечове и рогове – вероятно символ на изобилието. Според изображението на мечовете (вероятно скандинавски) каменните “баби” се датират в периода IX – X в. За други екземпляри благодарение на характерните огърлици (Totenkronen) се предполага по-късен произход XI – XII век.

Трудно е да се предположи каква е тяхната функция поради факта, че само една от тях е намерена на своето вероятно изначално местонахождение - гробищна могила, което подсказва, че може би каменните статуи са свързани с култа към мъртвите. Други каменни скулптури са открити на места в близост до големи поселищни центрове в

²¹ За свещените гори виж: **Гелмолдъ. Славянска хроника.** / Пер.; отв. Ред В. Д. Королук. М. 1963. I, 1 (34)

²² За пруската религия виж: **Лавринович К. К.** Орден крестоносцев в Пруссии. Калининград, 1991. 6-9; **Суворов, В. С.** Эстии. Прусы. Прусы и их соседи. (гл. 1) В: Очерки истории Восточной Пруссии. Авторский коллектив, руководитель Кретинин, Г. В. Янтарны сказ, Калининград, 2002, 15 – 34. Една от най-пълните разработки за ранната пруска история и култура е на **Кулаков, В. И.** Прусы (V – XIII вв.). М., 1999, 191 – 219.

покрайнините на погребални земи. Според полския учен този факт може да се интрепретира и в посоката, че те представляват божества. В подкрепа е и друго доказателство – в основите на три църкви също намираме подобни скулптури с ясна символика. Ккато заявява Хофман – новият Господ хвърля в краката си безпомощните идоли на езичниците. Друг интересен момент свързан с каменните “баби” е фактът, че всички вградени “баби” се намират на територията с най-ранна колонизация, покръстване и построени преди първото пруско въстание църкви. Според мира от Кристбург (1249) освен, че са задължени да изоставят езическите си вярвания и практики, прусите трябва и да възстановят 22 разрушени по време на въстанието им църкви (13 в Померания, 6 във Вармия и 3 в Натангия). Не е изключено тези църкви да са построени насила от прусите и по заповед да са вградили идолите си в тях.²³

В тази епоха (XI –XII столетие) се осъществяват и редица други промени в погребалните практики (като например изчезването на могилните насипи) и е изключително сложно и трудно да се интерпретират гореспоменатите каменни “баби” като доказателство за реформи в пруската религия преди налагането на християнството.²⁴

Каква е ситуацията в социалната сфера в пруското общество преди началото на XIII в. и има ли основания да търсим силна управляваща класа, която да е заинтересована от промени в религията и следователно в социалната структура на прусите? Според редица изследователи решителният глас в пруското общество в подкрепа на евентуална християнизация принадлежи на консервативната прослойка, която се

²³ За концепцията на Мирослан Хофман виж: **Hoffman, Mirosław J.** The Prussian Transition from Paganism to Christianity: Material Relics of the Transformation of Beliefs, In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004, 65 – 74.

²⁴ Подробно изследване на погребалните и социалните промени през XI – XII в. Виж в: **Кулаков, В. И.** “Пруссы (V – XIII вв.).М., 1999, 191 – 219, за могилните погребения 214.

придържа към традицията. Връзката между двете линии – необходимост от нова вяра и икономически интерес (събирането на данъци и налагането на трибут) в този период не клони към възприемане на нова вяра от пруското общество.²⁵

Според редица полски учени²⁶ единствената политическа сила, която може да извърши християнизация в Прусия в края на X в., е само Полша. Киев е твърде отдалечен като цяло от Прусия, а до прехода между XII и XIII столетие изворите отбелязват спорадични скандинавски експедиции в Прусия. За разлика от християнизацията на западните славяни, където Полша има силен конкурент в лицето на Империята, в Прусия тя е доста по-свободна в тази насока.

След периода на разпад на първата държава на Пястите в 30-те години на XI в., Померания е независима като цяло и все още паганска област. Източна Померания и Гданск са включени в орбитата на полската държава отново при Болеслав III Кривоусти (1102-1138), а Западна Померания е принудена да даде клетва за вяроност на полската корона. Оттогава са ни познати две военни експедиции (1107 и 1110/11) срещу прусите, вероятно с превантивен характер за спиране на съюзническата помощ на прусите към Померания. По времето на Болесав има редица мисии за покръстването на Прусия: 1123 г. на испанския еремит Бернард (която се проваля); 1224 и 1228 г. мисиите на епископ Ото фон Бамберг, при които се изгражда църковна организация в Померания. Епископът получава и мисия в западната част на Прусия. В 1141 г. е организирана друга мисия в Прусия от епископа на Олмюц/Оломоуц – Хенри Здик

²⁵ Śliwiński, Błażej. The Christianisation of Prussia: the Polish Contribution until the Introduction of the Teutonic Order, In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004, 49.

²⁶ Пак там, 39 – 64.

(Henry Zdik), неуспешна поради смяна на полския крал. Според извори²⁷ от средата на XIII в. Кривоусти успешно завладява и Любавската земя. Ако тези твърдения се приемат, става ясна цялостната провеждана от полския крал политика в Померания и Прусия.

Полша има своя дял в Първия северен кръстоносен поход (1147) с активни военни действия в Сасиния и Галиндия, макар и без легитимизация от папата. Тя следва своята собствена традиция на походи в Прусия без те да се обявяват като кръстоносни.

Прусия има известен приоритет в политиката на Болеслав Къдриви, но нанесените от прусите през 1166 г. загуби над неговата войска спират следващи полски атаки чак до 1185 г. След 1190 г. има военни кампании вероятно срещу Прусия и Ятвигия, които вече са придружавани от църковни лица (тази в 1193 г. е придружена от епископа на Полоцк, (Полша). Те са успешни, но без дълготраен резултат.

Интересното е, че в 1160 г. се наблюдава засилена пруска активност поради климатични промени в периода и поради интересите на група от аристократи в пруското общество.²⁸

В края на XII и началото на XIII в. настъпва промяна в политиката спрямо целия Балтийски регион. След 1171 г. папа Александър III издава своята була за кръстоносни походи в Балтика срещу всички, които са все още езичници. Така поради активността и на скандинавските страни и на германците, въпросът за християнизацията излиза от орбитата на полските претенции и традиции в политиката за покръстване на Прусия. Църквата, в

²⁷ В 1240 г. Князя на Мазовия и неговият син Болеслав претендират в спора си с Тевтонският орден, че техните предшественици са завладяли с меч в ръка Земята Любавска от прусите (в сборника *Codex dipolmaticus et commemoratiotum Mazoviae generalis*, ed. J. K. Kachanowski, Warsaw 1919, no. 402). Конрад е внук на Болеслав III Кривоусти.

²⁸ Пак там, 55 -56.

лицето на папата и новите архиепископски центрове, засилва своето положение като съорганизатор на християнизацията в Балтика.

Тук бих искал, без да засилвам аргументите за и против доколко има реформа в предхристиянска Прусия, да приложа един извор, който макар от доста по-ранен период изразява ярко най-характерните черти на езическата култура на прусите в периода на преддържавната (предхристиянска) епоха. Това е преводът от времето на английския крал Алфред (872–899/901) на “История против езичниците“ от раннохристиянския испански деец Павел Орозий (Paulus Orosius). Последният е един от най-образованите духовници на своето време (краят на IV и първата половина на V в.). Приема се, че този превод е направен в края на IX в. (по-точно между 890-893 г.)²⁹, известен е като “Орозий на крал Алфред”. Добавена е стилизирана в духа на Орозий изцяло нова част за географията и историята на страните в Централна и Източна Европа, земите на север от Дунав и на изток от Рейн. Тези земи са обединени под общото название Германия.

Представеният абзац е из сведенията от пътуването на Улфстан (вероятно в периода 870–890).³⁰ За самата личност на Улфстан има само предположения. Не е сигурно дали това пътешествие е осъществено по заповед на крал Алфред, както предполага полският историк Лабуда, или

²⁹ Английские Средневековые Источники IX – XIII вв (тексты, перевод, комментарий). ред. Матузова, В. И., Наука, Москва, 1979. 13. Приблизително същите години дава и **Englert, Anton. Trakadas, Athena.** Wulfstan`s voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard. Roskilde, 2009, p. 20.

³⁰ Пълно издание в: **King Alfred`s Anglo-Saxon** Version from the Historian Orosius by Alfred the Great together with an English Translation from the Anglo-Saxon. Barrington D., London, 1773. Сходни са и годините дадени от Инглерт - 871 -899, защото най-ранният оцелял препис е от самото начало на X век, виж: **Englert, Anton. Trakadas, Athena.**, p. 20.

просто Улфстан е търговец. Повечето изследователи приемат за сигурно, че той е норман.³¹

Описанието на пътешествието на Улфсан и сведенията му за земята на естите, териториите между Хедум (Heaths, Hedeby) и река Висла е съхранено само в един ръкопис. Той е от XI в. British Library MS Cotton Tiberius B.i (Figs 1-4).³²

Сведението на Улфстан е на староанглийски език и е поместено заедно с разказа на нормана Отхер (англосаксонското Oht-her, от древноисландското – Ottar, носещ ужас на войската)³³ в самия латински текст.

Ето текста със съкращения:

“Улфстан казал, че той е пътувал от Хетум (Хетума, Heaths)³⁴ до Трусо за седем дни и ноци, като корабът е плавал през цялото време с платна. Отдясно на борд била Вендланд, (Венедия)³⁵, а отляво били Лангеланд, Лолланд, Фалстер и Скене (Сконег) и всички тези земи принадлежат на Денемарк (Денмарк).³⁶

³¹ За личността на Улфстан виж: Английские Средневековые Источники IX – XIII вв. (тексты, перевод, комментарий). ред. Матузова, В. И., Наука, Москва, 1979. с. 33, бел. 49.

³² За ръкописите виж пак там, 15.

³³ Текстът в оригинал и руски превод виж пак там, 24 -25; както и оригинал и английски превод на двата разказа в **Englert, Anton. Trakadas, Athena. Wulfstan`s voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard. Roskilde, 2009, p. 13 -17.**

³⁴ Hedeby – “селище в равнината/пустошта”, Хедеби, съвременния Ангил – Angel, Angel. близо до Шлезвиг, виж картата в **Englert, Anton. Trakadas, Athena. Wulfstan`s voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard. Roskilde, 2009, p. 18 -19. .**

³⁵ Weonodland – името на венедите на горен старонемски е Виниди – OHG Winidi, на изток от старосаксонските земи, за тях виж: **Englert, Anton. Trakadas, Athena. Wulfstan`s voyage...p. 19.** Също така и за земята на венедите или вендите и поморските славяни, живеещи между Любек и устието на река Висла виж: Английские Средневековые ... с. 33, бел. 53.

³⁶ В ръкописа на Англосаксонската хроника от XI век версии C, D и E откриваме изписани като Dene-, Dena-, - meark и -mark.

Още по-нататък е земята на бургундите, те имат свой собствен крал.³⁷ След земята на Бургендите (Burgundas) отляво на борд са земите, които се наричали първоначално Блекинге (Blekinge) и Мьоре (Möre) и Йоланд (Öland) и Готланд (Gotland)³⁸ и тези земи принадлежат на Свеон (Svear).³⁹ А Вендланд беше отляво на борд по време на целия път до устието на река Вистула (Висла).

Висла е много голяма река и тя разделя Витланд (Witland)⁴⁰ и Вендлад, а Витланд принадлежи на естите.⁴¹ Висла изтича от Вендланд и се влива в Естмере (Estlake)⁴² то е широко не повече от 15 мили. По нататък в езерото Естмере си влива реката Илфинг⁴³ от езеро на брега на което е Турсо⁴⁴ и те се вливат съвместно в Естмер, Илфинг от изток от Естланд, а Висла от юг от Вендланд. ...

Естланд е много голям и там се намират много градове като всеки град има крал. И там има много мед и риба, а кралят и най-богатите хора пият кобилешко мляко, а бедните и робите пият медовина. И между тях има голяма вражда. И няма никаква варена бира сред естите, но има достатъчно медовина.

³⁷ За земята на Burgundas, има редица спорове дали е само съвременния остров Бронхолм или нещо по-обширно като понятие и територия, виж: **Englert, Anton. Trakadas, Athena. Wulfstan`s voyage...**р. 19.

³⁸ Остров Готланд.

³⁹ Свеоланд – Швеция.

⁴⁰ На изток от Померания и по тази логика вероятно част от Самбия, виж: *Английские Средневековые ...* с. 34, бел. 63.

⁴¹ Названието на прусите в античността и ранното средновековие в Тацит и Йорданес се срещат като Aesti (i) виж: **Englert, Anton. Trakadas, Athena. Wulfstan`s voyage...**р. 18.

⁴² Свежият залив (Frisches Haff) – езеро, лагуна в северна Прусия, което през средновековието покрива по-голяма територия отколкото днес.

⁴³ Река Елблаг, немски Елбинг (Elbing).

⁴⁴ По-вероятно е да съществува друго произношение като Друзо (Druzo) или Друзно (Druzno) на старонемски (OHG), вероятно поради грешка на преписването или представяне в Cotton MS, Виж: **Englert, Anton. Trakadas, Athena. Wulfstan`s voyage...**р. 18.

И имат естите обичай, когато човек умре да лежи в [своя] дом некремиран със своите родственици и приятели в продължение на месец, а понякога и два; а кралят и другите знатни люде още по-дълго, в зависимост от това колко са богати, понякога те лежат некремирани в продължение на половин година. И през цялото това време, докато тялото лежи на земята, те са длъжни да пият и угощават до деня, когато ще го кремират.

После в деня, когато искат да го занесат на погребалната клада, те разделят неговото имущество, останало след пиенето и забавленията, на пет или шест части, а понякога и повече в зависимост от количеството му. След това слагат най-голямата част от него на разстояние една миля от града, после другата, след това третата, докато цялото не бъде подредено в рамките на една миля от града; а последната част трябва да бъде най-близко до града, където се намира покойника. След това на разстояние около пет или шест мили от имуществото трябва да се съберат всички мъже, които имат най-бързите коне в областта. После всички те се впускат към имуществото; тогава човекът с най-бърз кон достига най-първата и най-голямата част; и така една след друга се събират всички части докрай; и най-малката част взима онзи, който достига имуществото [намиращо се] най-близко до града. Така всеки язди по пътя със своето [новопридобито] имущество, което може да владее [от тук насетне]; по тази причина бързите коне са много ценени там.

И когато имуществото на покойника по този начин бъде разделено, него го изнасят и изгарят на клада с оръжията и одеждите му. Най-често те пропиляват цялото имущество, за дългото време докато покойникът лежи в дома, включително и това, което оставят на земята на пътя, за което чуждите хора се надпреварват и вземат. А също сред естите има обичай, че хора от всички племена трябва да бъдат кремирани, а ако някой намери дори една неизгорена кост, те са длъжни да извършат голямо приношение.

И има сред естите хора, които могат да пораздат студ, и поради тази причина умрелият човек може да лежи толкова дълго и да не се разложи, защото те му създават студ. И ако се поставят два съда независимо дали с бира или вода, те правят така, че и единият и другият съд да замръзнат, без значение дали е лято или зима”.⁴⁵

Без да коментирам многото въпроси, които поставя пред историята и етнологията един толкова богат текст, бих искал да посоча един аспект на погребалните практики сред прусите, който досега не е интерпретиран в такава насока.

В погребалната практика на прусите, независимо дали се отнася за крале или свободни хора, се наблюдава класическа “системата на пълен дарообмен – потлач”. Обменът между хората, хората и боговете, хората и духовете на предците “произвежда изобилие от богатство”. Доброволният дарообмен е основата на жертвоприношението. Оттук наблюдаваме и една твърде архаична форма на пълен дарообмен след смъртта на човек, когато се раздава (пропилява на гуляй) и преразпределя цялото имущество на покойника. В племенните общества системата на пълна размяна води до запазване на племенната солидарност, преразпределение на богатата между живите и мъртвите и запазване на връзките между двата свята. Така се съхранява изобилието на природата, дивеча и рибата. По силата на закона на обмена полученият дар трябва задължително да бъде върнат, което е основата на жертвата в религиозен план. Трудно е да се интерпретира кое точно е възприемано в случая като получен дар от боговете – натрупаното

⁴⁵ Целият текст, а също и за езиковите проблеми при възможните различни прочити на текста виж: **Englert, Anton. Trakadas, Athena. Wulfstan`s voyage...** p. 14 - 28., и също руският текст виж: **Английские Средневековые**, 18-35.

богатство, което трябва да се раздаде или самият живот? Вероятно и двете са взаимно свързани в сложна зависимост според пруската вяра.⁴⁶

При западните славяни, както и при прусите, даряването и свързаното с него гостоприемство е не само съревнование между лидерите в тези общества, то е и задължение за тях. За прусите 1/3 от придобитата плячка трябва да се принесе в дар на боговете.⁴⁷

Извори:

Английские Средневековые Источники IX – XIII вв (тексты, перевод, комментарий). ред. **Матузова, В. И.**, Наука, Москва, 1979.

Генрих Латвийский. *Хроника Ливонии.* Введение, перевод и комментарии С.А.Аннинского. Предисовие Быстрианского, В. А. 2-е издание. Издательство Академии Наук СССР, Москва - Ленинград, 1938, Рязань; Александрия, 2009.

Дусбург, Петр из. Хроника земли Прусской. **Матузова, В. И.** превод, статья, примечания библиография, Москва: Ладомир, 1997.

Гелмолдъ. Славянска хроника. / Пер.; отв. Ред В. Д. Королюк. М. 1963.

Arnoldi. *Hronica Slavorum, SRG (Scriptores Rerum Germanicarum),* Herausgegeben von Georgius Heinricus Pertz, Bd. 14, Hannoverae, 1868. I v.

Helmoldi Presbyteri Bozoviensis *Cronica Slavorum.* **Helmolds Slavenchronik. SRG in usum scholarum ex MGH separatum editi.** Dritte

⁴⁶ Всички цитати са взети от **Мос, Марсел.** Изследване върху даренията. Форми и причини за размяната в архаичните общества. В: ABC на Етнологията. София, 1996. 102 – 118.

⁴⁷ **Гелмолдъ. Славянска хроника.** / Пер.; отв. Ред В. Д. Королюк. М. 1963. I, 83, за жертвоприношенията виж: **Дусбург, Петр** из. Хроника земли Прусской. **Матузова, В. И.** превод, статья, примечания библиография, Москва: Ладомир, 1997. III, 5, 6.

Audlage, Bearbeitet von Bernhard Schmeidler. Hannover, Hahnsche Buchhandlung, 1937.

Jeroschin, Nikolaus von. Kronike von Pruzinlant. Chronik des Preußenlandes. In Auswahl herausgegeben einer Uebetragung ins Neuhochdeutsch von Achim Nasser. Nicolai, Berlin, 1993.

Wulfstan`s voyage. The Baltic Sea region in the early Viking Age as seen from shipboard., **Englert, Anton. Trakadas, Athena.** Roskilde, 2009.

Исползвана литература:

Кулаков, В. И., “Пруссы (V – XIII вв.).М., 1999.

Кулаков, В. И. Проблемы балтийской археологии на пороге XXI века. В: Баллы и Великое Княжество Литовское. Историко-лингвистический взгляд. Памяти Эгидиуса Банёниса. Москва, Новое издательство, 2007, 135-140.

Лавринович К. К. Орден крестоносцев в Пруссии. Калининград,1991.

Пашуто В. Т. Образование Литовского государства. М., 1959.

Суворов, В. С. Этии. Пруссы. Пруссы и их соседи. (гл. 1) В: Очерки истории Восточной Пруссии. Авторски коллектив, руководитель Кретинин, Г. В. Янтарны сказ, Калининград, 2002, 15 – 34.

Latinita

Gassowski, Jerzy. Late Pagan and Early Christian Poland. In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004. 21 – 39.

Hoffman, Mirosław J. The Prussian Transition from Paganism to Christianity: Material Relics of the Transformation of Beliefs, In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004, 65 – 74.

Kloczowski, Jerzy. The Christianisation of the Baltic Region against the Background of the Medieval Christianisation of Europe. In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004, 9 – 20

Kostiashov, Jurij. The Paganism and Christianisation of Norther Rus (10th – 13th c.), In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004, 157 – 162.

Murray, Alan V. Crusade and conversion on the Baltic frontier, 1150-1500 / Hrsg.: Aschgate, 2001.

Śliwinński, Błażej. The Christianisation of Prussia: the Polish Contribution until the Introduction of the Teutonic Order, In: Christianization of the Baltic Region., Baltic research center in Frombon, Pulltisk. 2004, 39 – 64.

Urban, William. The Prussian Crusade. Washington, 1980.

Кръстоносни походи и латински военни акции в Леванта, 1292-1334

Владислав Иванов

Наименованието „Левант“ произлиза от средновековния френски и се превежда буквално като „изгряващ.“¹ През късното средновековие тази дума започва да се използва от западноевропейците като синоним на „Ориент“, с нея първоначално се означават най-общо земите на изток от Италия по посока на изгряващото слънце. Днес в историографията е прието този термин да бъде прилаган за обозначаване на земите на Източното Средиземноморие.² Това е една зона на интензивни културни, търговски и военни контакти, към която западният католически свят започва да проявява засилен интерес през епохата на първите кръстоносни походи (XI–XIII в.). Някои от тези походи водят до основаването на цял ред държави и колониални владения на Изток от западните сили. Към края на XIII в. обаче тяхната сила там вече е започнала да отслабва под ударите на множеството им регионални съперници.

Когато през 1291 г. под ударите на египетските мамелюци пада последната столица на кръстоносците в Светите земи – Акра и те са принудени да напуснат останалите си крепости в Сирия и Палестина, това съвсем не означава край на латинските интереси в региона. Макар и прогонени от Константинопол и Йерусалим, различни католически сили все още разполагат със солидни политически позиции в Леванта и, подкрепяни от Папството, не смятат да се отказват от владенията и влиянието си в тези земи.

¹ Напр. в среднофренския израз: „soleil levant“ – „изгряващо слънце“

² Вж. **Бродел, Ф.** Средиземно море и средиземноморският свят по времето на Филип II. С. 1998; Т. I, с. 97 - 155

През XIV в. районът на Леванта запазва изключителната си важност за латинците по множество причини, които бихме могли да обобщим в няколко групи – икономически, политически и религиозни. Оттам продължават да идват такива важни и незаменими за Запада стоки като подправките, коприната, захарта, житото на Черноморския регион и др. Затова за такива европейски търговски гиганти като северноиталианските градове-републики Венеция и Генуа е жизненоважно да разполагат с възможност за свободен търговски обмен в страните на Изтока – едно от решенията за което е създаването на бази и колонии там. Следвайки тази политика, те неминуемо се оказват въввлечени и в политическия живот на Леванта. Същевременно западни владетели, между които някои от най-известните примери са неаполитанският крал Шарл д'Анжу и кралете на Кипър от династията Люзинян, претендират за наследството над владението на различни земи от Балканите или Близкия изток. Римският апостолически престол (чието седалище през по-голямата част от XIV в. е Авиньон), църковният глава на народите от Полша до Португалия и от Норвегия до Кипър, не крие амбициите си за подчиняване на Източнохристиянските църкви под свое върховенство и същевременно е заинтересован от разпространението на християнството на Изток за сметка на Исляма – респективно от спирането на напредването на последния, и от възвръщането на Сирия, Палестина и Светия град Йерусалим.

В края на XIII и началото на XIV в. „таласократията” на „франките” в Леванта е почти необезпокоявана. Най-големият им съперник – Мамелюкският султанат, който окончателно прекратява съществуването на франкските владения на териториите на Светите земи, не разполага с флота, която може да им бъде равна във водите на Средиземно море. Този факт обезпечавя сравнително успешната евакуация от Сирия и Палестина, която се насочва главно към Кипър. По този начин островът, чиито управляваща династия и елит са франкски и са дълбоко свързани с вече

заличените от картата латински държави на отсрещния азиатски бряг, се превръща в една от главните католически и кръстоносни бази в Леванта. Възродената Византийска империя, която при император Михаил VIII Палеолог (1259–1282) прави сериозен опит да си възвърне владението над островите в Егея от латинците с помощта на боен флот, не представлява заплаха по море при наследника на Михаил – дългоуправлявалият император Андроник II Палеолог (1282–1328), който напълно се отказва от поддръжката на флота, която изисква особено големи разходи.³ Останалите локални сили в Леванта по това време също не разполагат със значителни военноморски ресурси.

Взимайки предвид това преимущество, папският двор и множеството автори на кръстоносни планове за възвръщането на Светите земи, а и на Константинопол, отдават предпочитания на военноморски действия като главно средство за постигането на целите си. Така например още през януари 1292 г. папа Николай IV (1288–1292) нарежда на магистрите на Храма и Хоспитала⁴, преместили главните си квартири на Кипър след падането на Акра през предната година, да построят флот и да използват корабите си, за да подпомогнат срещу мамелюците Киликийска Армения – единственото християнско континентално владение, тясно свързано с кръстоносните действия на изток и останало до този момент независимо. Той взима бързи мерки за формирането на кръстоносна ескадра от 20 галери, която след смъртта му на 14 април 1292 г., под командването на генуезците Мануеле Закария и Тедизио Дория отплава към Леванта. Заедно с 15 кипърски галери, съоръжени от крал Анри II дьо Люзинян кръстоносната флотилия напада укрепеното пристанище Сканделоро

³ **Острогорски, Г.** История на Византийската държава. С. 1998, 612

⁴ Т.е. на тамплиерите и хоспиталиерите

(Алая) на брега на Карамания. Без да успее да го превземе, ескадрата се отправя към Александрия, но впоследствие се оттегля към Кипър.⁵

Този първи кръстоносен *passagium particulare*⁶ след падането на Акра, който наподобява по-късните походи на Пиер дьо Люзинян, по същество представлява израз на папската политика за икономическа морска блокада на Египет. През 1291 г. папа Николай IV издава булата *Olim tam in generali*, която потвърждава забраната на износ на оръжия, коне, храни и др. стоки за земите на мамелюците.⁷ Икономическото ембарго, наложено от папството срещу мамелюците е практика, която продължава през целия XIV в., но е смекчена през 40-те години на века най-вече поради усилията на венецианците.⁸

Търговското ембарго е силен коз в ръцете на папството, което го използва многократно като оръжие срещу враговете си в Източното Средиземноморие през XIV в. Още през втората половина на предходния век латинците контролират огромен по обем търговски обмен в Леванта; може би най-важната и доходна част от него е морският трафик на платове, дървесина, метали и роби към Египет и износът от там на луксозни ориенталски стоки и подправки. Според кръстоносните теоретици прекъсването на този трафик би довело до отслабването на мамелюците и до създаването на удобни предпоставки за възвръщането на Светите земи. Той обаче, както и търговията с различни други „невернически” страни в региона, е много изгоден както за големите търговски западни сили Венеция и Генуа, така и за по-малките морски републики като Пиза и

⁵ **Николов, А.** „Вярвай или ще те убия!”. „Ориенталците” в кръстоносната пропаганда 1270 – 1370. С. 2006, 3

⁶ Т.е. частичен кръстоносен поход

⁷ **Nicolas IV.** Les Registres de Nicholas IV, ed. E. Langlois. Paris. 1886 – 1991, 6784-9

⁸ **Irwin, R.** The Middle East in the Middle Ages. The Early Mamluk Sultanate, 1250 – 1382. В. 1986, 131

Дубровник и такива силни търговски градове като Неапол, Барселона и Палермо, които обичайно се противопоставят на нарушаването на примирията с мюсюлманите⁹ и, от друга страна, многократно нарушават папското ембарго. Венеция и Генуа, чиито военноморски ресурси са най-големи, неохотно се съгласяват да се сражават с „неверниците“ едва когато търговското им корабоплаване или доходоносната им черноморска търговия бива застрашена.¹⁰

В първото десетилетие след падането на Акра (1291–1301), основните кръстоносни акции, провеждани в Леванта, са свързани с Киликийска Армения и надеждите за помощ от страна на монголския Илханат в Иран. През 1294 г. магистрите на Хоспитала и Храма присъстват лично на коронацията на краля на Армения Хетум II. Пролатинските тежнениа на Хетум се проявяват в по-близките контакти с Кипър; той става католик и омъжва сестра си за Амори дьо Люзинян, титуларен принц на Тир и брат на крал Анри II дьо Люзинян. От Кипър хоспиталиерите остават в контакт с Армения и когато през 1299 г. Хетум побеждава своите братя Смпад и Константин, които са завзели властта няколко години по-рано, хоспиталиерите, както изглежда му оказват известна подкрепа.¹¹ С Киликия и походите на монголския илхан Газан (1295–1304) срещу мамелюците трябва да се свърже и военноморската кръстоносна акция срещу сирийското крайбрежие на франките през лятото на 1300 г. – първата от цяла серия подобни акции, които ще се провеждат през последвалите векове. Предшествана от мащабен сухопътен поход на Газан и васала му Хетум срещу Сирия и Палестина, една флотилия от 16 галери, екипирана от Анри II и военно-монашеските ордени, потегля от

⁹ **Luttrell, A.** The Crusade in the Fourteenth Century, in: *Europe in the Late Middle Ages* (ed. by J. R. Hale, J. R. L. Highfield and B. Smalley). L. 1965, 130, библ. в бел. 1

¹⁰ Пак там

¹¹ **Luttrell, A.** The Hospitallers' Interventions in Cilician Armenia: 1291-1375. *The Cilician Kingdom of Armenia*. (ed. by T. S. R. Boase) Ed. 1978, 120

кипърското пристанище Фамагуста и извършва нападения над Розета, Александрия, Акра, Тортоса и Мараклея.¹² През ноември същата година зетят на Хетум Амори дьо Люзинян и магистрите на военните ордени, начело на сравнително голям военен отряд, завземат бившата тамплиерска твърдина Тортоса на сирийското крайбрежие. Впоследствие кръстоносците се оказват неспособни да се задържат в града, чиито укрепления са сринати от мамелюците и се оттеглят на близкия остров Руад. Островът е предоставен на тамплиерите, които възнамеряват да го използват като предмостие за бъдеща атака срещу Сирия. Тези планове са изоставени след като 120-те рицари и останалите няколкостотин спомагателни бойци на Руад са принудени да капитулират през октомври 1302 г.¹³ след около едногодишна блокада от египетски кораби и явната липса на адекватна помощ от Кипър.

В контекста на папското ембарго за търговия с Египет, възприетата стратегия на „прелиминарни“ или предварителни „частични“ кръстоносни походи, предназначени да подготвят почвата за очаквания *passagium generale*, защитата на кралство Кипър и пряко заплашената от мамелюска инвазия Киликийска Армения, а също така и в контекста на латинските планове за възвръщането на Константинопол трябва да се разглежда и първата по-мощна военноморска кръстоносна акция¹⁴ в източното Средизменоморие през XIV в. Това е т.нар. „папско-хоспиталиерски“

¹² The „Templar of Tyre“. Part III of the „*Deeds of the Cypriots*“, tr. P. Crawford, Aldershot, 2003, пар. 615–19, с. 155–7.

¹³ **Николов, А.** Цит. съч., с. 37

¹⁴ Между експедицията срещу сирийското крайбрежие и окончателното завладяване на Родос се провеждат още две кръстоносни експедиции по море, но този път срещу Византия – тези на Санчо Арагонски и Тибо дьо Сепоа (вж. пак там, 39-41), свързани съответно с арагонските и френските претенции към възстановяването на Латинската империя. При тях обаче така и не се стига до водене на значителни бойни действия, поради което те не са включени в настоящото изложение.

поход, който протича между 1306 и 1310 г. и завършва със завоюването на големия егейски остров Родос.

Между 1300 и 1305 г. магистърът на Хоспитала фра Гийом дьо Виларе (1296-1305) води две значителни експедиции към Армения и прекарва там известно време.¹⁵ Хоспиталиерите, свикнали на относителна автономия в Светите земи, се намират в незадоволителна позиция на Кипър, откъдето е трудно да провеждат ефективно подобие на кръстоносна активност и са твърде зависими от местните владетели.¹⁶ Политическата ситуация на острова се влошава през 1306 г., когато крал Анри II дьо Люзинян е принуден да абдикира от брат си Амори, чиято жена Изабела освен на Хетум II е сестра и на следващия арменски крал Ошин (1307-1320). Във възникналия династичен конфликт Амори е подкрепен от тамплиерите, докато хоспиталиерите първо остават неутрални, а след това открито взимат страната на Анри.¹⁷ Така постепенно положението на ордена на Св. Йоан се усложнява както в Кипър, така и в Киликийска Армения. Само два месеца след бунта на Амори, който започва на 26 април 1306 г., хоспиталиерите започват военноморската си експедиция за завладяването на Родос.¹⁸

Надмощието на франките по море е най-явно в бившата византийска Егеида, където през XIV в. владението над многобройните острови е разпределено предимно между Венеция, Генуа и зависими от тях латински барони. Докато Венеция се сдобива с повечето от притежанията си в региона непосредствено след IV кръстоносен поход в началото на XIII в.,

¹⁵ **Finke, H.** *Acta Aragonensia*, III. В. 1922, 416:...eundo bis in Armeniam cum magna comitiva equitum et peditum et ibidem morando aliquo tempore.

¹⁶ Вж. **Vertot, A.** *The history of the Knights Hospitallers of St. John of Jerusalem; styled afterwards, the Knights of Rhodes, and at present, the Knights of Malta.* Translated from the French of Mons. l'Abbe de Vertot. ..L. 1770, Vol. II, с. 45-46

¹⁷ **Luttrell, A.** *The Hospitallers' Interventions...*, с. 123

¹⁸ **Luttrell, A.** *The Hospitallers in Cyprus after 1291*, in: *Acts of the I International Congress of Cypriot Studies*, II. N. 1972, 165

то нейният съперник в търговията – Генуа придобива силни позиции едва след договора си в Нимфеон с император Михаил VIII Палеолог през 1261 г.¹⁹ Съюзът между Византия и Генуа довежда до преминаването на много генуезци на имперска служба и до предоставянето на техни представители на определени феодални владения в района на Егея. Така през 1278 г. като *dominus* на имперския остров Родос е отбелязан генуезецът Джиовани делло Каво, бивш корсар, който става византийски пълководец, а по-късно е назначен за адмирал на флотилия от 6 галери.²⁰ В началото на XIV в. о. Карпатос и прилежащите му по-малки острови между Крит и Родос са дадени на Андреа Мореско, генуезки морски капитан на имперска служба.²¹ Кариерата на Мореско, който заедно със своя чичо Виньола дей Виньоли често действа не само като корсар, но и като обикновен пират в източното Средиземноморие, наподобява тази на Джиовани делло Каво – през 1305 г. император Андроник II го назначава за адмирал и го използва във войните си срещу Венеция и Каталанската компания. Около началото на века и Виньола на свой ред получава феодално владение над недалечните от Карпатос егейски острови Кос и Лерос и над селището Лардос на о. Родос. Между 1302 и 1306 г. в изворите са регистрирани множество пиратски набези в района, включително и срещу Кипър, които най-вероятно трябва да се припишат преди всичко на Мореско и Виньоли. Последният е преследван неколнократно от крал Анри II дьо Люзинян. Въпреки предишните си нападения срещу острова, през май 1306 г. Виньола изненадващо се появява пред кипърското пристанище Лимасол (Лемесос) и заявява, че иска да говори с хоспиталиерския магистър Фулк

¹⁹ **Острогорски, Г.** История..., с. 570

²⁰ **Luttrell, A.** The Genoese at Rhodes, 1306 – 1312, in: *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Eta Moderna: Studi in Onore di Geo Pistarino* (ed. by Laura Balleto) Vol. 2. Acqui Terme, 1997, 739, библиография в бел. 10

²¹ Пак там, с. 740

дъо Виларе (1305-1319), но не смее да слезе на брега, тъй като е причинил толкова много страдания на страната.²²

Появата на Виньоло точно пред Лимасол не е случайна, тъй като именно в този град е установена главната квартира на Ордена на Св. Йоан след падането на Акра. Същото може да се каже и за датата на посещението му, която е непосредствено след бунта на Амори дъо Люзинян, в този удобен момент той не би могъл да се опасява от своя враг Анри, който има по-големи грижи. От събитията по-късно става ясно, че по това време Виньоло не разполага и с контрола върху фиефовите си, дадени му от Андроник II, вероятно във връзка с пиратските си действия.

Генуезецът се среща с магистъра Фулк дъо Виларе и офицерите от ордена извън Лимасол и им отправя предложение, на което те не могат да устоят. На 27 май 1306 г. в църквата „Св. Георги“ близо до Лимасол йоанитите подписват споразумение с Виньоло за завоюването на различни неупоменати острови *in Romania*,²³ което предвижда те да бъдат поделени между двете страни в договора. Месец по-късно, на 23 юни 1306 г. самият магистър отплава от Кипър начело на малък флот от две галери, една фуста, един *chattier* и две панфилии, които превозват 35 братя-рицари, шест туркопули и голям брой бойци. При нос Св. Епифаний в най-западната точка на Кипър ги очакват две генуезки галери, командвани от Балдо Спинола и Микеле делла Волта, които полагат клетва да се присъединят към експедицията. Виньоло избързва напред със своя собствен кораб да разучи ситуацията на Родос, който очевидно е главната цел на хоспиталиеро-генуезкото предприятие, но е забавен в Родос от своя племенник Лодовико Мореско, който също е на византийска служба и

²² **Amadi, Fr.**, in *Chroniques d'Amadi et de Strambaldi*, ed. R. De Mas Latrie, I, Paris, 1891, 239

²³ Т.е. във византийската част от Егея

първоначално го задържа под стража, но по-късно го пуска на свобода.²⁴ Съюзническата флотилия го чака около месец на малкия остров Кастелоридзо, разположен до югозападния бряг на Мала Азия, а след това се придвижва към Родос и, след известен престой на остров *Guilla*²⁵ и при *fiume de Rhodi*, пристъпва към действия. Двамата генуезци – Спинола и делла Волта се отправят към едноименната столица на Родос, за да се опитат да го завладеят с изненада, а двама рицари-хоспиталиери заедно с 50 пехотинци са изпратени към о. Кос, където успяват да превземат местната крепост, но не и да я задържат при контраатаката на местните гърци. Изненадващата акция на генуезците е провалена от предателството на един грък, избягал от хоспиталиерския флот, който известява за тях „капитана” на острова. Те се връщат при магистъра, след което цялата флотилия се насочва към Родос и пристъпва към обсада на града. Предградията са превзети, а крепостта е шурмувана и атакувана с обсадни машини, но без успех. Междувременно франките завземат и останалата част от острова, при което при обсадата на крепостта Филеремос им се налага да се борят с 300 турски наемници, които са изклани.²⁶

Обсадата на Родос се проточва след като Андроник II отхвърля предложението на хоспиталиерите, направено между март и април 1307 г. да го получат като фиеф от него в замяна на предоставянето на 300 бойци за война срещу турците и оказва всякаква възможна подкрепа на обсадените. Още осем галери и един *lignum*, натоварени с войска потеглят от Кипър, за да подсилят хоспиталиерските сили.²⁷ В разгара на проточилата се обсада в средата на 1307 г. Фулк дьо Виларе заминава на запад и се среща във Франция с първия авиньонски папа Климент V (1305-

²⁴ **Luttrell, A.** The Genoese at Rhodes..., с. 747

²⁵ Неидентифициран

²⁶ **Amadi, Fr.** Цит. съч. , 256-58

²⁷ **Luttrell, A.** The Genoese at Rhodes..., с. 748

1314). Докато в края на същата година Западна Европа бива разтърсена от ареста и процеса на тамплиерите, магистърът на Хоспитала явно успява да убеди папата в правотата на действията си в Егея. На 3 юни 1307 г. Климент V отлъчва от църквата византийския император Андроник II, а на 5 септември дава владението над Родос на хоспиталиерите, които, според неговите думи, го били завзели от „гръцките схизматици и турските неверници.”²⁸ Последната була, предвид все още непревзетия от хоспиталиерите Родос, има по-скоро пожелателен, отколкото ретроспективен характер.²⁹

Същевременно папата има намерение да започне кръстоносен поход на изток. Тъй като дълго планираният генерален поход, за който се предвижда да бъде предвождан от краля на Франция, не може да бъде проведен незабавно и тъй като кралствата на Кипър и Малка Армения са под непосредствената опасност от унищожение, са необходими спешни действия. Това са аргументите, изложени от Климент в булата *Exsurgat Deus* на 11 август 1308 г. По тази причина, продължава той, е решено според съветите на магистрите на военните ордени, запознати със състоянието на Светите земи и заплашените източни кралства и според споразумението с краля на Франция, да се предприеме незабавна акция. Тя трябва да приеме формата на изпращане на една хоспиталиерска експедиция за защитата и спасението на застрашените кралства, която трябва да подготви подходящи препятствия за коварните християни, които прекарват храни и забранени вещи на сарацините и да се сражават с тези сарацини. Тяхната главна цел, обаче, щяла да бъде: „*pontes et vias ad idem generale passagium preparando*”. Тази експедиция, която трябва да продължи пет години, щяла да бъде финансирана основно от съкровището

²⁸ **Regestum Papae Clementis V**, 9 vols., Rome, 1884-1892, II, nos. 1759, 2140

²⁹ **Schein, S.** *Fideles Crucis: The Papacy, the West, and the Recovery of the Holy Land 1274 - 1314.* Oxf. 1991, 223

на Курията и от една субсидия от краля на Франция.³⁰ Папата трябва да даде 300 000 златни флорина, а Филип още 100 000, за да се покрие цялата необходима сума от 400 000 златни флорина. Освен това църковните прелати са посъветвани да окуражават вярващите да даряват пари на Ордена на Св. Йоан, а за дарителите са предвидени индулгенции. *Exsurgat Deus*, както и другите були, с които Климент обявява провеждането на този *passagium particulare*, се въздържат да убеждават вярващите масово да „вземат кръста” и да се присъединяват към експедицията – това трябвало да бъде приоритет изключително на хоспиталиерите, и определят броя на участниците в нея на 5000 души.³¹

Според мен при организирането на този поход Климент без съмнение е повлиян от хоспиталиерския проект, озаглавен *Tractatus dudum habitus ultra mare per magistrum et conventum Hospitalis et per alios probos viros qui diu steterunt ultra mare: Qualiter Terra Sancta posit per Christianos recuperari*,³² който по всяка вероятност му е връчен лично от Фулк дьо Виларе през 1307 г. Той защитава и препоръчва каузата на „партикуларния” поход и предвижда да се формира кръстоносен флот от 60 галери с 1000 рицари и 4000 арбалетиери, който ежегодно по осем месеца да опустошава крайбрежието на Мамелюкския султанат в продължение на пет години, като използва за бази Кипър и Родос. Потвърждението, че папата се ръководи от този проект, е предоставянето на владението на все още византийския Родос на ордена на Хоспитала през 1307 г., съвпаденията в предвидения брой участници, възприетия срок и

³⁰ **Regestum Papae Clementis V**, nos. 298792; *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de St Jean de Jérusalem 1100-1310*, ed. J. Delaville le Roulx (Paris, 1894-1906), no. 4807

³¹ **Cartulaire**, no. 4807; **Regestum**, nos. 2987, 29967

³² „Трактат, някога съставен отвъд морето, от магистъра и съвета на Хоспитала и от други достойни мъже, които са прекарвали дълго време отвъд морето: Как християните биха могли да си възвърнат Светата земя” – прев. Ал. Николов; Относно съдържанието на трактата вж. **Николов, А.** Цит. съч., 157-59

целите на похода, които фра Фулк дьо Виларе, назначен за негов предводител, по-късно се стреми да спазва, макар и това да му се отдава само частично.

Още преди потеглянето си *passagium*-ът се сблъсква с големи трудности на запад: прекалено голямата народна религиозна екзалтация, която намира своя израз в т.нар. „Кръстоносен поход на бедните” и опозицията на двама от най-влиятелните европейски политически лидери - Филип IV Хубави (1285-1314) и Хайме II Арагонски (1291-1327). Тази опозиция причинява двегодишно забавяне и почти довежда начинанието до провал. Сътрудничеството на френския крал е особено важно не само защото, както подчертава крал Филип, главната част от рицарите-йоанити за участие в похода ще дойде от Франция, но също така понеже той е приел да го финансира с крупната сума от 100 000 златни флорина. Климент, за да задоволи Филип, избира епископа на Родес в Лангедок за папски легат на *passagium*-а. Кралят, който иска да използва кръстоносното движение за своите собствени цели, не може да толерира независимото папско-хоспиталиерско предприятие, което го лишава от пълния контрол, към който се е стремял. Той отказва да предостави на Хоспитала сумата пари, която е обещал и те, изглежда, никога не биват изплатени. Вместо това, през октомври 1308 г. той изпраща в Авиньон някой си Робърт, английски рицар, който предлага на папата услугите на един контингент от 500 тежковъоръжени англичани, готови да отпътуват на свои собствени разноски с папския поход. Филип Хубави явно предполага, че този голям отряд ще измести хоспиталиерите от първостепенната им роля в начинанието.³³ Климент отхвърля предложението тъй като не вярва в искреността на англичаните. Тъй като този ход се проваля, френският крал предприема директна атака срещу бъдещия лидер на похода Фулк дьо

³³ Schein, S. Цит. съч..., с. 227

Виларе. В началото на 1309 г. той известява на папата, че не е бил достатъчно информиран от магистъра на ордена на йоанитите за приготовленията около похода и че на френските хоспиталиери не е била отдадена дължимата важност. Това, пише той на Педро де Передо, неговият нунций в Курията, е оскърбление към статута и честта на Френското кралство (*regnum Francie*) и дори към френската нация (*natio Francorum*). Филип счита опита за провеждане на папско-хоспиталиерски кръстоносен поход за обида към своето достойнство. В съзвучие с това усещане той настоява, че „*quod per sedem apostolicam sic dictorum Hospitaliorum ordo regularetur tam in capite quam in membri*” (24 август 1312 г.).³⁴

Докато крал Филип IV се опитва да се сдобие с контрола над експедицията и да я превърне във френско начинание, Хайме II Арагонски цели отклонението ѝ към Иберийския полуостров. Той твърди, че хоспиталиерите ще използват похода само за своите собствени цели и преди всичко, за да укрепят позициите си на Родос.³⁵ През март 1309 г. Хайме предлага свой собствен кръстоносен проект, насочен срещу Гранада. Нунциите му в Авиньон лобират пред папата и кардиналите да дадат на планираната арагонска експедиция същия статус както на тази на хоспиталиерите, т.е. на кръстоносен поход. Арагонският монарх изисква също църковния десятък за срок от пет години да му бъде предаден във всички негови владения и онези, които вече са привлечени да участват лично или чрез парична помощ в хоспиталиерската експедиция, да бъдат освободени от своята клетва и така да бъдат способни да вземат участие в експедицията срещу Гранада. Папата също е предумван да провъзгласи Хайме за свой „*capitaneus, dominus atque caput*”. На 21 март 1309 г. Климент изпълнява някои от исканията на Хайме, но това не задоволява

³⁴ *Cartulaire*, nos. 4831, 4841

³⁵ **H. Finke**, Цит. съч..., 198-199

напълно краля. През пролетта на 1309 г. той се опитва да използва за своите собствени цели хоспиталиерите, които се събират в Испания за тяхната експедиция. Той забранява отпътуването им от Арагон и обявява забрана над износа на коне и пари от своето кралство. Изправен пред протестите на Климент, Хайме в крайна сметка се предава (юни 1309 г.).³⁶

Така през пролетта на 1309 г. изглежда, че целия проект за папско-хоспиталиерската експедиция е на ръба на колапса, а безуспешната обсада на Родос все още продължава. Походът явно представлява трън в очите на Франция и Арагон и не може да отпътува на предварително определената дата (24 юни, 1309 г.) поради недостига на кораби и средства. Строежът на галери в пристанището Ег-Морт е преустановен, защото френските власти конфискуват дървесината, предназначена за тяхното изграждане. Що се отнася до средствата, Филип не спазва своята част от споразумението и възникват неочаквани трудности в събирането на даренията на вярващите. Самият Климент неохотно дава 50 000 златни флорина (октомври 1309 г.), но това не е достатъчно. Но Фулк дьо Виларе упорито продължава с приготовленията. Едва през октомври 1309 г. Климент най-сетне е в състояние да извести Филип, че походът е потеглил от Ег-Морт. През септември една неголяма флотилия, предвождана от магистъра, папския легат Пиер дю Плен Шасан и папският нунций Раймон дьо Пенс отплава по море на изток. Корабите попадат на лошо време и се налага да се приютят в южноиталианското пристанище Бриндизи, където и остават да презимуват. Така по-нататъшните операции са отложени за следващата година. На този етап експедицията се състои от около 26 галери, 200-300 рицари и 3000 пехотинци- което е по-малко от една трета от рицарите,

³⁶ Пак там, р. 200; *Cartulaire*, nos. 4866

предвидени в хоспиталиерския план и папските були и три четвърти от пехотинците, с които положението е по-добро.³⁷

През пролетта на 1310 г. кръстоносната армада отплава на изток. През май същата година уверения в доброжелателство, изпратени от Фулк дьо Виларе от венецианските колонии Модон и Корон в южен Пелопонес, пристигат във Венеция, която се опасява от значителното генуезко участие във флотата му – десет от галерите с капитана си Ачелино Грило идват от Генуа – и да не би походът да се насочи срещу нейните егейски владения.³⁸ Впоследствие опасенията на Републиката на Сан Марко донякъде се оправдават, тъй като папско-хоспиталиерският поход насочва главния си удар срещу островите в югоизточната част на Егея – т.нар. Додеканези – област, където венецианците имат сериозни икономически интереси и която се стремят да завладеят.³⁹

Точната година, в която обсаденият Родос се предава в ръцете на хоспиталиерите, е предмет на спорове, но предвид споменаваната в изворите дата 15 август, не е изключено това да е станало през 1310 г. т.е. след пристигането на *passagium*-а, който да е спомогнал за това.⁴⁰ Походът най-малкото довежда до пълното подчиняване на ордена на един от най-големите егейски острови. Ходът на бойните действия, които води експедицията на Виларе, не е ясен във всичките си детайли, но без съмнение са атакувани повечето византийски острови от архипелага на

³⁷ Норман Хаузли отдава трудностите по събирането на войските и средствата преди всичко на липсата на участие на светски сили в организацията на похода; вж. **Housley, N.** Pope Clement V and the Crusades of 1309-10, *Journal of Medieval History*, 8 (1982)

³⁸ **Luttrell, A.** The Genoese at Rhodes..., с. 753; **Schein, S.** Цит. съч., 230

³⁹ Пак там, с. 740-42

⁴⁰ На това мнение е и Силвия Шейн, вж. Цит. съч., р. 223; относно дискусиите и библиографията по въпроса вж. **Fallier, A.** L'occupation de Rhodes par les Hospitaliers, *Revue des Etudes Byzantines*. L. 1992 и **Luttrell, A.** The Hospitallers at Rhodes, 1306-1421. *A History of the Crusades* Vol. III (*The Fourteenth and Fifteenth Centuries*). (ed. by Harry W. Hazard). W. 1975, 284

Додеканезите, а също така и малоазийското крайбрежие, което сравнително наскоро е завладяно от турския емират Ментеше. Въпреки уверенията към венецианците Виларе ги прогонва от някои сравнително големи острови, разположени близо до Родос, като Кос и Карпатос. Карпатос е отнет от византийския адмирал Андреа Мореско и брат му Лодовико още през 1308 г. от венецианеца Андреа Корнаро. През 1309 г. Лодовико се опитва да си върне владението като извършва нападения над него с корабите си и вдига населението на бунт, но в крайна сметка Корнаро сполучва да надделее, залавя го и го затваря във венецианската колония Крит. След тези събития хоспиталиерите, вероятно със съдействието на останалите кръстоносци, завладяват Карпатос и близките малки острови Касос и Сария и прогонват Корнаро от там. Именно този агресивен акт води до бурните протести на Венеция и до секвестрирането на хоспиталиерските имоти в републиката между 1312 и 1314 г. Оправданието на ордена е, че Андреа Корнаро няма подходящи претенции върху островите, които от древността се намирили под юрисдикцията на Родос и че самите им заселници поканили братята-рицари там, тъй като преценили, че Корнаро не бил способен да ги защитава срещу пирати.⁴¹

Последното твърдение може би не е съвсем лишено от основания, тъй като във водите на Егея наскоро се е появил нов фактор – турските пирати. Трахия Страда и Стробилос на карийския бряг са вече турски през 1269 г.; Кария и Антиохия на Меандър падат през 1278 г., а през 1282 г. са превзети Трали и Ниса. През първите години на новия век различни емири установяват твърдо властта си над крайбрежието. На север Пергам пада през 1302 г., на юг Ефес, Тирайа (Тир) и Пирги са превзети през 1304 г. въпреки временното освобождение, което им донася появата на каталаните

⁴¹ **Luttrell, A.** *The Genoese at Rhodes...*, с. 755

в Анатолия.⁴² В началните години на века настъплението на турските племена, организирани в т.нар. бейлици или емирати вече е прегазило византийските провинции в южна и средна Мала Азия и е овладяло по-голямата част от егейското крайбрежие. Оттук турците започват да строят плавателни съдове и да организират широкомащабни пиратски нападения срещу християнските владения в Европа и по островите, прехвърляйки по този начин своя *газават*⁴³ по море. Сред най-активните в това отношение е турският емират Ментеше, чиито владения лежат точно срещу Родос. Гръцкото население на острова е принудено да плаща данък на турците, като дори съществува възможност те да са владеели част от него. Това лесно би обяснило документираното им участие в защитата на крепостта Филеремос срещу Хоспитала през 1306 г., както и сведението, че турски пирати от Родос нападат Кипър през 1303 г.⁴⁴

След пристигането си начело на папско-хоспиталиерския поход магистър фра Фулк дьо Виларе не само прогонва турците от архипелага на Додеканезите, но се намесва и във вътрешната политика на емирата Ментеше, като подтиква някои съседни турски племена да атакуват местния бей. Междувременно кръстоносците под егидата на Хоспитала овладяват и временно задържат различни крепости на континента. Влиянието му там нараства дотолкова, че през 1311 г. се споменава, че около 250 търговци от Родос търгуват в емирата на Ментеше. Владетелят Масуд бей (1295-1319) се оказва неспособен да отрази хоспиталиерския натиск, за което без съмнение изиграва решителна роля и значителната армия на Виларе, която заедно с хоспиталиерите, дислоцирани в Леванта

⁴² **Vryonis, Speros JR.** The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the Fifteenth Century. L. 1971, 137

⁴³ Т.е. свещената война срещу християните

⁴⁴ **Luttrell, A.** The Hospitallers of Rhodes Confront the Turks, 1306 – 1421, in: *Christians, Jews and Other Worlds: Patterns of Conflict and Accommodation* (ed. by P. F. Gallagher) L. 1988, 84

отпреди похода и подкрепленията от Кипър надхвърля 5000 въоръжени мъже. Едно свидетелство за това ни поднася известният венецианец Марино Санудо Торселло Стари (ок. 1270-1343), който пише, че е прекарал много време на Родос с Виларе, който "знаел по-добре от всеки друг на света как да води война и сеел раздор между турците и техните съседи" и който отслабил Масуд "до нищо", като подпомагал други турци като Масудовия син Шуджауддин Орхан бей и техния родственик Strumbachi.⁴⁵

Почти веднага след извършването на завоеванията си и укрепването на позициите си в региона, Фулк се заема да приложи на дело и одобрения от папата хоспиталиерски план за икономическа блокада на Египет и преследване на нарушителите. Фактически още преди кръстоносният поход да потегли от Бриндизи, генуезците Андало, Раффо и Джулиано Катанео делла Волта нападат и задържат близо до Кефалония един търговски кораб от Сиена, който се връща от Александрия, натоварен с пипер и захар, като по-късно твърдят, че са действали, изпълнявайки разпоредбите на папското ембарго.⁴⁶ На 14 май 1310 г. венецианците подават оплакване до магистъра на Хоспитала, в което се твърди, че през януари същата година генуезецът Симоне Джулиано делла Волта, начело на една хоспиталиерска галера, ограбва венецианците с товар от захар и пипер, който техен кораб превозва от Крит към Негропонте (Евбея).⁴⁷ Явно е, че генуезките пирати, които са достатъчно многобройни по това време в Леванта, използват хоспиталиерския *passagium* като прикритие за грабителските си нападения.⁴⁸

⁴⁵ Пак там, с. 87

⁴⁶ **Kedar, B.** L'“Officium Robarie” di Genova: un tentativo di coesistere con la volenza. *Archivio Storico Italiano*, CXLIII, 1985, с. 339-346, 360-361

⁴⁷ **Archivio di Stato di Venezia**, Lettere del Collegio, f. 84

⁴⁸ **Luttrell, A.** The Genoese at Rhodes..., с. 757

Скоро обаче и на самата Генуа е съдено да пострада от провеждането на папското ембарго. През зимата на 1310-11 г. хоспиталиерите завземат близо до Кротоне в Калабрия една генуезка галера, връщаща се от Александрия към Бриндизи и още една близо до Месина в Сицилия.⁴⁹ През 1311 г. един генуезки кораб, заедно с официалния пратеник на морската република Антонио Спинола на борда си, отпътува към Родос, за да преговаря за освобождаването на втората галера. По пътя си пратениците случайно срещат и пленяват Виньоло дей Виньоли и неговата тарига.⁵⁰ Магистърът и съветът на хоспиталиерите отказват да преговарят с тях, като твърдят, че са действали законно и нямат намерение да върнат нито галерата, нито конфискуваните стоки без папско разпореждане. Веднага след това вбесеният Спинола, заедно с двамата капитани на собствената му галера – Симоне Дориа и Антонио Арканти и още един капитан, който вероятно се присъединява със своя кораб към тях около Родос – Бернабо де Савиньоно, отива в бейлика Ментеше и убеждава местния емир Шуджауддин Орхан да затвори наброяващите около 250 родоски търговци, които тогава се намират във владенията му. На емира дори е предложена огромната сума от 50 000 златни флорина, за да нападне и отнеме Родос от ордена. Все още незадоволени, Спинола и придружителите му заповядват на екипажите на галерите си да атакуват хоспиталиерското корабоплаване около Родос като според по-късните писма на Климент V, посветени на случая, успяват да заловят много плавателни съдове и да пленят голям брой хоспиталиери.⁵¹ Един от пленените кораби, на който се намират

⁴⁹ Пак там, 758-59

⁵⁰ Транспортен кораб

⁵¹ По-различна версия на събитията ни предлага трактатът, написан от кипърския крал Анри II дьо Люзинян през 1311 г. за събора във Виен, който твърди, че генуезките посланици приели без оплаквания обясненията на хоспиталиерите, но две генуезки галери на своя глава отплавали към Родос и атакували морските съдове на ордена. Вж. **L. de Mas Latrie**. Histoire de l'île de Chypres sous le regne des Princes de la Maison de

много рицари, 25 коня и други товари, е превзет, закаран до Ментеше и след това продаден на „сарацините”. Гневът на бившите съюзници на Хоспитала очевидно е голям, щом те отказват аудиенция на йоанитските приори на Рим и Ломбардия, които са изпратени до Генуа, за да се оплачат от действията на Спинола. Правителството на Генуа очевидно напълно поддържа методите на своя посланик.⁵² След като се сблъсква с неуспех там, пратеничеството на ордена се отправя към папската курия във Виен, където има по-голям успех. Климент заповядва на архиепископа на Генуа и на епископа на Нола да съберат доказателства за генуезката контрабанда. Архиепископите на Неапол и Бриндизи, които са натоварени с подобно разследване, трябва да се изправят срещу краля на Неапол Робер д’Анжу (1309-1343), за да върне на Хоспитала стоките от по-рано завладяната генуезка галера, пазена в Бриндизи, които той е присвоил. През ноември 1311 г. Климент отправя до Генуа сурово предупреждение, изисквайки незабавното освобождаване на пленените хоспиталиери и наказание за Спинола и съратниците му. Независимо от папските разпоредби военните действия продължават. През април 1312 г. във Франция пристигат новини, че хоспиталиерският флот е преследвал 23 турски кораба до егейския о. Аморгос от архипелага на Цикладите, който е най-близко разположеният остров до Додеканезите. По всяка вероятност турските кораби принадлежат на Орхан бей от Ментеше, който продължава враждебните си действия срещу ордена под въздействие на инспирациите на Спинола. На Аморгос турците слизат на сушата, а хоспиталиерите изгарят корабите им и се впускат в преследване на екипажите им до върховете на местните възвишения, избивайки повече от 800 турци и оставяйки малцина да се измъкнат. Ордена също дава тежки загуби в тази битка – убити са 57

Lusignan, III, Paris, 1855, 118-125. Възможно е това съобщение да се отнася за събития преди идването на Спинола, вж. пак там, с. 758

⁵² **Schein, S.** Цит. съч., с. 232

брата-рицари и 300 пехотинци.⁵³ На 25 май 1312 г. начело на корабите си магистърът Фулк дьо Виларе пленява една генуезка флотилия по пътя ѝ от Кипър до Генуа, като конфискува товара ѝ и затваря целия ѝ екипаж.⁵⁴ През 1313 г. магистърът завзема още две генуезки галери и конфискува стоките им, като някои от тях принадлежат на бившите капитани на хоспиталиерски кораби Джулиано и Раффо делла Волта.⁵⁵ В крайна сметка военните действия между Генуа и ордена на Св. Йоан постепенно затихват, а до март 1315 г. хоспиталиерите се задължават да заплатят обезщетения за щетите, причинени на генуезките кораби стоки преди 9 октомври 1312 г.⁵⁶

Хоспиталиерите своевременно прехвърлят и главната си квартира, и традиционната и емблематична за ордена болница, на Родос, а защитата и колонизацията на завладените от тях земи биват систематично планирани.⁵⁷ Те продължават своята кръстоносна активност в Леванта и след изтичането на определения петгодишен срок за провеждането на *passagium particulare*. Сега обаче усилията им се насочват главно срещу набиращото скорост турско пиратство във водите на Егея, с което е свързано и следващото мащабно военно начинание, проведено от западните сили под лозунга за кръстоносната идея.

Обтегнатите отношения и конфликтите между хоспиталиерите и републиките на Генуа и Венеция оправдават думите на един от най-изявените кръстоносни теоретици на периода – Марино Санудо Торселло, че само при условие, че флотът на една бъдеща експедиция бъде предоставен от търговските републики, би могъл да бъде предотвратен конфликтът между тях и католическата църква. Марино явно е прав в

⁵³ **Amadi, Fr.** Цит. съч., с. 393

⁵⁴ **Schein, S.** Цит. съч., пак там

⁵⁵ **Valetta,** Cod. 20 no. 47

⁵⁶ **Luttrell, A.** *The Genoese at Rhodes...*, с. 760

⁵⁷ **Luttrell, A.** *Feudal Tenure and Latin Colonization at Rhodes: 1306-1415. The English Historical Review*, Vol. 85, No. 337 (Oct. 1970), с. 755-775

създението си, че една икономическа блокада не може да бъде успешна без подкрепата на морските комуни и без тях стратегията на налагането на ембарго е обречена на неуспех. Едно доказателство за това е, че папско-хоспиталиерският поход не постига своите ясно формулирани цели, тъй като ефектът му върху военното и икономическото положение на Мамелюкския султанат е незначителен.⁵⁸ Проблемът с турските пирати, които започват масирани нападения срещу всички християнски владения в Егейския басейн, се оказва много по-ефикасен начин за по-късната поява на един вид кръстоносно сътрудничество между Венеция, Генуа, ордена на Св. Йоан Йерусалимски, Папството и дори „схизматична“ Византия.

Появата на някакво сътрудничество между католическите сили в Леванта в борбата срещу турското пиратство започва в края на второто десетилетие на XIV в. Изглежда че тогава в главна база на „морските газии“ се превръща емирството Айдын, което се намира на север от Ментеше. Докато последното понася тежък удар от папско-хоспиталиерския поход, владетелят на Айдын Гази Мехмед бей (1308-1334) завзема няколко значителни пристанища по крайбрежието на Западна Мала Азия, между които Ефес (Аясолук), наричан от франките Алтолуого. Хоспиталиерите от Родос са първите, които ще се изправят срещу бойната сила на „турците от Алтолуого.“ През 1318 г. йоанитският командор фра Алберт фон Шварцбург⁵⁹ дава решителен отказ на техни пратеници, които идват да му поискат данък, а по-късно същата година две хоспиталиерски галери заедно с още два съда атакуват и изгарят 32 турски кораба при о. Хиос и убиват или пленяват 3000 турци. През юни 1319 г. 24 хоспиталиерски плавателни съда с 80 братя-рицари от ордена и множество други бойци на

⁵⁸ **Schein, S.** Цит. съч., с. 233

⁵⁹ По това време новоизбраният магистър на ордена фра Елион дьо Вилньов (1319-1346) се намира в Западна Европа, където ще остане от 1319 до 1332 г. Вж. **Delaville Le Roulx, J. M.** *La France en Orient au XIV ciele.* P. 1886, I, 80-81

борда под командата на фра Алберт фон Шварцбург отплават от Родос към Хиос, за да обединят силите си с Мартино Закария, генуезец, който като васал на Андроник II владее няколко егейски острови, разположени северно от Додеканезите между 1314 и 1330 г.⁶⁰, и над важното пристанище Смирна, което отнема от турците през 1317 г. Закария разполага с една галера и 6 други кораби, а впоследствие към съюзническата флотилия се присъединяват още 11 генуезки галери. Тази значителна сила успява да разгроми в сражение близо до Хиос 29 турски кораба, натоварени с 2600 бойци, като повече от 1500 турци са убити и пленени. Шест от турските кораби успяват да избягат, но останалите турци, които акостираат на Хиос и се опитват да се бранят там, са заловени или избити. Хоспиталиерите използват ситуацията, за да си възвърнат владението над о. Лерос, вероятно завладян от Виларе през 1310 г., където местните гърци са се разбунтували, избивайки братята-рицари, които са разположени там и техния гарнизон, и обръщайки се за помощ към Константинопол. Някои от бунтовниците, наброяващи повече от 1900 човека, са избити, а всички оцелели са отведени като пленници на Родос.⁶¹

Флорентинският хронист Джиовани Вилани описва една подобна битка, която датира в 1320 г., с 80 турски съда срещу 4 хоспиталиерски галери и 20 по-малки кораба, към които се присъединяват шест генуезки галери, връщащи се от Киликия; галерите, както може да се предполага, надделяват над по-леките турски плавателни съдове. Турците нападат самия Родос, но изгубват по-голямата част от флота си. След това бягат на близкия остров, където разполагат с „повече от 5000 мъже, чакащи да нахлуят в Родос” и латинците ги избиха всичките: "те избиваха старите и

⁶⁰ **Miller, W.** The Zaccaria of Phocaea and Chios (1275-1329). *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 31. (1911), 42–55.

⁶¹ **Luttrell, A.** The Hospitallers of Rhodes Confront the Turks..., с. 89

продаваха младите като роби."⁶² Пилигримът Лудолф фон Зюдхайм, който извършва пътешествието си в Светите земи между 1336 и 1341 г., описва (без да посочва датировка) как в едно сражение хоспиталиерите разбиват 50 турски кораба и преследват екипажите им до една планина, издигаща се на о. Кос, където турците успяват да убият много християни. Господарят на Хиос идва на помощ на хоспиталиерите и измамва турците като ги подлъгва, че ще ги превози до Родос, където всичките 6 240 от тях са изклани.⁶³ Антъни Лътрел смята че във всички тези известия става дума за хоспиталиерски победи срещу турците, постигнати през 1318, 1319 и вероятно 1320 г.⁶⁴

Ударите на морските бейлици са поети без съмнение първо от владетелите на източна Егея, каквито са хоспиталиерите и Мартино Закария. Самите генуезци също се чувстват заплашени, защото Закария е техен гражданин и защитава техните интереси, и най-вече поради възможността за прекъсване и създаването на несигурност по маршрута на жизненоважния за тях трафик от метрополията към Пера и черноморския регион и обратно. Това провокира и съвременната им въоръжена намеса, изразена в присъединяването на техни кораби към походите на ордена на Св. Йоан и Мартино.

От своя страна венецианците, които притежават големи и важни колонии в Егейско море като Крит и Евбея и започват да проявяват все по-силен интерес към търговията в Черно море, в началото предпочитат стратегията на сключване на договори за ненападение с отделните емирства.⁶⁵ Както се оказва, тази тактика не дава желаните резултати. Ок.

⁶² Пак там.

⁶³ **Neumann, G.** Ludolphus de Sudheim, De Itinere Terrae Sancte. *Archives de l'Orient Latin*, II (1884), 333-334

⁶⁴ **Luttrell, A.** The Hospitallers of Rhodes Confront the Turks..., с. 90

⁶⁵ Вж. **Zachariadou, E.** Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300-1415). Venice, 1983.

1315 г. Републиката на Сан Марко трябва да изпрати бойни галери, за да защити Негропонте⁶⁶ от християнски пирати и „неверните” турци.⁶⁷ На 21 юни и 16 юли 1318 г. венецианските държатели на фиефове на Крит и самият им дук Николо Дзане се оплакват на дожа Джовани Соранцо (1312-1328), че турците непрекъснато нападат егейските острови и венецианските търговски кораби, въпреки че Републиката има *raх et concordia* с техните управници.⁶⁸ Според дука турците готвят нападение срещу Крит, при което пет от корабите за тази цел щели да бъдат осигурени от каталаните в Атина. Намесата на каталаните е свързана с възникналата вражда между републиката и атинския владетел Алфонсо Фадрик (1317-1330), незаконен син на краля на Сицилия Фредерик II (1295-1333), по повод наследството на съпругата на Фадрик на Негропонте. Фадрик, назначен от баща си за генерален викарий на Атинското дукство, провежда агресивна политика за разширяване на владенията на Каталанската компания, при което не се поколебава да се съюзи с морските турски емирати и по-специално с Айдън.⁶⁹ През същия месец (юни) байулът⁷⁰ на Негропонте Франческо Дандоло пише до метрополията, че разполага с информация, че Фадрик подготвя пратеничество до *Turchia*, за да доведе значителен брой турски бойци.⁷¹ В крайна сметка през 1321 г.,

⁶⁶ Италианското наименование Негропонте през XIV-XV в. се използва едновременно за означаване на столицата на о. Евбея и на целия остров.

⁶⁷ **Loenertz, R. J.** Les Ghisi, Dynastes Venitiens dans l'Archipel, 1207-1390. F. 1975, 137-138

⁶⁸ **Thomas, G.** Diplomatarium Veneto-Levantinum. V. 1880, 107-109

⁶⁹ Вж. **Zachariadou, E.** The Catalans of Athens and the Beginning of the Turkish Expansion in the Aegean Area. Studi Medievali, 3a Serie, XXI. Spoleto, 1980, 824

⁷⁰ Западна средновековна титла, давана на управителите на венецианските колонии на изток. Произлиза от лат. *baiulus* и означава „управител” или „пазител.”

⁷¹ **Rubio y Lluch, A.** Diplomatarium de l'Orient Catala (1301-1409). Barcelona, 1947, 117-119, n. 98

когато отново се получават известия за турски атаки,⁷² Серенисимата успява да сключи мирен договор с Фадрик. В договора изрично се набляга на условието каталанският генерален викарий да прекъсне отношенията си с турците.⁷³ Оформилят се съюз между каталаните и морските бейлици обаче продължава и по-късно, както ще видим по-долу.

След настъпилото временно затишие, което явно се дължи на победите на Мартино Закария и хоспиталиерите, през 1325 г. във Венеция отново започват да се получават съобщения за турски атаки срещу нейните егейски острови. Именно през тази година за пръв път в официални венециански документи се появява идеята за създаване на *societas* или *unio*, насочени срещу турците.⁷⁴ През февруари 1326 г. враждебните действия между Каталанската компания и Венеция се подновяват с една мащабна турска атака срещу Негропонте. Първоначално нападателите не са свързвани с генералния викарий Фадрик, но скоро става ясно, че са негови съюзници. Серенисимата изпраща войски, които успяват да разбият турците. Последните намират убежище на територията на Атинското дукство, откъдето успяват да се приберат в Мала Азия.⁷⁵ В продължение на същата година турците извършват още множество набези, опустошавайки напълно няколко егейски острови и, по-специално, тези, принадлежащи на латинското княжество Ахая в Пелопонес, което също е сред враговете на Каталанската компания. В началото на 1327 г. турски кораби от Айдын отново нападат Ахая, докато Алфонсо Фадрик е зает на север във войната си срещу гръцка Тесалия. Според Марино Санудо арагонецът и в двата случая се опитва да скрие сътрудничеството си с турците, като, за да не

⁷² **Laiou, A.** Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-Turkish League of 1332-1334. *Speculum*, Vol. 45, No. 3 (Jul., 1970), 379

⁷³ **Zachariadou, E.** The Catalans..., с. 829

⁷⁴ Laiou, A. Цит. съч., пак там

⁷⁵ **Zachariadou, E.** The Catalans..., с. 831

бъде обвиняван в съюз с тях, дори ги насочва към атака на владения от компанията о. Егина.⁷⁶

Междувременно през 1326 г. турците от Айдын започват и обсада на важното малоазийско пристанище Смирна, което тогава се намира под контрола на Мартино Закария.⁷⁷ Именно владенията на Мартино (чийто син Бартоломео точно по това време се превръща в претендент за „ябълката на раздора“ между венецианците и каталаните – наследството на съпругата на Алфонсо Фадрик на Евбея) в латинската част на Морея (Дамала) стават основния прицел на атаката на Айдын срещу Ахия в началото на 1327 г.⁷⁸ Афектиран от тези събития и най-вече от открито избухналата война на Негропонт, където нахлуват войските на Каталанската компания и съюзните ѝ турци, през лятото на същата година венецианският сенат изпраща писма до дука на Крит и байулите на Негропонт и Константинопол⁷⁹ с поръчение да обсъдят с император Андроник II, хоспиталиерите от Родос, Мартино Закария от Хиос и други местни владетели възможността да се формира съюз *contra Turchos pro defensione locorum nostrorum*.⁸⁰ През декември на същата година венецианците създават боен флот от 10 галери, който да патрулира водите на Адриатика и „Романия.“⁸¹ Католическата църква също е алармирана и в края на 1328 г. архиепископът на Тива Изнард, очевидно в конфликт с компанията, която контролира земите на диоцеза му, пристига във Венеция, за да пропагандира за сключването на съюз срещу „схизматиците“ каталани и турците, в който трябвало да вземат участие

⁷⁶ Пак там.

⁷⁷ **Lemerle, P.** L'Emirat d'Aydin, Byzance et l'Occident: Recherches sur "La Geste d'Umur Pacha." P. 1957, с. 54

⁷⁸ **Zachariadou, E.** The Catalans..., пак там

⁷⁹ Т.е. до управителите на най-големите си и важни колонии в Леванта

⁸⁰ **Archivio Veneto**, хх, 87, 89

⁸¹ **Laiou, A.** Цит. съч., с. 381

Венеция, неаполският крал Робер д'Анжу и зависимите от него владетели на Таранто и Ахая.⁸²

Докато Серенисимата предприема своите мерки, съюзът между Алфонсо Фадрик и турците постепенно се разпада поради невъзможността на първия да контролира своите съюзници, чиито сили превишават многократно собствените му. През 1329 г. турците вече опустошават както Негропонте, така и земите на Атинското дукство. Вероятно още тогава генералният викарий е принуден да сключи примирие с Венеция. Тези негови неуспехи в крайна сметка водят до освобождаването му през 1330 г. от поста на управител на дукството от краля на Сицилия, който му дава в замяна владението над островите Малта и Гозо. Примирието е затвърдено от сключения между Републиката и Каталанската компания договор през 1331 г., чиито клаузи се припокриват с тези на споразумението от 1321 г.⁸³

На срещуположния бряг на Егея, където Мартино Закария и хоспиталиерите са успели да сдържат турското настъпление срещу източните острови, положението се усложнява от един непредвиден фактор. Това е морският поход на новия византийски император Андроник III Палеолог (1328-1341). Причините за него са интригите на хиоския грък Леон Калотетос и нарасналото самочувствие на Мартино, който владее над о. Хиос като имперски васал, но забавя изплащането на дължимите си суми, макар че същевременно доходите и властта му са се увеличили, тъй като е завладял нови земи и взима данък от победените от него турци. Намерен е и повод – строежът на новата крепост на Мартино, който той е започнал без одобрение от сюзерена си и отказът на генуезеца да спре строежа и да дойде в Константинопол. В ранната есен на 1329 г. Андроник III съоръжава в столицата си огромен флот от 105 кораба с привидната цел за борба с турците, като всъщност намеренията му са да се справи със

⁸² **Zachariadou, E.** *The Catalans...*, 832-33

⁸³ **Thomas, G.** *Diplomatarium...*, 214-219

Закария.⁸⁴ Към него се присъединяват и четири галери, съоръжени от дука на Наксос Николо I Санудо (1323-1341), който, макар и сам венецианец, по този начин застава срещу политиката на Републиката на Сан Марко за уния срещу турците и подкрепа за владетеля на Хиос, който е сред най-яроствните им врагове.⁸⁵

Походът на Андроник III завършва с пълен успех: Мартино е пленен и отведен в Константинопол, а византийската власт над Хиос е възстановена. През същата година Смирна пада под напора на войските на Айдън, а, след като се справя с Мартино, императорът, противно на надеждите на венецианците, сключва мирни договори с емирствата на Айдън и Сарухан.⁸⁶ Явно византийският поход цели възстановяването на имперската власт само по островите в Източна Егея, но не и на континента, при което конфликт възниква именно с две от християнските сили, споменати във венецианските планове за *unio contra Turchos* – Закария и хоспиталиерите на Родос. Липсват сведения за преки военни действия между последните и Византия, но в началото на 1330 г. папа Йоан XXII (1316-1334) пише на френския крал, че императорът заплашва Родос.⁸⁷ Според Йоан Кантакузин, който по това време е велик domestik на Андроник III, когато през 1329 г. византийците водят военни действия срещу Закария, хоспиталиерите първи са готови да му осигурят военна помощ, а впоследствие и да изпратят войски, за да върнат Хиос на латинците.⁸⁸

Докато в Леванта се разиграват тези събития, на Запад продължават да се правят планове (често грандиозни) относно реализирането на

⁸⁴ Miller, W. *The Zaccaria...*, с. 49

⁸⁵ Zachariadou, E. *The Catalans...*, с. 834

⁸⁶ Lemerle, P. *L'Emirat d'Aydin...*, с. 66

⁸⁷ Zachariadou, E. *The Catalans...*, с. 835

⁸⁸ Ioannis Cantacuzeni *eximperatoris Historiarum Libri IV*. Vol. I, ed. L. Schopen, B. 1828, 380

кръстоносни походи, които между 1310 и 1330 г. винаги завършват с неуспех. Френските крале, които измежду всички монархически дворове на католическа Европа упражняват най-голямо влияние върху авиньонските папи, още от времената на Филип IV Хубави (1285-1314) се опитват така да използват кръстоносната идея, че да си осигурят максимални финансови облаги срещу минимални действия. Конфликтите в Италия и Свещената Римска империя, в които се вплита папа Йоан XXII, също допринасят за неуспеха в реализирането на плановете. Известна промяна настъпва с идването на трона на новия крал Филип VI Валоа (1328-1350), който се изявява като силен поддръжник на кръстоносната идея. Около Коледа на 1331 г. Филип VI свиква Генерални щати в Париж, където обявява, че до 1 март 1334 г. ще се отправи на кръстоносен поход. Още през ноември на същата година кралят е помолил венецианският дож Франческо Дандоло (1329-1339) да му изпрати опитни експерти, които да представят своите мнения за кръстоносните дела и да обяснят при какви условия Венеция би се включила в похода.⁸⁹

Републиката на Сан Марко изпраща исканите експерти, а на 11 май 1332 г. дожът и сенатът пишат официално писмо до френския крал. Освен отговорите на поставените от Филип въпроси в него е добавено мнението, че за момента 20-30 въоръжени галери трябва да бъдат изпратени на Изток, за да се борят с турските кораби да защитят Романия, *quia iniquitas et audacia Turchorum cotidie invalescit*. Като основание за това венецианците изтъкват, че турците са прекъснали снабдяването с жито от черноморския регион, което щяло да бъде нужно за бъдещите кръстоносци.⁹⁰

Явно венецианският сенат, а и дожът Франческо Дандоло, който като бивш управител на Негропонт е добре запознат със ситуацията в Леванта, искат да използват подготвения кръстоносен поход, за да се справят с

⁸⁹ **Николов, А.** Цит. съч., с. 71

⁹⁰ **Thomas, G.** *Diplomatarium...*, 219-222

проблема с турските пирати в Егея. Така кръстоносните намерения на Филип VI се оказват една добра нова възможност за Венеция; след като усилията ѝ от 20-те години в тази насока не са дали резултат, сега тя развива забележителна дипломатическа активност. Още на 6 април 1332 г. венецианците пишат на Робер Неаполски, като го молят да се присъедини към тях в съюз, насочен срещу турците.⁹¹ През август папа Йоан XXII най-сетне откликва на венецианските апели за помощ и изпраща хора във Венеция да обсъдят начините за спиране на турците.⁹² Емисарите на републиката са още по-активни в Леванта. На 4 юли 1332 г. те успяват да сключат предварителен, а през ноември на същата година и окончателен мирен договор с император Андроник III.⁹³ На 7 юли венецианските власти пишат на управителите на Крит и Негропонте да обединят силите си с хоспиталиерите от Родос, Николо I Санудо от Наксос и един от най-влиятелните латински барони в Егея Бартоломео II Гизи (1311-1341), за да се сражават срещу турците.⁹⁴ На 18 юли те дават на Пиетро Дзено, байул на Негропонте и на Пиетро да Канале, „капитан на галерите на Залива“⁹⁵ пълни пълномощия да преговарят за създаването на съюз с Андроник III, родоските рицари и всеки друг, който е заинтересуван. Така в резултат на преговорите на 6 септември 1332 г. в Родос е подписан договор, чрез който се създава съюзна лига срещу турците, включваща Венеция, византийския император и хоспиталиерите. Лигата е предвидена за срок от пет години. Според условията на договора членовете ѝ трябва да съберат корабите си в Негропонте на 10 април 1333 г. като Византия трябва да осигури десет, Венеция шест, а родоските рицари четири бойни галери. Капитанът на

⁹¹ Вж. **Housley, N.** Robert the Wise and the Naval League of 1334. *Byzantion*, LI (1981), 548-56

⁹² Пак там., с. 224

⁹³ Пак там, 223, 230-34

⁹⁴ **Laiou, A.** Цит. съч., с. 381

⁹⁵ **Setton, K. M.** The Papacy and the Levant. Vol. I. Ph. 1974, 180

флотилията трябва да се назначи от венецианците освен в случай, че папата има възражения срещу това.⁹⁶

Участието на Византия в кръстоносната лига от 1332 г. е прецедент, който не е виждан от времената на първите кръстоносни походи в края на XI в. То обаче свидетелства не толкова за осъзнаване на опасността от турците и необходимостта от обща акция на заплашените страни срещу тях, колкото за венецианското влияние в Константинопол и все още живия страх в империята да не би походът да се насочи срещу нея.⁹⁷ Историкът Никифор Григора се отнася със скептицизъм към приготовленията на корабите за похода, което води до допълнително облагане на изстрадалото от данъци и нападенията на „турци и българи“ население на Тракия и Македония и твърди, че латинците „принудили“ императора да участва в лигата.⁹⁸ Допълнителни аргументи за „неохотното“ включване на империята в акцията са вече сключените мирни договори на Андроник III с бейовете на Сарухан и Айдын по време на похода му от 1329-30 г., които практически насочват атаките им срещу франкските, а не срещу ромейските владения в Егея,⁹⁹ и забавянето на съоръжаването на договорените галери, които в крайна сметка изобщо не взимат участие в бойните действия, проведени от лигата.¹⁰⁰

⁹⁶ **Thomas, G.** *Diplomatarium...*, 225-229

⁹⁷ На Запад въпросът за възстановяване на Латинската империя все още е актуален. През същата 1332 г. Псевдо-Брокард адресира до крал Филип VI своя кръстоносен трактат „*Directorium ad passagium faciendum.*” В шестата, седмата и осмата част на първата книга на трактата се съдържат съвети и препоръки за овладяването на Византия, вж. **Николов, А.** Цит. съч., 222-225

⁹⁸ **Nicephorus Gregoras**, *Byzantina Historia*. Vol. I, ed. L. Schopeni, B. 1829, 523-24;. Хр. Матанов смята че изложението на Григора за тези събития е тенденциозно; вж. **Матанов, Хр., Михнева, Р.** *От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие.* С. 1988, с. 107

⁹⁹ Вж. **Miller, W.** Цит. съч., 51-52; **Setton, K. M.** Цит. съч., с. 181; **Lemerle, P.** Цит. съч.; мирен договор е сключен и между Андроник III и бейлика Караси през 1328 г., вж. по-долу

¹⁰⁰ **Laiou, A.** Цит. съч., с. 387

Предвиденият сбор на флотилията на лигата в Негропонте на 10 април 1333 г. така и не се състои, поради което е отложен за май на следната година.¹⁰¹ Междувременно в Леванта се случват още събития, които не влияят положително на венецианската кауза. През март 1332 г. дукът на Наксос Николо Санудо сключва сепаративен мир с турците.¹⁰² През лятото на същата година силите на морските бейлици, обединени под водачеството на Умур Бег, синът на айдънския емир Гази Мехмед, провеждат една от най-опустошителните си акции в Егея. Според турския историк от XV в. Енвери бойците на Умур Айдъноглу първо атакуват земите на франкския маркизат Бодоница, а след това и самия Негропонте, който е принуден да се предаде след ожесточена съпротива.¹⁰³ „Предаването“ се изразява в съгласието на местните венециански власти да плащат данък на емира.

Допълнителна трудност създава и по-нататъшното объркване на съюзите и целите на заинтересованите от лигата франкски сили в Леванта. В началото хоспиталиерите, които поради връзките си с папството и кръстоносната идея са сред най-заинтересованите страни, проявяват известна инициативност. През 1333 г. магистърът на Хоспитала фра Елион дьо Вилньов (1319-1346), който пристига на Изток едва през 1332 г., предлага на венецианците да сключат съюз с емира на Ментеше Шуджауддин Орхан (1319-1337) и да се сражават с него срещу други турци, по-специално срещу „враговете му“ от Айдън. По време на похода през предишната година Орхан е бил съюзник на Умур от Айдън, но сега вече е негов враг.¹⁰⁴ Предложението на Вилньов не представлява нищо друго освен възраждане на политиката на *divide et impera*, прилагана към

¹⁰¹ Пак там.

¹⁰² **Zachariadou, E.** *The Catalans...*, 835-36

¹⁰³ **Lemerle, P.** Цит. съч., 68-88

¹⁰⁴ Пак там, 837-838

турските бейлици от предшественика му фра Фулк дьо Виларе по време на папско-хоспиталиерския поход. То обаче не е реализирано. Вместо това, в края на 1333 или началото на 1334 г. родоски рицари изненадващо обединяват силите си с други местни франки, за да завладеят егейския остров Лесбос, принадлежащ на участника в лигата Андроник III. В акцията освен петте хоспиталиерски галери взимат участие и генуезецът Доменико Катанео, който е владетел на Фокея и византийски васал и дукът на Наксос Николо Санудо, който е взел участие в похода на Андроник от 1329-30 г.¹⁰⁵ Според Никифор Григора, хоспиталиерите са измамени от Доменико Катанео, който завладява столицата на Лесбос Митилини за себе си, докато те опустошават острова и после отказва да ги допусне там, след което рицарите се оттеглят разочаровани.¹⁰⁶ Изложението на Йоан Кантакузин съдържа друга, по-нереалистична версия, според която хоспиталиерите отстъпват при вестта, че ще атакуват земи, принадлежащи на Андроник III; войните на Хоспитала отказали да се бият срещу императора и под страх от поражение техният командир се върнал обратно в Родос.¹⁰⁷

Тъй като през 1333 г. не се предприемат бойни действия срещу турците, венецианците използват времето си, за да привлекат в лигата и краля на Кипър Юг IV дьо Люзинян (1324-1358) и засилват дипломатическия си натиск върху папата и френския крал за изпращане на военна помощ и придаването на статус на „прелиминарен кръстоносен

¹⁰⁵ **Luttrell, A.** *The Hospitallers of Rhodes Confront the Turks...*, с. 98; Лътрел изказва предположението, че това може да се е случило по време на патрула, осъществяван от хоспиталиерските галери на Християнската лига, но присъствието на Санудо и Катанео, които не са членове на лигата и чиито владения са на голяма дистанция едно от друго, говори по-скоро за предварително планирана акция, вж. пак там.

¹⁰⁶ **Gregoras.** *Byzantina Historia...*, 530-31

¹⁰⁷ **Cantacuzenus** 477-78; Лътрел смята, че тези воители са били родоски гърци, вж. цит. съч. по-горе пак там.

поход” на планираното им начинание. На 8 март 1334 г. най-сетне е постигнато споразумение, според което една флотилия от 40 галери (10 хоспиталиерски, 10 венециански, 6 кипърски, 6 византийски и 8 френско-папски) трябва да отплава към Егея. На експедицията е даден статус на *passagium particulare*, за който е предвидено да продължи 5 месеца след събирането на корабите в Негропонте през май.¹⁰⁸

Филип VI натоварва своя опитен пълководец Жан дьо Сепоа да се заеме с подготовката на похода. Въпреки проявеното в този случай усърдие, френско-папските галери се забавят в Марсилия,¹⁰⁹ докато кипърските и венецианските кораби се събират в уречения срок на Негропонте. Междувременно през лятото на 1334 г. турците отново атакуват латинските владения в Гърция, насочвайки се този път към Тесалия. Моментът и прицелът на атаката са добре избрани, тъй като през есента на 1333 г. умира най-могъщият местен гръцки магнат – Стефан Гавриелопулос Мелисин (1318-1333) и смъртта му хвърля страната в хаос, от който се възползват съседите ѝ. Деспотът на Епир Йоан II Орсини (1323-1335) е първият, който се опитва да завладее Тесалия, но е отхвърлен оттам от армията на Андроник III. Последният, който при смъртта на Гавриелопулос се намира в Солун, успява да наложи властта си над гръцката част от областта в края на 1333 г. Като реакция на византийското настъпление, което докарва границите на империята в опасна близост до Негропонте, през 1334 г. местните венецианци прехвърлят в Тесалия ромейския метежник Сиргиан, който е избягал от Константинопол през август 1333 г. и е намерил убежище при тях.¹¹⁰ Според мен именно във

¹⁰⁸ **Tyerman, C. J.** Philip VI and the Recovery of the Holy Land. *The English Historical Review*, Vol. 100, No. 394 (Jan., 1985), с. 38

¹⁰⁹ Пак там.

¹¹⁰ За по-подробно изложение и анализ на събитията вж. **Nicol, D.** The Despotate of Epiros (1267 – 1479). A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages. Ca. 1984, 102-104

връзка с преминаването на Сиргиан и оказването на противодействие на венецианците от Евбея и намиращия се под венецианско влияние маркизат на Бодоница, който се намира в непосредствена близост до Тесалия, следва да се разглежда и посоката на турския удар през 1334 г. още повече, че сега флотът се ръководи от Яхши хан, един от двамата емири на бейлика Караси, чийто по-голям брат и съвладетел Демир е сключил договор с Андроник III през 1328 г.¹¹¹

Благодарение на лигата в този момент венецианските сили разполагат с по-големи възможности да отвърнат на турското нападение. В Негропонте се намират на котва 8 венециански галери под командата на Пиетро Дзено, а още две галери, натоварени с припаси от Крит и четири кораба, изпратени от Юг IV дьо Люзинян от Кипър се насочват към мястото на срещата. Хоспиталиерите идват по-късно, тъй като очакват френско-папските кораби от Марсилия, които отиват първо в Родос, преди да се отправят към Евбея. В крайна сметка се формират две военноморски съединения – 14-те венециански и кипърски галери под командата на Пиетро Дзено и 18 хоспиталиерски, папски и френски галери начело с Жан дьо Сепоа. От своя страна Яхши хан разполага с 200 по-леки плавателни съда, събрани в залива на Димитриада в Тесалия. Изправен пред обединената кръстоносна флотилия, той предпочита да отстъпи към Мала Азия, а корабите на лигата го преследват, като му нанасят тежки загуби по пътя.¹¹² На 14 септември 1334 г. емирът, който е успял да достигне границите на Караси, дава сражение на преследвачите си в залива на Адрамитион (дн. Едремит). В битката турците претърпяват пълно

¹¹¹ **Zachariadou, E.** The Emirate of Karasi and that of the Ottomans: Two Rival States, in: *The Ottoman Emirate (1300-1389)*, ed. Zachariadou, E. Rethymnon, 1993, с. 228

¹¹² **Николов, А.** Цит. съч., с. 76

поражение, като губят 50 от своите плавателни съдове, а самият зет на Яхши е убит.¹¹³

Победата при Адрамитион остава най-голямото постижение на лигата. След свършването на договорения петмесечен срок корабите се прибират в родните си страни. Йоан XXII остава доволен от акцията – Жан дьо Сепоя и спътниците му, а вероятно и останалите участници в похода, получават от папата пълни индулгенции,¹¹⁴ т.е. пълно опрощаване на греховете си. Той подготвя по-силна флота, този път за да подпомогне Киликийска Армения, и се надява на преговори с монголския Илханат в Иран за осигуряване на съдействието му за кръстоносната лига, но тези планове са осуетени от смъртта му на 4 декември 1334 г.

Анализът на кръстоносните походи и военните акции на латинските сили в Леванта между 1291 и 1334 г. може да ни доведе до няколко общи заключения. Първо: бойните действия се водят преди всичко по море и като цяло демонстрират превъзходството на франките в тази област над местните сили, въпреки спорадичните успехи на византийците и нарастващата сила на морските бейлици от западния бряг на Мала Азия. Второ: през този период подкрепата от Запада, макар и желана и очаквана, е твърде слаба и стихийна, при което местните католически владения са оставени да се оправят преди всичко със свои собствени сили. При това положение на преден план излизат подкрепата и интересите на търговските републики Венеция и Генуа, които разполагат с най-големи ресурси и възможности и притежават значими интереси в Леванта. Съответно тяхната политика започва да оказва все по-осезаемо влияние върху кръстоносните планове. Политиката на папското ембарго за забрана на франкската търговия с мамелюкски Египет се проваля именно благодарение на опозицията на тези два търговски колоса, а кръстоносните

¹¹³ **Laiou, A.** Цит. съч., с. 387 и по. 58

¹¹⁴ **Tyerman, C. J.** Цит. съч., с. 37

походи започват да променят посоката си към района на Егея преди всичко поради техните и, в случая с лигата от 1332-34 г., венецианските интереси. Същевременно през разглеждания период се наблюдава тенденцията към стремеж за обединяване на местните латински, а, в началото на управлението на Андроник III, дори и православни владения и държави срещу общия неприятел, какъвто в случая са турците. Християнското сътрудничество обаче е нетрайно и води само до временни и частични успехи. В това се крие и една от главните причини за бъдещото победоносно настъпление на мохамеданските сили срещу Балканите, Армения и островите в Източното Средиземноморие.

Богоугодното насилие в кръстоносната идеология и пропаганда

Никола Ламбев

Политиката и въобще събитийната история на Отвъдморските земи¹ и до днес обсебват огромна част от научните изследвания на явлението “кръстоносни походи”. За повечето хора кръсоносците са герои, принудени векове наред да защитават *Светите християнски места* от заобикалящия ги враг. Донякъде това може да се обясни с предоверяване на част от историческите извори за епохата. Надали духовникът, наведен над труда си зад дебелите манастирски стени някъде в Западна Европа, е имал реална представа какво точно се случва по онези земи, а дори и да е знаел, надали би го написал – в крайна сметка не това е целта на този тип творби. Съчетавайки ги обаче с всички останали сведения за събитията по време на походите и прибавяйки задължителната доза “четене между редовете”, ние бихме могли да добием доста добра представа за идеите, ръководещи политическите процеси в Отвъдморските земи, през не чак толкова краткото им съществуване между края на XI и края на XIII век.

Идеологически погледнато, походите са *par excellence* “свещена война” – амбициозен проект на Светия папски престол да впрегне прекомерно нарасналата обществена енергия в католическа Европа и да я насочи за постигане на редица колкото богоугодни, толкова и престижни за Папството резултати: придобиването на Светите места и богатите територии, където те са разположени, заедно с привличането на хиляди нови души в лоното на Светата католическа църква. Това трябвало да се случи за сметка на отслабване на непоносимото напрежение в средите на европейското благородничество – тъкмо безимотните “изтърсаци” на

¹ Така са известни кръстоносните държавици, основани в Близкия Изток след Първия поход.

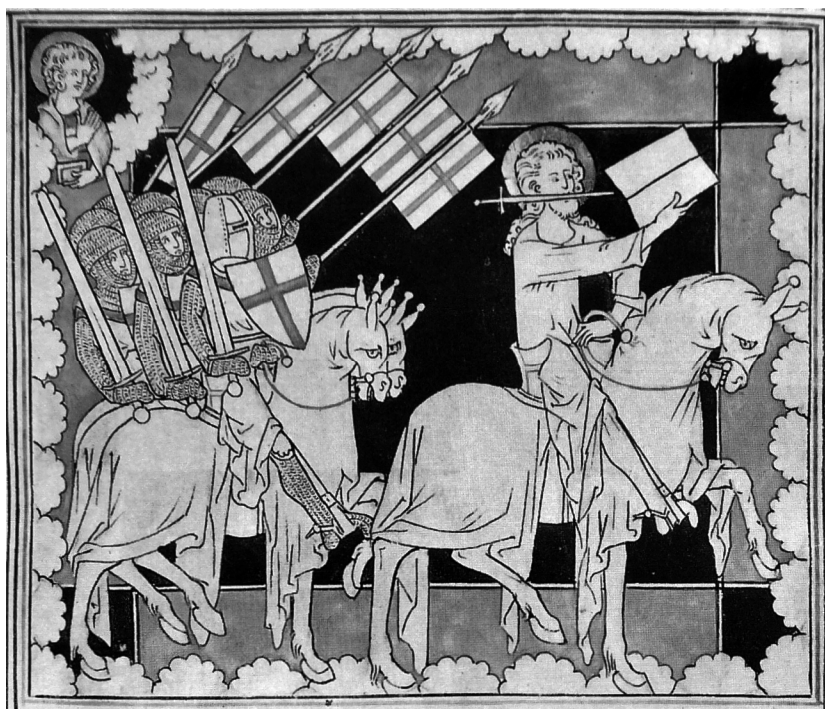
европейската аристокрация стават гръбнака на кръстоносните експедиции – те им дават шанс да завоюват по-добра съдба в далечния Ориент.

От самото ѝ начало, в годините на подготовка на Първия кръстоносен поход, до края на кръстоносното присъствие в Близкия Изток, пропагандата, подета от Светия престол, е изключително добре организирана и резултатна. Папи от ранга на Урбан II (1088-1099), Григорий VIII (X.1187-ХII.1187), Иннокентий III (1198-1216) не жаят сили и средства и правят всичко необходимо, за да са сигурни, че повечето европейци са присъствали или поне са запознати с кръстоносните проповеди.²

Главната роля в арсенала на папската пропаганда е запазена за така нареченото “богоугодно насилие”. Изработването и еволюцията на тази идея е плод на редица видни западни богослови, сред които св. Бернар дьо Клерво (1090-1153), Жак дьо Витри (1160/70-1240), Йод дьо Шатору (ок.1190-ок.1270), Жилбер дьо Турне (ок.1200-), Юбер дьо Роман (ок.1200-?), Бертран дьо ла Тур (ок. 1265-?). В нейна възхвала се пишат наръчници по кръстоносна пропаганда (например “*Brevis ordinario de predicatione crucis*” – ок. 1213-1214 г.). Основен мотив е аналогията между кръстоносеца и Иисус – първият получава вътрешна сила, имитирайки живота и страданията на Божия син. Така идеята за воюване в името на Христос е неразривно свързана с идеята за кръстоносния поход като имитация на живота му. За Жак дьо Витри това е възпроизвеждане на войната на Иисус срещу греха и Дявола, а участието в похода е духовно усилие *par excellence*. Тази концепция съвпада едно към едно с ислямската идея за *джихада* като върховно усилие на човешкия дух в името на Бога. Кръстоносците са наричани *milites* (воини), *vassalli*, *servi* (роби), *amici*

² Maier, C.T. *Crusade Propaganda and Ideology. Model Sermons for the Preaching of the Crusades* (Cambridge University Press, 2000), p. 51. Подробно изследване на кръстоносната пропаганда прави Penny J.Cole, *The Preaching of the Crusades to the Holy Land, 1095-1270* (Cambridge, Mass., 1991).

(приятели) или *socii* (другари) на Христос (Бог, Разпнатия). Кръстоносната войска е *exercitus* или *militia Christi (Dei, Crucifixi)*, тръгнала към далечни земи *in servitio Dei (Christi), pro Christo pugnare*. В тази своего рода християнска етика на насилието централно място заема фигурата на кръстоносеца, който онагледява любовта си към Иисус – *caritas* – участвайки в актове на въоръжено насилие – образ доста парадоксален и иначе напълно неприсъщ на човеколюбивата християнска вяра. Както Норман Даниел отбелязва, “същността на кръстоносното движение е “да убиваш в името на Божията любов””.³

Иисус Христос предвожда кръстоносците (гравюра)

Какви обаче са мотивите, накарали толкова много хора да напуснат родните си краища и да се втурнат в неизвестното – постъпка, твърде плашеща средновековния човек? Светият престол настоява, че единствената цел на начинанието е *Recuperatio Terrae Sanctae* –

³ Cole, pp. 121, 124, 136; Maier, *Crusade Propaganda*, pp. 54, 57-61; Riley-Smith, J. *The First Crusaders, 1095-1131* (Cambridge University Press, 1997), p. 40-52; Riley-Smith, J. “Crusading as an Act of love” *History*, vol.65, No.214, June 1980, pp. 177-8; Daniel, N. *Islam and the West. The Making of an Image* (Edinburgh University Press, 1980), p. 113.

възвръщането на Светите места, т.е. отвоюването им от омразните мюсюлмани, спасяването на събратята източни християни, както и осигуряване на необходимата помощ за Византия срещу тегнешката заплаха от селджуките след катастрофата при Манцикерт в 1071 г. Едва ли обаче това са нещо повече от задължителните за подобно предприятие *casus belli*. Далеч по-привлекателни за редовия кръстоносец са изгледите за нови земи, приключения, богата плячка и край на окаения му, беден европейски живот. Самото Папство очаква огромен скок на политическото си и икономическо влияние в Средиземноморието. След провеждането на необходимата подготвителна пропаганда, то планира серия от експедиции за завладяване на Сирия и Палестина, а в последствие и на други съседни земи. Мащабите на организацията определят кръстоносните походи като “генерални” (общи) или “партикуларни” (частични), в зависимост от броя на привлечените да участват страни.

Изброените дотук по-скоро користи мотиви в никакъв случай не омаловажават огромния религиозен заряд на кръстоносните походи. Повечето участници горещо вярват, че са тръгнали на въоръжено поклонение към Светите християнски земи. Да поемеш на поход, означава „Да понесеш Кръста”, т.е. да повториш мъчителното изкачване на Спасителя към Голгота. Дори да загинат, гибелта им би се превърнала в *Imitatio mortis Christi*, гарантираща така привлекателния мъченически статут и специално място в Рая – ето още една идея, която напълно се покрива с ислямската доктрина за *джихада* и мъченичеството на *муджтахиди* (в този случай – мюсюлманско съответствие на кръстоносеца). В тази връзка е доста любопитен паралелът между християнската, мюсюлманската и еврейската идея за мъченичеството (пример за мъченици според юдейска традиция са евреите, избити от кръстоносците при превземането на Йерусалим през 1096 г.). Докато християни и мюсюлмани мечтаят да се досегнат до Божественото в

обещания им Рай, прагматичните евреи очакват доста по-материални награди – златен трон, корона с безценни камъни и перли, златна огърлица и тям подобни ценности.⁴ Така с голяма доза справедливост можем да заключим, че главният мотив, макар донякъде подсъзнателен, стоящ зад действията на Папството, безимотните рицари и последвалите ги дрипави кръстоносци (сред които не липсвали просяци, крадци, разбойници и други “пилигрими”), е алчността за политически, материални или духовни облаги.

Както вече бе изтъкнато, идеологически погледнато, кръстоносните походи са “свещена война” или своего рода “католически джихад”. Проповядването ѝ в периода на подготовка на кръстоносните експедиции предизвиква завиден религиозен ентузиазъм особено сред французи и нормани, които с готовност прегръщат идеята. В тези години европейските жители все още се чувстват част от единна християнска нация, за която религията е най-силната спойка. Духовната пропаганда използва инструменти и символи, изцяло присъщи на християнската вяра – преди всичко *Светия кръст* и *Йерусалим*. Идеята за *Recuperatio Terrae Sanctae* почива на убеждението, че Светите земи по право принадлежат на Латинската църква и независимо от цената трябва да бъдат върнати в нейното лоно. Св. Бернар, един от идеолозите на кръстоносното движение, призовава вярващите да защитят своя Господ в собствената му земя, като покръстят или изтребят живеещите там мюсюлмани. Териториите, отнети от ислямската власт, получават юридическа и литургийна санкция – те са

⁴ Riley-Smith, *The First Crusaders*, pp. 15ff, 189; ‘Adel Isma‘il Hilal, “The Struggle of Salah Ed-Din Al-Ayyubi in the Perspective of the Conflict between the Ummah of Islam and Medieval Europe”, in *Proceedings of the International Conference “Islam and Europe: Thirteen Centuries of Common History”* (Florence, 8-10 May 1997) Edited by Mahmoud Salem Elsheikh (Università degli Studi di Firenze. Firenze, 1998), p. 147; Shmuel Shepkaru, “To Die for God: Martyrs’ Heaven in Hebrew and Latin Crusade Narratives, *Speculum* LXXVII, 2, 2002, pp. 315-33; Гагова, Кр. *Кръстоносните походи и Средновековна България* (София, 2004), с. 10-11; Николов, Ал. “Вярвай, или ще те убия!” *Ориенталците*” в *кръстоносната пропаганда 1270-1370* (София, 2006), с. 23.

“възвърнати” на Църквата. В Йерусалим през XIIв. дори се чества празникът на *Възстановяването* на града. Тази доктрина отново намира съответствие в ислямската религия – разделянето на света на *dār al-Islām* и *dār al-harb* – домът на вярата и домът на войната, който трябва да бъде приобщен към първия. Кръстоносците са особено чувствителни, когато става дума за превръщането на стари църкви в джамии и съпровождащите ги ритуали по пречистване. Типичен е примерът с прочутия “храм Господен” в Йерусалим. Тази постройка никога не е била нищо друго освен джамия, а когато халифът Умар превзема Йерусалим, представлявала купчина развалини. За кръстоносците обаче мястото притежава особена харизма – именно тук Спасителят беседва с учениците си. Ето защо реакцията им е толкова остра, когато Саладин отново го превръща в джамия, след като превзема Йерусалим през 1187 г. Това, разбира се, е предшествано от съответните ритуали по пречистване. Същевременно за кръстоносците няма нищо по-естествено от поругаването на ислямските храмове. Те неизменно ще изпитват наслада от задължителните актове на десакрализация на джамиите – тези “синагоги на сатаната”.

Показателни за мисленето на повечето участници в походите са думите на един от идеолзите им – доминиканеца Юбер дьо Роман. Според него кръстоносците не нападат невинни хора, защото всички мюсюлмани по презумпция са грешници – *summa culpabilis*. Божията войска воюва за цел по-висша от материалното – тя воюва заради вярата и е закрияна от Божия авторитет. Както Норман Даниел не без основание отбелязва, използването на насилие срещу исляма се е смятало за нещо аксиоматично справедливо. Когато бивало изтъквано, че невинните християни могат да пострадат повече от виновните мюсюлмани, Юбер опонира, че историята категорично свидетелства за повече убити неверници, отколкото християни и гордо дава за пример превземането на Йерусалим от кръстоносците, когато кръвта на изкланите пленници стигнала до коленете

на конете. За него християнското милосърдие и смиреност са отживелица от ранните дни на Църквата, когато Христовите последователи били малко и безсилни. Към мюсюлманите не бива да се показва никаква милост. Както заявява Беноа д'Алинян, те не са достойни да се спори с тях, “поскоро трябва да се унищожат с огън и меч”. Особена сила набира идеята за Божествения провиденциализъм. Според западните теолози всеки неуспех на кръстоносното движение трябва да се възприема единствено като наказание свише за греховете на участниците и не бива да ги обезсърчава, а напротив – да ги мотивира за бъдещи подвизи в името на Христа. Показателно е, че сред мюсюлманските им съвременници властва почти пълно единодушие по въпроса за религиозната мотивация на кръстоносците. Най-запалените радетели за *джихад* стигат дотам да ги дават за пример на събратята си, възхитени от ентузиазма им. Абу Шама заявява: “В очите на франките нищичко не струва да пожертват живота си в защита на вярата”, “едничката мотивация за действията и саможертвата им е отдадеността на Този, когото боготворят и на прославата на вярата им”.⁵

Идеята за богоугодното насилие намира пълната си реализация в създаването на военно-монашеските ордени – тамплиери, хоспиталиери и тевтонци. Според Жан Флори още в края на XI в. епископите на Камбре използват *ordo*, говорейки за *defensores ecclesiae* (закрилници на църквата). Според църковните люде военното насилие е позволено от Бога само при

⁵ Daniel, *Islam and the West*, pp.109-13, 127-33; Riley-Smith, *The First Crusaders*, pp. 53-80; Barber, R. *The Knight and Chivalry* (Boydell Press, Woodbridge, UK, 1995), pp. 249-65; Adolf, H. “Christendom and Islam in the Middle Ages: New Light on “Grail Stone” and “Hidden Host””, *Speculum* XXXII, 1, 1957, p. 107; Hillenbrand, C. *The Crusades. Islamic Perspectives* (Edinburgh University Press, 1999), p. 89; Sivan, E. “Muslim Representations of the Crusades” in *Verso Gerusalemme. Il convegno internazionale nel IX centenario della I crociata (1099-1999)* (Bari, 11-13 gennaio 1999), pp. 128-31; Николов, “Вярвай, или ще те убия!”, с. 100-13.

условие, че е насочено в защита на самата Църква, на слабите и в подкрепа на обществото.⁶

До тръгването на кръстоносните походи носенето на оръжие е нещо неприсъщо на западноевропейския монах. Скоро след като пристига в Сирия и Палестина с меч в ръка, той окончателно се разделя с добродетелите на християнското смирение и търпимост. Главната задача пред идеолога на тамплиерите св. Бернар и сподвижниците му е да примирят двата уж взаимноизключващи се принципа, заложили в основата на новия орден - християнската добродетел и въоръженото насилие. Както обикновено, всичко угодно на църквата, включително воденето на война, се оправдава с името на Христос. За тази цел св. Бернар въвежда диференциацията *homicidia – malicidia*: докато първото е обикновено човекоубийство, второто (“убийство на злото”) е богоугодно и достойно за похвала дело, на което тамплиерите трябва искрено да се отдадат. В същност това е доразвиване на теорията за праведното проливане на кръв в името на Иисус, залегнала в концепцията на кръстоносните походи. Тя ражда и другата двойка антиподи: *malitia – militia*, като второто съответства на военно-монашеските ордени. Да воюваш в редовете им става напълно приемлив и широко разпространен начин за търсене на спасение. Естествено това не се смята за плод на жаждата за слава и богатство, а тъкмо обратното. Участието в това “въоръжено богослужение” вид благотворителност и начин да се онагледят любовта към Бога, съседите и събратята християни. В подобен дух са оправданията и на първия магистър на тамплиерите – Юг дьо Пайен. Според него братята не мразят хората, а техните злини. Когато вземат плячка от неверниците, те го правят справедливо, като наказание за греховете на ограбените. Плячката представлява плод на собствения им труд, а “труженикът заслужава

⁶ Barber, R. *The Knight and Chivalry*, pp. 27, 30.

заплатата си”. Въпреки положените усилия, от едно писмо на Юг личи, че част от братята са притеснени от съвместяването на войнската професия с монашеския обет и хранят доста сериозни съмнения относно праведността на своето положение.⁷

Доктрината за богоугодното насилие има своето стабилно основание в тенденциозния образ на мюсюлманина и неговия пророк, властващ над средновековното западноевропейско съзнание.

“Всемогъщият Бог, който иска всички хора да бъдат спасени и никой да не бъде погубен, не би одобрил нищо повече в поведението ни от това, човек да обича първо Господ и после своите събрата човеци... Повече от сигурно е, че ние двамата би трябвало да се обичаме в този дух повече от останалите човешки раси, защото вярваме и се уповаваме на един и същи Бог, макар и по различни начини, когото ежедневно почитаме и славим като създател на всички епохи и управител на тоя свят. Защото, както е рекъл Апостолът, “Той е нашият мир, който обединява всичко”.”⁸

⁷ За ордена на тамплиерите и останалите ордени виж Barber, M. *The New Knighthood. A History of the Order of the Temple* (Cambridge University Press, 1994): p. 6 ff (произход на ордена), 38 ff (концепция), 179 ff (ежедневие); Мельвилъ, М. *История ордена тамплиеров* (СПб., 1999), с. 18-27, 41-42, 56-58; Барбер, М. *Процес тамплиеров* (Москва, 1998), с. 14-20; Заборов, М.А. *Крестоносци на Востоке* (Москва, 1980), с. 157; Заборов, М.А. *Крестовые походы* (Москва, 1956), с. 134-135; *История крестовых походов*, под ред. Джонатана Райли-Смита (Москва, 1998), с. 215; Forey, A. “The Emergence of the Military Order in the Twelfth Century” (*Journal of Ecclesiastical History*, XXXVI, CUP, 1985), in Forey, A. *Military Orders and Crusades* (Variorum, 1994), pp. 176-7, 183, 186-8; Forey, A. *The Military Orders. From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries* (London, 1992), p. 12; Riley-Smith, J. *The First Crusaders*, pp. 160-2; Riley-Smith, J. “Crusading as an Act of Love”, pp. 182-4; Leclercq, J. “L’ordine del Tempio: Monachesimo Guerriero e Siritualita Medievale”, *I Templari: Mito e Storia* (Siena, 1987), pp. 1-8; Partner, P. *The Murdered Magicians: The Templars and their Myth* (Oxford & New York, 1982), pp. 6-9; Daniel, N.A. *The Arabs and Mediaeval Europe* (London, 1979), pp. 252-253; Kaeuper, R.W. *Chivalry and Violence in Medieval Europe* (Oxford University Press, 1999), pp. 64-73; Lourie, E. “The Confraternity of Belchite, the Ribât, and the Temple”, *Viator*, 13 (1982), p. 165 (n. 28).

⁸ Hamilton, B. “Knowing the Enemy: Western Understanding of Islam at the Time of the Crusades”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, 7, 1997, p. 375.

Тези благи думи на папа Григорий VII (1073-1085), предназначени за един от северноафриканските султани и изречени двадесетина години преди кръстоносните походи, показват разбиране, каквото рядко откриваме в отношението на Запада към мюсюлманите, а и обратното. Средновековният човек от времето на кръстоносните походи не е склонен да позволи на съседа си да избере различен от неговия път за спасение на безсмъртната си душа. Повечето западни коментатори на исляма и Корана не разбират същността на тази религия и се отнасят погрешно към нея като към странен вид ерес, изопачаваща християнството. От друга страна отношението на мюсюлманите към християнството много напомня отношението на християните към юдаизма. Същото до известна степен може да се каже и за отношението на християните към исляма. Така както юдеите не признават Христос за Син Божий (или пророк), така и християните не признават Мухаммад за пророк. Християните смятат, че юдеите изневеряват на вярата, като се отричат от Исус и убиват Сина Божий. Мюсюлманите смятат, че юдеите и християните с времето са се отклонили от правоверието и затова се е наложила появата на Мухаммад и низпослания му Коран.

Образът на християнина в мюсюлманското съзнание, макар непълен и едностранчив, е плод на реални контакти и преживявания. Съвсем различен е случаят с образа на мюсюлманина в западната литература от началните години на кръстоносното движение – тенденциозен и изцяло подчинен на църковната пропаганда. Едва много години по-късно, в резултат на съжителството и контактите в Отвъдморските земи, стереотипът за омразните сарацини ще бъде донякъде разчупен. В началото обаче изцяло доминира популярният образ на мюсюлманина като безполезна богоненавистна твар. До тръгването на кръстоносните експедиции западните автори са напълно невежи по въпросите на исляма и мюсюлманите. Успехът на първия поход не позволява този поглед да се

промени – пречи антиислямската пропаганда. Походът не донася знание – напротив – участниците в него проумяват изключително малко от източната обстановка. Все пак това събитие за първи път прави от исляма и Мухаммад познати на запад понятия, макар и доста изкривени.⁹

Западната концепция за исляма и неговия пророк почива по-скоро на епичната литература и родения от нея образ на сарацина-неверник, отколкото на реални контакти с народите на Близкия Изток. *Chansons de Geste* представят сарацините като карикатура на всичко онова, което те реално представляват. Мюсюлманите са изтъкани от пороци еретици, пълна противоположност на идеализирания кръстоносец. Всичко, което е противно и неправилно за християнина, е превърнато в част от вярата и практиката на тези “врагове на Христа”. Араби, тюрки, перси, сакси и нормани са събрани в един куп и получават етикета “сарацини”. Те вярват в множество божества, а Мухаммад е най-главното сред тях. Кланят се на собствена Троица, съставена от *Махомет, Терваган и Аполин*. В допълнение към нея имаме еkleктична поредица от по-маловажни божества, чиито чудновати имена винаги се споменават заедно: Юпитер, Юпин, Платон, Фараон, Баратрон, Каху, Маргот, Малакин, Сорап, Пилат, Беелзебу, Багот, Антекрист, Тартарин, Астарут, Фабур, Бакабеу, Сур, Мабон, Ноарон, Бургибус, Белиал, Жувенсел, Кординел и Лусибел. Възможно обяснение за съществуването на този сонм от измислени божества може да се търси в молитвената практика да се споменават деветдесетте и девет “най-прекрасни имена” на Аллах. В този дух на крайно изопачаване се вписва и популярният в Европа образ на Мухаммад като деградирал измамник и пияница. Една от най-известните истории за него е посветена на кончината на пророка. Връщайки се от пиянска оргия,

⁹ Southern, R.W. *Western Views of Islam in the Middle Ages* (Harvard University Press, 1978), pp. 27 ff. За подробен поглед върху стереотипите и предубежденията за исляма в западната литература виж N. Daniel, *Islam and the West. The Making of an Image* (Edinburgh University Press, 1980).

той припаднал върху купчина тор, където бил изгризан до смърт от една свиня. Накрая нека завършим темата с малко по-умерената, но също толкова живописна версия на Гибер дьо Ножан:

“Сега ще разкажем за края на този велик и чуден законодател. Вече споменах, че той бе жертва на пристъпи на епилепсия: един ден, докато се разхождал сам, паднал, покосен от една от конвулсиите си и докато бил измъчван от нея, няколко прасета го нападнали и оглозгали така, че от него открили само петите. Така този отличен законодател бил предаден на свинете и изяден от тях, а злото му управление справедливо било прекратено от най-отвратителния край. И със сигурност петите му останали, за да могат злощастно излъганите глупци да видят доказателство за неговата лукавост и измами.”¹⁰

¹⁰ Guibert De Nogent, *Dei gesta per Francos et cinq autres textes*. Edition critique par R.B.C. Huygens (Tvrnholti Typographi Brepols Editores Pontificii MCMXCVI), p. 99; Meredith Jones, C. “The Conventional Saracen of the Songs of Geste”, *Speculum* XVII, 2, 1942, pp.202-10; Hill, R. “The Christian View of the Muslims at the Time of the First Crusade”, *The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*. Ed. P.M. Holt (Warminster, 1977), p. 5.

“Гръцкият” огън в българо-византийските войни през ранното средновековие

Георги Николов

Историята на “гръцкия” огън е сравнително добре позната от историческите изследвания, посветени на византийското въоръжение през Ранното средновековие¹. В гръкоезичните исторически извори се срещат различни названия на това “тайно” византийско оръжие: течен огън (ὕγρὸν πῦρ), мидийски огън (Μηδικὸν πῦρ), изкуствен огън (ἔσκευασμένον πῦρ), ромейски, т. е. римски огън (πῦρ ῥωμαϊκόν), морски огън (πῦρ θαλάσσιον), боен огън (πολεμικὸν πῦρ) и др. По-късно европейските кръстоносци му дали названието “гръцки” огън². Ценни описания на „гръцкия” огън през X в. се съдържат в Тактиката на император Лъв VI Мъдри (886-912)³ и в произведението на византийския император Константин VII Багренородни (912-959) „За управлението на империята”⁴.

¹ За “гръцкия” огън вж. **C. Zenghelis**. Le feu grégeois et les armes à feu des byzantins. Byzantion, 7 (1932), p. 265-286 ; **M. Mercier**. Le feu grégeois. Paris. 1952; **J. R. Partington**. A History of Greek Fire and Gunpowder. Cambridge. 1960; **H. R. Ellis Davidson**. The Secret Weapon of Byzantium. Byzantinische Zeitschrift 66, (1973), p. 61-74; **J. Haldon, M. Byrne**. A possible solution to the problem of Greek fire. Byzantinische Zeitschrift 70, 1977, p. 91-99; **Θ. Κορρεζ**. “Υγρόν πῦρ”. Ἐνα ὄπλο τῆς βυζαντινῆς ναυτικῆς τακτικῆς. Θεσσαλονίκη 1989 (с библиография, σελ. 11-19 и с цитати на подбрани извори за „течния” огън, σελ. 153-187); **Константин Багрянородный**. Об управлении империей, Текст, перевод, комментарий. Под редакцией Г. Г. Литаврина и А. П. Новосельцева. Москва 1989, с. 342-343, бел. 33; **J. Haldon, A. Lacey, C. Hewes**. “Greek fire” revisited: recent and current research. In: Byzantine Style, Religion and Civilization. In Honour of Sir Steven Runciman, ed. E. Jeffreys. Cambridge University press 2006, p. 290-325. Сред публикациите в българската медиевистика може да се посочи студентското съчинение на **Хр. Матанов**. Гръцкият огън.- Студентски проучвания 4, София (1976), с. 65-78.

² **A. Dain**. Appellations grecques du feu grégeois. In: Mélanges de philology, de littérature et d’histoire anciennes offerts à Alfred Ernout. Paris 1940, p. 121-127, където има изброяване на различните названия на „гръцкия” огън във византийските извори.

³ **Leonis imperatoris Taktika**, J. P. Migne. Patrologiae cursus completus. Series graeca, 107, col. 1008 C – D.

⁴ **Constantinus Porphyrogenitus**. De administrando imperio, Edidit Gy. Moravcsik, anglice vertit R. J. H. Jenkins (CFHB, Vol. I). Washington, D.C. 1967, p. 68⁷³-70¹⁰³.

Както е добре известно, изобретател на течния огън бил сириецът Калиник, родом от Хелиополис (дн. Баалбек, в Ливан), който в средата на VII в. „прибегнал“ при ромеите⁵. Този факт станал известен и на българите посредством старобългарския превод на някои византийски исторически съчинения. Така например в превода на Хрониката на Симеон Логотет се казва: **Калиникъ во нѣкто дрѣвдѣль ѿ Слїчнаго града Сирїскаго, приѣвѣгъ къ Гръкъ^а, огнь вѣнъи тѣ прѣвѣе оустрой^б.**

Научните изследвания показват, че „гръцкият“ огън бил смес от суров петрол и селитра (като в различни случаи се прибавяли още сяра, негасена вар, смола и др.). Той се изстрелвал посредством специално направени тръби (сифони), чрез подгряване и възпламеняване. За пръв път⁷ византийците използвали новото си оръжие през 70-те години на VII в. Особено ефикасно то се оказало при спасяването на Цариград от арабите през 678 г. и от русите през 941 г. През вековете неговата употреба била спорадична, но то останало в арсенала на византийското въоръжение чак до края на империята през 1453 г.

Малко известен факт е, че през първите векове след установяването си на Балканския полуостров българите не само видели битките с употребата на „гръцкия“ огън, но дори се сдобили с известно количество от него. В историческите извори нееднократно се споменава за решаващата роля, която те имали за отблъскването на втората голяма арабска обсада

⁵ **Theophanes.** Chronographia, Recensuit Carolus de Boor. Vol. I. Textum graecum continens. Lipsiae 1883, p. 354₁₃₋₁₇; **Constantinus Porphyrogenitus.** De administrando imperio, p. 226₂₈₋₃₂; **Symeon Magister et Logotheta.** Chronicon, Recensuit St. Wahlgren, (CFHB, Vol. XLIV/1). Berolini et Novi Eboraci 2006, p. 167₁₉₋₁₆₈₂₂.

⁶ **Симеона Метафраста и Логофета.** Списание мира от бытия и Летовник, собран от различных летописец. Санкт Петербург 1905, с. 70. Старобългарският преводач е превел термина ὑγρὸν πῦρ с думите **огнь вѣнъи**.

⁷ Относно годината, в която за пръв път бил използван „гръцки“ огън, вж. The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284-813. Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott with the assistance of Geoffrey Greatrex. Oxford, 1997, p. 494, n. 5.

над византийската столица през 717-718 г.⁸. Тогава византийците отново използвали „гръцки“ огън срещу арабската флота⁹ и намиращите се край Цариград българи станали свидетели на неговата ефикасна сила.

Първото сигурно сведение за това, че българите се сдобили с известно количество от “гръцкия” огън, датира от началото на IX в. През 812 г. българският хан Крум (796-814) изпратил за преговори в Цариград своя пратеник, славянина Драгомир. Крум искал да се възобнови българо-византийския договор от 716 г. В противен случай той заплашвал да завладее черноморската крепост Месемврия (дн. Несебър). Отрицателният отговор на управляващите в Цариград ускорил събитията. Византийският хронист Теофан Изповедник (ок. 760-817) съобщава, че след обсада, на 4 ноември 812 г. българите завладели Месемврия. Освен голямата плячка, която взели от града, те отнесли и 36 медни сифона (σίφωναζ χαλκοῦς εὔρον λς') заедно с немалко количество от изхвърляния чрез тях “течен” огън (ὕγρον πῦρ οὐκ ὀλίγον)¹⁰. Това показва, че ромеите държали в крепостта Месемврия както устройствата (сифони), така и значително количество суровина за приготвяне на „гръцкия“ огън. А известно е, че тази крепост била една от изходните точки за византийски нападения срещу България. По този начин българите узнали една от големите тайни на византийското оръжие от Ранното средновековие. Възможностите за снабдяване със съставките за направа на “гръцкия” огън в България били

⁸ **В. Гюзелев.** Средновековна България в светлината на нови извори. София 1981, с. 129-155. Прецизен преглед на изворите за арабската обсада вж. у **I. Rochow.** Byzanz im 8. Jahrhundert in der Sicht des Theophanes. Quellenkritisch-historischer Kommentar zu den Jahren 715-813 (Berliner byzantinistische Arbeiten Bd. 57). Berlin 1991, S. 86-97.

⁹ **Theophanes.** Chronographia, Vol. I, p. 396₈₋₁₂, 397₉₋₁₂; **Symeon Magister et Logotheta.** Chronicon, p. 184.

¹⁰ **Theophanes.** Chronographia, Vol. I, p. 499₁₃₋₁₄. Вж. и разсъжденията на **Θ. Κορρες.** “Ὑγρόν πῦρ”, σελ. 64, 116-117, 146; **Ив. Божилов, В. Гюзелев.** История на средновековна България VII-XIV век. София 2006, с. 133, 135.

ограничени, но не и съвсем прекъснати. Българската войска не само познавала това оръжие, но дори го използвала по-късно.

Самите византийци използвали нееднократно „гръцки” огън и с така наречените огненоноси кораби по време на българо-византийската война от края на X и началото на XI в. Както съобщава Лъв Дякон (р. ок. 950-след 992) през лятото на 971 г., армията на византийският император Йоан Цимисхи (969-976) обсаждала българската крепост Дръстър (дн. Силистра), където с войската си се намирал князът на Киевска Русия, Светослав (ок. 945-972). За подсилване на обсадата императорът заповядал да пристигнат т. нар. огненоноси триери (πυρφόροι τριήρεις¹¹; πυρφόρων νεῶν), които всявали страх сред русите със своя мидийски огън¹². Така българите, живеещи в крайдунавските крепости, станали още веднъж свидетели на огнестрелящото византийско оръжие.

През лятото на 986 г., десет години след възкачването си на трона в Цариград византийският император Василий II Българоубиец (976-1025) предприел първия си поход срещу българите. Византийските историци Лъв Дякон и Йоан Скилица (втората половина на XI в.) подробно (макар и с известни различия¹³) осведомяват за движението на ромейската армия. С армията си Василий II нахлул в България по долината на р. Еврос (т.е. Марица) и преминал през прохода Българска клисура (т. е. Траянови врата). Оттук, през тесни и стръмни пътеки (ἔστενωμένους καὶ κρημνώδεις

¹¹ Всъщност това били кораби, известни с названието „дромон” – буквално „бегач”. Дромоните били дълги, гребни кораби, които побирали 230 души екипаж. Именно те били снабдени с т. нар. сифони за изхвърляне на гръцки огън. Лъв Дякон архаизира и затова използва названието триери. Вж. **Лъв Дякон**. История. Москва 1989, с. 168, бел. 25.

¹² **Leo Diaconus**. Historia libri decem, p. 144₁₋₁₃, 155₂₅₋₁₅₆₃.

¹³ **В. Н. Златарски**. История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. 2, София 1927, с. 669-673.

ἀτραποῦς)¹⁴, (а не по Диагоналия път, контролиран от българите), ромеите достигнали околностите на Сердика (дн. София). В тила на византийската армия бил оставен пълководецът дук и магистър Лъв Мелисин, със заповед да пази проходите в тила на ромейската армия¹⁵. Очевидно съгледвачите на василевса знаели за присъствието на българска войска в близките околности. Изглежда, тя се намирала под командването на комитопулите Самуил и Ааарон. Ето защо напредвайки към Сердика, Василий II оставил част от своята армия да обсажда някои от твърдините на българите в тила на византийската армия. Между тях била и крепостта Мория. Основната част от византийската армия продължила похода си към Сердика. Тук в края на юли 986 г. по нареждане на императора бил изграден военен лагер и крепостта била обсадена. В продължение на двадесет дни ромейските войници обсаждали Сердика, без да постигнат нищо. Един български отряд организирил засада и атакувал разпръснатите се ромеи, които събирали сено и фураж. Много ромеи били посечени, а голям брой впрегатни животни и коне били отвлечени от българите. „След това – продължава разказа си Лъв Дякон, който бил очевидец на станалото – стенобойните и другите машини не свършиха никаква работа поради неопитността на онези, които ги бяха доближили до стените, и неприятелите ги изгориха (πυρποληθέντων παρὰ τῶν δυσμενῶν) ”¹⁶. Сведението е твърде общо и остава място само за предположението, че българската войска в Сердика е използвала „гръцки” огън. Употребата на

¹⁴ **Leo Diaconus.** *Historia libri decem.* E recensione Caroli Benedicti Nasii (CSHB). Bonnæ 1828, p. 171₈₋₁₁. Йоан Скилица пък пише, че след като преминал между теснините и горите преди, Триадица (т.е. София) императорът стигнал до едно място наричано Стопонион. Тук византийският историк пропуска текста на своя първоизточник за обсадата на Сердика. Вж. **Ioannes Scylitzes.** *Synopsis historiarum,* Recensuit Ioannes Thurn (CFHB, Vol. V). Berolini et Novi Eboraci 1973, p. 330₁₇₋₂₂.

¹⁵ **Ioannes Scylitzes.** *Synopsis historiarum,* p. 330₁₅₋₁₇. **В. Н. Златарски.** История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. 2, с. 669 предполага, че Лъв Мелисин бил оставен да пази планинските проходи откъм Стара планина.

¹⁶ **Leo Diaconus.** *Historia libri decem,* p. 171₁₁₋₁₉.

запалителни средства по това време не било изолиран случай и показва, че огънят присъствал като важен елемент в арсенала на българското въоръжение.

По същото време¹⁷, докато император Василий II се намирал пред стените на Сердика, друга част от армията му, която останала да пази проходите в близост до Българската клисура, атакувала българската крепост Мория. Това е единствената крепост в Тракия, спомената като българско владение по време на българо-византийската война от 971-1018 г. Нейната локализация и името ѝ¹⁸ са предизвикали дълги спорове в научните изследвания, без да се стигне до окончателно решение по тях.

Крепостта Мория е спомената за пръв и единствен път от византийския автор Кекавмен във връзка с опита на император Василий II да я завладее. Кекавмен посочва нейното име (ἔστι κάστρον ὀνομαζόμενον Μόρεια) и казва, че тя се намирала между Филипопол (дн. Пловдив) и Триадица (дн. София) - μέσον Φιλίππουπόλεως καὶ Τριαδίτζης. Крепостта се владеела от българите (ὑπὸ τῶν Βουλγάρων). Според Кекавмен византийският император, добре въоръжен, пристигнал при Мория. Тук отрядите му разгърнали бойните машини, които носели със

¹⁷ Хронологията на похода срещу Мория е неясна и в историографията са изказани различни мнения по този въпрос. Кекавмен е единственият извор за похода срещу Мория. Неговият издател, руският византинист Геннадий Литаврин (1925-2009) е на мнение, че обсадата на тази крепост може да бъде датирана към 986, 1004 или 1015-1016 г., като отдава предпочитание на двете по-ранни дати – вж. **Кекавмен**. Совети и рассказы. Поучение византийского полководца XI века, Подготовка текста, введение, перевод с греческого и комментарий Г. Г. Литаврина. Санкт-Петербург 2003, с. 431-432, бел. 368. Според **Г. Цанкова-Петкова**. За похода на Василий II срещу крепостта Мория. Известия на Института за българска история, 3-4 (1951), с. 284-285 най-приемливата датировка е 986 г.

¹⁸ Различни мнения за местоположението на Мория са изложени в **Tabula Imperii Byzantini**. Hrsg. H. Hunger. Bd. 6. Thracien (Thrakē, Rodopē und Haimimontos) von P. Soustal. Wien, 1991, S 368 и у **Г. Н. Николов**. Централизъм и регионализъм в ранносредновековна България (края на VII - началото на XI в.). София 2005, с. 196 където е посочена и по-стара литература с мнения за етимологията на името Мория.

себе си и започнали да обстрелват крепостта. Всъщност императорът оставил част от армията си да обсажда Мория, а сам той продължил към Сердика. Византийците издигнали насип (χωματισμόν), чиято външна част била изградена от дърво. През нощта обаче български младежи от крепостта се промъкнали до този насип и преминали през външната дървена част. Те носели със себе си факли, смола и огнехвъргачки (δῆδος καὶ ῥητίνην καὶ πυρεκβόλους), с които запалили вътрешността на насипа и се завърнали обратно. Пламъкът не се виждал навън, понеже бил дълбоко вътре в насипа и дървената част. Цяла нощ огънят горял във вътрешността на насипа, а на сутринта лумнал внезапно нависоко и построеното обсадно съоръжение рухнало. Това принудило византийската армия да вдигне лагера си и да се оттегли, а българите, жители на крепостта, останали „неподчинени и непокорени” (ἀχειρώτοι καὶ ἀήττητοι)¹⁹.

Кекавмен пише, че за отблъскването на византийците младежите от Мория използвали огнехвъргачки, което се приема от някои автори като доказателство, че те са разполагали със сифони за изстрелване на “гръцки” огън²⁰. Така или иначе, и в Сердика, и в Мория огънят е бил силното оръжие на обсадените българи, т. е. то е било сред предпочитаните средства за отбрана в района. Вероятно по тази причина и един съвременник на споменатите събития, византийският поет Йоан Геометър (втора половина на X в.) в своите стихове не само метафорично на два пъти определя заплахата от българите като „скитски огън” (Σκυθικὸν πῦρ)²¹. „Много скити - продължава Йоан Геометър в друго свое стихотворение – кръстосват и обикалят западните области, като че ли са

¹⁹ **Кекавмен**. Советы и рассказы, с. 196₃₂-198₁₂.

²⁰ Генадий Литаврин смята, че и при Сердика, и при Мория българите са използвали „гръцки” огън. Вж. **Кекавмен**. Советы и рассказы, с. 432-433, бел. 372.

²¹ **Ioannes Geometer**. Carmina, J. P. Migne. Patrologiae cursus completes. Series graeca, 106, 1863, col. 919 A, 958 A.

тяхна родина... Области и селища така се опожаряват (πυρπολοῦνται)...”²²
В стихотворение, посветено на комитопула (т.е. българския цар) Самуил, същият автор пише: „Горе комета озаряваше небето, долу комитът опожаряваше (πυρπολεῖ) Запада (т.е. балканските земи)... Този страшен Тифон измежду злодеите всичко изгаря (τὰ πάντα πύρρῳ)”²³. Както е известно от античната митология, победеният от Зевс Тифон олицетворявал разрушителните сили на природата и преди всичко вулканичната дейност²⁴. Сравнението на българския владетел с митичното същество, което изригвало огън от устата си, издава стремежа на поета да представи възможно най-реалистично действията на българите срещу ромейската армия.

Според сведенията от историческите извори със сигурност византийската армия поне още веднъж през Ранното средновековие използвала “гръцки” огън срещу българите. В началото на XI в. император Василий II Българоубиец предприел масиран натиск на няколко фронта срещу Българското царство. Самият той стоял начело на ромейската армия, която в продължение на осем месеца, от лятото на 1002 до пролетта на 1003 г., безуспешно обсаждала българската крепост Бдин (дн. Видин). Градът бил обстрелван и с прочутия “гръцки” огън. В този случай се включила и имперската флота по р. Дунав, откъдето течният огън бил изхвърлян към крепостта. По думите на епископ Михаил Деволски (автор на добавки към “Исторически свод” на Йоан Скилица от 1118 г.) тогава българските бранители на Бдин показали голяма опитност, като събирали “мидийския” огън в едно голямо гърне и по този начин го гасяли (ἐνθα καὶ

²² **Ioannes Geometer.** Carmina, col. 908 A-B.

²³ **Ioannes Geometer.** Carmina, col. 920 A.

²⁴ Словарь античности. Москва 1989, с. 580.

τῶν Βουλγαρικῶν ἀρχόντων διεδείχθη ἡ πολυπειρία. εἰς ἔν γὰρ ἀγγεῖον παμπληθὲς ὁμιλοῦντες τὸ Μηδικὸν πῦρ διὰ τούτου ἐσβέννου)²⁵.

Останалите извори, които разказват за византийската обсада на Бдин, не споменават нищо за “гръцки” огън, като премълчават конкретните обстоятелства, довели до преминаването на града във византийски ръце. Йоан Скилица завършва разказа за обсадата на Бдин с думите, че императорът се укрепил много добре в града, а подир това си заминал за Цариград²⁶. Йоан Зонара (XI в. - след 1159) пък пише, че Василий II, тръгнал на поход срещу Бдин и го превзел (τὴν πόλιν αἶρεῖ), като добавя, че “императорът подчинил Бдин” (τὴν Βιδίνην δὲ ὑφ’ ἑαυτὸν ὁ βασιλεὺς ποιησάμενος)²⁷. В среднобългарския превод на хрониките на Йоан Зонара и Симеон Логотет се отбелязва превземането на Бдин, но за “гръцкия” огън не се споменава нищо²⁸. Огънят и опожаряването обаче присъствали и по-нататък в двубоя между Българското царство и Византийската империя в края на X и първите две десетилетия на XI в. Има сведения, че византийците при нападенията си опожарили редица български крепости:

²⁵ **Ioannes Scylitzes**. *Synopsis historiarum*, p. 346₄₄₋₄₈. Скилица на няколко пъти споменава това оръжие, но само в този случай го нарича “мидийски” огън, а в останалите предпочита названието “изкуствен” (*Ibidem*, p. 37₆₀, 229₉₅, 323₁₁, 431₇₇) и “течен” (*Ibidem*, p. 151₄₃, 152₇₀). Новобългарски превод на добавките на епископ Михаил Деволски вж. у **В. Гюзелев**. Извори за средновековната история на България (VII-XV в.) в австрийските ръкописни сборки и архиви. Първи том. Български, други славянски и византийски извори. София 1994, с. 52. Вж. и **Θ. Коррес**. “Υγρόν πῦρ”, σελ. 123.

²⁶ **Ioannes Scylitzes**. *Synopsis historiarum*. p. 346₅₃₋₅₅. Вж. и **В. Н. Златарски**. История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. 2, с. 721-722.

²⁷ **Ioannes Zonaras**. *Epitomae historiarum libri XIII-XVIII*, Edidit Theodorus Büttner-Wobst (CSHB). Bonnæ 1897, p. 560_{3, 7-8}; Ефрем, автор на стихотворна хроника от XIV в., също не споменава нищо за “гръцкия” огън - **Ephraem Aeniota**. *Historia cronica*. Recensuit Odysseus Lampsides (CFHB, Vol. XXVII). Athenis 1990, p. 109₂₉₂₃.

²⁸ **A. Jacobs**. **ΖΩΝΑΡΑΣ - ЗОНАРА**. *Die byzantinische Geschichte bei Joannes Zonaras in slavischer Übersetzung*. München 1970. (=Slavische Propyläen, Bd. 98), S. 263_{14-15; 17-18}; **Симеона Метафраста и Логофета**. Списание мира от бытия и Летовник, с. 159.

Битоля през 1014 г. (πυρπολήσας²⁹), Мъглен през 1015 г. (πῦρ ἐμβαλών³⁰), Лонгон през 1017 г. (φρούριον ἐμπρήσας³¹), Вишеград през 1017 г. (ἐνέπρησε³²), Сетина през 1017 г. (πάντα κατέφλεξεν³³) и др.

* * *

Илюстрация: Византийската императорска флота обстрелва с „гръцки“ огън въстаническата армия на малоазийския славянин Тома (821-823): Мадридски ръкопис на „Исторически свод“ на Йоан Скилица от XII в. (Codex Matritensis graecus vitr. 26-2, Fol. 34v).

Прегледът на историческите извори показва, че българите твърде рано узнали за съществуването на „гръцкия“ огън (VIII в.), сдобили се с негови съставки и средства за изстрелване (началото на IX в.) и успешно му противодействали³⁴ (началото на XI в.). По всяка вероятност сифоните

²⁹ **Ioannes Scylitzes.** Synopsis historiarum, p. 351₃₋₄.

³⁰ **Ioannes Scylitzes.** Synopsis historiarum, p. 352₂₆₋₃₁.

³¹ **Ioannes Scylitzes.** Synopsis historiarum, p. 355₁₈₋₂₂.

³² **Ioannes Scylitzes.** Synopsis historiarum, p. 356₃₁₋₃₂.

³³ **Ioannes Scylitzes.** Synopsis historiarum, p. 356₃₆₋₃₈.

³⁴ За страха от „гръцкия“ огън и пожарите през Късното средновековие, както и за противодействието срещу него вж. **Р. Радих.** Страх у позној Византији 1180-1453. II. Београд 2000, с. 62-70.

за изстрелване на „гръцки“ огън, използвани от византийската флота, през X-XI в. вече били пригодени и за битки по суша. Продължителното и твърде близко по територия съседство на средновековната българска държава с Византийската империя и особено с нейната столица Цариград, както и честите българо-византийски военни сблъсъци през Ранното средновековие са основните фактори, които довели до разкриването на тайното византийско оръжие от страна българите.

Арпадите и първите три кръстоносни похода

Васил Нинов

Историята на първите кръстоносни походи е изключително подробно изследвана. На отделни аспекти, свързани с експедициите на Изток са посветени цели монографии, които изучават и най-малките детайли. Проучванията върху взаимодействията между владетелите на Унгария и кръстоносците са значително по-малко и не толкова популярни. Съвсем не според значението, което кралството на Арпадите има за успеха или неуспеха на съответния поход, обикновено на преминаването на peregrinите се отделят няколко изречения, които имат за цел преди всичко да разкажат на кратко перипетиите, които те срещат по пътя си. В действителност погледът на кръстоносните историци е съсредоточен, почти изцяло, върху случващото се на територията на Византия и в Азия. Сякаш автоматично унгарската държава получава етикета “принадлежаща към западната културна и религиозна общност” –така разсъждава например Кристофър Тайърман, който счита, че Унгария имала естествен стремеж да подпомага западните кръстоносни инициативи, за да се почувства част от латинското християнство¹ и тази представа от своя страна предопределя и липсата на особен интерес към причините за конкретните действия на унгарските владетели и население спрямо преминаващите.

Независимо от това, до голяма степен, оправдано подценяване, преходите през територията на унгарската държава имат сериозно влияние върху развитието на експедициите към Светите земи². Неразбирателствата

¹ **Tyermann, Chr.** *God's War*. London, 2007, p. 421, който споделя, че „posed between Byzantium and the West, Hungary's involvement in crusading reflected an eagerness to be associated with Latin Christendom, not least as a means of ensuring independence.”

² **Porges, W.** *The Clergy, the Poor, and the Non-combatants on the First Crusade*. – *Speculum*, 21, 1946, pp.1 посочва, че предпочитанието към сухопътния път по посока

с владетелите и населението на Арпадското кралство могат да доведат до забавяне, отслабване на силата на съответната кръстоносна армия, промяна в плана и ритъма на похода, което е свързано с излагане на сериозни проблеми в снабдяването поради принудително зимуване или пък пътуване през неподходящ сезон, а също така би могло да доведе дори и до пълно прекратяване на експедицията. От друга страна поклонническите армии създават сериозна заплаха за стабилността на властта на отделните унгарски крале в страната. Твърде често проблеми възникват поради спорове и различни неразбирателства с местното население, както и присъединяването на различни претенденти за престола към пътуващите на Изток.

Извън всякакво съмнение стои фактът, че върху историята на първия кръстоносен поход се концентрират извънредно много усилията на изследователите. В тази връзка вероятно преминаването на участниците в него през територията на среднодунавската монархия е сред привлеклите най-задълбочено научно внимание³. Всъщност обаче, този факт се дължи по-скоро на интереса, породен от феномена “кръстоносен поход на бедните”, който сам по себе си сякаш се приближава най-близо до общо християнската идея за изпълнение на дълга към Христос. Все пак походът

Светите земи трябва да се отдаде и на сигурността, която предлага Унгария на поклонниците след преминаването си към християнството.

³ **Duncalf, Fr.** The Peasants' Crusade. – *American Historical Review*, 26, 1921, pp.440-453; **Duncalf, Fr.** Clermont to Constantinople. – In: *A History of the Crusades*. Gen.ed. Kenneth M. Setton, vol.1. The First Hundred Years, Madison, 1969, pp. 253-280; **Riley-Smith, J.** The First Crusade and the Idea of Crusading. Philadelphia, 1986, pp. 31-120; **Waas, A.** Geschichte der Kreuzzüge. Köln, 2005, s.119-129; **Runciman, St.** A History of the Crusades. Vol.1 The First Crusade and the foundation of the kingdom of Jerusalem, Cambridge, 1951, pp. 121-175; **Георгиев, Св.** Първият кръстоносен поход и българските земи. – *Българска историческа библиотека*, 2, 1928, с.69-117; **Гагова, Кр.** Първият кръстоносен поход по Виа Милитарис. – *Минало*, 3, 1996, с. 56-61; **Гагова, Кр.** Кръстоносните походи и Средновековна България. С. 2004, с. 9-54; **Койчева, Е.** Първите кръстоносни походи и Балканите. С. 2004, с. 30-52.

предоставя и най-многобройни примери за проблемите, които биха могли да възникнат по време на пътуването през Унгария.

Основните извори за преминаването на армиите, водени последователно от Готие Санзавоар, Пиер Пустинника, Готшалк, Фолкмар, Емихо фон Лайнинген и самия Годфруа дьо Буйон, а именно Алберот Аахен, Гийом от Тир и Екехард от Аура пресъздават една твърде любопитна картина на взаимоотношенията между тогавашния владетел крал Коломан (1095-1114) и поклонниците. С изключение на недопускането на граф Емихо фон Лайнинген на унгарска територия⁴, Коломан се отнася сравнително благосклонно спрямо кръстоносците. Унгарският владетел сключва специални споразумения с тях и като цяло се стреми да поддържа мирните отношения с преминаващите. В допълнение Коломан е представен в изворите като “най-християнският владетел⁵”. Но на практика напълно липсва разказ за негова намеса в големите конфликти настъпили между местното население и кръстоносците. Всъщност Коломан неколккратно е представен като владетел, който не се интересува от пътуващите към Светите земи и, вероятно разочарован от невъзможността да бъдат установени подходящи рамки на взаимодействие с peregrinите, се оттегля навътре във владенията си. Това поведение на краля е нарушено само на два пъти – веднъж, когато му се налага да се сражава с армията на Готшалк и втори път когато в земите му навлиза войската на лотарингския херцог Годфроа дьо Буйон.

⁴ **Albericus Aquensis**. *Historia Hierosolymitanae expeditionis*. – Migne, PL, 166, Lib. I., cap. XXIX. – “но те като достигнали до граничния замък на краля Мезебург, който реките Дунав и Лин укрепват с блата, открили моста и портата на замъка затворени по заповед на краля на Унгария, понеже голям страх бил обзел всички унгарци заради убийството, което извършили, на техните събрата [хората на Готшалк – бел. В.Н.]”

⁵ **Albericus Aquensis**, Lib.I, cap.VII; *Historia Rerum in Partibus transmarinis Gestarum edita a venerabili Willermo Tyrensi archiepiscopo* - RHC, HO, t.1, Partie, Lib.I, cap.XVIII. Любопитен факт е, че първоначално Коломан бил готвен за духовна кариера.

Като цяло отношенията на първите кръстоносци с унгарския крал и с местното население са по-скоро враждебни. Това безспорно се дължи на многобройността на поклонническите армии, които, макар и да разполагат със сравнително опитни във военно отношение командващи, са трудно контролируеми. В действителност този период е преломен в историята на държавата на Арпадите. Починалият през 1095 г. крал Ласло I (1077-1095) бил отхвърлил като наследник племенника си Алмош, а впоследствие за крал е провъзгласен по-възрастният му брат Коломан (1095-1116). През целия период от управлението на Коломан Алмош въстава няколко пъти с полска и германска помощ срещу брат си⁶, докато в 1113 г. бива пленен и ослепен заедно със сина си Бела, бъдещия крал Бела II (1131-1141)⁷. Самият Коломан водил активна вътрешна и външна политика, окончателно завоювал Хърватското кралство в 1097, а също така укрепил кралската власт и авторитет в държавата⁸. Тези действия били пряко продължение на политиката на неговия предшественик Ласло, при когото крал Ищван бил обявен за светец, както по-късно и на неговия син Имре, а също така било започната окупацията на Хърватска. Много вероятно Коломан да е виждал в лицето на кръстоносците сериозен нарушител на реда в кралството, както и евентуален съюзник на Алмош и неговите привърженици. Притесненията на краля не били съвсем безпочвени и събитията от втория кръстоносен поход потвърждават подобна възможност.

Основание за подобна хипотеза се открива в случилото се при обсадата на Мерзебург от последната армия на т.нар. “бедняци”, водена от

⁶ Engel, P. The realm of St. Stephen: a history of medieval Hungary, 895-1526. London and New York, 2001, p.35.

⁷ ibidem, pp. 34-35.; Fessler, I.A. Geschichte von Ungarn. Leipzig, 1867, Band.I., s.194-222.

⁸ Engel, P., pp. 34-36. За събитията по свързването на Хърватското кралство и Унгария виж Бенчева, Й. Pacta convent – съхраняването на една държава – В: Държавността в историята, съст. Т. Попнеделев, С. 2001, с.189-192.

граф Емихо от Лайнинген⁹. Хората му не само не правели разлика между унгарци и езичници¹⁰, но дори по време на обсадата започнали да спорят за това кой да бъде следващият крал на Унгария¹¹. Съвсем различни са отношенията между Годфроа и Коломан. Лотарингският херцог е бил съюзник на император Хайнрих IV, както и на предшественика на Коломан Ласло. Това, а също и фактът, че водачът на кръстоносната делегация Готфрид фон Аш познавал унгарския крал от предходни дипломатически мисии¹², предопределя лекотата, с която са проведени преговорите между тях¹³. Става ясно, че по това време вече съществува взаимен страх и недоверие – без преговори поклонниците не желаели да навлязат в земите на Арпадите¹⁴, а без заложници Коломан не считал за разумно да ги допусне на своя територия¹⁵.

Показателен е начинът, по който се променя отношението на Коломан към преминаващите – в началото очевидно кралят не отдава

⁹ **Albericus**, Lib. 1, cap.XXIX.

¹⁰ **Ekkehardi abbatis Uraugiensis Hierosolymita** – RHC, HO, t.5, cap.XII.

¹¹ *Ibidem*.

¹² **Albericus**, Lib. II, cap.II-III.; **Willermo Tyrensi**, Lib.II, cap.I.

¹³ Крайният резултат от тези преговори бил – „преславният херцог Готфрид заповядал да се обяви по отделните палатки, че, под страх от смъртно наказание, никой не бива да се опорачава с насилствени грабежи из кралство Унгария, и никой не бива да повдига бунтове, всички трябва да получават справедлива цена (на пазарите). По подобен начин и кралят заповядал да бъде прогласено по цялото кралство, че войската да има изобилие от продукти – хляб, вино, зърно, добитък и птици, и било заповядано под заплаха за живота унгарците да не оскърбят или подбудят към война войската посредством несправедлив пазар, но колкото е възможно да ги облекчават с всякакви храни. По този начин през отделните дни, тихо и спокойно, със справедлива мярка, и честен пазар херцогът и войската преминавали унгарското кралство и достигнали до река Драва” - **Albericus**, Lib.II, cap.VI; **Willermo Tyrensi**, Lib.II, cap.III.

¹⁴ Когато достигнали до Толенбург в близост до унгарската граница Годфроа и хората му разбрали за края на предишните кръстоносни армии и не пожелали без обстойно проучване и сигурни споразумения да навлязат в земите на Унгария.

¹⁵ Кралят по съвет на своите първенци поискал да му бъдат предадени Бодуен дьо Булон и семейството му. След кратко колебание братът на херцога приел това временно пленничество в името на Божията войска -**Albericus**,Lib.II, cap.IV-V; **Willermo Tyrensi**, Lib.II, cap. III.

особено значение на случващото се и оставя своите военачалници да контролират peregrinите. В течение на времето, със влошаване на отношенията и нарастване на напрежението, се повишава и необходимостта кралят лично да присъства и да взема решенията, свързани с действията и противодействията спрямо преминаващите поклонници.

Далеч по-сериозни и значими стават връзките между унгарците и кръстоносците на крал Конрад III (1138-1152) и крал Луи VII (1137-1180). *Chronicon pictum* и *De profectioe Ludovici VII in orientem* на Одон дьо Дой¹⁶ ни представят една картина изпълнена със взаимно недоверие, страх и сериозни политически игри. Преминаването на Втория кръстоносен поход се превръща в истинско изпитание за устоите на кралската власт в Унгария. От една страна Конрад, чийто син Хайнрих бил сгоден в 1139 г. за дъщерята на Бела II София¹⁷, е в дълъг конфликт с тогавашния крал и неин брат Геза II (1141-1162). За нещастие, интересите на близките политически съратници на германския владетел – Хайнрих Язомиргот и бохемския крал Владислав II – предопределят промяната в добрите отношения между Хоенщауфените и управляващия клон на Арпадите. В 1145-1146 Конрад застава на страната на претендента за унгарския престол Борис¹⁸, който организира армия, разгромена от Геза. Отделно от това Западната империя навлиза в период на сближаване с Източната¹⁹, което

¹⁶ Особено добър анализ на значението на *De profectioe Ludovici VII in orientem*, както и представяне на различните историографски тези и употреби на текста на Одо виж у **Phillips, J.** *Odo of Deuil's De profectioe Ludovici VII in orientem as a source for the Second Crusade* – In: *The Experience of Crusading*, eds. M.Bull, P.Edbury, vol.I *Western approaches*, Cambridge, 2003, pp.80-96.

¹⁷ **Makk, F.** *The Arpads and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Budapest, 1989, p.35.

¹⁸ **Otonis episcopi Frisigensis.** *Chronica sive Historia de duabus civitatibus* – In: *Monumenta Germaniae Historica, SS rer.Germ., XLV, Lib.VII, cap.XXXIV.*

пък предопределя пре насочването на Унгария към съюз с Роже II Сицилийски – в 1149 година Геза се присъединява към Луи VII и Роже по време на преговорите за поход срещу Византийската империя²⁰.

В крайна сметка кръстоносния поход на Конрад означава сериозна опасност за Геза²¹. Неговите опасения се засилват от факта, че Борис продължавал да се опитва да извлече полза от съюза си с германците. Одон от Дьой предава, че Борис се срещнал първо с Конрад и след като му изложил проблема си, получил обещание за помощ, но унгарският крал, „знаейки, че е по лесно да го победи със злато, отколкото с меч, раздал много богатства на алеманите и избегнал нападението им²²”. Унгарската хроника уточнява, че когато цезарят Конрад потеглил на път за Йерусалим, в Унгария не останали манастир или църква, от които да не били иззети богатства, които му били предадени от страх да не да опустеши страната²³. Особено любопитна е липсата на подробен разказ за преминаването на Конрад в германските източници. Става въпрос за едно, до голяма степен съзнателно, пропускане на неудобните моменти из делата на германския крал – като едно събитието е засвидетелствано във френските и унгарски

¹⁹ Това затопляне било продиктувано от множество обстоятелства. Сред тях изпъква не само факта, че Конрад и Мануил имали за жени сестрите Гертруда и Берта фон Зулцбах, но и наличието на общи политически цели по отношение на Италия и норманското кралство. За външната политика на двете империи от това време виж **Lamma, P.** *Comneni e Staufer. Recherche sui rapport fra Bisanzio e l'occidente nel secolo XII*, vol.1, Roma, 1955, p.43-83; **Stephenson, P.** *Byzantium's Balkan Frontier*. Cambridge, 2000, pp. 211-238; **Magdalino, P.** *The Empire of Manuel I Komnenos, 1143-1180*. Cambridge, 1993, pp. 41-66.

²⁰ **Makk, F.** *Op.cit.*, p.45.

²¹ **Kugler, B.** *Studien zur Geschichte des Zweiten Kreuzzuges*. Stuttgart, 1866, s.112 нарича Геза най-лошия враг на Германия от това време.

²² **Odo of Deuil.** *De profectioe Ludovici VII in orientem*. Transl. and ed. Virginia G.Berry., New York, 1948, p.35. както находчиво отбелязва Джонатан Филипс, крал Геза имал всички основания да се стреми преминаването на Конрад да бъде възможно най-безболезнено – **Phillips, J.** *The Second Crusade. Extending the frontiers of Christendom*. New Haven and London, 2007, p. 169.

²³ **Chronicon pictum.** – In: *Historiae hungaricae fonts domestici*, Lipsiae, 1883, cap.LXXI.

източници – подкупването на Конрад от страна на Геза. Тук е възможно да се направи паралел с пристрастното представяне на събитията, случили си на ромейска територия в същите текстове – когато трябва да се разкаже за престоя на краля във Византия обикновено се споменава само почитта, с която бил приет, както и богатствата, с които бил обдарен от Мануил²⁴.

Тъй като Геза съумява да неутрализира Конрад, унгарският претендент се насочва към съюз с Луи²⁵. Женен за племенница на Мануил I Комнин (1143-1180), според Одон той имал “наследствено право в кралството²⁶”, докато според Унгарската хроника дори бил извикан от свои съмишленици, за да стане владетел на Унгария²⁷. В началото, при навлизането на френските кръстоносци във владенията на Арпадите, Борис остава неразпознат, но скоро Геза научава за него и пожелава да му бъде предаден. Претендентът побягва посред нощ съвсем гол, но бива заловен от французите и отведен пред Луи, където, въпреки липсата на облекло и преводач, бива разпознат и поставен под кралската защита. Унгарската хроника добавя подробности – Борис бил разпознат от унгарски шпионин на име Гурк, и в общи линии Луи бил склонен да го предаде на Геза, но бунтовният принц поискал милост и кралска защита и убежище. Отговорът, който получили хората на унгарския монарх бил категоричен – „да знае краля [Геза – бел. В.Н.], че домът на краля е като църква, и при нозете на краля е като при олтар да се поклониш...²⁸”.

²⁴ **Annales Pegaviensis.** – In: MGH, SS, XVI (Continuatio 1140-1181 et Continuatio secunda 1182-1190), s.258; **Annales Magdeburgenses.** – In: MGH, SS, XVI, s.188; самият Конрад споделя в писмо до абат Вибалд Корвейски за помощта, която получил от Мануил по време на боледуването си в Ефес и по-късно когато му предоставил войски, пари и флота за продължаването на похода към Палестина – **Epistolae Conradi III ad Wibaldum.** – In: MGH, Diplomatum regum et imperatorum Germaniae, IX, 194,195,197.

²⁵ **Phillips, J.** Op.cit., pp.187-188.

²⁶ **Odo de Deuil,** p.63.

²⁷ **Chronicon pictum,** cap.71

²⁸ **Ibidem.**

Самият унгарски владетел, недоволен, напуска лагера си. Очевидно Геза бива изключително разочарован от случилото се и изпълнен с недоверие към французите, поради което повече не подновява преговорите с тях. В тази връзка интересен факт представляват както доброто отношение на Унгарската илюстрирана хроника към крал Луи VII – той е наречен преславен крал на франките²⁹, така и думите на френския владетел, отправени в писмо към абат Сюже – „посрещнаха ни добре, и ни служиха с удоволствие, и ни почетоха искрено³⁰”.

Все пак, ако до този момент кръстоносните походи имат по-скоро отношение към вътрешната политика на унгарската държава, то значимостта на третия кръстоносен поход се изразява преди всичко в сферата на външната политика на кралството. Без съмнение главна роля за това изиграва активната позиция на крал Бела III (1172-1196), който прави опит да бъде медиатор между византийския василевс Исаак II Ангел (1185-1195) и германския император Фридрих I Барбароса (1152-1190). Разбира се, този стремеж до голяма степен се дължи на миналото на Бела, който, според Йоан Кинам³¹, на два пъти бил положил клетва да защитава интересите на Византия. От друга страна, някога Бела бил застанал на страната на папа Александър³² в конфликта му с Фридрих Барбароса³³.

²⁹ Ibidem.

³⁰ **Epistola Ludovici Francorum Regis ad Sugerium.** – In: Recueil des Historiens des Gaules et de la France, t.XV, p.487.

³¹ Докато пребивавал в Константинопол Бела получил името Алексий, оженен бил за дъщерята на Мануил Комнин Мария и бил подготвян за наследник на василевса, който дълго време бил бездетен. Когато се родил бъдещият Алексий II, който по-късно станал жертва на чичо си Андроник, Бела бил изпратен обратно в Унгария – **John Kinnamos.** Deeds of John and Manuel Comnenus. Tr. Charles M. Brand, New York, 1976, p.163, p.214; **Choniates,** Niketas O City of Byzantium. Tr. H. Magoulias, Detroit, 1984, p. 64, 73.

³² Не без подкрепата на папа Александър в 1174 година Бела най-сетне бил коронясан за крал от опърничавия арихиепископ на Естергом – Лукас; **Makk, F.** Op.cit., p.108; **Kosztolnyik, Z.** The church and Bela III of Hungary (1172-1196): The Role of Archbishop Lukacs of Esztergom. – Church History, 49, 1980, pp.377-386. В тази връзка интересни наблюдения прави Ференц Мак, който дава няколко примера за

Поради това преминаването на германските рицари му дава възможност да подобри взаимоотношенията си с императора и по този начин да осигури стабилност и бъдещ просперитет на държавата си. В допълнение, заслужават внимание добрите връзки между Унгария и Франция от това време – съпругата на Бела Маргарита е сестра на Филип II Огюст, който от своя страна се откроява сред главните поддръжници на Хоенщауфените.

В действителност участието на унгарците³⁴ е повече от решително за успеха на императорския поход на Балканите. Имайки опита на няколко успешни кампании на територията на ромейската държава като тази от 1183 г., когато унгарците отнасят от София в Естергом мощите на Йоан Рилски³⁵, те предвождат войските на императора, проправят пътя им, осигуряват им най-подходящи условия за придвижване през *Silva*

противоречия между унгарските владетели и архиепископ Лукас от началото на 60те години на дванадесети век относно близостта на кралете с Византия – **Makk, F.** *Op.cit.*, pp.76-83. От друга страна Нора Беренд изказва тезата, че вероятно Лукас се е страхувал да не би Константинопол да измести Рим по отношение на църквата в Унгария – **Berend, N.** *At the Gate of the Christendom. Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary c.1000-c.1300.* Cambridge, 2001, p.31. Основание за това дава сведението на Йоан Кинам, според което придружители на Бела при неговото завръщане в Унгария били протосеваст Йоан Комнин и други членове на ромейската аристокрация - **John Kinnamos**, p.215.

³³ Любоптен факт всъщност е това, че някога Бела избягал в държавата на Фридрих, след участието си в заговор в Унгария. Когато тогавашния крал Геза изискал връщането на брат си Стефан и Бела, Фридрих отсъдил в полза на Геза. В същото време Фридрих не успява да предаде Бела на Геза, а унгарските изгнаници избягват в Константинопол – **Ottonis et Rahewini.** *Gesta Friderici I. Imperatoris* – In: *MGH, SS rer. Germ.*, XLVI, Lib.III, cap.XIII. По-късно, през 60те години на века отново има сериозни конфликти с Унгария- **Ottonis et Rahewini**, *Gesta Friderici I. Imperatoris*, Appendix.

³⁴ Според сведението на Арнолд от Любек унгарците наброявали двеста души, които имали заръката „да подготвят и посочват пътя на императора” – **Arnoldi abbatis Lubecenses** *Chronica* – In: *MGH, SS*, XXI, s.171. От своя страна анонимният автор на *Historia Peregrinorum* разказва – „в първия отряд били поставени унгарците и бохемците, за да опознават местността и проходимостта на пътищата” – **Historia Peregrinorum**, s.132.

³⁵ **Choniates**, p. 154; **Moravcsik, G.** *The role of the Byzantine Church in Medieval Hungary.* – *American Slavic and East European Review*, 6, 1947, p.149. Относно унгарската балканска политика от 80те и 90те години на дванадесети век – **Димитров, Хр.** *Българо-унгарски отношения през Средновековието*, С., 1998, с.110-131.

Bulgarica. Коментарът – „гърците нямаха сили да им се противопоставят” – на Ансберт е показателен³⁶, както за отношението на поклонниците към ромеите, така и за високата оценка, която дава на труда и незаменимостта на унгарските отряди за успеха на императорската експедиция. Те остават с кръстоносците до момента, в който става ясно, че конфликтът между Исаак Ангел и Фридрих е неизбежен³⁷.

Самият крал Бела III бива обвиняван от изворите, че “привидно посрещнал любезно императора³⁸”, но в действителност таял коварни мисли по отношение на кръстоносната армия. Анонимният автор на *Historia peregrinorum* допълва повече от категорично, че докато пребивавали на територията на Унгария, то нейният владетел се показал като много любезен, „ако и по-сетне да беше възбудил подозрение в някои работи³⁹“. По-вероятната причина за действията на Бела представлява брачния съюз, сключен между Фридрих Швабски и дъщеря му Констанция⁴⁰. Всички извори, без изключение, подчертават прекрасния прием, който Бела устройва на Фридрих – кралица Маргарита поднася на императора в дар чудна палатка, а кралят отвежда императора на двудневен лов на специален остров по средата на Дунав. Освен това на

³⁶ **Historia de expeditione Friderici imperatoris (Ansbertus)** – In: *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Freidrichs I*, ed. A.Chroust, MGH, SS rer.Germ. N.S., s.27-28.

³⁷ Относно конфликтните взаимоотношения между Исаак Ангел и Фридрих Барбароса – **Brand Ch.M.** *Byzantium confronts the West, 1180-1204*. Cambridge, Mass. 1968, pp. 176-188. Преглед на връзките между Фридрих Барбароса и Византия у **Irmischer, J.** *Friedrich I. Barbarossa und Byzanz*. – In: *Byzantium and its Neighbours. From the mid-tenth till the 12th Centuries*, ed.Vl.Vavrinek, Prague, 1993, pp. 38-42.

³⁸ **Iohannis de Piscina.** *De Transfretatione Friderici I* – In: MGH, SS, XXII, s.340.

³⁹ **Historia Peregrinorum** – In: *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Freidrichs I*, ed. A.Chroust, MGH, SS rer.Germ. N.S., s. 131.

⁴⁰ **Historia Peregrinorum**, s. 131; **Annales Colonienses Maximi**. – In: MGH, SS, XVII, s.797; **Fessler, I.A.** *Op.cit.*, s. 274.

войската е предоставено изобилие от всякакви продукти и удобства по пътя⁴¹. Така биват уредени спорните въпроси между двамата владетели.

В този случай съвсем естествен е стремежаът на унгарския владетел да остане неутрален. От една страна от 1185 г. съществува действащ съюзен договор между Исак и Бела⁴², а от друга са затоплените отношения с Германия, чиито посегателства по отношение на Унгария са доста чести в предходните години⁴³. Неутралитетът на Бела става повод за обвинения от страна на германските автори – според Ансберт⁴⁴ унгарският владетел изпъкнал като основен подстрекател на василевса, забравил своя достоен зет швабския херцог и поискал нещо нечувано, а именно приелите Кръста маджари да се завърнат в кралството си. По този повод анонимният автор на *Historia peregrinorum* заключава, че е особено лошо да се карат хора насила да изпълнят поетия дълг към Христа и отбелязва⁴⁵, че едва малцина от унгарците предпочели да се спасят от позора вместо да се подчинят на

⁴¹ **Ansbertus**, s.25-26; **Historia Peregrinorum**, s.131; **Arnoldi abbatis**, s.171; **Ottonis de sancto Blasio Chronica**. – MGH, SS rer.Germ., XLVII, s.46. Това обаче, не е единственият път, когато Бела дарява Фридрих – край Браничево „унгарският крал посредством пратеници почете господаря император с твърде щедри дарове” – **Ansbertus**, s.27, докато от своя страна Арнолд пояснява, че сред даровете имало дори четири камили – **Arnoldi abbatis**, s.172. Тези сведения контрастират с краткото известие на *Gesta Treverorum*, че „императорът ... поел на път и превел войската на Животворния Кръст през пустинята на Унгария и България като един нов Мойсей”. То подсказва, както за необходимото пречистване на Божия народ по пътя към Светите земи, така и за претърпяните лишения. – **Gesta Treverorum continuatione tertia**. – In: MGH, SS, XXIV, s.389.

⁴² **Makk, F.** Op.cit., p.120.

⁴³ Не бива да се забравя изключителната сложност на международните отношения от това време – в 1186 се отбелязва съюзен договор между норманското кралство и Хоенщауфените, който е последван от сближаване на Исаак Ангел с Венеция през 1187, с която пък крал Бела III е във война по време на провеждането на кръстоносния поход. Последното обстоятелство често се излага като причина за неучастието на унгарския крал в експедицията на Изток – **Zimmert, K.** *Der deutsch-byzantinische Konflikt vom Juli 1189 bis Februar 1190*. – *Byzantinische Zeitschrift*, 12, 1903, s.42-77; **Eickhoff, E.** *Friedrich Barbarossa im Orient*. Tübingen, 1977, s. 58.

⁴⁴ **Ansbertus**, s.51.

⁴⁵ **Historia Peregrinorum**, p. 145.

заповедите на своя крал⁴⁶. В действителност Ансберт е пристрастен и то до такава степен, че напълно омаловажава факта, че Бела се опитва да играе ролята на помирител между враждуващите страни и изпраща писма не само до Фридрих, но и до византийския монарх, в които го подканя да изостави безрасъдната си политика и да потърси разрешение на възникналите проблеми⁴⁷.

В крайна сметка събитията от първите три кръстоносни похода създават модела на поведение, който унгарските и крале от династията на Арпадите ще поддържат по отношение на експедициите на Изток. Техните действия са прагматични и подчинени единствено на интересите на държавата. Поставени в средишно положение между големите европейски сили, разкъсвани от постоянни вътрешни противоборства, унгарските монарси се стремят да стоят на страна от походите, доколкото участието им в подобна експедиция заплашва крехкия вътрешен мир във владенията им, и в същото време да поддържат мирни отношения с преминаващите. Владетелите от семейството на Арпадите успешно отхвърлят призивите на Папството⁴⁸ и на някои кръстоносни лидери, като Конрад дьо Монфера от 1188⁴⁹, и запазват своя неутралитет. Едва в края на живота си Бела III и

⁴⁶ Това отзоваване създава прецедент и по-късно крал Бела III ще забрани на унгарските си поданици да вземат участие в готвения от император Хайнрих VI поход – **Makk, F.** Op.cit., p.124.

⁴⁷ **Ansbertus**, p.61 – за него обаче, писмата на Бела са проява на страх от страна на унгарския крал следствие от успехите на кръстоносците в Тракия.

⁴⁸ **Makk, F.** Op.cit. p.122 коментира неуспеха на Папството да включи и Бела III в Третия кръстоносен поход. Друг е въпросът, че според свидетелството на Ансберт унгарски войници, участващи в помощния отряд, прикрепен към имперската армия на Фридрих I Барбароса, са били дали кръстоносен обет - **Ansbertus**, s.51. От своя страна *Historia Peregrinorum* разказва за отряд унгарски кръстоносци, които се присъединили към войската по време на нейния двуседмичен престой край Браничево – **Historia Peregrinorum**, s. 132. Съвсем възможно е, този отряд кръстоносци да са същите войници, които са предоставени от Бела на Фридрих със спомагателна цел.

⁴⁹ **Konrad montferrati határgrof és több más keresztyén lovagok tudósítják III. Béla.** – In: *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus (Árpádkori új okmánytár)*, Pest, 1860, vol.1, pp.83-84., както и **Makk, F.** Op.cit., p.122 с анализ на политическата ситуация от

неговия бъдещ наследник Емерих (1196-1204) приемат Кръста⁵⁰. Техният обет ще бъде изпълнен от крал Андраш II (1205-1235)⁵¹ по време на Петия кръстоносен поход, но дори той ще запази традиционното прагматично отношение на Арпадите към Светите земи и тяхната защита, превръщайки своя престой на Изток в особено успешна дипломатическа компания⁵².

края на управлението на крал Бела III. Писмото на Конрад е забележително със стила си, с подробния разказ за отблъскването на обсадата на Тир, проведена от Салах ад-Дин, както и с отношението на Конрад към унгарския владетел. Бела е наречен най-християнски крал и съвсем в духа на идеята за братство, която трябва да обединява поелите на кръстоносен поход е свързан с делата и подвизите на някогашните кръстоносци – „не спираме да умоляваме ваше величество, защото считам за достойно да се следват делата на вашите предци, а също и защото някога земята на Сирия е била подчинена от вашите предци, а сега е завладяна от варварите, за това не се бавете да я освободите от властта на езичниците”.

⁵⁰ **Chronica regia Coloniensis.** – In: MGH, SS rer.Germ., XVIII, s.168; **Regesta pontificum Romanorum**, ed. A.Potthast, Berolini, 1874, vol.I, s.2 дава сведения за отношенията между братята-наследници на Бела III, а именно Емерих и Андраш, всеки, от които бил дал обет за потегляне на кръстоносен поход, както и за бъдещото наследяване на кралството. За кръстоносните обети на Бела III и Андраш II споменава и Нора Беренд, но в контекста на религиозната политика вътре в кралството – **Berend, N.**, J. Laszlovszky, B.Z. Szakacs. *The Kingdom of Hungary.* – In: *Christianization and the Rise of Christian Monarchy.*, ed. N.Berend, Cambridge, New York etc., 2007, p.356.

⁵¹ **Ex Thomae Historia pontificum Salonitarum et Spalatinorum.** – In: MGH, SS, XXIX, s. 577-579 – представлява основният извор за кръстоносния поход на унгарския владетел. Историографски коментар у **Zacour, N.** *The Fifth Crusade* – In: *A History of the Crusades.* Gen.ed. Kenneth M. Setton, vol. II *The Later Crusades, 1189-1311*, Madison, 1969, pp.386-394; **Fessler, I.A.** Op.cit., s.314-319; **Kosztolnyik, Z.** *Hungary in the Thirteenth Century.* East European Monographs, 1996, pp. 60-68. Все пак едно от най-подробните изследвания на участието на Андраш II в експедицията на Изток представлява студията на Райнхолд Рьорихт – **Röhrich, R.** *Studien zur Geschichte des Fünften Kreuzzuges.* Innsbruck, 1891, s. 23-36.

⁵² В Антиохия най-малкият му син Андраш е сгоден за дъщерята на арменския крал Левон II, във Витиния се провеждат преговори за сродяване на унгарския и иконийския управляващ род, в Никея първородният му син Бела се сгодява за дъщерята на тогавашния василевс Теодор Ласкарис Мария и на края при преминаването през България неговата най-голяма дъщеря Мария става жена на Йоан II Асен - **Ex Thomae Historia pontificum Salonitarum et Spalatinorum**, s. 579, както и **Röhrich, R.** Op.cit., s.30. Отделно от това, като потвърждение за практичния поглед на унгарците към кръстоносните експедиции, стои краткото сведение на *Chronicon pictum* за участието на Андраш в кръстоносната експедиция. Авторът на унгарската хроника акцентира единствено върху факта, че Андраш се завърнал в кралството, носейки многобройни и скъпи свещени реликви и мощи – **Chronicon pictum**, cap.LXXVIII.

Гийом от Триполи (ок. 1225- сл. 1273) и неговият “Трактат за състоянието на сарацините”(1273)

П. Павлович, Ал. Николов

Появата и бързата експанзия на исляма са феномен, който предизвиква широк отзвук в християнския свят. Анализите, коментарите и полемиките срещу исляма представляват важна част от литературното наследство на средновековна Европа. Опитите да бъде осмислена новата реалност, в която християнската пропаганда се сблъсква с мощен конкурент в лицето на исляма, а древни християнски центрове биват завладени от победоносните мюсюлмански войски, засилват нуждата от опознаване на ислямската доктрина.¹ Кръстоносните походи и създаването на латинските държави в Близкия изток задълбочават възможностите в тази насока, а сред “франкското” население на тези латински държави се появяват и едни от най-задълбочените познавачи на тази проблематика. По единодушното мнение на изследователите на антиислямската литература в средите на западното християнство, един от водещите експерти в областта на Корана и ислямската доктрина е Гийом (или Гулиелмо) от Триполи (Guillelmus Tripolitanus), доминикански монах-проповедник, който е автор на две от най-разпространените и цитирани в късното Средновековие съчинения, посветени на ислямската доктрина: *Notitia de Machometo: et de libro legis qui dicitur Alcoran et de continentia eius et quid dicat de fide Domini nostri Iesu Christi* и *Tractatus De Statu Sarracenorum: et de Machometo pseudopropheta eorum et de ipsa gente et eorum lege*.² Настоящата

¹ **Николов, Ал.** “Вярвай или ще те убия!”: “Ориенталците” в кръстоносната пропаганда 1270-1370”, Унив. издателство “ Св. Климент Охридски”, С., 2006, 241; **Southern, R.** Western Views of Islam. Cambridge, (Mass.)-London, 1964, 1-2.; **Daniel, N.** Islam and the West: The Making of an Image. Oxford, 1993, 11-15.

² **Thomas F. O’Meara** .The Theology and Times of William of Tripoli, O.P.,” A Different View of Islam,” *Theological Studies* 69 (2008):80-98; **Thomas F. O’Meara**

публикация има за цел да запознае българската публика с превода на едно от тези съчинения, а именно “Трактатът за състоянието на сарацините”, което до този момент не е излизало на български език и на практика е непознато на българската публика, а също и с оскъдните сведения за живота и делото на един от най-забележителните познавачи на ислямската религия в средновековния християнски свят. Преводът³ е направен по текста, публикуван от Ханс Прутц, професор от университета в Кьонигсберг (дн. Калининград) в неговата *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*⁴. Още по време на тази първа цялостна публикация на текста на трактата, са посочени и основните факти от биографията на Гийом от Триполи, които са почерпани основно от неговите кратки автобиографични бележки. Знаем, че е бил член на доминиканския конвент в Акра, но прозвището му Триполитанеца навежда на мисълта, че е роден в Триполи (дн. Тарабулус в Ливан) и е бил от “франкски” произход, т.е. от средите на западноевропейските заселници в Светата земя. Това обяснява и очевидното му отлично владение на арабски и латински език. От текста научаваме, че съчинението му е завършено през втората половина на 1273 г. и че мисионерската му дейност е била много успешна, защото споменава как лично е покръстил 1000 мюсюлмани в католическата вяра. Съчинението е написано по молба на лиежкия архидякон Тедалдо (Теалдо или Теобалдо) Висконти, който по това време бил поклонник в Светата земя. Малко по-късно Тедалдо Висконти ще стане и папа под името

„Wilhelm von Tripoli,” *Wort und Wahrheit* 48: 3 (2007) 131-135.; P. Engels (ed. & tr), *Wilhelm von Tripoli, Notitia de Machometo; De statu Sarracenorum*, Würzburg, 1992. (Corpus Islamo-Christianum: Series Latina, 4.)

³ Преводът на *Трактата за състоянието на сарацините* бе извършен от Александър Николов, а коментарите и позоваванията на Корана са дело на Павел Павлович.

⁴ Prutz, H. *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, Berlin, 1883 (Ernst Siegfried Mittler und Sohn, 573-598).

Григорий X (1271-1276) и ще играе важна роля във възраждането на кръстоносната идея на Втория Лионски събор от 1274 г.⁵

Съвременните изследователи на проблема отхвърлят тезата, че известният ни от старофренското продължение на Гийом от Тир, *L`estoire d`Eracles empereur et la conquete de la Terre d`Outremer*, “clerc de Triple, qui avoit nom Guillaume”⁶, който бил изпратен от емира на Хама/Хомс да иска помощ от християните срещу противниците му, е нашият автор. Питър Енгелс в своя подробна публикация на текстовете на двете съчинения на триполитанския доминиканец отхвърля идентификацията на Гийом от Триполи с друг един клирик от Триполи на име Гийом, който участвал в пратеничеството от името на емира на Хама в 1239 г. и в мисията на Андре Лонжюмо при Великия хан от 1249 г. Не той е човекът срещнал се с крал Луи IX Свети през 1250 и 1270 г., а става дума за съвпадение на имена между него и друг клирик Гийом от Триполи.⁷ Повероятна е идентификацията на автора на трактата Гийом от Триполи с монаха Гийом от Триполи, който, заедно с Николо от Виченца, придружил Матео, Николо и Марко Поло през 1271 г. в тяхното пътуване до Китай, и е споменат с благодарност от венецианеца в книгата му, макар и да се връща обратно в Сирия, след като достига Армения.⁸ Публикацията на Прутц се опира на три ръкописа от Fonds latin, № 5510; 17 187; 7470, намиращи се в Националната библиотека в Париж, а също и на т.нар. Бернски ръкопис, съхраняван в библиотеката в Берн.⁹ Подробно описание и най-нов коментар на трактата и на цялостното дело и творчество на Гийом от Триполи откриваме у Томас О` Миара, където е включена детайлна

⁵ Prutz, H., цит.съч., 573-574.

⁶ Recueil des historiens des croisades. Hist. Occid., II, p.415

⁷ Engels, P., цит.съч., 32-35.

⁸ Münkler, M. Marco Polo: Leben und Legende, Beck Verlag, München, 1998, p. 39

⁹ Prutz, H., цит.съч., с. 574.

библиография за всички аспекти на творчеството и живота на Гийом от Триполи. Според този съвременен изследовател Гийом е бил от френски или италиански произход и е роден около 1225 г., а умира със сигурност след 1273 г., когато е завършен *Трактатът за състоянието на сарацините*, и преди 1280 г., в която година е съставен списък на братята-доминиканци от конвента в Акра, в който името “Гулиелмус” не фигурира.¹⁰

По единодушното мнение на редица изследователи на отношенията между исляма и западното християнство през средните векове, Гийом от Триполи е един от най-големите познавачи на мюсюлманската религия. На практика той е уникален с толерантния си подход към нея и с търсенето на диалог между двете религии, разбира се, с крайна цел, която е насочена към привличане на мюсюлманите към католическата вяра, но с методите на убеждението, а не на насието. Това го сближава донякъде с Риколдо от Монте Кроче и с ранния Рамон Лул, който в първите си пропагандни съчинения, посветени на мисията сред мюсюлманите твърдо се обявява срещу насието, а по-късно смята, че и мирната проповед има своето място, въпреки че приема умереното насилие в духа на думите на свети Августин Блажени *Coge intrare!* (“Принуди ги да влязат!”)¹¹. Съчиненията на Гийом от Триполи са основополагащи за образа на исляма, изграден и представен в писанията на легендарния Джон Мандевил.. Неговите творби са един от безспорните бестселъри на късносредновековна Европа и влияят върху географските и етнографските представи на западноевропейската публика чак до края на епохата на Великите географски открития през XVIII в.¹²

¹⁰ **О`Меара**, Th., цит.съч, 82-83.

¹¹ **Николов**, Ал., цит.съч, 98.

¹² **The Book of John Mandeville**. Tamarah Kohanski and C. David Benson (eds.) Kalamazoo, Michigan: Medieval Institute Publications, 2007

ЗАПОЧВА ТРАКТАТЪТ ЗА ПОЛОЖЕНИЕТО НА САРАЦИНИТЕ И ЗА ПСЕВДОПРОРОКА МОХАМЕД И ЗА ТЕХНИЯ ЗАКОН И ВЯРА

ОТ ГИЙОМ ОТ ТРИПОЛИ ОТ ОРДЕНА НА ПРОПОВЕДНИЦИТЕ¹³

На достопочтения отец и господин Теалд, архидякон на църквата в Лиеж, достойния поклонник в Светата земя, брат Гийом от Триполи, от конвента на ордена на проповедниците в Акра ¹⁴ [пожелавам] да постигне обетите пред Христа за своето благочестиво поклонение.

Когато узнах, че просветлената Ви вяра копнее да узнае, какво мисли сарацинският род и книгата му за християнската вяра, положих усилия чрез обетите на благочестивото преклонение пред Господ да предоставя и предложи желаното, като привлека и покажа в центъра три неща, а именно първо, кой бил Мохамед, водач, управник и псевдопророк на споменатия народ, откъде произлязъл и как започнал да се почита.; второ как споменатият народ така мощно и бързо нараснал и се разпространил; трето за техния закон или книга, която се нарича Алкоран и какво се съдържа в нея за християнската вяра.

I. Кой бил Мохамед и откъде и как се появил

Значи, в година 601 на нашия Спасител и Господ Иисус Христос, в която вярата Му процъфтявала в Египет, докато се изпълнило пророчеството на Исаия, XIX (21): *"И Господ ще яве Себе Си в Египет: в оня ден египтяни ще познаят Господа;*

¹³ Доминиканците, бел. прев.

¹⁴ Дн. Акко, Израел, бел. прев.

И ще принесат жертви и дарове, ще дадат оброци Господи ще ги изпълнят."¹⁵

Докато, разбира се, светите християнски отци из градове и пустини, осветяващи като подкрепящи съзвездия Египет и света, дарявали с блясък и благоухание Господ и хората, живеел някакъв обикновен християнски духовник, но водещ строг живот, на име Бахайра, затворен в някакъв манастир, разположен на пътя в Арабската пустиня, водещ арабите от Меканска Арабия, оставяйки Червено море на една левга отвъд планината Синай. В гореказания манастир, където затворен живеел Бахайра, като спирка и граница за еднодневен преход често се отбивали пътуващи търговци-сирийци, араби и египтяни, християни и сарацини, сред които посетители на речения манастир имало един, който щял да даде началото на могъщ и много силен народ, от който Христовата църква щяла да бъде силно унижена. И това било открито на речения отшелник Бахайра, поради което желаел бързо да дойде онзи човек и ежедневно очаквал пристигането му.¹⁶

II. Как Мохамед дошъл за да донесе вест на хората.

¹⁵ Цитатите от Светите текстове са според превода на „Библия сиреч Книгите на Свещеното писание на Ветхия и Новия завет“, София 1925

¹⁶ Прави впечатление, че Гийом говори за Бахайра ту като за „духовник...затворен в някакъв манастир“, ту като за „отшелник“. Това описание отразява колебанията на арабските извори. Най-ранният биограф на Пророка, Ибн Исхак, разказва за „монах на име Бахира в своята килия“ (*рāхиб^{bn} йуқāлу ла-ху баҳйра фи саума ‘ат^{un} ла-ху*) (Ибн Исхāқ. *Ас-Сйра ал-Набауиййа*. Мустафā ас-Сакā и др. (ред.). Египет, б.д., т. 1, с. 180-181). Същевременно псевдо-Уакиди говори за „манастира на монаха Бахира“ (Ал-Уақидй. *Футūх аш-Шām*. Дār ал-Джйл, б.д., т. 2, с. 33). Манастирът е нужен на мюсюлманските автори, за да мотивират факта, че керванджиите са поканени на трапеза, за която Бахира приготвя обилна храна (*сана ‘а та ‘ām^{an} касйр^{an}*). Ако Мухаммад и спътниците му бяха срещнали уединен отшелник или скромнен монах, подобна версия звучи твърде неубедително. За разлика от Ибн Исхак и псевдо-Уакиди, Ибн Сад преодолява противоречието, като се спира само бегло на епизода с монаха. Без да описва каквато и да е било гощавка, той споменава за срещата на Мухаммад с един монах, но този път на име Нистур (Ибн Са‘д. *Китāб ал-Табакāt ал-Кубрā*. ‘Алй Мухаммад ‘Умар (ред.). Кайро, 2001/1421, т. 1, с. 99).

И така дошъл денят и ето тълпа търговци, която арабите наричат “Бафела”,¹⁷ пристигнала в речения манастир. Търговците помолили да отидат при отшелника, но търсеният мъж не могъл да бъде открит. След това дошли слугите на търговците и всички, които пазели камилите и по Божие откровение се намерил онзи, когото търсели, а именно момче-сираче, дивичък, беден и незначителен, камилар, по народност арабин от рода на Измаил, за когото в Битие, XVI (12) се казва: “ *Той ще бъде между човеците като див осел; ръцете му ще бъдат против всички, и ръцете на всички – против него; ще живее пред лицето на всичките си братя*” . Който чете, разбира, че ако това пророчество се изпълнява в този Мохамед, понеже, както изглежда, в никого от синовете си Измаил не би открил човек, така див и способен да разпъне шатрите си срещу всички останали, както в този единствено, за когото говорим. Тук поставят сарацините първото чудо, което извършил Господ, както казват, за своя слуга, тъй незначителен и разказват, че малката врата на манастирския двор, през която преминавали, в присъствието на момчето, когато малчуганът искал да премине, така по Божия промисъл се уголемила и се издигнала като арка, че изглеждала като двери на императорски дворец или като врати на дворец на кралска особа. Момчето било прието от духовника Бахайра, и се отнесъл към него като към любим син, нахранили го, облекли го и всички го прегръщали и бил наречен осиновен син на отшелника, бил обучен и наставляван да се откаже от култа към идолите, да се поклони на единствения Бог и да призове с цялото си сърце, Исуса, Сина на Дева Мария. Но манастирските братя, които вършели гореказаното, не успели да задържат момчето; пуснали го да си върви като изтръгнали обещание от него, че ще се върне при тях. Момчето се присъединило към богатия търговец, който го смятал и назовавал за свой храненик. И така възмъжало,

¹⁷ Ар. *қāфила* – керван.

като било поравно благоразумно, сърчно и телесно красиво. Когато пораснал, пренасял стоките на своя господар като търговец благонадеждно, увеличавал ги и пътувайки често в едната или другата посока посещавал своя добре запомнен учител-отшелник.

III. За успеха на Мохамед и как той нараствал.

Най-сетне умрял господарят на младежа, богат и твърде пълен с пари поради сърчността и почтеността на самия младеж. А вдовицата му, красива и богата, като видяла младежа, го взела за съпруг:¹⁸ слугата се превърнал в господар, наконтен, напълнял, пълен с богатства, семейство и роднини, съгласно онова, че *“Когато си богат, ще имаш много приятели*

*Но ако дойдат тежките времена, ще бъдеш самотен”*¹⁹

Предложени били дарове и се обещавала вярност, увеличавали се приятелите и в дома му се появили много хора, сред който пръв бил неговият вуйчо²⁰ на име Хели [Али], който пък после, взел за съпруга дъщерята на речения Мохамед, Фатима, която му била и роднина. Така започнал да се почита от целия си народ и да се назовава първенец, и да се уважава като господар и учител. Избрал си десет съратници, сред които пръв бил Еботерер,²¹ а имената на останалите не могат да се изпишат на латински. При него се събрали семейства на араби, обитаващи пустините на Южна Арабия. Защото се твърди, че земята на арабите е обширна, където живеят арабите, южна страна, от пределите на Халеб, който бил

¹⁸ Историята за богатия търговец, който осиновил Мухаммад, донякъде отразява „търговската версия“ на арабските извори за женитбата на Пророка. Според нея той бил изпратен на търговия в Сирия от богатата вдовица Хадиджа. След като спечелил двойно на нейните очаквания, тя го направила свой съпруг.

¹⁹ Публий Овидий Назон, “Тъги”, I, бел. прев.

²⁰ Всъщност братовчед, бел. прев.

²¹ Най-вероятно става дума за Абӯ Бакр.

столица на Халдейското царство²² чак до края на провинцията, наречена Африка, в която се намирала столицата на царството, град, наречен Картаген. И така Мохамед се усилвал, засилвали се и свитата, войската и мощта му, започнали да се боят от него провинции и царе на провинции и всички народи, князе и всички земни съдии. Често ходел при своя горепосочен учител Бахайра и с ходенето и прекарването на време с него дразнел много другарите си, защото го слушал на драго сърце и правел много неща за него. Поради това съратниците замисляли да убият Бахайра, но се бояли от учителя си. Една нощ обаче се случило така, че ядосани от дългата вечеря, на която отшелникът задържал учителя им, докато се борели с опилия се техен учител, проболи с камата на самия Мохамед светия мъж през онази нощ, като решили да внушат на учителя си, че в пиянството си е пробол своя учител и създател. Като настъпило утрото, когато Мохамед потърсил светеца за да бъде освободен и да се поздравя с него, го открил мъртъв и като тутакси се опечалил, започнал да търси убийците и когато бил убеден от съратниците си, че именно той е извършил престъплението в пиянството си и повярвал, че това е истина, което му казвали, знаейки, че наистина бил пиян в онази нощ и видял собствения си окървавен меч, проклед пиянството и виното като причина за пиянството, а също и всички винопийци, продавачи и купувачи на вино, поради което ревностните сарацини не са пили и не пият вино по обичая на *ракабитите*²³. И тъй, като умрял християнинът Бахайра, сякаш с освободени спирачки шайката на Мохамед освободила спирачките пред злото. Хукнали като плячкаджии и грабители, грабили, колили и

²² Всъщност Халдея се е намирала в южната част на Ирак, а гр. Халеп е в Северна Сирия, бел. прев.

²³Вер. от *raqab*, длъжност в ордени на дервишите, свързана с куриерски функции, бел. прев.

плячкосвали, като хвърляли в смут провинции и кралства, чак до смъртта на самия Мохамед.

IV. Кога умрял Мохамед.

За смъртта на самия Мохамед, неговите последователи разправят, че умрял в Мека, арабски град, в който бил роден и изглежда, както четем в Източните хроники, че се споминал в 11 година от пребиваването на император Ираклий²⁴ в Сирия, в която година се издигнал римският папа Елевтерий²⁵, а в Йерусалим патриарх бил Модест²⁶. Единайсет години живял в благоденствие и слава, откакто започнала първата година от управлението на гореказания император. След смъртта си не оставил никого, освен една дъщеря, на име *Фатеме* [Фатима], която последвала баща си след 40 дни, както разправят някои.²⁷ И след като умрял, се издигнал наследникът му, който бил първият от десетте му съратници, на име Хабие,²⁸ чрез чиято честност и късмет започнало да се издига царството и господарството на арабите, които се хвалят, че владеят половината свят от изток на запад, на юг всичко освен Етиопия, която винаги е била християнска и в която не успяла да навлезе нито арабската, нито сарацинската буря като враг.

VI. Как арабите завзели Александрия и др.

След смъртта на Мохамед, в Александрия и Египет се случил, по причина най-вече на верските изкушения, смут поради александрийския

²⁴ Византийски император от 610 до 641 г., бел. прев.

²⁵ Елевтерий е папа от 175 до 189 г., всъщност по това време папа е Хонорий I, 625-638, бел. прев.

²⁶ Умира през 634 г., бел. прев.

²⁷ Според повечето сведения Фатима умира шест месеца след смъртта на Мухаммад (*EI*², s.v. Fāṭima).

²⁸ Името на първия халиф е Абӯ Бакр (11–13/632–634).

патриарх Диоскор [444-454], осъден като най-лош еретик с лекаря Евтихий²⁹ [ок. 380- ок. 456], свободен монах от Константинопол, осъден, казвам, на Четвъртия събор, състоял се в Халкедон [451 г.], в присъствието на 630 епископи. Тогава в прекрасния град Александрия, който е и знатното пристанище на Египет, имало две човешки общности, а именно гърците, които бранели своя патриарх Диоскор и местното население, което се нарича копти. След като между тях възникнал раздор, гърците надделели и прогонили коренното население от града. Като били прогонени, за да си отмъстят и да прогонят от града своите гонители, се обърнали към армията и силата на арабите, които изгрели в онези дни и които не се намирали много далеч, занесли дарове, обещали голямо заплащане, събрали мнозина и довели армията пред града, превзели го с обсада и с мощните си мишци и доблестта си, избили всички гърци и станали победители. Но когато християните поискали с почести да удостоят с уговореното заплащане наемниците си, чули от тях следното: “*Обещаните ни пари нека да останат с благодарност за вас, доволни сме от самия град като трофей, който чрез победата ни предостави Бог, ви ще сте наши съграждани, а ние ще управляваме, защото нам е даден градът във владение.*” И така християните се принудили да се съгласят и така останали поданици, а сарацините – господари чак до ден днешен. За вярата, благочестивостта и милостивостта на християните, които живеят в Египет, ако знаех как да опиша онова, което видях и което чуа ушите ми от разказите на вярващите, бих могъл да напиша книга, и то не малка. И тъй Бог отхвърлил египтяните, които според предсказаното от апостолите, отхвърлили от вратовете си свещения ярем на Христа и били принудени да робуват на слугите на Антихриста.

²⁹ Става дума за създателя на монофизитската ерес, която намира широк прием в Египет и съседните области, бел. прев.

V. Как арабите завзели Газа, християнския град.

Значи след като ръцете и мощта на арабите се прострели над многолюдната Александрия, като навлезли в Сирия, приближили града, който се нарича Газа, на 23-та година от управлението на император Ираклий. А вожд на арабите и главнокомандващ на армията бил *Гомар Ебуелхак*,³⁰ който наредил на другарите си да не убиват старците, юношите и жените, да не унищожават отрупаните с плод дървета, да не рушат домовете. А при жителите на Газа, *Гомар* изпратил пратеник, с искане да пуснат дружината му в града си, понеже не искат златото, среброто, жените, синовете и дъщерите, нито пък домовете или града им, а тяхната любов, съгласие, сигурност и мир, та от двата народа да се образува един и всички да рекат, че Бог е един, а Мохамед е Божият пратеник. Наемниците на император Ираклий, които пристигнали в Газа за охрана на града, като не допуснали пратеника, започнали битка с противника, но били победени и обърнати в бягство. Те били преследвани от арабите към планините, чак до светия град Йерусалим и към морето, чак до Цезарея в Палестина³¹, на два дни път. И така, като била покорена Палестина, първият приемник на Мохамед, за когото става дума, а именно *Бобекре*,³² умрял, който заемал мястото и поста на своя учител две години, три месеца и 20 дни. Наследил го *Гомар*,³³ син на *Елхарак*, втори приемник и наследник на Мохамед.

VII. Как бил завзет Дамаск, столицата на Сирия.

Той като се закрепил във властта и управлението над арабите, на петата година от управлението си с огромна армия пристигнал пред Дамаск и го обсадил. А Ираклий, римският император, който тогава се

³⁰ Градът е превзет от ‘Амр ибн ал-‘Ас.

³¹ Вер. Цезарея Филипи, дн. гр. Марджеюн в Ливан, бел. прев.

³² Тук името на Абӯ Бакр е напълно разпознаваемо.

³³ ‘Умар ибн ал-Хаттāб (13–23/634–644).

намирал в град Хамай³⁴ в областта Хемах, като научил, че Дамаск е обсаден, се оттеглил в Антиохия³⁵, а наместникът му, когото изпратил в Дамаск, на име Мансор, баща на прекрасния теолог, наричан Йоан Дамаскин [ок. 676-749], като бил нелоялен, отказал да изплати дължимите заплати на наемниците, които събрал и изпратил за отбраната на града император Ираклий, поради което армията била разпусната от него и градът останал без защитници и така чрез коварството и предателството на речения управител Мансор град Дамаск бил завладян от сарацините и те го държат и до днес.

VIII. За въздигането на арабите и отхвърлянето на християните.

След като бил завзет градът Дамаск, който се наричал столица на Сирия, император Ираклий със скръб и стенания се завърнал в Константинопол. Отхвърлена била мощта на християнското име и империя чрез безгранично поражение и се издигнал арабският рог и се възвисил в огромна горделивост. А *Гомар*, който се наричал син на *Харкаб*,³⁶ се засилил чрез доблестта и победата с много неща, издигнали се и името, славата и мълвата за Мохамед, който бил наричан и се вярвало, че е пратеник на всевишния Бог, откъдето и неговият пръв приемник *Бобер*,³⁷ се нарекъл наследник и приемник на Божия пратеник.³⁸ Оттук е постановено чрез божествената му заповед и чрез небесната власт на Бога, че всички да повярват със сърцата си и да изказват гласно възхвалата, че Бог е един, че няма друг бог освен Господа и Мохамед е пратеник на Бога, а който не поиска да изповяда и да каже това, трябва да се умъртви. И

³⁴ Дн. гр. Хама в Северна Сирия, бел. прев.

³⁵ Дн. Антакия в Турция, бел. прев.

³⁶ Ал-Хаџџтаб.

³⁷ Абѹ Бакр.

³⁸ Гийом дава правилен превод на арабския термин *халифат*^у *расул*^л *л-лѧх* (наследник на Божия пратеник).

както при нас има словесна формула, с която се покръстваме и ставаме християни “ В името на Отца и Сина и Светия дух, амин!”, така съществува тази словесна формула при тях, чрез която стават сарацини “La hit Alla :Maḥomad zurulla.”, тоест: “*Няма друг Бог освен Господа и Мохамед е негов пратеник.*”³⁹ Мнозина, увлечени в заблуда, станали сарацини, и то не само юдеи, но и изтъкнати и по-обикновени християни.

IX. Как бил завладян Йерусалим, който държали гърците.

По това време, в светия град Йерусалим, имало патриарх, на име Софроний [634-638], грък, който не притежавал нито войска, нито военни умения и мощ, и тук пристигнал *Гомар* с многобройните си войски за да го завладее. Когато се появил пред града, Софроний, помолил за съюз и милостта на договореностите за жителите на града и ги получил. Приел писмо за договор в следния вид: нека християнските жители на Йерусалим бъдат уверени и спокойни, да не се боят за живота си, да бъде съхранено движимото им имущество и да останат непокътнати църквите и домовете им, а също и обитателите им.⁴⁰ Старейшините се съгласили с тези

³⁹ Гийом правилно описва съдържанието на ислямския символ на вярата: *lā ilāh^a illā l-lāh^y ua-мухаммад^u расūl^y l-lāh^x* (Няма божество освен Аллах и Мухаммад е пратеникът на Аллах).

⁴⁰ В разказа за превземането на Йерусалим, Гийом точно предава редица детайли, споменати от мюсюлманските хронисти. Въпросът за договора между халифа ‘Умар и жителите на Йерусалим е ключов за мюсюлманските юристи. За тях договорът представлява юридическият прецедент, който регулира отношенията между мюсюлманите и завладените от тях общности. По силата на този договор, осветен от практиката на халифа, християните, юдеите и зороастрийците получават статута на „закриляни общности“ (*ахл^y з-зимма*). Гийом сякаш е запознат с арабската версия на договора, един от най-ранните варианти на която е предаден от ат-Табари. Тя започва с думите: „В името на Аллах, Всемилолюбивия, Всемилолюбивия. Това е договор за сигурност (*амāн*), даден на жителите на Аелия от божия раб ‘Умар ибн ал-Ḥаṭṭāb, повелител на правоверните. Дава им сигурност за живота и притежанията им, за църквите и кръстовете им, за болните и здравите им и останалата част от общността им (*миллат^u-хим*). Църквите им не могат да бъдат населявани, нито разрушавани. Не може да бъде отнето от тях или от придадените земи (*мин хаййуз^u-хā*), нито от кръстовете им, нито от притежанията им. Не могат да бъдат насилвани във вярата си, нито да им бъде причинявана вреда. И нека с тях в Аелия да не живее нито един от юдеите...“ (Ат-

обещания и вратите на Йерусалим се отворили, а арабските вождове влезли, начело на войските си. Като влязъл в светия град, *Гомар*, владетелят и народен водач, когото наричали наследник на Мохамед, поискал от патриарх Софроний удобно място за молитва, понеже силно искал да благодари на Бога за победата. Софроний го завел в църквата на Светия гроб, тъй като тя била осветена като молитвен дом за всички народи, но той не поискал да се моли там и казал *“Покажи ми друго място!”*. Завел го в храма, издигнат от Константин [Велики], правоверния император. Той рекъл: *“И тук не искам да се моля!”*, а избрал просто място край християнската молитвена сграда, помолил се там и като свършил молитвата си, казал на Софроний: *“Знаеш ли, защо не исках да се моля във вашите храмове?”* Оня пък отговорил с думите *“Господарю, владетелю на правоверните, как бих могъл да зная тайните на твоята мисъл?”*. А [Гомар] рекъл: *“Ако се бях помолил там, християните щяха да изгубят тези места и те щяха да станат молитвени домове на моя народ, което не желая да се случи, но на мястото, на което се помолих, не желая да се молят и сарацините, събрани в ущърб на християните, нито пък евентуално да се редуват с тях, за да не се натрупат тук тълпи от молеци се и поради това сега давам на този свети град оттук насетне тази свобода, сарацините да не могат тук да издигат молитвения си дом, наречен mesged [т.е. масджид],⁴¹ освен на едно единствено място, което ти ще благоволиш да им посочиш.”* И това станало точно така, та и до днес това благоволение се спазва непокътнато и достоверно. Поради това в светия град Йерусалим никъде не ще откриеш

Ғабарй. *Тārīх ар-Русул уа-л-Мулўк*. Муҳаммад Абў ал-Фадл Ибрāхїм (ред.). Дār ал-Ма‘āриф, Кайро, 1962, т. 3, с. 609).

⁴¹ Ар. масджид – молитвено място. С тази дума се означава всяко място, на което мюсюлманинът извърши молитва. Мястото може да не представлява нарочна култова сграда. Петгъчната молитва задължително се извършва в съборна джамия (*масджид джāми*). Оттук е заимствана и българската дума „джамия“.

сарацинска джамия, построена от тях. Наистина после сарацините избрали за свой молитвен дом, който наричат *масджид*, храма Господен, тъй като там се възлегнал и преспал Яков и това място наричат Божи дом и небесна порта и на това място Соломон построил дом, а блажената Мария поставила там детето си Иисус. И поради това толкова много почитат това място, че християнин, който съзнателно влезе там, се умъртвява, освен ако не иска случайно да стане сарацин. А Софроний умрял на четвъртата година от своя патриаршески мандат и в продължение на 25 години този патриаршески престол останал незает.

Х. Как бил завзет Халеб и царството Моав, на синовете на Аммон, отвъд река Йордан.

И тъй като бил завладян светият град Йерусалим арабите завзели основното и се насочили към по-второстепенните области. Войските им се разделили, управниците и князете им били изпратени да завладеят, други, непокорени до този момент градове. Изпратени били някои в Египет за да не оставят непокорено място, други били насочени срещу градовете Цезарей⁴² и Аскалон⁴³, а пък трети срещу Халеб, Триполи⁴⁴, Антиохия и други градове в земята Емах, чак до Ефрат, за да овладеят четирите царства, а именно Египет, Йерусалим, Дамаск и Халеб и без да разбирам по каква Божия присъда, успели да завладеят гореказаните области, които желаели. Тогава бил убит победоносният и щастлив арабски вожд *Гомар*, син на *Харкаб*,⁴⁵ на 23-та година от управлението на император Ираклий, синът му бил на 43 години, когато той бил убит. Междувременно обаче

⁴² Вер. Цезарей Маритима, дн. в руини между Тел Авив и Хайфа; или пък Цезарей Филипи, дн. Марджеюн в Ливан, бел. прев.

⁴³ Дн. Ашкелон, Израел., бел. прев.

⁴⁴ Дн. Тарабулус в Ливан, бел. прев.

⁴⁵ ‘Умар ибн ал-Хаттаб е убит в края на месец зу л-хиджджа 23 г. по хиджра/ноември 644 г.

бил избран друг за наследник на *Гомар*, на име Отман.⁴⁶ По това време умрял и Ираклий и племенникът му бил избран за император, на име Константин, по чието време се издигнал друг арабски вожд, на име *Хали* [Али]. Той навлязъл в земята Моав⁴⁷ и в тази на синовете на Аммон⁴⁸ която и досега е пълна с християни, които са поданици на сарацинската власт. И така станало, че в същата година, в която Ираклий поел империята, арабският народ чрез самия Мохамед, започнал да води враждебни военни действия и получил властта и управлението над Египет и за 24-те години, в които живял и управлявал император Ираклий, християните по този начин изгубили Египет и цялата онази земя, която Бог обещал на Авраам, както казва в Битие, XV , 18: “ *на твоето потомство аз давам тая земя, от Египетската река до голямата река, река Ефрат....евусейците и др., та нищо от техните земи да не остане извън властта им...*”⁴⁹, но чудно нещо, съвсем объркващо за вещите умове, понеже синовете на слугинята, която била изгонена със сина си от дома на Авраам, за 24 години овладели повече земя и множество царства, след като се въздигнал Мохамед, отколкото синовете на свободната, именно юдеите и синовете на Израил за 1000 години, които никога не успели да завладеят и управляват речената Обетована земя. Поради това не без причина на голямо тайнство, Господ рекъл на Авраам, молещ се за Исаак, в Битие, XVII, относно Исмаил: “ *И за Исмаила те послушах; ето аз ще го благословя и ще го наплодя и много, твърде много ще го умножа: дванадесет князе ще се родят от него и ще го произведе от него голям народ.*” Но този народ, колко велик бил преди Мохамед и какви вождове имал, освен тези 12, които им обещал Господ,

⁴⁶ Третият халиф, ‘Усмāн ибн ‘Аффāн, управлява от 644 г. до 656 г.

⁴⁷ Планинска област по източния бряг на Червено море, дн. в Йордания, бел. прев.

⁴⁸ Древна област около дн. столица на Йордания, Амман, бел. прев.

⁴⁹ Краят на цитата е заимстван от друго място във Ветхия завет

какви провинции и какви пустинни места изпълвал, като живеел в палатки, нито никакви писания ни разкриват, нито живите могат да разкажат.

XI. За господаря халиф, когото сарацините смятат за папа и колцина били.⁵⁰

А пък след смъртта на Мохамед арабите имали 42 вожда, които били наричани халифи, тоест приемници на Мохамед, разбирай, които, както казват народните писатели и мъдреците предсказвали, че царството и властта на народа им, след гореказаното число 42 най-после ще падне и ще се прекрати, но, понеже се издигна четиридесет и третият, мнозина помислиха, че пророкът им се е излъгал.⁵¹ Но понеже татарите, начело с могъщия си принц *Халаку* [Хулагу], завзеха Багдад и плениха халифа му, който беше четиридесет и трети, и го убиха с всичките му деца и близки

⁵⁰ Гийом сравнява халифа с папата, което подсказва, че той добре се ориентира за статута на халифа в мюсюлманския свят през XIII в. Още от средата на трети век по хиджра/средата на X в. аббасидските халифи постепенно губят реалната си власт. Управлението на разпадащата се империят попада в ръцете на чуждоземни наемници. Първоначално това са тюрките, сетне буидите (334-447/945-1055) и селджукските тюрки (447-590/1055-1194). През първата половина на XIII в. аббасидските халифи донякъде възвръщат властта си, но тя е ограничена в района на Багдад. През 656/1258 г. аббасидският халифат е ликвидиран от Хулагу. Лишаването на халифа от реална власт прави неговата фигура в очите на Гийом подобна на понтифекса в Рим. Така както папата легитимира властта на императорите, мюсюлманските управници получават властта си като дар от халифа.

При все това Гийом не забелязва една важна разлика. Папата е посредник в помазването на императора с божията власт, но не може да бъде разглеждан като светски владетел. Неговата намеса е ключова за институционализирането на Империята и провъзгласяването на императора, но сам по себе си папата не разполага със светска власт. В най-добрия случай Империята може да се разглежда като светско оръдие на папата. Аббасидският халиф е носител на властта, той е „божията сянка на земята“ (*зилл^у л-лāх^у ‘алā л-’ард*). Дори когато упълномощава някой от „светските“ султани, халифът остава въплъщение на духовния авторитет и олицетворение на светската власт и политическата легитимност. Властта е неотделима от халифа по силата на единството между светското и духовното начало в културата на исляма.

⁵¹ Гийом бърка броя на халифите. По време на т. нар. Праведен халифат има четирима халифи. Умайядските халифи са 14, а аббасидите – 37. Така общия брой на халифите е 55 или дори 56, ако зачетем краткото управление на ал-Хасан ибн ‘Али през 656 г.

от рода на Мохамед,⁵² разбраха, че е пресечена родовата му линия и по този начин също и царството, господството и властта му, понеже не остана никой от неговия род или потомство, който би могъл да наследи Мохамед и да се нарече халиф.⁵³ Затова царството, господството и властта на Мохамедовия род било прехвърлено от ръцете на арабите в ръцете на татарите. Понеже турчин е египетският султан, който сега управлява и всички негови емири [admiraldi] и други четирима негови предшественици-узурпатори на това царство и трябва един друг да се издигне, след този, който управлява сега и ще управлява само една година.

XII. Как сарацините завладели царство Персия в Халдейска Месопотамия.

Сред гореказаните халифи, петнайсетият, на име *Хебис*,⁵⁴ навлязъл в Месопотамия, някогашното Персийско царство, отвъд Ефрат, на изток, в която се намирал главният град Зара⁵⁵ в който живял Авраам, понеже му е казано от Господа в Битие XII : *“Излез от тноята от твоя родаи отдома на баща си...”* , от този град се прославил ученият Ефрем⁵⁶, а също и Теофил, когото Дева Мария освободила от ръцете на врага⁵⁷. Подчинена

⁵² Последният аббасидски халиф, ал-Муст‘асим би-л-Лāх, е убит по заповед на Хулагу през 656/1258 г.

⁵³ През 659/1261 мамелюците канят в Кайро чичото на ал-Муст‘асим би-л-Лāх и го провъзгласяват за халиф под името ал-Мустансир. С това е сложено началото на аббасидския халифат в Кайро, който оцелява под закрилата на мамелюците до османското завоюване на страната през 923/1517 г. Твърдението на Гийом, че не е оцелял никой от роднините на последния багдадски аббасид вероятно отразява съществуващите още тогава съмнения, че ал-Мустансир му е чичо.

⁵⁴ Вероятно става дума за първия аббасидски халиф Абū ал-‘Аббās ‘Абд Аллāх ибн Мухаммад, известен като ас-Саффāх (132–136/750–754). Ако изключим Праведните халифи, ас-Саффāх е петнадесетият по ред.

⁵⁵Вер. става дума за Ур в Халдея, бел. прев.

⁵⁶ Ефрем Сирин,ок. 306-373, роден в Едеса, Месопотамия, бел. прев.

⁵⁷ Според средновековна легенда, епископ в Сицилия от началото на VI в., който продал душата си на дявола, но бил освободен от Дева Мария от тази обвързаност, след гореща молитва, отправена към нея., бел.прев.

била цяла Месопотамия от Ефрат чак до реката, която се нарича Тигър. Врагът преминал през реката в земята, която някога била Халдейско царство и като никой не му се противопоставил с оръжие в ръка, достигнал до царския град Багдад, който някога се наричал Суза⁵⁸ и който бил построен от Навуходоносор⁵⁹, където реченият принц или вожд на арабската армия установил трона си, на който седнал и започнал да се нарича император на правоверните и халиф на Багдад, и така станало по присъдата и с позволението на Онзи, Комуто е вселенската власт и дава царство и империя, на когото Си иска от хората, и за да кажа накратко, на бърза ръка цялата християнска земя и всички земни царства и провинции били подчинени от речения град Багдад, в който управлявал Аусер и царица Естер, а свети Даниил видял чудни откровения от Господа, чак до пустинята, която отделя Азия от Африка и християните, които били господари на света, станали роби на сарацините и до ден днешен страдат, изповядвайки християнската вяра и име, а многобройните Божии чудеса, които сред тях извършил Господ, свидетелстват, че са верни слуги и свидетели на Бога. Които чудеса, ако някой пожелае и знае как да събере в един том или корпус, ще се получи един огромен кодекс.⁶⁰

ХІІІ. Как берберите в Африка се превърнали в сарацини.

⁵⁸Всъщност столица на древен Елам в Югозападен Иран, бел. прев.

⁵⁹ Вероятно нововавилонският цар Навуходоносор II (ок. 634-562 г.пр. Хр.), прочут със строежите си във Вавилон, бел. прев.

⁶⁰ В ч. XII и XIII Гийом явно смесва различни хронологични етапи от историята на арабите и исляма. Той разглежда възшествието на аббасидите като начало на завоеванията. Описаните в ч. XIII походи са свързани с епохата на умайядите и предшестват идването на аббасидите и построяването на Багдад (145-149/762-766). От края на ч. XIII става ясно, че Гийом по-скоро описва историята на фатимидите в северна Африка и Египет през X в., отколкото ранния ислям. Тъкмо през десетото столетие в мюсюлманския свят управляват трима халифи – аббасидът в Багдад, фатимидът в Египет и умайядът в ал-Андалус (арабските владения на Пиренеите). В ч. XVI Гийом се връща на по-стари събития, свързани със завоюването на Пиренеите от умайядите през второто десетилетие на VIII в.

Арабите или африканците, които се наричат бербери, като чули в Африка и западните земи, че братята им са се отправили да завладеят източните царства и земи и в Багдад са настанили владетеля си, който се нарича император на правоверните и халиф, се одързостили и се засилили и започнали да нападат по-силно и по-храбро от обичайното християнските градове, като например Тунис, Картаген и Хипонския град ⁶¹където бил епископ Августин [Блажени, 354-430], както се чете и в легендата за гореказания отец Августин, че в онези дни бил обсаден град Хипон от варварски войски, очевидно близо 300 години преди времето на Мохамед. И така като се втурнали берберите, които вече се наричали сарацини, поради вярата в Мохамед, когото приели за пратеник на Бога и пророк, произлязъл от рода им, подчинили градове и крепости и от мало до голямо принудили хората да умрат или да преминат в техните редове и вяра. И така берберите, които се наричат сарацини, се втурнали, като победоносно покорили цяла Африка, достигнали до прекрасния и прочут град Мароко ⁶² и там си избрали император, когото наричат *Mir amoan*, ⁶³ което значи император на правоверните, тъй като се казва, че арабите, които са и сарацини, имат двама императори, един в Багдад, в източните предели, и втори в Мароко, на бреговете на Западното море. Междувременно между тези две крайни точки, сарацините, които победили в Египет, избрали трети халиф в града, който се нарича Кайро и така се появили трима халифи, един в Багдад, друг в Мароко и трети в гореказания град, където някога бил престолът на фараоните, ⁶⁴ където един от тримата римски сенатори, на име Крас, поради коварството на гражданите, погълнал

⁶¹ Дн. гр. Аннаба, Алжир, бел. прев.

⁶² Вер. дн. гр. Маракеш, Мароко

⁶³ *Амїр*^у л-му'минїн.

⁶⁴ Кайро е основан от фатимидите в 359/970 г.

разтопено злато, което му било налято в устата, като дочул следното: “*Жадуваше за злато, затова пий го сега!*”⁶⁵

XIV. Имат халифи на три места и не биха могли да имат нещо по-добро.

И тъй процъфтявали в течение на дълго време трима сарацински халифи чак до времето на всемогъщия султан *Салахедин*,⁶⁶ който завладял цялата земя, която латинските християни овладели някога в щастливите времена на Готфрид Буйонски [ок. 1060-1100], освен Тир⁶⁷ Триполи и Антиохия. Този Саладин, възгордял се от силата, славата и чутовността си, не търпял да има равен по почит и слава на себе си партньор, убил своя халиф, който изглеждал, че поради авторитета на Мохамед е по-висш, и преместил престола на халифа в Египет. А след това, около 80 години по-късно, велемощният татарски принц, за когото говорихме, на име *Халаон*⁶⁸ в лето Господне 1253,⁶⁹ превзел град Багдад, където се намирал престолът на другия халиф и поставил самия халиф в огромна, издигната желязна клетка, висяща във въздуха на едно високо дърво и го оставил да гладува там толкова дълго, докато не поискал храна. Тогава по заповед на принца, бил повдигнат поднос, пълен със златни безанти, пред него вместо храна и му се казало: “*Яж тази храна, понеже толкова много обичаше парите, че не поиска да ни да дадеш нито данък, нито дарове.*” Пред очите му наредил да избият съпругите и наложниците, синовете и дъщерите му и

⁶⁵ Става дума за погрома, нанесен от партите на триумвира Марк Лициний Крас при Карра в Месопотамия през 53 г. пр. Хр., като Карра тук е объркана с Кайро, бел. прев.

⁶⁶ Салāх ад-Дийн (род. 532/1138, поч. 589/1193) е основателят на айубидската династия в Египет. През 567/1171 той ликвидира халифата на фатимидите в Египет.

⁶⁷ Дн. Сур в Ливан, бел. прев.

⁶⁸ Хан Хулагу (1217-1265), чингисидски принц, основател на Илханския улус в Иран.

⁶⁹ Всъщност 1258 г.

всичките му роднини, за които се предполагало, че може да има надежда да имат потомство, та след като се отсече от корен дървото на Мохамед в този град, за вечни времена да не остане наследник. А третият, който се нарича халиф, в западните области, в град Мароко, се знае, че не произхожда нито от арабския народ, нито пък от рода на Мохамед, и поради това сарацините имат за сигурно предсказанието, че краят им предстои, понеже нямат халиф, когото почитат като папа, нито биха могли да имат в бъдеще, макар че, някои са склонни да си присвоят това име, като например господарят на Тунис и сегашния султан на Египет, чието име някога беше Бендокдар, а сега се назовава Байбарс в писмата си.⁷⁰

XVI. Как берберите от Африка преминали в Европа и завзели почти цяла Испания.

И тъй като била покорена провинцията Африка, която казват, че е една от трите части на света, Азия, Африка и Европа, победоносните бербери се прославили с победата и се изпълнили с гордост, обзети били от дързост и горделивите им очаквания се насочили и по-нататък. Писали на краля на Кастилия и на другите иберийски крале, като изпратили и собствени пратеници. Изглеждало също, че разстоянието между Африка и Европа е малко и понеже между тези провинции няма нищо друго, освен тясна ивица море, която се влива от Океана в Средиземно море, и което се нарича Марокански проток⁷¹, завзели много и се насочили още по-нататък. И тъй приготвили кораби, влезли в тях, отплавали и достигнали бреговете на европейската провинция Испания с попътен ветрец, с безкрайно количество морска войска. Като слезли от корабите, като скакалци

⁷⁰ Байбарс I ал-Бундуқдърй (658-676/1260-1277) е четвъртият мамелюшки султан от морската династия. Негова е инициативата аббасидският халифат да бъде възстановен в Кайро.

⁷¹ Т.е. Гибралтарският пролив, бел. прев.

полетели със завоевателните си отряди и се разпространили из кралствата на провинциите и провинциите на кралствата, хвърчали забързано и бързали летейки, като не откривали съпротива или отбрана и се натъквали на гърбовете на християните, достигнали и преблагогородния диоцез на прекрасния епископ и велик учен Изидор, завзели свръхбогатия град Хиспалис/ *Испахин*⁷², Кордоба, а след това и Валенсия и Толедо и други укрепени градове и силни крепости в Испания чак до планините, които се наричат Ронсас валес [Ронсевал], по времето на Карл Велики [768-814], краля на франките. А крал Карл, като чул, че враговете на вярата и на християнското име надделяват по този начин, завземат провинции и са достигнали до границите на кралството му, като събрал армията и я засилил неимоверно с протегнатата си доблестна десница, се отправил срещу тях и като изкачил речените планини със своите и като търсел враговете в равнината, слязъл към полето. Започнала такава мощна и жестока битка между галите и арабите, че враговете напуснали полето, като обърнали гръб, а голяма част от нашите загинали. И до днес се показва мястото на речената битка, сарацините, макар и победени и избягали, все пак вярвали, че ще получат власт над целия свят и сметнали да постигнат с морска армия и по море благополучието, което не могли да постигнат по суша. Обърнали се към морето, овладели острови и завзели Майорка и Минорка, които победоносният крал на Арагон Якоб⁷³ освободил. След като покорили почти всички острови, които се намират между Африка и Европа, пристигнали победоносно на прочутия и богат остров Сицилия, слезли до кралския град Панорм [Палермо] и го задържали, укрепвайки го, заедно с целия остров, без Месина, благородното пристанище на острова и малцина други местности, градове, крепости и след като овладели и планините, чак до времената на норманите, чиито управник и вожд бил

⁷² Дн. Севиля, бел. прев.

⁷³ Хайме I (1213-1276), бел. прев.

Робер Гискар [1057-1085], който освободил Панорм от ръцете на сарацините, където е и столицата на кралството. Но не успял да овладее планините, където винаги оставали силни врагове чак до времето на император Фридрих [II, 1220-1250], който с измама и коварство се престорил на техен приятел, така че да помислят, че той е по-скоро сарацин, отколкото християнин, като решили, че Църквата го преследва с всевъзможни усилия и че са обичани от него като приближени и съюзници. Този Фридрих като видял, че сарацините са по-силни от него, тъй като владеели планините и свръхукрепени места, именно Картаген⁷⁴ и крепостта Йоан⁷⁵ и планината Трапани и други укрепени места, коварно се престорил, че иска да отпразнува в двора си императорски пир и да почете приятелите си с подобаващо на императорското му величие великолепие, онези, които били поканени на пира, се смятали единствено за приятели и щастливци. Но докато празнували пира с веселие, по специална заповед били заловени всички пируващи, а именно онези, които били вождове на обитателите на планините, на които им наредил, да вземат всичко, което могат да носят, да се качат на корабите си и да отплават при своите сарацини в Африка, за да остане единствен владетел и крал на Сицилия без съюзник или съуправител. И така с кораби, почетени с отбраните блага на земята, докато моряците искали да разпънат платната на вятъра, били повикани капитаните, които вече се качвали на кораба. Императорът им казал: *“Обичам ви, и не ми подобава да ви пусна иначе, освен като приятели. Съберете целия си народ, който остана на острова и елате с мене в Апулия, и там ще ви дам земи и владения, по-добри и по-обширни.”* И така трябвало да се случи. Понеже задържали всички блага, които мислели да вземат със себе си, разорен, ги отвел в Апулия, отвъд планината Свети Архангел Михаил, която се нарича и Гарганска и града,

⁷⁴ Вер. Катаня, бел. прев.

⁷⁵ Дн. Кастро Джованни, древната Хенна, бел. прев.

наречен Троя⁷⁶ и им определил и дал града, някога прочут с името Лучера, който укрепил наново и заселили и сега са повече от шейсет хиляди сарацини, които по описания начин били изведени от Сицилия.

XVII. Как навлезли в Родан⁷⁷ и завзели графството Прованс чак до Арелат⁷⁸

След това, победителите, след като като подчинили земите и островите се опитали да влязат отново в европейската провинция, която се нарича Прованс, през която област Рона се влива в морето, недалеч от Марсилия, прекрасния град. И тъй с множество кораби и оръжия пристигнали, слезли на земята и завзели голяма част от Аквенската провинция⁷⁹ която е център на графството. Там по-рано почивало тялото на блажената Мария Магдалена, което вярващите поради страх от сарацините, които пристигнали, пренесли в Бургундия и го поставили в крепостта Вердилиак⁸⁰. Но крал Карл, като чул, че арабите са така дръзки и така нападат и нахлуват във Франкското кралство, пъргаво скокнал и се насочил срещу враговете, които вече били стигнали чак до града, който се нарича Арл, близко до Авињон. Започнала ожесточена битка, врагът бил победен, но не без големи загуби за франките. За тях, както се мълви, Бог направил неръкотворен саркофаг, който и до днес смятат, че е в онзи благороден гроб на блажената Мария от Алишан в Арлска област. И тъй значи славната войска на франките, прогонила врага от Прованс, който в течение на много години нападал така областта от морето, че дори марсилците едва едва били защитени в своя силно укрепен град, поради

⁷⁶ град в Апулия, бел. прев.

⁷⁷ Рона, бел. прев.

⁷⁸ Дн. Арл, бел. прев.

⁷⁹ Областта на Екс ан Прованс, бел. прев.

⁸⁰ Неустановена, бел. прев.

което църквата “Свети Виктор”, до която някога достигнали сарацините, била укрепена с кули сякаш била укрепление.

И тъй за възхода на Мохамед и сарацините и за техните успехи, казаното стига поради нуждата от краткост.

XVIII. За състоянието на сарацините след разрушаването на Дамиета.

За състоянието, в което сега се намират сарацините и бяха някога по времето, когато славният френски крал Людовик⁸¹ се завърна от Сирия във Франция. В годината на нашия Спасител и Господ, Иисус Христос, 1250, гореказаният френски крал бе пленен от сарацините в продължение на 32 дни и в нощта на следващия ден, в който ден трябваше да се измъкне от ръцете им и свободно да си отиде според договора и споразумението, сключено между двете страни, се събраха 60 емири, които са нещо като графове и капитани на войската и убиха султана си, който се наричаше *Мелек ал Махадин*.⁸² Той бе последният владетел, син на царе и султани, произхождащ от рода и потомството на арабите по линия на прочутия султан Саладин, който прогони латините от Йерусалим и подчини цялото кралство на християните, освен, както се каза, Тир, Триполи и Антиохия. Значи след като бил убит султанът, който се наричал *Мелек ал Махедин*, се събрали 127 емири за да си изберат султан и избрали един тюрк, когото

⁸¹ Луи IX Свети (1226-1270), бел. прев.

⁸² Гийом разказва за края на аййубидската династия и възхода на морските мамелюци. Мамелюците изпълняват ролята на дворцова гвардия в управлението на аййубидите. През 648/1250 те убиват последния аййубидски султан, Тўрāншāх и узурпират властта в страната. Мелек ал Махадин е препратка към прозвището на аййубидските султани, всеки от които се титулува „малик“ (цар), след което се добява пояснение, което обикновено включва компонента „дийн“ (религия). В титлата Тўрāншāх „дийн“ обаче липсва, което подсказва, че Гийом явно го бърка с някой от другите аййубидски владетели.

наричали *Мелек ел Мехер*.⁸³ Той бил първият владетел от рода на тюрките. И така царството било предадено от ръцете на арабите в тези на тюрките в лето Господне 1253 , годината, в която светия френски крал Людовик се върнал у дома от Сирия. Този пръв тюрк живял пет години и бил удавен в банята от съпругата си,⁸⁴ и след него управлявал синът му, на име *Мелек ал Мансор*,⁸⁵ в продължение на една година, като бил заловен от един от емирите, който се наричал *Седи федин токос*⁸⁶ и бил прогонен от него от царството, а онзи овладял царството и станал султан на Египет и бил наречен *Мелек Елмахек*. Докато той бил в Египет и чул, че татарите са пристигнали в провинция Галилея срещу християните и сарацините, с бърз марш с цялата си доблестна армия пристигнал при християните, които били в Акон и влязъл в договор с тях. Като възстановил силите на армията си за три дни пред град Акон, настъпил срещу гореказаните татари в речената Галилея и ги разбил, като убил и вожда им на име Катогоба [Китбога].⁸⁷ По това време брат Томас бил епископ на Витлеем, легат на апостолическия престол в Акон, който после станал патриарх на

⁸³ След кратко управление на прочутата султанка Шаджар ад-Дур (648/1250), която е единствената жена-управник в предмодерната история на исляма, на престола се възкачва ал-Му'изз, 'Изз ад-Дийн Айбак (648-655/1250-1257). Така е положено началото на слтаната на морските мамелюци в Египет. Мелек ел Мехер може да бъде разчетено като *ал-малик ал-мāхир*, но това не е титлата на нито един от мамелюшките султани.

⁸⁴ Около 652/1254 ал-Му'изз се жени за Шаджар ад-Дур. Кагото три години по-късно той решава да сключи брак и с дъщерята на Бадр ад-Дийн Лу'лу', атабег на Мосул, ревнивата Шаджар ад-Дур действително организира неговото убийство. Скоро след убийството Шаджар ад-Дур е екзекутирана.

⁸⁵ Ал-Мансур, Нур ад-Дийн 'Али (655-657/1257-1259) е следващият мамелюшки султан. Той е малолетен син на ал-Му'изз от жена му Қутуз.

⁸⁶ Ал-Музаффар, Сайф ад-Дийн Қутуз е третият мамелюшки султан, управлявал от 657 до 658 г./1259-1260 г.

⁸⁷ Гийом описва прочутата битка при 'Айн Джалут в Палестина на 25 рамадан 657/3 септември 1260 г. В сражението монголската войска под водачеството на Китбуга Найон е разбита. Китбуга попада в плен и е екзекутиран от мамелюците. Сражението слага край на монголския пристъп към земите на Сирия и Египет.

Йерусалим.⁸⁸ А султанът *Мелек елвахет*, когато след победата се върнал победоносно в Египет, пред него се явил един от неговите емири, на име *Бондокдар*,⁸⁹ който го убедил, да се върне срещу християните от Акон и да завладее града и да отпразнува триумф и над християните, а не само над татарите. Султанът, който искал да спази споразумението с християните, не се съгласил с емира, поради което реченият *Бондогар* въстанал срещу своя султан и господар и го убил и узурпирал царството за себе си и станал султан по име *Мелек елвахет Бондогар*,⁹⁰ който и досега управлява сам над народа на Мохамед и вече беше управлявал 12 години, когато реченият брат Томас дойде в Светата земя.

XIX. За благополучието на султана, който сега управлява и за името му.

И тъй този султан не изглежда по-слаб по отношение на военните способности, подобава да се каже, отколкото Юлий Цезар, но пък по отношение на злодеянията не отстъпва на Нерон. Най-сетне вече е покорил пет царства, в които управлява и владее самостоятелно., Египетското царство, Йерусалимското кралство, някога владяно от Давид и Соломон, кралството Сирия, чиято столица е Дамаск, кралството Халеб в земята Емах и Арабското царство, някога Моав и на синовете на Аммон. Той, подобно на Ирод, изтребил цялото царско потомство, именно на Саладин, който при смъртта си оставил 14 царствени сина, за да не би някой от арабски произход да се появи, който да се назове цар, като ги издавил с всякакви позволени и непозволени средства. Той избил вече 280 от своите

⁸⁸ Томазо Анъи от Козенца, титуларен латински патриарх на Йерусалим от 1271 до 1277, бел.прев..

⁸⁹ Бъдещият четвърти султан, Байбарс ал-Бундуқдārī (вж. бел. 20).

⁹⁰ В началото на управлението му прозвището на Байбарс I е *ал-малик ал-қāхир*. По-късно, след като везирът му го убеждава, че това прозвище за злощастно, Байбарс се назовава *ал-малик аз-зāхир*.

съратници-емири, подозирани два пъти, три пъти или четири пъти, понеже, както си въобразявал, искали да го убият, а пък живите си поданици държи в такъв страх, че никой не смее да отиде у дома на друг човек или пък да говори с друг някой човек или пък да се покаже, че е приятел с някого. И понеже се бои от всички, променил обичая и се появявал с малцина, четирима, петима или седем, и докато се мислело, че е в Египет, се движел из Азия и обратното така, че малцина или почти никой да не бъде осведомен, къде се намира със свитата си. И ако някъде се случи, че бъде видян или разпознат, не желае никой да казва: “*Това е султанът!*” и да го почете, но да си мълчи и да си държи очите полузатворени и докато преминава никой да не смее да казва: “*Султанът е тук или там!*”, нито пък някой да се осмелява да пита или разпитва: “*Къде е султанът?*”. Наредил да убият някакъв нещастник, понеже слязъл от коня и го почел като коленичил и навел глава, понеже познал, че това е султанът, който така се движел с малцина, а другарите на убития пуснал с мир да си отидат, понеже го познали. Докато се готвил тайно да отиде на поклонение на гроба на Мохамед в Мека,⁹¹ някакъв високопоставен емир, негов приближен и приятел, отишъл при него и с почит го попитал, дали би приел да го придружи в такова свято поклонение. Султанът му отвърнал: “*Откъде знаеши, че трябва да отида на поклонение?*” Нещастникът отговорил: “*Господарю, попитах и разбрах, че искаш да предприемеш такова пътуване.*”

С незабавна заповед на тирана бил отведен на площада, където имало голям брой хора и като му отрязали езика, му било прерязано гърлото пред всички. За такова наказание е достоен онзи, който се рови в тайните на султана. Той дава с лека ръка клетва, кълне се и обещава, но не спазва тези неща по никакъв начин. Иска да разбере истината от останалите, но не се

⁹¹ Гробът на Мухаммад е в Медина. Гийом явно има предвид поклонничеството в Мека.

свени да управлява с лъжи. Обича да превъзхожда всички по слава и сила и не обича никой да го надминава. Предсказал, че ще направи велик Мохамед, и наистина направил много и постоянно се мъчи да направи още, подиграва се и унижава нашата сила и войска, като казва: “ *Срещу нас дойдоха кралят на Франция, кралят на Англия, кралят на Германия, който е и римски император, но преминаха като облаци, тласкани от вятъра. Нека дойде крал Карл⁹², нека дойде гъркът и с него татаринът, ще се справим с всичките им сили и ще се прославим в битките като победители!*”

XX. За злодеянието, което извършил срещу господаря Едуард.⁹³

Когато султанът видял, че не може да надделее над господаря Едуард с оръжие, понеже с 300 рицари пристигнал за охрана на Светата земя, и подобно на вече победен човек, повикал един емир и го подучил, да се престори за приятел на Едуард и за предател и враг на своя господар, султана. Този емир влязъл в такова приятелство с господаря Едуард чрез пратеник, който пратил при него като довереник, че самият вестител станал приближен и като член на семейството, така че можел когато и колкото пъти си поиска, да влезе при господаря Едуард без никакви подозрения. И значи станало така, че една нощ влязъл и докато останали насаме, в присъствието единствено на преводач, нанесъл удар на самия свой господар и приятел, но господарят, смъртно наранен, по Божия промисъл се надигнал и пронизал врага с неговия отровен нож и го убил, а сам той, само след няколко дена противно на всякакви надежди на враговете му, се излекувал и се надигнал здрав. Онзи бил толкова настроен срещу нашите, като казвал, че те не изповядват вярата и истината, с които

⁹² Шарл I д`Анжу, крал на Сицилия и Йерусалим, 1226-1285, бел. прев.

⁹³ Принц Едуард I Дългокракия, английски крал от 1272-1307, който ръководи кръстоносна експедиция през 1269 г., бел. прев.

са станали прочути първите християни, които били и могъщи; приписал им множество пороци и грехове, които той мрази и презира, виждайки в очите им тресчицата, без да види гредата в своето око и твърдял, че ако върнат всички пленени сарацини и от двете страни се спазва обещаното, никога не би вдигнал оръжие срещу тях, но като се сключи мир и съгласие, няма да последва погибел и щета.

XXI. За доброто, което сторил султанът.

Презира и мрази виното и развратниците, като казва, че тези неща правят силните мъже безумни и изнежени. И поради това вече пет години вследствие на негов указ не се намира никаква кръчма в подвластните му земи, нито пък публичен дом, нито пък някой се осмелява да пие вино, освен тайно. Когато му се казал, че неговите предшественици-султани успявали да издържат по пет хиляди наемници с парите от облагането на виното и уличните, отвърнал: “ *Предпочитам да имам малцина трезвеници, отколкото мнозина, изнежени от жените, които воюват повече заради Венера, отколкото заради Марс, бога на войните и на достойните мъже.*” Възхвалява брака, и сам има четири съпруги, от които четвъртата е християнска девойка от Антиохия, която води винаги със себе си. Не желае да има наложници и го отхвърля като грях срещу естеството. Нареща и заповядва на поданиците си да живеят мирно и справедливо, отнася се благосклонно към подвластните му християни и най-вече към монасите, които живеят в планината Синай и в други части на империята му и винаги щом изслуша проблемите им ги решава и урежда споровете им. Своето духовенство, което се нарича “*фокора*”⁹⁴ слуша и почита с

⁹⁴ *Фақӣр* (мн.ч. *фуқарā*) в буквален превод от арабски език означава „някой с пречупен гръбнак“. В преносен смисъл думата се употребява за означаване на крайна бедност. По времето на Байбарс I с прозвището *фуқарā* са известни ислямските мистици. Те се наричат така, защото се отказват от всякакво имущество, което би могло да ги отвърне от служенето на Аллах. В случая Гийом вероятно бърка *фуқарā* с

удоволствие, сред тях имало някакъв, който служел не на Бог, а на суеверията, на име Fequit el codre. Той се ползвал с голяма милост от страна на султана, понеже се говорело, че е негов доверен пророк, голям преследвач и враг на християните и юдеите, но тази лъжлива милост се променила в голямо презрение и гняв от страна на султана и като му били извадени и двете очи и бил лишен от светлината, по тайна заповед на султана срещнал жестока смърт.

XXII. Колко лоши неща можел да свърши.

Той, ако искал, можел да направи и много по-лоши неща срещу християните, от това, което сторил, но силата му била обуздана от всемогъщия Бог, който когато желае дава възможности, но не толкова често симпатизира, и пречки за много неща. Защото можел без съпротива и упорство да завладее множество християнски градове и крепости, когато си поискал, като например Сидон, Бейрут, Библос⁹⁵ Антарад⁹⁶ и Маргат⁹⁷ и може би дори Тир и Триполи, ако искал да се постарее по-добре, но за негова чест и благоразумие, казва, че не иска да навреди на християните, толкова, колкото би могъл, макар и да са заслужили. Но пък сред християните е известно, че не искал да завладее повече никое друго място, освен град Акон [Акра], който е столица, убежище и сила за християните. Поради това никой от нашите не бива да се заблуждава, че той се преструва на благосклонен към християните, за да може град Акон да има добро мнение за него и открито да го приеме за приятел, та когато настъпи

близката по звучене дума *фукахā* (ед. ч. *фақīх*), с която се означават мюсюлманските юристи, които още от края на II/VIII в. съсредоточават в ръцете си духовния авторитет в дома на исляма. Сред чертите на праведния и справедливия владетел е да се вслушва в съветите на *фукахā*.

⁹⁵ Дн. Джбейл, Ливан, бел. прев.

⁹⁶ Или Тортоса, дн. Тартус, Сирия, бел. прев.

⁹⁷ Или Маркаб, кръстоносна крепост край дн. Банияс в Сирия, бел. прев.

удобно време да може да го овладее и задържи, което било разкрито на християните от някакъв си сарацин. Също така изглежда, че е много предан на своя пророк Мохамед, и не бил доволен да отиде само веднъж на гроба му, ако не успеел да отиде и втори път. Поради това ще отиде отново около празника на блажената Мария Магдалена, в летото Господне, когато се пише този текст, 1273-то.

XXIII. За смъртта на султана.

В същата година, както казват мъдрите сарацински астролози и математици, ще умре и след смъртта му ще се издигне друг турчин, който ще умре в рамките на първата година от управлението си и след него трябва да се издигне Христовото управление и да се въздигне знамето на кръста и да се пренесе през цяла Сирия до Цезарея Кападокийска⁹⁸ и тогава ще има голямо земетресение. Но тези неща знае единствено истинският Бог. За края на сарацините при тях има сигурно познание и твърда вяра, както казват без никакво противоречие чрез свидетелството на Мохамед. Защото Мохамед казал следното: *“Сарацините възникнали като скитници и отново ще станат и ще бъдат, такива каквито били, а именно скитници.”* И техните мъдреци тълкуват гореказаните слова, като казват, че ще престанат да съществуват, понеже два пъти ще се разпаднат на три части. Едната част ще се изтреби с меч, другата част ще избяга в пустинята и ще изчезне, а третата ще приеме християнската вяра.

XXIV. За това, че сарацинската вяра ще падне.

А едно от верските им твърдения⁹⁹ казва следното: *“Вярата на сарацините се издигна чрез меча на Мохамед и ще падне от меч, който ще е на Бога.”*, като че казва, че от меч е започнала и от меч ще свърши. Към

⁹⁸ Дн. Кайсери, Турция, бел. прев.

⁹⁹ Articuli, вероятно става дума за коранически сури, бел. прев.

това има и друг аргумент. Друго твърдение казва: *“Юдеите имали своето време и положение и се унищожили, така и положението и царството на сарацините ще се разруши, но вярата и положението на християните ще устои, докато Христос не слезе отново от небето, където живее сега и ще разруши и поправи всичко и ще убие Антихриста.”* Към този аргумент. В друго твърдение е написано и това в Алкорана: *“Римляните бяха победени, разбирай латините, но някои разбират гърците, които изгубили Светата земя, както бе казано по-горе, по времето на император Ираклий, но тези, които са били победени, ще победят и ще станат победители.”* И още един аргумент. Има и друго твърдение, което никой не отрича, което казва, че когато родът и потомството на Мохамед изчезне, което винаги присъствало в техния дом и го наричали халиф на Багдад, народът и вярата на сарацините ще изчезне също, но този дом загинал изцяло, когато татарският принц на име *Халаон* завзел Багдад и убил неговия халиф, както се каза вече, в лето Господне 1254; освен това казват, че крайт им е наблизно. Друг аргумент. Също така има едно твърдение, че от рода на онзи, който бил пръв халиф на Багдад, на име *Кебар*,¹⁰⁰ не трябвало да произлязат повече от 43 халифи, който брой бил попълнен преди *Халаон* да убие четиридесет и третия халиф. И друг аргумент. Другият аргумент е, че царството и управлението на сарацините е преминало от ръцете на арабите в ръцете на турците и сега сарацините са без истински султан от рода на арабите, които завладели земите от ръцете на християните гърци, и освен това са без халиф,¹⁰¹ когото биха могли да очакват отново от рода на Мохамед, като Мохамед е казал, че когато липсва властта на халифа, ще изчезне и Арабското царство.

¹⁰⁰ Багдад е построен от втория аббасидски халиф, Абӯ Джа‘фар ал-Мансӯр (136–158/754–775) през периода 762–764 г.

¹⁰¹ Всъщност по онова време Байбарс I вече е провъзгласил аббасида ал-Мустансир за халиф в Кайро.

XXV. Как била съставена книгата Алкоран.

След като бе разказано за началото на Мохамед и неговите последователи, за напредъка им и за залеза им, остава да видим, какво трябва да се знае за закона им или книгата *Алкоран*, *Мешаф*¹⁰² или *Харине*. Сарацинските учители разказват, че Мохамед, когато бил на 45 години,¹⁰³ започнал да казва, че е Божий пророк, като му архангел Гавриил му съобщил, че Божията воля и като му показвал и го учил на онова, което след това неговите последователи събрали по подобен начин и съставили тази книга. Кое то не могат да докажат, че е истина, понеже истината се съдържа в онова, което разказват католическите християни. След смъртта на Мохамед, близо петнайсет години по-късно, се събрали първенците сред неговите последователи, за да обсъдят съставянето на книга, която да се нарече учение и закон на Бога,¹⁰⁴ даден чрез Мохамед на арабските синове, които произлизат от Агар и Исмаил. След като се състоял този съвети с всеобщо съгласие била дадена власт и грижа за написване и съставяне на книгата на един от тях, който се наричал Елфинам, син на Ефрем. Но понеже не можел да се справи сам с този труд, от нещастниците, които поради страх от смъртно наказание от християни и юдеи станали сарацини, избрал онези, които можело да се сметнат за по-учени, за да му станат сътрудници за съставянето на избрания труд и книга, достойна за уважение и почит. Когато те се събрали наедно и не открили в живота на Мохамед или пък в учението му нищо, което да си струва да се разкаже и прослави, съставили труда или гореказаната книга. Така учените на заблудата и лъжата, непознаващи изкуството на диктовката, не следващи в диктуването

¹⁰² Вероятно от *ал-мусхаф аш-шариф* – свещеният свитък. Така се наричат свитъците, на които е записан Коранът.

¹⁰³ Според мюсюлманските биографи Мухаммад получил първото откровение, когато бил на 40 години.

¹⁰⁴ Гийом доста точно датира регистрацията на Корана. В представата на мюсюлманите тя е извършена от третия халиф, ‘Усмън ибн ‘Аффън (24–35/644–656).

жалоните на философите-историографи и пророците, а по-скоро на езичника, който нито учи на вяра, нито на нрави, нито на наука, нито на история, нито на доктрина. Поради това гореказаната книга се казва, че твърде съответства и наподобява на враната, която имитирала разноцветното оперение на различни птици и украсена с тези пера влязла в двореца на събралите се птици и се представила за небесна птица, която слязла от небето, и когато я разбрали, че е врана, украсена с чужди пера, но като била лишена от тях, избухнал смях. Така речената книга е черна врана, която не съдържа в себе си нищо от Мохамед, освен чернота и грозота, но украсена с красиви и светли истини от божествените писания, включени в нея, поради които изглежда божествена и се възхвалява с почит.

XXVI. За съдържанието на Алкорана.

Но книгата на сарацините, която се нарича Алкоран или *Мешаф*, съдържа големи похвали за Създателя, като възхвалява силата Му, знанието, добрината, милостта, справедливостта и търпението Му. Тя предава за онези, които вярват в Бога и си служат със справедливостта, но нито показва, нито учи, какво е вяра, нито кои са вярващи или неверници. Междувременно разказва, хвали и издига над всички синове човешки Иисус, сина на Мария и Мария над всички жени, която девица по божествена воля и с Божията помощ, заченала, родила и отгледала, разказва и възхвалява и всички свети отци от Стария завет. Твърди, че четири книги слезли от небето, Закона, Евангелието, Псалтира и Книгата на пророците, а петата се нарича Алкоран.¹⁰⁵ Споменава Мохамед само на

¹⁰⁵ Всъщност мюсюлманите първоначално говорят за три „общности на Писанието“ – юдеи, християни и мюсюлмани. Когато зороастрийците записват Авестата, те също биват причислени към „хората на Писанието“ и така общностите стават четири.

две места¹⁰⁶ и не му отправя никаква похвала. Но за Господа Иисуса разказва чудотворни похвали, а също подобно и за майка му Мария, а също и за неговите последователи, които се наричат християни, което ще се покаже на съответните места за утеха на вярващите и в чест на Спасителя.¹⁰⁷

XXVII. Мнението на сарацините защо след Закона и Евангелието, Бог дал Алкорана.

Сарацинските мъдrecи разказват: *“Всемогъщият Бог искайки да насочи човешкия род по пътя на спасението чрез своето познание, след Авраам дал Закон на синовете на Израил, чрез който да го опознаят и да го почитат като истински Бог, но понеже отказали да го спазват и го отхвърлили, дал познанието си чрез Светото Евангелие на хората, в което се разкрива живота и доктрината на Иисуса Христа, който бил даден като главен Учител и учен за целия свят, чиито последователи се наричат християни. Но понеже арабите, които произхождат от Авраам, макар и чрез Исмаил, са велик род и като че безброен народ, по-голям от юдейския народ, който произхожда от Исаак, останали без пророк.”* До

¹⁰⁶ Всъщност Мухаммад е споменат в Корана на четири места. „Мухаммад е само един Пратеник, преди когото преминаха пратениците“ (3:144). „Мухаммад не е баща на никого от вашите мъже, а е Пратеника на Аллах и последният от пророците“ (33:40). „А на онези, които вярват и вършат праведни дела, и вярват в низпосланото на Мухаммад – а то е истината от техния Господ, – Той ще им опрости лошите им постъпки и ще подобри положението им“ (47:2). „Мухаммад е Пратеника на Аллах“ (48:29). Всички преводи са на Цв. Теофанов.

¹⁰⁷ Похвалите, за които споменава Гийом, не противоречат на мюсюлманската представа за Иисус Христос. Същевременно в Корана намират място остри упреци към християните заради представата им, че Иисус Христос е част от божествената троица: „Бяха неверници онези, които рекоха: „Аллах, това е Месията, синът на Мариам.“ А Месията рече: „О, синове на Израил, служете на Аллах – моя Господ и вашия Господ! За онзи, който съдружава с Аллах, възбрани му Аллах Рая и неговото място е Огънят. Угнетителите нямат закрилници. Неверници са онези, които казват: „Аллах, това е третият от троицата.“ А няма друг Бог освен единствения Бог. И ако не престанат да говорят това, болезнено мъчение ще сполети неверниците.“ (5:72-73) – превод Цв. Теофанов.

тях не достигнал Мойсеевият закон, нито Евангелието, Христовото учение, от съвета и извора на божествената справедливост сега излязло нареждане, да се изпрати при тях човек от споменатия език и род. Поради това юдеите трябвало да подражават на Мойсей, а християните на Христа, и така пък сарацините на Мохамед и поради това сарацините са предпочитани пред юдеите и християните, тъй като казват, че юдеите нарушили Закона и християните нарушили Евангелието, а те почитат напълно и доблестно своята божествена книга Алкоран.¹⁰⁸

XXVIII. За възхвалите на Христа и на блажената Дева Мария и на техните последователи.

Така би отговорил някой християнин: *“Възхвалите на Христа и свидетелствата за Дева Мария и на християните, подражаващи на Христа са многобройни в Алкорана, в който не откриваме никаква възхвала на Мохамед, нито пък на сарацините, които би трябвало в тази книга най-вече да са възхвалявани и предсказвани, за чието спасение и слава, тази книга е предназначена, в която обаче се прославят, както юдеите за Закона, така и християните за Евангелието.”*

XXIX. Как Мария била зачената и родена.

Съпругата на Амран казала: *“ О Боже, на тебе обрекох, онова, което със сигурност нося в утробата си. Приеми прочее, онова което ти обрекох, защото ти изслушиваш и наблюдаваш всичко!”* и когато вече

¹⁰⁸ В тази част Гийом показва добра осведоменост за мюсюлманската представа за последователните пророчества. Ислямът разглежда Авраам, Мойсей, Исус Христос и Мухаммад като божи пратеници, които Аллах натоварил с единна по същността си мисия. Те са посредници при предаването на Божието слово на човешкия род. Самото Слово е общо за всички човеци и е идентично с исляма. Според ислямското учение както юдеите, така и християните са се отклонили от изконното Писание, поради което Аллах изпратил Мухаммад със своето последно послание, за да поправи грешките на предходните общности.

раждала, рекла: *“Господ знае, какво се роди и не е момче, а момиче и я нарече Мария!”* и рекла още: *“Аз ще я пазя за Тебе, от зловредния демон, а ти я приеми, О Господи, и с Твоето благо приемане нахрани това прието стръкче.”*¹⁰⁹

(XXIX). Как била отхранена блажената Мария.

На друго място казва, че Захария отхранил блаженото родено момиче, именно нашата господарка Мария и казва следното: *“ Захария я приел и когато я посещавал пред момичето откривал огромно количество блага и когато рекъл: “ Откъде у тебе, Мария, такива блага? “ , тя отвърнала “ Тези блага са от Бога, защото Бог дава безвъзмездно благото, комуто си поиска, и не трябва тук да се търси разумно обяснение.”*¹¹⁰

XXX. Как била образована блажената Мария.

На друго място казва, че била образована от ангелите и казва следното: *“Казали на Мария: “ О, Мария, Бог те избра и те очисти и те избра измежду всички земни жени. Покланяй се на Бога, обожавай Го, прегръщай коленете Му, с онези, които са привързани към Господа!”*¹¹¹

¹⁰⁹ Гийом с голяма точност възпроизвежда съдържанието на Коран 3:36-37: „Когато жената на Имран рече: „Господи мой, посветих онова, което е в утробата ми, единствено на Теб да служи. Приеми го от мен! Наистина Ти си Всечувация, Всезнаещия. И когато го роди, каза: „Господи, родих го женско.“ А Аллах най-добре знаеше какво е родила. Мъжкото не е като женското. И я назовах Мариам. И Те моля да я закриляш от прокудения сатана заедно с потомството й!“ – прев. Цв. Теофанов.

¹¹⁰ „И я прие нейният Господ с хубав прием, и я отгледа като хубав кълн, и я повери на Закария. Всякога, щом Закария влизаше при нея в нейното светилище, намираше там препитание. Рече: „О, Мариам, откъде имаш това?“ Тя рече: „От Аллах е. Аллах безмерно дава препитание комуто пожелае.“ (Коран 3:37 – превод Цв. Теофанов).

¹¹¹ „И когато ангелите рекоха: „О, Мариам, Аллах те избра и те пречисти, и те избра над жените на народите! О, Мариам, смири се пред своя Господ и сведи чело до земята в суджуд, и се кланяй с покланящите се!“ (Коран 3:42-43 – превод Цв. Теофанов).

XXXI. Как ѝ било разкрито зачатие.

На друго място казва, как ѝ било известно за благовестието, преди да се случи: и казва следното: *“Казали на Мария: О, Мария, знай, че Бог те евангелизира със Своето Слово, името Му е Исус Христос, Сина на Мария, първороден, пресветъл днес и завинаги и ще бъде от онези, които се доближават до Бога и ще говори като пеленаче от люлката и ще възмъжее и ще бъде от светите и справедливите.”*¹¹² На друго място се показва как Мария говорила на Господ и Господ ѝ отвърнал. И Мария казала тъй: *“О, Господи! Ще имам ли син, като не съм докосната от мъж?”* И Господ рекъл следното: *“Господ ще създаде, каквото пожелае и като нареди какво да стане и каже “Нека стане!” веднага става.”*¹¹³ И ще научим от тази книга и мъдростта и Закона и нашето Евангелие, защото той ще е пратеник до синовете на Израил и ще каже: *“Дойдох при вас като знак от Бога, понеже аз ще създам от твърдата подобия на птици и ще вдъхна в тях и ще се появят живи по Божия воля и ще изцеля неми и прокажени и ще ви науча, какво трябва да ядете и какво да съхранявате, понеже това е знакът за вас, ако останете верни, понеже аз съм истинен в онова, което е от Закона и в онова, което ще ви разреши от разрешеното и забраненото и дойдох при вас като знак от вашия Бог. Затова Му се подчинете, понеже това е приятният път, а именно най-правилният.”*¹¹⁴

¹¹² „Когато ангелите рекоха: „О, Мариам, Аллах те благовества за Слово от Него. Името му е Месията Иса, синът на Мариам, знатен в земния живот и в отвъдния, и е от приближените [на Аллах]. И ще говори на хората още в люлката, и когато възмъжее, и ще бъде от праведниците“ (Коран 3:45-46 – превод Цв. Теофанов).

¹¹³ „Рече тя: „Господи мой, как ще имам син, щом мъж не ме е докоснал?“ Рече: „Така! Аллах сътворява каквото пожелае. Щом реши нещо, казва му само: „Бъди!“ И то ства.“ (Коран 4:37 – превод Цв. Теофанов).

¹¹⁴ „И ще го научи Той на книгата и на мъдростта, и на Тората, и на Евагелието. И ще го стори пратеник при синовете на Израил: „Донесох ви знамение от вашия Господ. Ще създам за вас от глина образ на птица, ще духна в нея и ще стане птица с позволение на Аллах. И ще изцеравам слепи и прокажени, и ще съживявам мъртви с

XXXII. За възхвалата на Дева Мария и как заченала.

На друго място се разказва за зачатието на Сина и се казва следното: *“ Нека се помни Мария, че отдели от своите и се оттегли в едно място на изток и се скри от тях, а Ние изпратихме при нея своя Дух. И се появи в образа на мъж и уплашената Мария рече: “ Призовавам милостивия Бог, ако ти си Таквиус (на сарацински език, Таквиус бил някакъв магьосник, който внезапно влизал при девиците и ги обладал блестящ и красив като ангел) И онзи казал: “ Аз съм пратеник на твоя Бог. Ще ти се даде син, невинен и чист.” Но Мария рекла: “ Ще имам ли син? Не ще ме докосне мъж и ще родя?” А онзи отвърнал: “ Ако е наредил твоят Бог това ще е лесно и ще го направим знак за хората и милосърдие от Нас, и това е предопределено.”*¹¹⁵

XXXIII. Как родила и как я утешавал новороденият.

На друго място разказва, как родила сина, когото заченала и как новороденият син от нея утешавал майка си и ѝ рекъл следното: *“ Мария зачена син и се оттегли с него в място, отдалечено и уединено.”* И когато дошло времето за раждане, родила под една палма. И тогава рекъл: *“ О, да бях умряла, преди да ми се случи това и да потъна в забрава!”* И едва роден от нея синът рекъл: *“ Не тъжи, защото Бог те дари с тайна.*

позволенията на Аллах. И ще ви съобщавам какво ядете и с какво се запасявате по домовете си. Наистина в това има знамение за вас, ако сте вярващи. [И дойдох] в потвърждение на Тората, [низпослана] преди мен, и за да ви разреши част от онова, което ви бе възбранено... И ви донесох знамения от вашия Господ. И бойте се от Аллах и ми се покорете!“ (Коран 3:48-50 – превод Цв. Теофанов). Прави впечатление, че явно с апологетична цел Гийом пропуска да спомене препратките към Тората.

¹¹⁵ „И спомени [о, Мухаммад] в Книгата Мариам, когато се уедини от своето семейство на едно място на изток. И се прикри от тях със завеса. И пратихме при нея нашия Дух, който ѝ се представи като съвършен човек. Рече тя: „Всемилолюбивия да ме опази от теб! Ако си богобоязлив...“ Рече [Джибрил]: „Аз съм само пратеник на твоя Господ, за да те даря с пречисто момче.“ Рече: „Как ще имам момче, щом не ме е докосвал мъж и не съм блудница?“ Рече [ангелът]: „Тъй каза твоят Господ: „Това за мен е лесно. И за да го сторим знамение за хората, и милост от Нас. Това е предрешено дело.“ (Коран 19:16-21 – превод Цв. Теофанов).

Дръпни към себе си клона на палмата с плодовете и върху тебе ще падне напълно узрял избран плод, яж и пий от него и ще бъдеш весела. И като се появи някой пред тебе и ти каже: “ Яж! “, кажи му: “Аз се обрекох на пост пред милостивия Бог !” и не говори с никого, защото носиш тайна!”¹¹⁶

XXXIV. Как била порицана и синът ѝ я извинил.

На друго място се разказва, как след като родила момчето, Мария се върнала при своите с него и той лично извинил майка си, която била порицана, и казва следното: *“ Мария отишла при своите, като показала роденото от нея и ѝ казали: Мария свършила си огромно нещо. О сестро на Аарон, твоят баща не беше лош човек и майка ти се не изложи.”* Тя обаче мълчейки показала детето и те рекли: *“ Как е възможно дете в люлка да говори? А самото момче рекло: “ Аз съм раб Божий и Бог ми даде книга и ме направи благословен пророк, където и да съм, и ми заповяда винаги да се моля и служа на невинността, докато трае животът, и оправдавам майка ми, за да не се превърна в страдащ бунтовник. Спасение и мир над мене в деня, в който съм се родил, в деня, в който ще умра и деня, в който ще възкръсна жив!”¹¹⁷*

¹¹⁶ „И зачена го тя, и се уедини с него в отдалечено място. И родилните болки я доведоха при ствола на палмата. Рече: „О, да бях умряла преди това и да бях напълно забравена!“ И бе призвана изпод нея: „Да не тъжиш! Твоят Господ стори под теб ручей. И разклати към себе си ствола на палмата, за да се посипят свежи зрели фурми! И яж и пий и се радвай! И ако видиш някого от хората, направи знак: „Дадох на Всемиловичия обет да се въздържа, затова днес с никого не ще говоря.“ (Коран 19:22-26 – превод Цв. Теофанов).

¹¹⁷ „И отиде с него при своя народ, носейки го. Рекоха: „О, Мариам, ти стори нещо осъдително. О, сестро на Харун, баща ти не беше лош човек и майка ти не беше блудница.“ И посочи тя към него. Рекоха: „Как ще беседваме с дете в люлка?“ Рече то: „Раб съм на Аллах. Даде ми Той писанието и ме стори пророк. И ме стори благословен, където и да се намирам, и ми повели да отслужвам молитвата, и да давам милостинята *закат*, докато съм жив. И да бъда нежен към своята майка. И не ме стори Той горделив, непокорен. И мир на мен в деня, в който съм роден, и в деня, когато ще умра, и в деня, когато ще бъда възкресен!“ (Коран 19:27-33 – превод Цв. Теофанов).

XXXV. За непорочността на блажената Мария.

На друго място така се възхвалява Мария с тези думи: *“Мария укрепи като замък своята утроба и вдъхнахме в нея от нашия Дух и решихме, тя и синът ѝ да са образец и знак за всички хора.”*¹¹⁸

XXXVI. Как Мария заченала непорочно.

На друго място нашата Мария се възхвалява по следния начин: *“Укрепи утробата си и вдъхнахме в нея от нашия Дух; повярва на думите Господни и на словата от книгите Му и стана една от почитателките на Бога.”*¹¹⁹

XXXVII. За властта, която Бог дал на сина на Мария.

За силата и доблестта на нашия Господ и за възхвалата му: *“Бог рекъл: “О, Иисусе, сине на Мария, нека да запомниш милостта Ми върху тебе и над твоята родителка. Аз те укрепявам и засилвам в Духа Ми, и те създадох за да говориш като дете в люлка и те научих на книгата, мъдростта, закона и евангелието, за да можеш да създаваш от глина*

¹¹⁸ „И [спомени Мариам -] онази, която се опази девствена и в която вдъхнахме нашия Дух, и сторихме нея и сина ѝ знамение за световите.“ (Коран 21:91 – превод Цв. Теофанов). Стихът не споменава Мариам експлицитно. Аналогията е дело на покъсните коментатори на Корана. Преводът „се опази девствена“ е също резултат от тълкуване на текста. Гийом е сякаш по-близо до първоначалния смисъл. В Корана е казано „ахсанат фарадж^а-хā“, което ще рече „тя укрепи своята утроба“, т.е. направи я недостъпна. В мюсюлманската юриспруденция глаголно съществително *ихсāн*, което е производно на глагола в цитирания стих, се употребява за жена, която е встъпила в брачна връзка. След консумацията на брака тя става *мухсана* и при евентуално прелюбодеяние подлежи на убиване с камъни (*раджм*) за разлика от девицата, която в подобна ситуация се наказва с бичуване. В този контекст кораничното знамение може да означава „онази, която встъпи в законен брак.“ Мюсюлманските коментатори както обикновено променят смисъла на Корана според конкретните си предпочитания.

¹¹⁹ „И с Мариам, дъщерята на Имран, която пазеше целомъдрието си, и вдъхнахме в нея от Своя дух. И повярва тя в Словата на своя Господ, и в Неговите писания, и бе от набожните.“ (Коран 66:12 – превод Цв. Теофанов).

подобия на птици с моята сила и вдигаши мъртвите с моята сила и повиках синовете на Израил при тебе, понеже дойде с ясни знамения.”¹²⁰

XXXVIII. За възхвалата на Христа и на онези, които му подражават.

Също за възхвалата на Христа и на неговите подражатели се казва следното: *“Рекъл Бог: “ О, Исусе, аз съм твоят умъртвител и ще те издигна при Себе Си и ще те очистя от тези, които не вярват и ще поставим твоите последователи над тях, които се отрекат чак до Съдния ден и всички ще дойдат при мене на Съд и ще ги осъдя.”*¹²¹

XXXIX. Възхваляват се Христос и Евангелието.

За възхвалата на Христа и на неговите последователи се казва следното: *“Изпратихме знаците на първенците чрез нашите пратеници-пророци и изпратихме чрез Исус, сина на Мария, когато дадохме Евангелието и поставихме в сърцата на онези, които подражават Нему, благочестие, милост и вяра и те ще ги увеличат и умножат.”*¹²²

¹²⁰ „Когато Аллах рече: „О, Иса, сине на Мариам, помни Моята благодат към теб и към майка ти, как те подкрепих със Светия дух, та с хората да говориш в люлката и като възрастен! И как те научих на книгата и мъдростта, и на Тората, и на Евангелието. И ето, сътворяваш от глина образ на птица – с Моето позволение, и духваш в нея, и става птица – с Моето позволение. И изцерьваш слепия и прокажения – с Моето позволение. И ето, извеждаш мъртвите – с Моето позволение. И как възпрях от теб синовете на Израил, когато им донесе ясните знаци. И рекоха неверниците измежду тях: „Това е само явна магия.“ (Коран 5:110 – превод Цв. Теофанов).

¹²¹ „Когато Аллах рече: „О, Иса, Аз ще те прибера и ще те въздигна при Мен, и ще те пречистя от невярващите, и до Деня на възкресението ще сторя онези, които те последваха, над онези, които не повярваха. После при Мен ще се завърнете и ще отсъдя между вас в онова, по което сте били в разногласие.“ (Коран 3:55 – превод Цв. Теофанов).

¹²² „Сетне проводихме по стъпките на Нашите пратеници, и проводихме сред тях Иса, сина на Мариам, и му дадохме Евангелието, и вложихме в сърцата на онези, които го последваха, състрадание и милосърдие. Но монашеството го измислиха те, не сме им го предписали Ние – освен стремежа към благоволенията на Аллах, – а и не го спазваха, както трябваше да се спазва. И дадохме на вярващите измежду им тяхната награда, но мнозина от тях са нечестивци.“ (Коран 57:27 – превод Цв. Теофанов).

XL. Как Христос надминава всички пратеници и вестители на Бога.

Също се възхвалява Христос и се казва, че е по-съвършен от останалите пророци и над всички и се казва следното: *“Мнозина са нашите пратеници, предпочитаме едни пред други и от тях има такива, на които Бог е говорил и в някаква степен ги е предпочел. Но дадохме ясни знаци, чудеса и знамения на Иисус, сина на Мария и го укрепихме чрез Светия дух, и ако искаха да повярват, не биха се отказали след видените чудеса. Но хората са различни, има такива, които вярват и такива, които не вярват. Бог обаче прави това, което иска.”*¹²³

XLI. Възхваляват се Христос и Евангелието Му.

Също така се възхвалява Господ Иисус и светото Евангелие и се казва следното: *“След знаменията на предшестващите Го пророци, изпратихме Иисус, сина на Мария, нашият доверен пратеник при онези, които са от Мойсеевия закон и му дадохме Евангелието, в което е и насоката и светлината и истината за онези, които спазват Закона и насока и предсказание за богобоязливите и Господ ще съди вярващите според Евангелието, което спусна над него и чрез тези неща, които съществуват. Но тези, които не вярват в онова, което Господ нареди да слезе от небето, те са нечестивци.”*¹²⁴

¹²³ „Тези са пратениците – на едни от тях отредихме да стоят над други; с някои Аллах говори и въздигна други по степени. И дадохме на Иса, сина на Мариам, ясните знаци, и ги подкрепихме със Светия дух. А ако Аллах бе поискал, дошлите след тях нямаше да се сражават, след като получиха ясните знаци. Ала те се разделиха и някои от тях повярваха, а някои от тях не повярваха. Но ако Аллах бе поискал, нямаше да се сражават. Аллах прави каквото пожелае.“ (Коран 2:253 – превод Цв. Теофанов).

¹²⁴ „И изпратихме по следите им Иса, сина на Мариам, да потвърди Тората, която бе преди него, и му дарихме Евангелието, в което има напътствие и светлина, и е потвърждение на Тората, която бе преди него, и напътствие, и поучение за богобоязливите. И нека хората на Евангелието отсъждат според онова, което Аллах е низпослал в него! А който не съди според онова, което Аллах е низпослал, тези са нечестивците.“ (Коран 5:46-47 – превод Цв. Теофанов).

XLII. За злодеянието на юдеите и възнесението на Христа.

За злодеянието на юдеите срещу Христа и блажената Дева, майка му, се казва следното: *“От юдеите не повярвал никой, освен малцина и в своето неверие и многословие лъжат за голямата си измама спрямо Мария и Христа, като казват: “ Ние убихме Христос, сина на Мария!, но всъщност не Го разпнали, нито Го убиха, а наместо Него един подобен Нему.”*¹²⁵ Сетне, които разграничават Иисус от Бога, без съмнение са невежи, понеже юдеите не Го убиха, но Господ Го измъкнал и издигнал до Себе си и Го възвисил и е скъп мъдрец при Бога.”

XLIII. За лъжливото мнение относно смъртта на Христос.

Лъжата на сарацините и приказката за смъртта на Христа и за неговия кръст. Тълкувателите на Алкорана казват, че юдеите не разпнали Христа, а предателя Юда, който, докато търсел своя Учител в пещерата, за да го залови, бил с променен образ и уподобен на Иисус.¹²⁶ Него грабнали слугите и разпнали и затова казват, че християните нямат познание за Бога, понеже казват, че Христос бил разпнат от нечестивите юдеи, а той не бил нито разпнат, нито мъртъв, но жив се възнесъл на небето, за да слезе отново. Също казват, че Бог би действал срещу Своята справедливост, ако би разрешил невинният Христос да бъде убит.

¹²⁵ „И защото не повярваха и изречаха срещу Мариам огромна клевета, и изричаха: „Ние убихме Месията Иса, сина на Мариам, пратеника на Аллах.“ – но не го убиха и не го разпнаха, а само им бе оприличен. И които бяха в разногласие за това, се съмняваха за него. Нямат знание за това, освен да следват предположението. Със сигурност не го убиха те.“ (Коран 4:156-157 – превод Цв. Теофанов).

¹²⁶ Ат-Табарй дискутира в своя коментар две версии за „уподобяването“ на Иисус Христос. Според първата от тях при разпятието Аллах заменил Иисус Христос с друг човек. Според втората един от Апостолите се съгласил да бъде уподобен на Иисус Христос и приел кръстната смърт вместо учителя си. (Ат-Табарй. *Джәми‘ ал-Байән*. Махмуд Мухаммад Шәкир (ред.). II изд., Кайро, Мактабат Ибн Таймиййа, б.д., 9:367-376)

XLIV. За неверието на юдеите и възхвалата на Христа.

Отново за неверието на юдеите и възхвалата на Христа се казва следното: *“Поставен бил Исус, синът на Мария, като знак, но юдеите не повярвали, но се отвърнали от Него и казали: “ Нашите богове са по-добри!”*, но не го ударили с нищо, освен с напрегнати диспути, а самият Той не бил нищо друго, освен наш роб и Ние му дадохме милостта Си и го направихме пример за синовете на Израиля.”¹²⁷ *И когато Христос дошъл, казал: “ Аз идвам при вас с мъдрост за да ви покажа, в какво сте в противоречие. Бойте се от Бога, който Бог е моят Бог и вашият Бог, покланяйте Му се, понеже това е най-правилният път, който се нарича улица на милостта, което на арабски се нарича “сорат”*.”¹²⁸

XLV. Възхваляват се вярващите в Христа.

Също се възхваляват вярата и победата на учениците на Христа и се казва следното: *“ Бог рекъл: “ О, вие, които повяврахте, нека бъдете, както рече Исус, сина на Мария, които са, които ще бъдат за Мене победители и рекли Анарион,¹²⁹ тоест учениците на Христа, ние ще бъдем победители за Бога, и повярвала част от синовете на Израил и друга част не повярвала и Ние, тези, които повярвали, укрепихме срещу враговете им и ще се появят като победители сега и ще разгромят враговете си.*”¹³⁰

¹²⁷ „И когато синът на Мариам бе даден за пример, ето – твоят народ му се подигра! И рекоха: „Нашите богове ли са по-добри или той [Иса]?” Дадох ти го само за спор. Да, те са заядлив народ. Той е само раб, комуто Ние дадохме благодат и го сторихме пример за синовете на Израил.“ (Коран 43:57-59 – превод Цв. Теофанов).

¹²⁸ „И когато Иса донесе ясните знаци, рече: „Дойдох при вас с мъдростта и за да ви обясня част от онова, по което сте в разногласие! Затова бойте се от Аллах и ми се покорете! Аллах е моят Господ и вашият Господ. Затова единствено на Него служете! Това е правият път (*сирāt мустақīm*) (Коран 43:63-64 – превод Цв. Теофанов).

¹²⁹ Ар. *ҳиуāриййун*.

¹³⁰ „О, вярващи, бъдете помощници [по пътя] на Аллах, както Иса, синът на Мариам, рече на учениците си: „Кои са моите помощници [по пътя] на Аллах?”“ Учениците рекоха: „Ние сме помощниците [по пътя] на Аллах.“ И част от синовете на

XLV. Превъзходството на трапезата на Христа, което е олтарът и храната му.

Също се показват тайнствата на Божията трапеза, тоест на олтара, където се казва следното: *“ Казали Анарион, тоест учениците на Христа, на Иисус: О, Иисусе, сине на Мария, не би ли могъл твоят Бог да ни даде трапеза от небето? И казал Иисус: “ Бойте се от Бога, ако сте наистина вярващи и правоверни.” Те казали: “Искаме да ядем от нея и сърцата ни ще се укрепят и ще познаем истината, понеже ни изслушваш и ще бъдеш на нея от свидетелите” И казал Иисус на Бога: “ О, Господи наш Божже, над нас ще слезе трапеза от небето и за нас ще бъде празник и за нашите предшественици и нашите наследници и ще има знак от тебе и ни дай добрата си милост, понеже Ти си най-добрият от даващите.” А Бог отговорил: “ Нека направим да слезе трапезата над вас и над онзи, който ще остане неверник след вас, но него ще го отхвърля и ще го накаже с наказание, с което не ще накаже друго от смъртните!”¹³¹*

XLVII. Тук се показва, че сарацинските мъдрци са близки до Христовата вяра.

Значи като бяха разказани речените неща, които сарацините вярват в сърцето си, че са верни и ги изказват гласно като Божии слова, записани в техния Алкоран във възхвала и прослава на Иисус Христос, за учението

Израил повярва, а друга не повярва. И подкрепихме вярващите срещу врага им, и те станаха победители.“ (Коран 61:14 – превод Цв. Теофанов).

¹³¹ „Как учениците рекоха: „О, Иса, сине на Мариам, твоят Господ може ли да ни спусне трапеза от небето?“ Рече: „Бойте се от Аллах, ако сте вярващи!“ Рекоха: „Искаме да ядем от нея и да се успокоят сърцата ни, и да знаем, че си ни говорил истината, и да бъдем свидетели на това.“ Рече Иса, синът на Мариам: „О, Аллах, Господи наш, спусни ни трапеза от небето! Тя ще е за нас празник, за първия и за последния от нас – знамение от Теб. И ни нахрани! Ти си Най-добрият от даващите препитание.“ Рече Аллах: „Аз ще ви я спусна, ала който от вас след това отхвърли вярата, ще го измъчвам с мъчение, с каквото не съм измъчвал нито един от народите.“ (Коран 6:112-115 – превод Цв. Теофанов).

Му, за Неговото свето Евангелие, за блажената Дева Мария, Неговата майка и за последователите Му, които вярват в Него, макар че са украсени с много лъжи и измислици, все пак вече става достатъчно ясно, че самите те са близки на християнската вяра и недалеч от пътя на спасението.

XLVIII. Какво привлича сарацините към вярата на Христа.

Към истинската вяра ще ги привлече, поверието и някакво общо убеждение в сърцата на всички, заложено като предварително знание, че учението на Мохамед и вярата му скоро ще западне, както и изповядването на Мойсеевия закон и само Христовата вяра с християнския народ ще остане завинаги, докато свят светува, непокътната и трайна. Също ги привлича съзерцанието или умозрението, с която оценяват, че пророкът им Мохамед, не е проповядвал никаква вяра, с която Бог се познава в пътя, че не е път на морала или учението, чрез което се стига до Бог, нито на добрата вяра, нито пък на възмездието за добрите дела, и единствено е нечиста. Понеже ако някой от тях запита, каква е вярата им, не могат да кажат нищо друго освен само това: *“Вярваме, че Бог е създател на всичко, в Деня на Страшния съд, в който ще се възнаградят заслугите на хората и че е вярно, онова, което Бог е казал през устата на всички свети пророци.”*

XLIX. За учението на сарацините и техните нрави.

Също, ако някой попита за учението и за пътя на морала, който Мохамед учил да се следва, казват следното: *“Нека имаш две или три съпруги и дори четири и така чак до девет, и наложници, колкото може да купи десницата ти.”¹³² И ако съпругата ти не ти угоди, дай ѝ развод и ѝ*

¹³² „Ако ви е страх, че няма да сте справедливи към сираците, [ако се ожените за тях,] встъпвайте в брак с онези от жените, които харесвате – две и три, и четири. А ако ви е страх, че няма да сте справедливи – с една или с [пленнички] владени от десницата ви. Това е най-малкото, за да не се отклоните.“ (Коран 4:3 – превод Цв. Теофанов). Тук

разреша да си иде и ти подобава да използваш, да не кажа да злоупотребяваш с онова, което е купила ръката ти, така както е позволено да се ползва магаре или кон.” И ако някой попита за крайното възмездие, което Бог ще даде на спазващите закона на Мохамед в Съдния ден, всички казват, както е написано и в книгата им, че Бог ще го дари с рая.

L. Какъв е Раят.

Ако запиташ, какъв е Раят, на който се надяваш, казват: *“Място на удоволствията, в което всеки ще има 99 прекрасни девизи, с които всички да се сношава всеки ден и винаги ще ги намира недокоснати и непорочни.”*¹³³ *При кимване и желание клоните на дървото ще подават желаня плод в устата на ядящия, реки от мляко и приятно вино и светли сокове ще текат навсякъде”,*¹³⁴ къщи и вили за нуждите на всеки ще бъдат дадени на всеки, изградени от скъпоценни камъни и чисто злато от Офир¹³⁵

Коранът използва разпределителни числителни имена (*маснā уа-сулāса уа-рубā‘а*) и поточният превод би бил „по две, по три и по четири“. Това, разбира се, създава двусмислие, но кораничният текст в случая не е еднозначен.

¹³³ Деветдесет и девет не е разпространено число за броя на чернооките девизи (*ал-хūr*), на чиито прелести мюсюлманинът ще се наслаждава в Рая. Коментаторите понякога сочат, че пророкът Дāūd (Давид) имал деветдесет и девет жени. В това си твърдение те изхождат от К. 38:23: „[Единият рече]: „Това е моят брат. Той има деветдесет и девет овци, а пък аз имам само една овца. И рече: „Повери ми я!“ И ме надви в спора.“ Според преданията броят на девизиците е кратен на седемдесет.

¹³⁴ „А за онзи, който се страхува да застане пред своя Господ, има две градини... с разни дървета... В двете два извора текат... Там от всеки плод има по два вида... Облегнати върху килими с подплата от брокат. И плодовете на двете градини ще са близо... И освен тях – още две градини... тъмнозелени... В тях има два бликащи извора... Там има плодове и палми и нарове...” (Коран, 55: 46-68 – превод Цв. Теофанов). „Нима Раят, обещан на богобоязливите, с реки от вода, която не застоява, и реки от мляко с вкус, който не се променя, и реки от вино, приятно за пиещите, и реки пречистен мед, и в който има за тях от всякакви плодове, и опрощение от техния Господ, е като онзи, който ще бъде вечно в Огъня... И ще им се дава вряща вода, която разкъсва червата“ (Коран, 47:15 – превод Цв. Теофанов).

¹³⁵ Легендарна страна, локализирана в дн. Йемен или в долината на река Инд, бел. прев.

и което е още по-чудно, това славно място, казват, че е по-голямо, отколкото пространството на земята и небето и затова със сигурност този рай не се намира нито на земята, нито на небето. Значи поради тези разсъждения, които правят за лъжепророка им Мохамед , самите те, не незаслужено презират и осъждат учението му, доколкото е негово и учените преминават към разсъждения за божествената гледка на кивота, Иисус, сина на Мария и неговото свето Евангелие, догма за спасението на всички хора.

II. За божествената Троица.

Чудят се, когато чуят за мистерията на божествената и богоносна Троица, без познанието за която, няма истинско познание за истинския Бог. Защото, когато чуят, че Бог, когото почитат, както казват, е създател на небето и земята и на всички твари, който създал всичко от нищото със своето вечно Слово, приемат с радост, че Бог има Слово, чрез което са създадени всички неща и че без него не би било създадено нищо. И когато чуят, че Бог, който е Словесен, тоест има Слово, като жив и Живот на Животите, раздаващ живот на всичко живо, живеещ в живота, непресъхващ извор на живота, откъдето поглъща живот всяко телесно и духовно същество, приемат, че Бог има живот или Дух, който наричаме свети. И докато приемат, че Божието Слово е от Бога чрез божествено и вечно рождение и че Свети Дух произхожда от пораждащия Бог и след като се роди Словото за вечни времена, разбират и че, Отец, Син и Свети Дух са три лица, съществуващи чрез Него или лица, в които има една божественост, едно величие и една божествена същност, една доблест и една сила, един Бог, който е и Отец и Син и Свети Дух. Защото ако Онзи, който се почита от всички, именно Бог, няма Слово, ще се разбере, че Бог е

ням. Също, ако няма Дух, не би ли могло да се каже, че Бог не е жив, а мъртъв, което да се мисли за Бог е нечестиво.

ЛII. За тайнството на въплъщението.

Също, когато чуят, че всяка твар е създадена от Словото Божие и всяко пророчество е изказано чрез Словото Божие и всяка мъдрост от Бога и знание е разкрито на хората чрез Словото и чрез Словото Божие трябва да се случи възкресението на мъртвите, обсъждането на заслугите, възмездяването на заслугите, възкликват: *“ Отче, голямо достойнство на Бога е това Слово!”*. И заключават: *“Който не познава Словото Божие, също така не познава и самия Бог.”* И отново, когато чуят свидетелството на закона, което бе разкрито по-рано, където е казано от ангелите: *“ О, Мария, Бог ще те извести и ще те евангелизира чрез Словото от устата Си и ще бъде наречен с името Иисус Христос, син на Мария”*, ще бъдат принудени всички да кажат и ще кажат всички: *“ Иисус Христос е истинното Слово Божие, с думите на блажения Йоан: “ В начало бе Словото и Словото беше у Бога и Словото бе Бог!...Всичко това чрез Него стана и без Него не е станало нищо от това, което е станало!”*

Поради това при речените сарацини във веруюто им има важно твърдение: *“ Авраам е приятел на Бога, а Мойсей е говорител на Бога, Иисус, синът на Мария, е Слово и Дух на Бога, а Мохамед е Божий пратеник”*. Между тези четиримата Иисус, Словото на Бога е най-велик, а възхвалата и прославата на величието Му, беше показана по-горе и така приемат, това, което се казва: *“Господ Иисус е Слово Божие, въплътено в утробата на девица и самото Слово, въплътено, родено от Девата, е наречено Иисус, Сина на Мария.”*

ЛIII. За учението на Христа.

И когато чуят, че в учението на Христа се съдържа съвършената и непокътната вяра, която е познание за Бога, за Пътя и единствената и уникална заповед, дадена от Бога на вярващите, което е любов към Бога и ближния или истинско приятелство, което единствено изпълнява заповедите на Бога и че ще има възмездие за вярващите в бъдеще, блажен живот с ангелите в небето, без съмнение ще прегърнат споменатата доблест, като се надяват на блаженство във вечността. И така със простите слова на Бога, без философски аргументи или военни оръжия, като простодушни овчици ще поискат кръщение в Христа и ще преминат в Божието паство.

Това каза и написа човекът, който с Божия помощ вече покръсти повече от 1000 души. Слава на Бога во веки веков! Амин!

Томи, митът за Апсирт и човешките жертвоприношения на Залмоксис

Димитър Попов

Един от неизяснените въпроси в историографията е свързан с наименованието Томи (дн. гр. Констанца, Румъния) – елинска колония на Евксинския понт (дн. Черно море) близо до р. Истър (дн. р. Дунав) откъм VI в. пр.Хр. Колебанията в предположенията идват от близкото звучене на “стомион” – устие, и на “томе” – посичане, но и отрязване, отсичане, отделяне (отрязана част). Някои съвременни изследователи предлагат названието да се изведе от формата на неголям полуостров от града, чийто очертания приличат на острие на нож. Други са склонни да търсят някакво тракийско обозначение на хълм, на възвишение, на могила, което дава топоними от типа Томарос, Тумолос, Томайос.

На първо място не бива да се изпуска предвид, че полисът отстои от устието (стомион) на р. Истър на повече от сто километра и едва ли се нарича по този начин само поради сходството при произнасянето и звученето на думата. На свой ред самият глагол “темно” – режа, но и нарязвам, разсичам, разделям, откъдето заколвам, т.е. жертвам изглежда, достатъчно убедителен и сам подсказва на елините номинацията на селището поради най-колоритните и екзотичните подробности, узнати за съседната тракийска действителност, където на преден план изпъкват човешките жертвоприношения на Залмоксис и цялостната церемониална атмосфера, свързана с учението за безсмъртието, разпространено по тези места (Hdt. 4, 93–96).

Те най-вече поразяват въображението на гърците и съвсем спокойно могат да послужат като основа за даването на името на града. На старогръцки език то включва донякъде и обяснението или поне насочва към характеристиката на обредната действителност.

Любопитно е, че според античната писмена традиция точно в тази зона се локализира и митът за убийството на Апсирт. Брат по баща на Медея, той е роден от кавказката нимфа Астеродея. Според една от версиите за него (а те са многобройни и противоречиви – Soph. fr. 319; Eurip. Med. 167; Callim. fr. 411; Pher. fr. 73; Apoll. Rhod. 3, 325, 1234; Schol. Apoll. Rhod. 4, 228) при бягството на Язон от Колхида сестра му – Медея, го взема на кораба “Арго”, но когато баща им Еет догонва бегълците, тя го убива (жертва) и разхвърля частите му, за да отвлече вниманието и за да забави преследването (Apollod. 4, 305; Ovid. Trist. 3, 9; Arr. PPE, 7; Cic. De imp. Gn. Pomp. 22; Steph. Byz. s.v.).

Първоначално ритуалното убийство (жертване) се локализира при черноморското устие на р. Истър и на това на Адриатическо море, съобразно теорията за бифуркацията на реката (Arist. Hist. anim. 8, 13), а едва по-късно и с разположения по на юг от устието град Томи. За Стефан Византийски например Томи е полис край Одесос (дн. гр. Варна), а името му идва от посичането на Апсирт там.

За мен не остава съмнение, че обяснението се търси и се намира логично поради превода-означение, който съдържа реалния топоним – Томи. Нещо повече, локализацията на мита за Апсирт (и то независимо от версиите, от датировките и от интерпретациите, които могат да се дадат за него) е умишлено разположена в този ареал вследствие на впечатляващата ритуална действителност, която по тези краища има пряко отношение към Залмоксис.

Просто смъртта на Апсирт и неговото разчленяване съвсем тенденциозно и умозрително се напластяват върху обичайно-обредната практика, свързана с човешките жертвоприношения, или по-точно те предизвикват изкуствено наложеното им местоположение. Нещата са съзнателно нагласени и историзирани в античната писмена литературна

традиция и едва от тази позиция, т.е. след въвеждането им, там започват да се търсят и техните етимологии.

Някои интересни сведения на западни пътешественици за балканското население през XV в.

Ивайла Попова

Настоящото изследване разглежда някои любопитни сведения за населението на Балканите в пътеписите на някои западни пътешественици от края на XV в. Тъй като голяма част от пътешествениците са всъщност поклонници, тръгнали към Светите места, основен акцент в пътеписните им бележки са описанията на храмове, църкви, манастири; градовете, през които преминават, укрепителните им съоръжения, архитектурните им забележителности, къщите, улиците, площадите, водоснабдяването, запазените антични паметници; те отбелязват също и политическата ситуация, османските войни и обсади, дават някои сведения за историята на Балканите от античността до съвременното им и т. н. Пътешествениците от XV в. обаче, за разлика от тези през следващите векове, много по-рядко концентрират вниманието си върху човека, върху хората, върху различните етнически и социални групи. В това изследване ще се спрем на някои изключения от това общо правило, в които виждаме силно проявен интересът на западния човек към местното балканско население, неговия етнически облик, облекло, препитание, обичаи.

Преди до преминем към конкретните сведения, ще представим накратко пътешествениците. **Феликс Фабри**, роден 1438 г. в Цюрих, става доминикански монах и от 1468 г. е в манастира в град Улм. Издига се до главен проповедник на Ордена, професор е по теология и философия и осъществява две поклонничества до Светите земи – през 1480 г. и през 1483-1484 г., за които оставя подробен разказ. За второто пътуване са

запазени още редица паралелни сведения от поклонници, включително и от Бернард фон Брайденбах¹.

През април **1486** г. патрицият от Констанц, **Конрад Грюнемберг**, се отправя към Светите места. В пътуването се включват и херцог Йохан фон Байерн, граф Вилхелм фон Верденберг и още множество участници. Качват се на кораб във Венеция и оттам преминават през Пореч, Задар, Шибеник, Лесна (Хвар), Корчула, Рагуза, Корфу, Модон, Крит, Кипър, Яфа, Йерусалим².

През **1494** г. на 67 г., миланският духовник, **Пиетро Казола**, отива във Венеция и оттам, на галерата *Контарина*, се отправя към Светите места³.

За поклонничеството си Казола оставя подробен разказ⁴. Неговият пътепис е особено интересен за нас, с оглед описанията на острови, селища и местности по Адриатическото крайбрежие на Балканите, както и на населението в тази район⁵.

¹ **Europäische Reiseberichte** des Späten Mittelalters. Hrsg. Von Werner Paravicini. Teil 1. **Deutsche Reiseberichte**. Bearbeitet von Christian Halm. Frankfurt am Mein, 2002, Феликс Фабри № 80 и 88. В това пътуване от 1483 – 1484 участват още много поклонници, оставили са и паралелни сведения № 84 Paul Walter Guglingen, № 85 Georg von Gumpfenberg, № 86 Konrad Beck, № 87 Bernhard von Breydenbach.

² **Deutsche Reiseberichte**, N 92, Konrad Grünemberg, 227 – 230.

³ **Cardini, Fr.** In Terrasanta. Pellegrini italiani tra Medioevo e prima età moderna. Milano, 2002, p. 284.

⁴ **Viaggio a Gerusalemme a Pietro Casola**. A cura di Anna Paoletti. Alessandria, 2001.

⁵ **Попова, Ив.** Рагуза (Дубровник) в края на XV в. през погледа на миланския поклонник Пиетро Казола. – В: *Тангра*. Сборник в чест на 70-годишнината на акад. Васил Гюзелев. София, 2006, 185 – 192. Казола спира в Паренцо [Пореч в Истрия], Зара [Задар в Далмация], минава покрай Субенико както нарича Шибеник, Трау–Трогир, Спалато-Сплит, в град Лесна Лесина, понякога наричан Фара – град в западната част на острова със същото име – днес остров Хвар, остров Курцола – днес Корчула. Може би най-подробни и твърде интересни са сведенията, които миланският духовник дава за Рагуза/Дубровник. След пространното описание на *Рагуза в Далмация или Скиавония*, както посочва сам Казола, пътуването му продължава през Дзанте – остров Закинтос, Модон, Крит, Кипър и оттам до Светите земи. На връщане Казола минава през Кипър, Родос, Кос, Санторин, Крит, Модон, отново Закинтос. Връщайки се от Светите места по обратния път Пиетро Казола продължава описанието си на Западното крайбрежие на

Ценни и твърде интересни са сведенията, оставени от двама флорентински духовници, които преминават през вътрешността на полуострова и оставят любопитни описания за населените места, през които ги води пътят им, за обичаите на местното население, за неговия поминък, бит, религиозни вярвания. Това са **Бернардо Микелоци**, който пътува към Йерусалим през периода юли 1497 г. – ноември 1498 г. заедно с **Бонсиньоре Бонсиньори** и оставя пълна документация за пътуването⁶.

Арнолд фон Харф произхожда от стар аристократичен род от Долнорейнската област. Както се вижда от неговия текст⁷, той получава добро образование и има познания по география, история, езикознание. През 1496 г., когато е 25 годишен, предприема поклонничество до Светите места. След като преминава Италия, Египет, Арабия, Мадагаскар, някои страни в Югоизточна Азия, Палестина, Константинопол, българските, сръбските, албанските земи, Италия, Испания, Франция и Нидерландия, се завръща в родината си през 1499 г.

Балканския полуостров и тъй като този път корабът спира на други места в Далмация, италианският поклонник допълва разказа си с нови впечатления.

⁶ **Borsook, E.** The Travels of Bernardo Michelozzi and Bonsignore Bonsignori in the Levant (1497 - 1498). – Journal of the Warburg and Courtauld Institutes, 36, 1973, 145 – 197. В Националната библиотека на Флоренция са запазени над 20 писма, писани от двамата пътешественици, както и спомените на Бонсиньоре, писани години по-късно по молба на негов приятел. Всички писма са адресирани до брата на Бернардо, Николо Микелоци, които иска от пътешествениците да му пишат за всичко, дори и най-дребните детайли. За наше щастие, кореспондентите му изпълняват това изискване. Запазените писма, адресирани до Николо, не са предназначени само за неговите очи, често постскриптумът ни информира, че Микелоци го кара да чете писмата пред Марсилио Фичино и други флорентински хуманисти. Тези писма са толкова живи и увлекателни, написани на *вулгаре*, съдържат изключително интересна информация.

⁷ **Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien wie er sie in den Jahren 1496 bis 1499 vollendet, beschrieben und durch Zeichnungen erläutert hat.** Nach den ältesten Handschriften und mit deren 47 Bildern in Holzschnitt herausgegeben von Dr. E. Von Groote. Cöln, 1860;

The Pilgrimage of Arnold von Harff. Translated by M. Letts, London, 1946.

При първото си пътуване през 1480 г. преди да тръгнат от Венеция с кораб на Агостино Контарини, Феликс Фабри и неговите спътници получават информация, че Мехмед Велики е обсадил Родос. Те минават покрай редица градове от Далматинското крайбрежие⁸.

Турският султан Мехмед Велики обсади о-в Родос по море с голяма флота и по суша с войска от конници и пехота. Цялото Егейско, Карпатско⁹ и Малейско¹⁰ море гъмжеше от турци, затова не беше възможно да бъдат превозени поклонници до Светата земя¹¹.

При тези обстоятелства поклонниците се чудят какво да правят, а немците се обединяват и се обръщат към Съвета на Венеция, за да помолят един кораб да ги охранява, за да не станат плячка в ръцете на турците. *Отговориха ни, че заради съюза между Венеция и турците, не могат за поемат никаква гаранция за свободата на поклонниците и кораба, и не ни посъветваха да пътуваме тази година¹².* И те решават да отидат на о. Корфу, където има венецианска флота и оттам стигат Светите земи.

На връщане до тях достига новината, че турците при Родос са разбити и отблъснати, което окуражава поклонниците да се отправят към Родос. *Четири дни останахме в Родос и дадохме много пари, защото след опустошаването и плякосването на острова от турците, всичко на пазара беше много скъпо. Аз купих за моя господар Георг две кокошки за 1*

⁸ Паренцо [Пореч], Ядра [Зара], Лесина [о. Хвар], Курцола [Корчула], Рагуза [Дубровник, античния Епидавър], остров Газаполис [Газа – Гаца?], Корфу, Модон, Крит (в пристанището Кандия), Кипър, Яфа, Йерусалим. На връщане минават отново през Кипър (Лимасол и Никозия), Родос, Крит, Модон, Корфу [Керкира], Газаполис, Лесина, покрай Зара, залива Куарнеро, Паренцо, о-в Св. Николай.

⁹ По името на о. Карпатос, тоест морето между Родос и Крит.

¹⁰ По името на нос Малас, най-южната точка на Източен Пелопонес, тоест има се предвид морето между Пелопонес и Крит.

¹¹ **Fabri, Felix.** Galeere und Karawane: Pilgerreise ins Heilige Land, zum Sinai und nach Ägypten 1483. Die Übersetzung besorgten Herbert Wiegandt und Herbert Kraus. Stuttgart, Wien, Bern, 1996, p. 16.

¹² **Fabri, Felix.** Galeere und Karawane, p. 17.

дукат, защото той, както и аз, беше много отслабнал [загубил сили]. Аз страдах от разстройство и почти се бях отчаял от живота¹³. Интересно е описанието, което прави на о. Крит, който е следващата им спирка.

Накрая пристигнахме в Крит. Тук останахме няколко дни в едно пристанище, наречено Кандия¹⁴.

*Това първокласно и богато морско пристанище е пълно с всички блага на земята, на пазара има всякакви превъзходни неща, които можеш да си купиш, но на първо място вино, което ние наричаме **Malphaticum** – Малвазия, и което е известно по целия свят.*

... Сладкото и чисто, предразполагащо към настроение Критско вино, когато човек си пийне богато, причинява замайване на главата¹⁵.

Виното вълнува не само Феликс Фабри. Двамата флорентински поклонници, Бернардо Микелоци и Бонсиньоре Бонсиньори оставят твърде любопитни сведения за Балканите и за местното балканско население¹⁶.

След кратък престой в Рагуза (Дубровник), те продължават през вътрешността на полуострова. От писмо на Бонсиньоре научаваме за пътя им през планините. *С настоящото ви разказвам за нашия път през планината откъдето излязохме, за да стигнем в Диримилия [Дмитровица, Косовска Митровица] на десетия ден. В планините бяхме шест дни, от които два дни пихме само вода, тъй като не открихме никъде вино, и месер Бернардо две вечери си легна без да е вечерял, за да не пие вода. Достатъчно месо намерихме: един овен за 5 аспри, гълъби за две аспри, 15 яйца за една аспра, като ни липсваше хляб, тъй като свърши този, който си носехме от Рагуза, ядохме неквасен, печен върху жар, защото така го правят хората тук, ако въобще могат да се нарекат хора, понеже на*

¹³ **Ibid.**, p. 32.

¹⁴ **Ibid.**, p. 33.

¹⁵ **Ibid.**, p. 34.

¹⁶ **Borsook, E.** Op.cit. BNCF, MSS Magl. XIII, 93

*мене ми се струва, че е по-подходящо да бъдат наречени диваци, без каквато и да е религия, незнаещи дали произхождат от Бога или от Дявола*¹⁷. Както показва този текст, това е твърде цветисто описание на местното планинско население, което според двамата италиански духовници не само е твърде диво, но е и без религия – може да бъде поставен въпросът дали са наистина езичници?!

Но да се върнем на виното. Подобни описания за виното *малвазия* и като цяло за препитанието на балканското население откриваме и в сведенията на Пиетро Казола.

*От страна на сушата рагузаните имат много красиви градини, в които имат много украсени къщи и отиват там, за да се забавляват. Имат качествени вина и правят хубава малвазия*¹⁸ и много други вина, според местностите¹⁹.

*От това, което чух, те не произвеждат достатъчно зърно за собствените си нужди, и внасят това, което им липсва, от Апулия. Както вече споменах, произвеждат добри червени вина и великолепна малвазия. Казват, че техните вина са по-добри от тези на Кандия, но аз не мога да отсъдя. Рагузаните произвеждат големи количества восък и също така много други продукти*²⁰. Заради бедността в селската околност, селяните се събират в града в събота и неделя и с това, което носят със себе си, печелят няколко *bagattini*²¹.

¹⁷ Appendix N 3 – MSS Ginori-Conti 29, 99, с. 5 – In: **Borsook, E.** Op.cit. Според Şevket Pamuk – 1481 – 47 аспри за един венециански дукат, 1490 – 52. In: Appendix. Money in the ottoman Empire, 1396 – 1914, p. 956. In: **Economy and Social History of the Ottoman Empire, 1300 – 1914.** Ed. by Hallil Inalcik, Cambridge, 1994.

¹⁸ Силно сладко вино, обикновено от Крит, но внасяно през Монемвасия, откъдето и наименованието *малвазия*.

¹⁹ **Viaggio a Gerusalemme a Pietro Casola**, p. 129.

²⁰ Ibid.

²¹ Ibid. *Battino* или *bagattino*, понякога наричан *danaro* или *piccolo*, е малка медна монета, за пръв път сечена във Венеция през 1282 г. Стойността ѝ варира според тази на *soldo*, от която е една дванайста част. Двайсет *Soldi* правят *Lira*.

При второто си поклонничество до Св. Земи през 1483-1484 г. Феликс Фабри на връщане отново се спира върху виното²². Приближават към бреговете на *Ахая, или Пелопонес или Морея*, и трите имена са за една и съща област. *Ахая притежава една предпланина наречена Малea, издигаща се на 50 мили вътре в морето... В подножието на Малea лежи град Малфазия [Монемвасия]. При него се отглежда срещаното преди вино, за което хората казват, че е истинска малвазия. Веднъж то било пренесено оттук към западните земи. Тогава критското вино изобщо било неизвестно. След това някой стигнал до извода, че критското вино е по-добро на вкус от малейското, купил си го и го нарекъл малвазия. То не отива по на запад от Малфазия, защото градът сега принадлежи на турците, и не произвежда никакво вино.*

В града Малфазия трябва да живеят твърде лоши и враждебни към чужденците хора, защото капитанът се пазеше да влезе в това пристанище²³.

Продължавайки описанието си на Пелопонес, Феликс Фабри се спира на Метон [Модон], подробно разказва за укрепителните му съоръжения, отбелязва, че:

Той се намира в провинция Ахая, в която има много градове, които турците са превзели... измежду всичките Метон е най-стария град, за

²²В текста си Фабри отбелязва, че на отиване преминават покрай планините на Истрия, Паренцо, Ровине, залива Куарнеро, Ядра (Зара), пристанището Онеум [Олмис/Олмиш [Алмиса докато е венецианско владение] в Хърватско], Лесина, Курцола, Рагуза, за която казва, че е начело нацяла Далмация и Склавония, град Шкодра, който се нарича Скутари и който венецианците предишната година предадоха на турците, Дураций [Драч], който сега е голям град на турците, град Лавилоне [Валона?], о-в Корцири, който наричат Корфу, виждат планините на Ахая, където се намира град Патра, после град Метон, който наричат Модон, който е на половината път между Венеция и Йерусалим; поле минават през Корон, Малea, Крит - Кандия, Родос. На връщане отново през Малea, Метон – тогава е описанието, Тенедос, Керкира - Корфу, Албания –Шкодра, който град е бил на венецианците от 1478 г. е в ръцете на турците. После Епидавър – Дирахион (тук Фабри допуска грешка – Рагуза е Епидавър), а Драч (дн. Дурес) е античният Епидамнус.

²³ **Fabri, Felix.** Galeere und Karawane, p. 271.

който говори още Тукидид в Гръцка история в речта на Бразидис в кн. 4. ... Цяла Ахая от 1204 година става венецианска и Венеция досега я владее. Градът е голям и много добре укрепен както откъм морето така и откъм сушата. Особен интерес представлява текстът, отнасящ се за предградието на този венециански град в Пелопонес. Отвън има предградие и от едната страна на предградието, на склона на хълма са разположени много малки домове и къщурки направени от кълчища, тръстика и съчки, уплътнени с кал; и са като малка вила [имение] и са обитавани от онези **цигани**, които се скитат по света и за които беше казано по-горе. И на всеки площад е пълно с коне, свине и всякакви шумотевици и те се движат в това място извън града, а в града е мир и спокойствие, и може да се върши спокойно работа в него.

*Градът е епископско седалище, скромна църква, мизерен/злочастен клир, разделен народ*²⁴.

За наше щастие има и още едно подобно живописно описание на две различни социални и етнически групи местно балканско население. Негов автор е друг германец, Арнолд фон Харф.

*Този град Модон е много силен. Този град е подчинен на венецианците, и земята, която му принадлежи се казва Морея, и се намира близо до Турция. Тук говорят гръцки език и пазят вратата на св. Павел. Но венецианците са основали тук Римско епископство, където службата е по нашия обичай. Те са построили тук също и катедрала... Тук също е и главата на св. Анастасий*²⁵.

Така аз открих тук германец майстор-артилерист, наричан Петер Бомбардере, който ми предостави добра компания и приятелство. Той ми

²⁴ **Fratris Felix Fabri.** Evagatorium in Terrae Sanctae, Arabiae et Aegypti Peregrinationem. Edidit C. D. Hassler, I – III, Stuttgartiae, 1843-1849; III, p. 338.

²⁵ **Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harf, p. 67; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 79.**

показа силата на града и артилерията и е истина, че това е малък град, но мощен. От страната откъм сушата има три предградия с три стени и три рова издълбани в природна скала, в която те ежедневно са строени... Така ние отидохме по-нататък отвъд портата в първото предградие, в което има много дълга улица населена само с **евреи**, чиито жени произвеждат красиви изделия от коприна, правейки колани, качулки [гугли], воали и покривала за лице, някои от които аз купих. Ние продължихме през предградието, което е населено от много бедни черни голи хора, които живеят в малки къщички с покрив от тръстика [камъш], някъде към триста семейства. Те са наречени **цигани**. Ние ги наричаме диви езичници от Египет, които пътуват из нашите страни²⁶.

Запазено е и друго твърде интересно описание за Модон – на друг германски поклонник – Бернард фон Брайденбах.

.... Тук няма друго вино освен малвазия. Пред града има твърде много схлупени къщурки, към 300, в които живеят бедните, черни като етиопци и различни от нас. Когато дошли в нашата земя, те се нарекли сарацени, с известния термин. Фалшиво твърдят, че идват от Египет, който е много отдалечен от това място, но в действителност са от **Джипе** (в действителност не съществува, тук се говори за циганите), недалечна страна, и са предатели като всички сарацени и са измамници спрямо християните. Градът Модон е солиден и добре укрепен, намира се в Морея, под венецианска власт е и е отдалечен от Корфу на 300 мили. Тук говорят гръцки и голямата част са християни – мелхити (християни с гръцки ритуал и с арабски език), принадлежат към вярата на св. Павел²⁷.

²⁶ **Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harf, p. 67; The Pilgrimage of Arnold von Harff, p. 80.**

²⁷ Bernhard von Breydenbach. *Peregrinationes*. Un viaggiatore del Quattrocento a Gerusalemme e in Egitto. Ristampa anastatica dell' incunabolo. Traduzione italiana e note di Gabirella Bartolini e Giulio Caporali. Prefazione di Massimo Miglio. Saggio introduttivo di Gabirella Bartolini, Roma, 1999.

За наличие на население, подобно по външен вид на **циганите** (в случая – **мавро влахи**), говорят и двамата флорентински пътешественици от края на XV в. В писаните по-късно **Мемоари**, Бонсиньоре Бонсиньори разказва, че след като тръгват от Дубровник, *“за осем или десет дни непрекъснато вървахме през планини и не се намираше нищо зебележително, освен ако тук не се срещаха леярни [мини] на сребро, които са разработвани от турците ... И тази част днес се нарича Мурлакия²⁸, обитавана от хора, които всички изглеждат цигани и селяни. А за после казват, че се влиза в Босина [Босна], но за мене всичко изглеждаше еднакво: тоест, мисля, че Мурлакия е част от Босина... И най-накрая се намира една твърде добра страна, която се нарича Ниса [Ниш], и казват, че оттам се влиза в Сървия [Сърбия], а на мене ми се струва, че оттам се излиза. После на няколко дена път се намира една друга страна, наречена София, откъде започва Трачия [Тракия], и има други хубави страни, а от дясната страна е планината Олимп на Тесалия²⁹.*

При преминаването си покрай Далматинското крайбрежие³⁰ немският поклонник Арнолд фон Харф оставя кратки, но твърде

²⁸ Мурлаки – принадлежат към сърбо-хърватския клон на славянската раса. Името Морлахи, или Морлаки се употребява от английски писатели за далматинските славяни, макар че понякога се конкретизира селячеството от планините и представлява съкратена форма от **Мавровлахи**, което означава **черни власи**. Името първоначално е носено от останки на латинизирано население на Централна Илирия, прогонено от местообиталищата си от варварските нашествия през VII век и намерило убежище в планините. През средновековието **мавро влахите** са обикновено номади, отглеждащи добитък. През XIV в. те емигрират от Централна Илирия в Северна Далмация и крайморска Хърватия и тези райони за известни като **Морлакия** до XVIII в. По: Енциклопедия Британика, он-лайн, издание 1911 г.

²⁹ **Borsook, E.** Op.cit., 156, n. 67 - BNCF, MSS Magl. XIII, 93.

³⁰ По-подробно за западното крайбрежие на Балканите вж: Попова, И. Истрия и части от Далмация в разказите на западни поклонници от XV в. – В: Щрихи към балканското средновековие. Изследвания в памет на проф. Николай Кочев. София, 2009, (Studia Balcanica 27), 219 – 227. Арнолд фон Харв преминава покрай Паренцо, Ровине, Пола, Зара, Лесина, Курцола, Рагуза.

любопитни бележки за местното славянско население на Балканите и за неговия език.

От Курцола до Редуза [Рагуза] – 70 мили

Това [Рагуза] е много хубав и силен град. Той се управлява сам и не е подчинен на никого, въпреки че плаща на краля на Унгария. Те [рагузаните] сега трябва да плащат и на турците, за да живеят в мир с тях. Този град се намира в кралство Хърватия, говорят на славянски език, който е разпространен на широко по цялата Венетска земя, Славония, кралство Полша, и кралствата на Далмация и Хърватия. Аз съм отбелязъл някои думи от езика и ги написвам сега тук:

Славянска реч³¹:

vyno – wiin

dobro jutro – guden morgen

voda – waser

spate - schlaffen

messo – vleysch

dobro – goyt

kokoss – eyn henne

ja – ich

iachge- eyn ey

bytte – drinken

rijba – eyn vysch

iehe – essen

guska – eyn ganss

gostpoga – eyn edelman

schoffieck – eyn man

gena – eyn wijff

dreuo – eyn schyff

swycka – eyn kertz

jeden – eyn

seest - sees

duwa – tzwey

sedam - seuen

trji – drij

oescham - acht

tzettyr – vier

debet - IX

pete – vunff

deschet - X

³¹ **Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harf, p. 64; The Pilgrimage of Arnold von Harff, 76 – 77.**

Феликс Фабри също отбелязва, че населението на западното балканско крайбрежие говори славянски език, еднакъв или близък до онзи, който говорят останалите области в Европа, населени със славянско население.

Далмация е област, която съгласно древното разделение на земята, е част от провинция Гърция. Тя има от източната си страна Македония и [преди] се причисляваше към нея; сега обаче се причислява към Склавония, към която лежи от изток. Склавия или Склавония е голяма провинция, съдържа също Мизия, Унгария, Бохемия, Полша, Рутения³² и Далмация и много особени други райони под онези, които говорят почти всички един и същи език и се разбират помежду си³³.

За твърде любопитни обичаи, разпространени сред местното население на Балканите, свидетелства друг пътешественик. Германският поклонник Конрад Грюнемберг определя Зара като *доста голям, привлекателен град, с укрепления около него*. Но може би най-интересно и твърде живописно е описанието на местен сватбен обичай, направено от Грюнемберг³⁴. *По-нататък в Задар видяхме едно сватбено шествие. Жените в него носеха всякакви украшения от панделки и тъкани. Младоженката имаше на главата си красива златна корона със скъпоценни камъни, а върху нея носеше и венец. Когато тя стигна до края на една уличка – на мястото, където започваше друга улица, тя се спря и се поклони на множеството, което наблюдаваше шествието. Тогава младежите от околните къщи започнаха да я обсипват с жито, зоб, ориз, ечемик и всякакво друго зърно. Това се повтаряше по всички улици до*

³² Галиция, дн. Украйна.

³³ **Fratris Felix Fabri.** Evagatorium in Terrae Sanctae, III, p. 357.

³⁴ The story of Sir Konrad Grünemberg's pilgrimage to the Holy Land in 1486. Transl. and annotated by Kristiaan Aерcke, Moncalieri, 2005; Edo Pvičević, *Grünemberg o hrvatskim gradovima*, Hrvatska revija, Zagreb, No 2, 2005, 14 – 22, за Зара 18 – 19.

църквата, както и на връщане от нея. Разпитахме нашата стопанка за смисъла на това посипване и хвърляне на жито и какво точно означава то. А пък тя ни каза, че то се прави, за да донесе щастие на младоженката и на нейното бъдещо потомство, и то в такъв размер, че никога да не им липсва жито, а точно обратното – винаги да имат всичко в изобилие. Бидейки ненаситни в желанието си да видим всички обичаи на тази чудна страна, възползувахме се от случая да се включим в шествието..

Миланският поклонник Пиетро Казола в описанието на своето пътуване също се концентрира основно върху укрепленията, архитектура, историята на различни градове, манастирите, църквите, пазените в тях реликви и тн., но има и някои особено интересни описания, посветени на бита, поминъка, обичаите, външния вид, облеклото на местните балкански люде.

Тези рагузани имат, както и венецианските благородници, място построено срещу пристанището, което наричат Арсенал, където те също строят галери и кораби. По това време там имаше четири частично завършени такива³⁵.

Аз не видях и не опитах добър хляб. Струва ми се че хлябът им е неквасен, направен без втасващите съставки, които ние използваме³⁶.

В този град хората като цяло са хубави, и младите са по-високи отколкото изглежда да бъдат; всички, и млади и стари, дори момчетата, носят тоги по венециански обичай. Има тълпи от тях. Може би те полагат специални усилия да се покажат пред чужденците, докато галерата е там. Наистина, те са много любезни и приятни към чужденците, поне на думи. Доколкото можах да преценя, виждайки църквите им, те са много отдадени [на бога] и дават големи помощи за

³⁵ **Viaggio a Gerusalemme a Pietro Casola**, p. 128.

³⁶ *Ibid.*, p. 130.

монасите, особено за просешките ордени и сред тях най-вече за францисканските монаси³⁷.

Впечатлен от особеното облекло и красотата на дубровничанките, миланецът отбелязва в детайли модата сред знатните представителки на адриатическия град.

Жените от Рагуза изглеждат много странно, защото по-голямата част носят странни дрехи. Не знам как да ги опиша, но мога да ви уверя, че техните дрехи са повече от порядъчни . Те не само носят дрехите си до много нагоре и се покриват до гърлото, но имат и някакво нещо, което изглежда като опашка на угоен овен, което върви отпред точно под брадичката и също над косата отзад³⁸. Отчитайки важността на града, аз видях, особено на празник, някои красиви жени, въпреки че не са много, но тези които видях, са много красиви, и добре украсени с бижута³⁹. Те бяха облечени според гореспоменатия обичай и блестяха със злато, сребро и перли. Те бяха приятни за гледане дори за чужденците. Те излизаха с голяма скромност от вратите. От това, което чух, те не работят много⁴⁰.

Италианският духовник с любопитство се спира и на един твърде странен обичай, характерен за Дубровник.

Наистина, когато чух за обичаите на рагузаните, те всички ме задоволиха, освен този, че човек не може да пази вино в къщата си дори ако то е произведено от негова собственост. Когато те искат вино, трябва да изпратят за него някой в таверната. И техните жени и слуги, ако искат вино, трябва тайно да правят същото⁴¹.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid., p. 131.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Ibid.

По-нататък в пътя си по далматинското крайбрежие интересни сведения оставя германският поклонник Арнолд фон Харф. Той разказва накратко за албанското крайбрежие на Адриатика.

От Регуза до Дулчина [Дулчино] – 100 мили. Това е много хубав малък град, подчинен на венецианците. Намира се в провинция Албания.

От Дулчина до Дурацо [Драч] (дн. Дуръс) – 70 мили. Това е голям град, разрушен от турците, сега подчинен на Венеция. Този град се намира в Албания, където те също имат свои език, който е трудно да се запише, тъй като те имат също и свои букви в тази страна. Аз записах някои думи от албанската реч, които записах по-долу с наши букви⁴².

*От Дурацо до Сасено*⁴³ – 70 мили

Ние доплавахме до там за 5 часа. Това е много хубаво пристанище. Сасено е малък остров на турците. На него има две малки гръцки капели, едната на нашата Благословена Дева, другата наречена по името на св. Николай. По това време господарят на турците пушал някои много хубави жребци на паша на този остров. От ляво на пристанището, на сушата, има много хубаво и голямо село наречено Велона, което има 2000 огнища⁴⁴. Това село е в състояние да снабди Турския император със 700 конници, без да броим пехотата. Над това село има хубав замък на хълма, наречен Кано, който Турският император ползва за официална резиденция. При Велона има широка река със сладка вода, наречена *Буйона*⁴⁵, която тече към Турция от север и се влива там в морето. Тя идва от *Скутерим* [Скутари], голям укрепен град, който турският император отне от властта на Венеция преди няколко години. Тук в

⁴² **Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harf**, p. 65; **The Pilgrimage of Arnold von Harff**, p. 78.

⁴³ Малък остров близо до Валона.

⁴⁴ Тоест къщи, семейства.

⁴⁵ Река Бояна.

Сасено има широко пристанище, в което турците винаги държат доста кораби. Преди четиринадесет години турците отплаваха от това пристанище, преплаваха за някакви си 6 часа 50 ломбардски мили до Апулия и Калабрия, принадлежащи на кралство Неапол. Те превзеха хубавия и голям град наречен Идронтум [Хидрунтум – Отранто], с много други градове, които те владяха в продължение на една година и един ден. В съседство има много висока планина⁴⁶.

Това са само някои интересни моменти от запазените текстове на западни поклонници, преминали през XV в. покрай Адриатическото крайбрежие и през вътрешността на Балканите. Тези пътеписи съдържат множество любопитни описания не само на природни забележителности, местности и селища в Далмация и във вътрешността на полуострова, но и отразяват виждането на западния човек за етническия облик, обичаите, облеклото, поминъка, религиозната практика, както и историческото битие на местното балканско население в този преломен за Балканите XV век. Векът, когато християнската империя Византия слиза от историческата сцена и нейното място е заето от новата сила в Европа – Османските турци.

⁴⁶ **Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harf**, p. 65; **The Pilgrimage of Arnold von Harff**, p. 79.

Спомен за Жоро

Прав е проф. Константин Гълъбов като твърди, че когато пишеш за близък човек трябва отчетливо да го отделиш от себе си, за да не излезе написаното като биография на автора. Дваж по трудно е да се пише за Жоро Сотиров – един човек, който ненавиждаше да се шуми около него, един човек, изтъкан от скромност и желание да помогне всекому.

Още чакам да отвори вратата на 39 кабинет и да зазаде неизмения си въпрос : „Господа, каква е версификацията днес?“. Притеснителен по природа, той повече се тревожеше за другите отколкото за себе си. Израснал сирак (баща му инвадилд от Втората световна война си отива рано), Жоро работи лете за да подпомогне скромната учителска заплата на майка си. След завършване на Историческия факултет на СУ „Климент Охридски“, работи за кратко в Кюстендилския музей и печели аспирантура в Катедрата по средновековна обща история. Докторската му дисертация е на тема „Езически движения в Средна Европа VIII-IX в.“ По мнението и на двамата рецензенти – доц. П. Тивчев и доц. В. Гюзелев (сега академик) определено има приносен характер. Постепенно неговите научни интереси се преместват на изток от франкската държава и трайно се установяват в Средна Европа, респективно в Чехия и Великоморавия. Пример за неговата научна миграция от запад на изток са статиите „Франкската държава и въстанието „Стелинга“, „Законите на княз Бржетислав от 1093 г.“, „Методий и римските папи“ и др.

Въпреки нездравата атмосфера в катедрата, непрестанната вражда между професорите М. Йонов и Й. Николов, Жоро успя, без да взема, страна да отстои своето присъствие там. Преподавателската му кариера е белязана с издаването на две твърде ценни учебни пособия –

„Средновековният град“ и „Генезис на феодализма в Западна Европа“. Вече като ръководител на Катедрата по средновековна обща история (1995-1998) доц. Г. Сотиров отстояваше нейната самостоятелност с рицарска непримиримост. Като ръководител пък на Университетските синдикати Жоро също не се жалеше и затова и неговата дейност високо се ценеше.

Липсва ни Жоро, липсва ни неговата деликатност, умението му да изслушва без да налага мнението си. Остана в небитието и неговата полуиронична, полутъжна констатация: „Господа офицеры, Врангель умерь, а мы еще живые“.

Помним те, Жоро!

Людмил Станчев (Люсо)

ISSN 1314-2755